

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра теорії держави та права

МАТЕРІАЛИ
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«КАФЕДРА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ»

(Київ, 2 червня 2016 року)

КИЇВ - 2016

УДК 342 (477) (063)

Редакційна колегія:

Завальний А.М. – кандидат юридичних наук, доцент

Лазнюк Н.В. – кандидат юридичних наук

Тихомиров Д.О. - кандидат юридичних наук

ТЕКСТ ПОДАЄТЬСЯ У АВТОРСЬКІЙ РЕДАКЦІЇ

Науково-теоретичної конференції «Кафедра теорія держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку» / Редкол.: А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, Д.О. Тихомиров. – К.: НАВС, 2016. – 198 с.

АНОТАЦІЯ

У збірнику опубліковані результати наукових пошуків курсантів, здобувачів вищої освіти, фахівців теорії держави та права та інших галузевих наук, які звернули свою увагу на пріоритети та ключові заходи, спрямовані на забезпечення успішного функціонування у національному та світовому науково-освітньому просторі кафедри теорії держави та права, закономірності генезису права та еволюції правових уявлень у світі, що глобалізується, право як феномену загальнолюдської культури та інші проблемні пов'язані з навчальними дисциплінами та спецкурсами, що викладаються кафедрою теорії держави та права.

ЗМІСТ

1. Завальний А.М., завідувач кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н., доцент <i>Концепція розвитку кафедри теорії держави та права</i>	7
ДОПОВІДІ ДО 25-РІЧЧЯ КАФЕДРИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА	
1. Білозьоров Є.В., професор кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н., доцент <i>Просторове буття правової діяльності</i>	11
2. Бондар Ю. М., секретар Ради Співки «Традиції кафедри теорії держави та права» <i>Академічна спільнота як рушійна сила докорінних змін у вітчизняній юриспруденції</i>	13
3. Бостан Л. М., доцент кафедри історії і теорії держави та права Запорізького національного університету, к.і.н., доцент <i>Взаємозв'язок теорії держави і права та історії держави і права в контексті міждисциплінарного підходу у викладанні теоретико-історичних дисциплін</i>	18
4. Бостан С. К., професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Інституту управління та права Запорізького національного технічного університету д.ю.н., професор <i>Дуалізм «теорії держави і права» як чинник предметної перепрофілізації деяких кафедр в навчальних закладах системи МВС</i>	20
5. Братасюк В.М., суддя Тернопільського міскрайонного суду, к.ю.н. <i>Суддя як моральний авторитет суспільства</i>	23
6. Братасюк М.Г., доктор філософських наук, професор, кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка, професор <i>Значення філософсько-правової концепції свободи Ф. Гаєка для правового реформування сучасної України</i>	26
7. Власенко В.П., доцент кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н. <i>Напрями діяльності органів внутрішніх справ України в сучасних умовах (теоретико-правовий аспект)</i>	28
8. Гавловська А.О., старший викладач кафедри галузевого права Херсонського державного університету <i>Методика оцінки результатів формування та реалізації державної молодіжної програми</i>	33
9. Горова О.Б., к.ю.н., доцент <i>Правове становище інвалідів в Україні</i>	37
10. Гуняк Я.О. <i>Юридичні конструкції приватного та публічного інтересів у праві</i>	40
11. Гусарев С.Д., Калюжний Р.А., Тихомиров О.Д. <i>Російська та українські традиції державо розуміння</i> . 42	
12. Гусарева О.С., старший викладач кафедри цивільного права і процесу ННЮІ НА, к.ю.н. <i>Генеza ідеї справедливості як фундаментальної правової цінності</i>	46
13. Дручек О. В., завідувач кафедри загально-правових та психологічних дисциплін факультету № 2 – підготовки фахівців для Національної гвардії України ННІ № 3 НАВС, к.ю.н., доцент <i>До питання про поняття та сутність державно-правового конфлікту</i>	47
14. Завгородній В.А., доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету №2 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ к.ю.н., доцент <i>Залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських</i>	49
15. Завальний А.М., завідувач кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н., доцент <i>Плюралізм наукових підходів до інтерпретації дефініції юридичного факту</i>	51
16. Заяць Н.В., професор кафедри теорії держави та права НАВС, д.ю.н., доцент <i>Право нації на самовизначення та глобалізація</i>	57
17. Кельман М. С., професор кафедри теорії та філософії права ННПП НУ «Львівська політехніка», д.ю.н., професор; Богуцька Н.М. ад'юнкт кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. <i>Проблема як метод можливості (ймовірності) у контексті наукових досліджень</i>	61
18. Колодій О.А., викладач кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н. <i>Розвиток та правова формалізація модельних правових актів у правовій системі сучасної України</i>	63
19. Кривицький Ю. В., доцент кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н. <i>Праворозуміння як теоретичне підґрунтя дослідження правової реформи</i>	67
20. Курилін І.Р., доцент кафедри криміналістики та судової медицини НАВС, к.ю.н., доцент <i>Предмет злочинного посягання, як елемент криміналістичної характеристики злочинів у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності</i>	73
21. Кучук А.М., завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ к.ю.н., доцент <i>Розуміння права: «науковий» підхід</i>	74
22. Лазнюк Н.В., доцент кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н. <i>Реалізація права в діяльності органів внутрішніх справ</i>	76
23. Легін Л. М., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 3 НАВС, к.ю.н., доцент <i>Оприлюднення нормативно-правових актів крізь призму права на інформацію</i>	80
24. Макаренко Л. О., старший науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і	

права ім. В.М.Корецького НАН України к.ю.н. <i>Культура як атрибут сучасної цивілізації</i>	82
25. Мінченко О.В., професор кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н., доцент <i>Особливості сучасної інтерпретації категорії «законність»</i>	84
26. Мозоль Н. І., к.ю.н., доцент <i>Забезпечення принципу соціальної справедливості у діяльності національної поліції України</i>	88
27. Мурашин О. Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспондент НАПрН України <i>Теоретико-методологічний аспект уніфікації правових систем в умовах сучасності</i> ..	90
28. Орлова О.О., доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ к.ю.н., доцент <i>Співвідношення правових стимулів із суміжними правовими явищами</i>	94
29. Осауленко А.О., доцент кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н., доцент <i>Юридична відповідальність та покарання: історико-правові аспекти взаємозв'язку</i>	96
30. Осауленко О.І., професор теорії держави та права та філософії Міжнародного економіко-гуманітарного університету, к.ю.н., професор <i>Стилістика правозастосовних актів</i>	99
31. Пендюра М.М., доцент кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н., доцент <i>Уніфікація норм поліцейської деонтології</i>	101
32. Пікуля Т.О., доцент кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н., доцент <i>Методологічні критерії та класифікаційні схеми типологізації держав світу</i>	104
33. Радовецька Л. В. доцент кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Служби безпеки України, к.ю.н. <i>Взаємодія органів спеціальної компетенції за громадянським суспільством у забезпеченні безпеки</i>	110
34. Редька В. В., завідувач відділення соціально-гуманітарної роботи навчально-наукового інституту підготовки фахівців для експертних та криміналістичних підрозділів НАВС, к.ю.н. <i>Політична свідомість громадян - проблеми формування та розвитку</i>	113
35. Свиридчук Н.П., професор кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н., доцент <i>Законність та її роль у правовому регулюванні економічних правовідносин</i>	117
36. Сердюк І.А. доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ к.ю.н., доцент <i>Класифікація актів безпосередньої реалізації норм права</i> ..	121
37. Старицька О.О., доцент кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н. <i>Інститут захисту прав споживачів: європейський досвід</i>	122
38. Тихомиров Д.О., доцент кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н. <i>Інститут контролю за діяльністю адвокатів Великобританії та України: порівняльний аналіз</i>	125
39. Тихомиров О.Д., професор кафедри теорії держави та права НАВС, д.ю.н., професор <i>Філософія простору і географія права</i>	129
40. Тюріна О. В., професор кафедри теорії держави та права НАВС, к.ю.н., доцент <i>Окремі аспекти перспективних напрямів розвитку порівняльного правознавства</i>	131
41. Філяніна Л.А., старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, к.ю.н., доцент <i>Міжнародне співробітництво держав у протидії злочинності в рамках міжнародних організацій</i>	135
42. Харченко Н. П., старший викладач кафедри теорії держави та права, к.ю.н. <i>Правовий режим: окремі загальнотеоретичні аспекти</i>	137
43. Шкуратенко О. В., завідувач кафедри історії держави та права к.ю.н., доцент <i>Концепція поглядів гетьмана П. Скоропадського на державу</i>	141

Трибуна Молодого Вченого

1. Аврахов А. М., студент 1-го курсу ННІ №4 НАВС, Кіровоградське відділення <i>Дія нормативно-правових актів у часі та в просторі (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	144
2. Балашова І.О., курсант 2-го курсу ННІ №1 НАВС <i>Місце судової практики в системі законодавства України (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	146
3. Білоус О.Д., аспірант кафедри кримінального процесу Національна академія внутрішніх справ <i>Судовий виклик у кримінальному провадженні (Науковий керівник: Климчук М.П.)</i>	148
4. Бордун Н.І., здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки НАВС <i>Морально-етичний вимір адвокатської діяльності</i>	149
5. Ванчук І. Д., Аспірант Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького <i>Підстави настання та стадії механізму реалізації юридичної відповідальності (Науковий керівник: Мацькевич М.М.)</i>	151

6. Васильченко А. П., курсант 1-го курсу НАВС <i>Закони у системі джерел права України (Науковий керівник: Пендюра М.М.)</i>	152
7. Вергун А. С., студент 1-го курсу ННІ №4 НАВС, Кіровоградське відділення <i>Ієрархія нормативно-правових актів (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	154
8. Гангур Н.В., аспірант кафедри кримінального процесу Львівський державний університет внутрішніх справ <i>Процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів у кримінальних провадженнях про порушення авторського права і суміжних прав (Науковий керівник: Климчук М.)</i>	155
9. Гринь К.Р., курсант 2-го курсу факультету №1 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ <i>Реформи України в сфері децентралізації влади (Науковий керівник: Філяніна Л.А.)</i> ...	157
10. Губар С. В., здобувач Національної академії внутрішніх справ <i>Процесуальні повноваження органів дізнання за КПК УСРР 1927 р.</i>	158
11. Гузема В.І., курсант 3-го курсу факультету №1 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ <i>Етапи розвитку трудової міграції в Україні (Науковий керівник: Філяніна Л.А.)</i>	159
12. Депа Ю.-М.Р., здобувач кафедри теорії держави та права НАВС (Науковий керівник: Завальний А.М.) <i>Поняття легітимації державної влади через призму демократії</i>	161
13. Дутка Х.І., здобувач докторантури та ад'юнктури НАВС <i>До питання розвитку європейської юстиції (Науковий керівник: Гусарев С.Д.)</i>	163
14. Закусіло Ю. О., курсант 1-го курсу ННІ №2 НАВС <i>Актуальні проблеми реформування українського законодавства (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	164
15. Капітонова Н.В., ад'юнкт докторантури та ад'юнктури НАВС <i>Функції правоохоронних органів (Науковий керівник: Завальний А.М.)</i>	166
16. Каритун О. І., курсант 3-го курсу ННІ №2 НАВС <i>Латентність злочинів в соціально-правовій державі (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	168
17. Князев Ю. В., курсант 2-го курсу ННІ №3 НАВС <i>Видатний шлях академіка Володимира Володимировича Копейчикова (Науковий керівник: Завальний А.М.)</i>	169
18. Корольова Ю. В., здобувач Національної академії внутрішніх справ <i>Держава як суб'єкт правотворчої діяльності</i>	172
19. Любова Н.О., курсант 3-го курсу факультету №1 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ <i>Принцип рівності і права народу розпоряджатися власною долею у сучасних умовах (Науковий керівник: Філяніна Л.А.)</i>	173
20. Николок Л. С., курсант 2-го курсу ННІ №1 НАВС <i>Правовий ідеалізм як девіантність правової свідомості (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	175
21. Остапчук В. А., курсант 1-го курсу НАВС <i>Роль права як загальносоціального феномена в розвитку сучасної держави та суспільства (Пендюра М.М.)</i>	177
22. Паламарчук В. А., здобувач кафедри теорії держави та права НАВС <i>Концептуальні підходи до розуміння поняття «державна територія»</i>	178
23. Піддубна Д.Е., курсант 1-го курсу ННІ №2 НАВС <i>Формування правової держави в Україні (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	180
24. Посудевський І.В., курсант 1-го курсу ННІ №1 НАВС <i>Механізм правового захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні (Науковий керівник: Білозьоров С.В.)</i>	181
25. Продкун А. О., студент 1-го курсу ННІ №4 НАВС, Кіровоградське відділення <i>Правовий ідеалізм (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	182
26. Прохватилова Т. А., студент 1-го курсу ННІ №4 НАВС, Кіровоградське відділення <i>Класифікація правових відносин (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	183
27. Ремез О. Л., слухач магістратури ННІ №4 НАВС <i>Правопорушення як вид девіантної правової поведінки (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	186
28. Синько Є.В., курсант 2-го курсу факультету №1 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ <i>Референдум як засіб народної демократії в Україні (Науковий керівник: Талдикін О.В.)</i> ..	188
29. Совтан Ю. В., курсант 2-го курсу ННІ №1 НАВС <i>Сучасні елементи механізму держави (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	190
30. Чижова Н. В., студент 1-го курсу ННІ №4 НАВС, Кіровоградське відділення <i>Двохелементна структура норми права (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	191
31. Чмутова Т. В., слухач 1-го курсу ННІ №4 НАВС, Кіровоградське відділення <i>Проблеми реалізації норм права (Науковий керівник: Тихомиров Д.О.)</i>	193
32. Чуприна А.В., курсант 2-го курсу факультету №1 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ <i>Публічна влада крізь призму історії політичних вчень (Науковий керівник: Кучук А.М.)</i>	194

33. Шевченко О.С., здобувач кафедри теорії держави та права НАВС, науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи НАВС *Проблема державного солідаризму в суверенній Україні: влада і громадяни*.....195

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ КАФЕДРИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Еволюційні трансформації сучасної вищої освіти в Україні, запровадження концепції безперервної освіти, інформаційних, комп'ютерних, інтернет-технологій та новітніх засобів комунікації в навчально-методичний та науково-дослідний процеси обумовлюють необхідність розробки відповідної системи діяльності науково-педагогічних працівників кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ (далі – кафедри) для підготовки юристів – правоохоронців. Тому вбачається, що подальший розвиток кафедри потребує концептуального оформлення адже концепція на думку лауреата Нобелівської премії Вінстона Черчилля здатна привести до ясності мислення та єдності усіх учасників відповідного процесу.

ПРЕАМБУЛА

Концепція – це система освітніх, методичних, організаційних і наукових заходів щодо підготовки висококваліфікованих здобувачів вищої освіти шляхом формування у них професійних компетентностей, здатності нарощувати та ефективно використовувати свій творчий та професійний потенціал, служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Концепція спрямована на формування інтелектуального потенціалу науково-педагогічних працівників кафедри, інноваційних основ організації системи освітнього процесу, науково-методичної роботи та наукової діяльності, створення умов для професійної підготовки фахівців зі спеціальності «Право» та розвиток наукової школи академіка В.В. Копейчикова.

1. Статус кафедри теорії держави та права

Утворення і розвиток кафедри теорії держави та права безпосередньо і нерозривно пов'язано з історією заснування та становлення Національної академії внутрішніх справ яка цього року святкує своє 95-річчя. Сучасна назва кафедри відносить нас майже на чверть століття у минуле, коли наказом начальника Київської вищої школи МВС СРСР ім. Ф.Е. Дзержинського від 11 липня 1989 року № 059 (гриф таємності знято актом від 21.04.2011 р.) й було її утворено. Кафедра утворилась шляхом внесення змін до штатів вищої школи та реорганізації кафедри державно-правових дисциплін шляхом її скорочення та введення двох нових: кафедри теорії держави та права і кафедри державного права. Кафедра теорії держави та права є випусковою з підготовки здобувачів вищої освіти в галузі знань «Право» (08) за спеціальністю «Право» (081).

2. Нормативно-правова основа діяльності кафедри теорії держави та права

Нормативною основою діяльності кафедри та підґрунтям для розробки Концепції розвитку кафедри є положення: Конституції України, законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про Національну поліцію», Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Державних стандартах вищої освіти, Концепції першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України, Статуту Національної академії внутрішніх справ та інших документах і нормативних актах, Великої хартії університетів (Magna Charta Universitatum)

3. Принципи організації процесу освітньої, методичної, наукової діяльності кафедри теорії держави та права

Реалізація концепції розвитку кафедри теорії держави та права має досягатись на основі наступних основних **принципів**:

- верховенства права, деполітизації;
- системності, універсалізації, багаторівневості;
- актуальності, спадкоємності та перспективності;
- практичності та прагматичності, безперервності та варіативності, адаптивності і оптимальності;
- гуманізації, демократизації та толерантності;
- академічної автономії;
- безперервного зв'язку освітнього процесу з фундаментальними та прикладними дослідженнями кафедри;
- впровадження стандартів освітніх послуг, зіставних з рівнем провідних вітчизняних і європейських вищих навчальних закладів;
- інформаційна відвертість і прозорість всієї діяльності кафедри;
- формування системного, конструктивного і креативного мислення, що забезпечує вихід за рамки звичних, сталих в професійній сфері уявлень;
- забезпечення високої функціональності випускників та конкурентоздатності на ринку праці.

4. Програмні завдання Концепції розвитку кафедри теорії держави та права

Необхідність розробки Концепції обумовлена такими об'єктивними завданнями:

– перш за все, у освітньому середовищі має з'явитись спільне бачення, що таке кафедра адже це не просто певна кількість науково-педагогічних працівників, а це скоріше стиль навчання, атмосфера пізнання світу, певне мотиваційне поле наукового пізнання світу, місце наукового пошуку, адже саме навколо науки і організовується сучасне університетське навчання;

– як навчати здобувачів вищої освіти ще не існуючим знанням? У минулому професор університету Сорбонни передавав новому поколінню майже 70% того, що він дізнався на тій же самій студентській лаві 20 або 30 років тому. Сьогодні 80 % того, що вивчив колись професор, застаріло. А для передачі 20 відсотків, що залишилися, професор перестає бути обов'язковим і незамінним елементом, оскільки ми усі можемо дізнатися це не виходячи з будинку. У час миттєвого старіння знань, особливо важливою стає переорієнтація на здобуття метазнань, знань про здобуття знань;

– як викладати дисципліни здобувачам вищої освіти, які сидять спиною до науково-педагогічного працівника, а також що викладати із покоління в покоління, що буде виступати гранями скрижалей формування майбутнього фахівця правознавця? У епоху інформаційних технологій здобувач вищої освіти сидить обличчям до монітора комп'ютера, тож науково-педагогічному працівникові доводиться опановувати принципово іншу роль фасилітатора, тьютора, керівника проєктів тощо;

– як створити організаційно-інституційні умови для подальшого розвитку та визнання кафедри в якості одного із провідних вітчизняних наукових центрів права та подальший розвиток наукової школи В.В. Копейчикова;

– як одночасно плекати українця і громадянина світу? У епоху глобалізації саме глобальні підходи до освіти мають поєднуватись з національно-патріотичним вихованням, етнопедагогікою...

– як керувати кафедрою не керуючи нею? Хорошою кафедрою не можна і не треба керувати, вона сама знає що робити, тож має відбутись перехід від зовнішнього управління до кафедрального менеджменту та лідерства.

5. Основні концептуальні напрями розвитку кафедри

Основною ідеєю розвитку кафедри є ідея організації освітнього процесу таким чином коли отриманні знання будуть плавно переходять у вміння, вміння – у навички, навички – у компетентність, компетентність – у особисте зростання, особисте зростання – у розум та світогляд, а відповідно останні дозволять здобувачеві вищої освіти систематично поповнювати і оновлювати здобутий інтелектуальний багаж, а кафедрі стати центром комунікації, інформації та продукування знань.

В основу подальшої організаційно-управлінської діяльності кафедри пропонується закласти **методологічний підхід заснований на SCRUM**.

Концептуальний розвиток ґрунтується на комплексному впровадженні відповідних заходів спрямованих на забезпечення успішного функціонування у національному та світовому науково-освітньому просторі кафедри за такими основними напрямками:

у сфері освітнього процесу:

- забезпечення проведення навчальних занять, здійснення контрольних заходів з навчальних дисциплін кафедри відповідно до стандартів вищої освіти та положення про організацію освітнього процесу, навчального плану та програм навчальних дисциплін;

- подання пропозицій щодо формування розкладу навчальних занять;

- забезпечення практичної підготовки здобувачів вищої освіти за профілем кафедри;

- здійснення атестації здобувачів вищої освіти за профілем кафедри, забезпечення ефективної роботи відповідних екзаменаційних комісій;

- організація та проведення вступних випробувань та додаткових вступних випробувань на другий рівень вищої освіти для здобуття ступеня магістра;

- участь у проведенні вступних випробувань на третій рівень вищої освіти для здобуття ступеня доктора філософії;

- онлайн курсу «Верховенство права».

у сфері методичної діяльності:

- розроблення послідовності вивчення дисциплін (структурно-логічних схем), навчальних і робочих навчальних планів зі спеціальностей кафедри;

- розроблення програм навчальних дисциплін кафедри, програм практичної підготовки;

- розроблення тематики індивідуальних завдань і атестаційних робіт для здобуття відповідно ступеня вищої освіти;

- створення підручників, навчальних посібників, інших навчальних та методичних видань з дисциплін кафедри;

- розроблення засобів оцінювання набутих у процесі навчання компетентностей здобувачів вищої освіти та критеріїв такого оцінювання, рейтингових систем оцінювання знань здобувачів вищої освіти;
- рецензування та експертиза навчальних і методичних видань з дисциплін, що забезпечуються кафедрою;
- організація та проведення методичних, науково-методичних семінарів кафедри;
- забезпечення керівництва, рецензування, консультування атестаційних робіт для здобуття відповідно ступеня вищої освіти;
- розроблення освітніх (освітньо-професійних та освітньо-наукових) програм за спеціальностями кафедри.

у сфері наукової та інноваційної діяльності:

- забезпечення високоефективної наукової та інноваційної діяльності кафедри через проведення науково-педагогічними працівниками, докторантами, ад'юнктами, слухачами, курсантами та студентами кафедри досліджень за затвердженими в установленому порядку напрямками розвитку науки і техніки, напрямками інноваційної діяльності;
- організація підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації за фундаментальними напрямками із залученням до наукового керівництва магістрантами та ад'юнктами провідних учених кафедри;
- боротьба за академічну доброчесність;
- посилення дослідницької складової в навчальних планах для магістрів та залучення їх до виконання науково-дослідних робіт;
- підготовка здобувачів вищої освіти до участі в олімпіадах, конкурсах;
- участь у розвитку інноваційних структур на базі академії (наукового парку) за пріоритетними науковими напрямками кафедри;
- здійснення заходів із створення об'єктів права інтелектуальної власності та захисту права інтелектуальної власності;
- виконання міжнародних наукових проектів та програм, грантів, договорів на замовлення іноземних організацій і компаній;
- підготовка здобувачів вищої освіти до участі в кафедральній олімпіаді з теорії держави та права;
- здійснення організаційних і методичних заходів з метою збільшення цитованості наукових праць співробітників кафедри, розширення присутності їх наукових публікацій у журналах і матеріалах конференцій, що входять до міжнародних наукометричних баз даних (Scopus, WebofScience та ін.).

у сфері організаційної діяльності:

- побудови ефективної системи освітнього моніторингу, як складової забезпечення якості вищої освіти;
- надання пропозицій щодо формування кадрового складу та штатного розпису;
- сприяння підвищенню кваліфікації науково-педагогічних працівників кафедри;
- налагодження та підтримання зв'язків зі структурними підрозділами академії та іншим організаціями;
- організація заходів із профорієнтації та залучення осіб на навчання за спеціальностями кафедри;
- підготовка необхідних документів для проведення ліцензування та акредитації в межах профілю кафедри;
- організація роботи зі створення і супроводження офіційного сайту кафедри та порталу АСУ НЗ;
- забезпечення інформування про результати діяльності кафедри;
- забезпечення участі працівників кафедри у роботі експертних рад, комісій, груп МОН, МВС України, спеціалізованих вчених рад;
- ведення документообігу та забезпечення передачі документів на архівне зберігання.

у сфері міжнародної діяльності:

- підготовка (спільно з відділом міжнародних зв'язків НАВС) проектів договорів про співпрацю з підрозділами зарубіжних університетів та організація їх виконання;
- підготовка проектних пропозицій щодо участі в міжнародних конкурсах, програмах, фондах, грантах;
- участь у міжнародних наукових дослідженнях та публікація у міжнародних виданнях;
- делегування співробітників для участі в міжнародних конференціях, семінарах, конкурсах, виставках;
- розвиток академічної мобільності через участь у міжнародних програмах і проектах;
- забезпечення участі працівників кафедри в міжнародних професійних організаціях;

- висвітлення результатів освітньої та наукової діяльності кафедри англійською мовою.

Прикінцеві положення

Реалізація цієї Концепції покликана сприяти досягненню програмної мети примноження інтелектуального потенціалу науково-педагогічних працівників кафедри теорії держави та права і створення інноваційних основ механізму ефективного вирішення завдань з підготовки високопрофесійних, юристів – правоохоронців. Досягнення високої академічної репутації випускової кафедри теорії держави та права, ділової поваги серед практичних підрозділів МВС України та роботодавців. В той же час будь-які починання приречені якщо вони тримаються на примусі й байдужості, а не на ініціативі і бажанні вдосконалюватись та розвиватись.

Обговорено та прийнято за основу рішенням кафедри теорії держави та права (протокол № 26 від 19 травня 2016 року).

ДОПОВІДІ ДО 25-РІЧЧЯ КАФЕДРИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Білозьоров Євген Вікторович,
професор кафедри теорії держави та
права Національної академії
внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент.

ПРОСТОРОВЕ БУТТЯ ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На перетині тисячоліть відбуваються радикальні перетворення в житті людей, причиною яких виступає тенденція глобалізації. XXI століття несе суттєві зміни в інтелектуальній традиції і потребує синтезу правового, психологічного, соціального та філософського знання. Сучасні права і свободи людини дедалі більше виходять за межі внутрішньої компетенції держав, тобто за межі дії їх чинного законодавства на визначеній території, і реалізуються в просторі, що є прогресивним рухом до щораз більшої свободи і рівності між людьми.

Простір є загальною формою буття всіх матеріальних систем і процесів. Не існує об'єкта, який перебував би поза простором, як немає простору поза матерією. В основі категорії «простір» лежать соціальні відносини й людська діяльність. У сучасній науці поняття «простір» виникає для того, щоб бути певною «ареною» діяльності людини. Навколишній світ формується, змінюється та розвивається завдяки і для діяльності людини. Індивід, формуючи свої уявлення про світ на основі соціального й індивідуального, формує і свій власний простір.

Простір – поняття, яке використовують у багатьох соціально-гуманітарних науках. На рівні повсякденного сприйняття простору інтуїтивно його сприймають як «арену для дій», загальний «контейнер» для всіх об'єктів, сутність певної системи. Простір – це не просто гектари і квадратні кілометри. Нині це геополітичний термін на визначення впливів тієї чи іншої держави на сусідні або віддалені території. Завдяки К. Левіну сучасна політологія визначає простір як складну конструкцію з чотирьох основних чинників: фізичний, економічний, правовий і культурно-політичний (ідеологічний). Уже з наведеного переліку зрозуміло, що простір людини не обмежується лише матеріальними потребами, а охоплює сфери дії права, релігії, культури, політики та інші [1, с. 7-8].

На відміну від фізичного простору, соціальний простір твориться самими людьми. Освоюючи фізичний простір, вони перетворюють його частину відповідно до власних потреб та інтересів: створюють штучні умови свого життя, будують населені пункти, використовують надра землі, обробляють землю, вирощують нові види рослин і тварин тощо. Усе це є підпросторами соціального простору, які складають «поле» людської культури.

Головна відмінність соціального простору як форми суспільного буття від інших різновидів простору полягає в тому, що його виникнення і розвиток повністю пов'язані з діяльністю суб'єкта (індивід, соціальна група, суспільства загалом). І саме соціальний простір виступає особливою формою цієї діяльності.

Необхідно відмітити, що соціальна взаємодія, діяльність людей, суспільні відносини (зокрема правовідносини як різновид соціальних відносин) – це те, що відрізняє соціальні системи від усіх інших. Соціальний простір розуміється як певний матеріальний атрибут суспільства у формі активності людини з перетворення середовища проживання на сферу соціальної життєдіяльності. Однак цей підхід, на нашу думку, не відображає всієї повноти соціального рівня організації простору. Потрібно зазначити, що специфіка соціального простору полягає в тому, що його виникнення й розвиток повністю пов'язані з діяльністю соціального суб'єкта.

Соціальний простір – це простір людської діяльності, він є динамікою людського буття у вигляді координації людей, їх дій і предметних умов, засобів і результатів їх життєвого процесу. Формування людського індивіда, становлення його особистості значною мірою детерміновано залученням його до наявного просторового порядку. Таким чином, соціальний простір переважно розглядається як логічна конструкція для розуміння «аури» людини, що входить до системи суспільних відносин. Саме складність системності суспільного буття, структурованого на якісно різні види суспільних відносин, призводить до виділення конкретних форм соціального простору, а саме: «економічний простір», «історичний простір», «екологічний простір», «інформаційний простір», «правовий простір», «цивілізаційний простір» та ін.

Можливість існування різноманітних просторових форм дозволяє говорити про існування правового простору як структурного елементу соціального простору. Необхідно зазначити, що правові явища є специфічними завдяки особливостям соціальної форми руху матерії, а тому можуть бути пояснені через

просторовий підхід [2, с. 34].

Право у своєму первісному, природному значенні є не що інше як необхідна форма духовного буття людини, воно вказує на рівень самостійної свободи кожної особи. Право є одним із важливих регуляторів соціальних відносин, найпершим інструментом унормування життя соціуму, основним мірилом та орієнтиром діяльності людей. Феномен права самим фактом свого існування створює правовий простір, у якому відбувається життя індивідів, спільностей людей, суспільства в цілому.

Основні теорії, що тлумачать генезис права можна звести до природно-правових, які джерело права вбачають у самій природі людини та позитивізму, де право створюється державою. На сучасному етапі розвитку суспільства превалює позитивістське розуміння права, в якому підкреслюється законотворча функція держави, що нормативно закріплює та гарантує права і свободи людини та громадянина. У такому ракурсі правовий простір завжди буде ототожнюватися із територіальним виміром конкретної держави.

Держави, в яких переважає позитивістський підхід до розуміння права найчастіше є тоталітарними, оскільки в них обмежується правовий простір своїх громадян. Там, де нівелюється універсальність права завжди відкривається дорога до терору і негачії людської гідності.

Натомість, згідно з теорією природного права, право виникає з самої природи і належить усім людям взагалі, і кожній людині, зокрема. Воно є вічним і незмінним, не залежить від держави і писаного державою права, а історично передує її становленню. Саме з такого розуміння права виникають фундаментальні права як: право на життя, честь, гідність. У цьому аспекті право є безмежним у просторовому вимірі, його дія не припиняється на територіальному кордоні держави. Усюди, де б людина не була, їй прислугує право, оскільки правова діяльність має своє коріння в самій природі людини. На нашу думку, автори Загальної декларації прав людини виходили саме із природного розуміння права, тому що тільки в такій системі координат правова діяльність має всеохоплюючий характер та необмежений просторовий вимір.

Адекватне уявлення про сутність і природу правового простору можливе лише на основі широкого розуміння про право, що, по-перше, відходить від нормативістського тлумачення, а по-друге, не зводить право до державного, офіційного права, а правовий простір – до території держави. Просторове бачення світу права необхідно втілювати у таких формах як простір ідей – принципи права; простір знакових форм – правові норми і закони; простір взаємодії між соціальними суб'єктами – правові відносини.

Правові відносини набувають свого реального і змістовного здійснення в конкретній правовій діяльності людей, що переслідують певні цілі. Людська діяльність є сукупністю конкретних актів, вчинків людей, що здійснюються свідомо і цілеспрямовано та мають своїм результатом перетворення обставин людського життя і самої людини. Зміст і спосіб здійснення правової діяльності визначається, з одного боку, обставинами і умовами, в яких вона здійснюється, а з іншого – самим суб'єктом, його знанням про сферу буття людської діяльності. Правова діяльність, як і будь-яка інша діяльність, диференціюється на теоретичну (продуктивна, репродуктивна) і практичну (правотворчість, правореалізація) [3, с. 271].

Особливість просторового виміру правової діяльності в методології юридичної науки пов'язана не тільки з розуміння поняття «простір», але й своєрідністю та багатоманітністю підходів до правової діяльності як соціального явища. У просторовому вимірі це потребує: а) прив'язки до природного простору суб'єкта суспільних відносин; б) кордонності (визначення множинності окремих правових просторів); в) конструювання просторових моделей щодо типології правової діяльності. Таким чином, правовий простір постає як певне поле, що акумулює права і свободи людини та перетворює їх у подальшому на певні види діяння.

У межах просторового виміру правової діяльності вже на сьогодні можуть і повинні застосовуватися в юридичній науці такі види правового простору як: а) індивідуальний простір (фактична реалізація прав, свобод і обов'язків людини); б) суспільний простір (правова діяльність індивіда здійснюється у множинності суспільних відносин (громадянське суспільство), де люди взаємодіють між собою як незалежні особи); в) державний простір (правова діяльність людини визначається не тільки державною територією, а й поза її територіальними межами). Отже, у розвитку сучасної юридичної науки просторове буття і пізнання правової діяльності необхідно віднести до окремого напрямку просторових досліджень дії права.

Список використаних джерел:

1. Буньківська О. В. Інформаційний простір: соціокультурна сутність, стан та проблеми функціонування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. культурології : спец. 26.00.01 «Теорія й історія культури» / О. В. Буньківська. – К., 2009. – 19 с.
2. Тихомиров О. Просторовий вимір права: проблеми методологічного осмислення / О. Тихомиров // Право України. – 2013. – № 3-4. – С. 32-38.

3. Оніщенко Н.М. Правова система : проблеми теорії : [монографія] / Н.М. Оніщенко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.

**Бондар Юрій Михайлович, секретар
Ради Спілки “Традиції кафедри теорії
держави та права”**

АКАДЕМІЧНА СПІЛЬНОТА ЯК РУШІЙНА СИЛА ДОКОРИННИХ ЗМІН У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

В сучасній зарубіжній [1; 3] і частково вітчизняній [2] науковій літературі піднімаються питання кризи правової науки та загальної теорії права зокрема. Зрозуміло, що такий стан теоретичної юриспруденції – правознавства – не може не позначитися на кризі усіх правових інститутів і правової системи загалом. Як наслідок, говорять навіть про системну кризу права [3]. В найбільш узагальненій формі такі оцінки містяться у відомій позиції І.Л. Честнова, викладеній у журналі "Правоведение" ще на початку 2000-х років. Його слова з цієї статті дослівно звучать так: те, що сьогодні визнається за правову науку часто є поганим коментаторством поганого законодавства [4]. Тобто, мабуть, мало що змінилося за століття після виходу відомої праці П.І. Новгородцева [5].

З точки зору філософського осмислення такі процеси є природними, вони відбуваються час від часу і шляхом заперечення застарілих поглядів пробуджують до життя нові підходи, які стверджують себе завдяки новим світоглядним, методологічним засадам осмислення правової реальності. Прикро лише, що такі негативні процеси невідворотно позначаються на становищі людини в суспільстві й особливо останнім часом в наших вітчизняних умовах.

В цьому контексті вбачається слушним повернути увагу до окремих, найбільш важливих і актуальних проблем розвитку вітчизняних правознавства й правової освіти. В контексті теми конференції теоретичні викладки й міркування по можливості будуть наближені до специфіки предметної діяльності кафедри теорії держави та права й конкретних умов та результатів діяльності цього заслуженого наукового колективу.

Отже, назвемо ці очевидні вузькі місця, які потребують уваги та реагування. І почнемо з головних.

1. У вітчизняних (навіть не беручи до уваги зарубіжний досвід) вищих навчальних закладах чи на факультетах юридичного профілю існують кафедри теорії та методики викладання права, а в столичному закладі з такою багатою історією, традиціями, науковою школою й дослідницьким потенціалом її чомусь немає. Принаймні, дивно.

Тому слід негайно ініціювати утворення на базі існуючої кафедри нової саме такого профілю. Відтак оновлена кафедра має стати провідним науково-методичним центром як мінімум для ВНЗ системи МВС України. Звідси випливатимуть і нові завдання та можливості такого наукового підрозділу й, перш за все, пов'язані з перепідготовкою на її базі науково-педагогічних працівників, розробкою та втіленням в освітній процес єдиних стандартів чи індикативних показників-орієнтирів організації та здійснення навчання праву.

Якщо ми сьогодні обговорюємо таке питання, – про перспективи розвитку кафедри – то її місце в НАВС і в цілому у вітчизняному освітньому просторі слід розглядати, повторюю, не лише через призму традиційної предметної діяльності, а обов'язково (!) ще й ширше – методичної. От для цього, зокрема, й потрібні зміни у формальному статусі кафедри, зовнішньо відображеному у її назві.

Сьогодні вітчизняних освітніх колах і відповідно в літературі відкрито обговорюють моделі елітної та масової вищої освіти. Тим самим наголошує: це не просто зародження проблеми, не просто її констатація, це вже її конкретизація й спроба вироблення пілотних концептів з реалізації. У зв'язку з цим постає питання, а наскільки ми готові до сприйняття й визнання таких реалій? Ми ж бо – столичний виш. Така зміна у профілі діяльності кафедри буде конкретною інновацією у справі покращання якості освітніх послуг у НАВС. І не лише. Це буде новий крок й новий підхід у всій відомчій вищій школі системи МВС України. Це по-справжньому ідея проривного значення й ваги, особливо в контексті сучасного реформування вищої освіти, кардинальних змін у правовій науці та освіті. Кому ж започатковувати подібні зміни, як не столичному вишу з такими вагомими традиціями та заслугами перед вітчизняною освітою?

Сьогодні ці питання, без перебільшення, для навчального закладу є першочерговими. Зокрема, на постійній основі мають піддаватись моніторингу та обговорюватись питання методики викладання права та окремих навчальних дисциплін, моделі освіти, її технології, форми, засоби тощо. У цьому контексті особливої ваги набирають питання самоосвіти, індивідуальної роботи студента. Ці питання з самостійної, нестандартної, творчої роботи студентів напряму мають бути пов'язані з освітнім процесом. Є приклади, коли в окремих ВНЗ Росії за результатами колоквиумів виставляються екзаменаційні оцінки з предметів

вивчення, а кращі магістерські роботи рекомендуються вченими радами до захисту на здобуття наукового ступеня.

Очевидно, можна й далі називати проблеми, пов'язані з відсутністю уваги до зазначених питань. Переваги ж від реалізації такого напрямку очевидні, але найголовніше в цьому – це питання правової свідомості й культури, а звідси ширше – правового мислення, менталітету, світогляду. Це сьогодні є головним у підготовці фахівця, що, до речі, дуже показово підтверджує вітчизняна практика останніх років. Але підтверджує переважно прикладами негативними, на жаль. Тому задамо собі питання: а як часто піднімаємо ми сьогодні ці питання? Роль кафедри в актуалізації зазначених питань мала би бути провідною.

2. Повсякденною риторикою сьогоднішнього дня у вищій школі є слова про входження до європейського освітнього простору, підтягування до кращих зразків, сповідування єдиних стандартів в професійній освіті.

Але чи маємо ми нові навчальні дисципліни та спецкурси, які б відповідали потребі сьогоднішнього дня, чи готові ми до їх впровадження і що вже зробили задля цього? Причому, автор свідомий того, що пропонувані новації не є самоціллю. Але сьогодні є багато чого по-справжньому актуального й навіть обов'язкового, чого не можна не помічати й замовчувати. Це проблеми громадянського суспільства й правової держави, в т.ч. їх історичних і регіональних моделей, розвитку правової системи загалом, верховенства права, трансформації політики в право, обмеження дискреційних повноважень владних органів тощо. Також чомусь не вивчається канонічне право, бодай його елементарний курс. А це важлива основа права в усіх національних культурах і їх правових системах, в т.ч. загалом у західній традиції права. Чому не наважуємось підняти такі питання? Під кожен з означених напрямів наукової проблематики цілком виправдано може бути сформований окремий навчальний спецкурс, тому що вони по-справжньому актуальні для сьогоднішнього дня.

В цьому закладі автор ще весною 2002 р. пропонував як експериментальну модель для студентів-контрактників на ФЗН запровадити спецкурси з основ права ЄС та теорії правової держави. Ідею як таку і зміст тематичного плану схвалили, але так і не наважились втілити в життя. Добре, що хоч з роками зрозуміли важливість озвучених ідей і нині право ЄС входить до дисциплін кафедри конституційного та міжнародного права. Лише в Академії управління МВС те вдалося зреалізувати сповна, а з одної з дисциплін було впроваджено навіть держекзамен.

Вважаю, що зараз є усі передумови і можливості виявити ініціативу й запропонувати такі проекти до втілення. І то не лише в НАВС, у відомчих ВНЗ. А чому б не запропонувати питання змісту сучасної правової освіти для обговорення в наукових часописах?

Сьогодні не лише в юридичних колах говорять про верховенство права. Сьогодні ця тема є повсякденною в засобах масової інформації, серед політологів, представників усіх гілок влади з місцевим самоврядуванням включно. Із-за недієвості правових механізмів демократичний світ найбільше критикує Україну. Але чому до цього часу в НАВС не читається цей навчальний курс?

Те саме можна сказати про юридичну деонтологію. Її завдання – пробуджувати високі ідеали, виховувати людяність у майбутніх фахівців, формувати гуманістичний стрижень особистості, орієнтувати на справжні, вічні цінності, а не нікчемні, уявні результати формальної законності. І це без пафосу. Лише тоді ті владні структури, кому це належить, будуть захищати права своїх співгромадян, а не завдавати їм утисків. Однак, на сьогодні зміст навчального курсу далеко не доопрацьований, і не лише в цьому навчальному закладі, а й концептуально, на рівні предмета даної галузі знань. Бо з часів Давнього Риму відомо, що найвища законність – то й найбільша несправедливість, і юрист не той, хто тримається за букву закону, як сліпий за стіну, а той, хто ніколи не скаже: розіпни, а, отже, не буде зорієнтованим на прагматичний результат формальної законності. Можливо, комусь ближче до душі інша відома сентенція: юрист – це людина не з кодексом у руці, а з совістю у серці.

3. В контексті з оновленням навчальних програм пропоную кафедрі ініціювати питання про відкриття спеціалізації з правової аналітики. Фахівці-аналітики є в багатьох сучасних галузях діяльності: економічній, фінансовій, політичній, військовій тощо. Певно, простіше сказати, де немає відповідних фахівців, в т.ч. чомусь і серед правників. Чому не запровадити спеціалізацію, наприклад, з умовною назвою “правова аналітика”, “аналітика права” чи “правовий аналітик”?

Думаю, цивільні особи будуть зацікавлені таким напрямом в підготовці майбутніх кадрів. А, головне, ця ідея на часі.

4. Питання практики, поєднання науки й навчання з практикою. Виходи є, і їх немало навіть поза формальною практикою за графіком навчального процесу. Автор пригадує свої роки навчання, коли усі студенти з 2-го курсу мали обов'язок виступати з правових питань в трудових колективах з роз'ясненням положень нових НПА, які видавались різними державними органами. Усі ми були членами Співки “Знання”, ми мали членські квитки, ми були лекторами.

Є відповідна організація і в сучасній Україні, так само існує Союз юристів України і його Київська міська організація, які декларують свої широкомасштабні цілі. Чому б, скажімо, нашим студентам не вступити до Спілки і не виступати з просвітницькою місією перед студентами непрофільних ВНЗ, молоддю, в школах, в тих самих трудових колективах з питань цивільного, трудового, адміністративного та інших галузей права? То і є справжня практика, причому без відриву від навчання. Одночасно студенти вироблятимуть уміння критичного мислення, аргументації, дискусій, полеміки й безпосередньо переконуватимуться в ґрунтовності власних знань чи навпаки, їх неповноті. Чим не мотивація, як сьогодні прийнято говорити, до майбутньої самостійної роботи?

5. У зв'язку з попередньою тезою сьогодні можна говорити, що є об'єктивна потреба у збільшенні ліміту навчального часу для самостійної творчої, дослідницької, проектно-конструкторської роботи студентів. У першу чергу, це можуть бути завдання з юридичної техніки, юридичної деонтології, теорії правозастосування, порівняльного правознавства тощо. Тим самим ми сприятимемо виробленню у студентів реальних навичок практичного застосування теоретичних знань для розв'язання нехай і навчальних завдань. Такий особистий досвід так чи інакше сприятиме практичній підготовленості майбутніх фахівців. Це, мабуть, ще один аспект діяльності кафедри в сучасних умовах з реалізації власної місії.

6. У цьому ж зв'язку питання про роль науковця й педагога в освітньому процесі, особливо ж – професора. Коли автор здобував юридичну освіту, професор С.С. Алексєєв не цурався особисто вести науковий гурток з першокурсниками. Не буду наводити усі його звання та нагороди, вони загальновідомі. І це при тому, що був він вже поважного віку й до того ж інвалідом війни. За нинішніх умов це майже неймовірний факт!!!

7. Просто неможливо оминати питання видавничої діяльності кафедри. Тут маються на увазі не кількісні показники кожного працівника чи наукового колективу загалом, а питання заснування власних видань, хоча б одного. В ідеалі це мав би бути фаховий часопис, але на перших порах – можливий науково-теоретичний альманах. Без цього немає сучасних ні науки, ні освіти, тим більше, якщо ми згадуємо за ту ж Болонську угоду чи говоримо про сповідування європейських стандартів в галузі освіти. Такі видання сьогодні є ознакою не лише освітніх закладів чи їх потужних структурних підрозділів, а саме кафедр. Подібних прикладів досить навіть серед вітчизняних вишів, в т.ч. столичних.

8. Сьогодні нехай і поволі, але відбуваються зрушення у вітчизняній правовій науці. Зрозуміло, що вони мають призвести до кардинальних змін у правовій освіті та юридичній практиці і, перш за все, завдяки зміні парадигми науки та доктрини вітчизняного права. Про це ще якось говорять філософи права, але чому ці питання не піднімаються теоретиками? Тому можна констатувати, що не обговорюються належним чином важливі питання, пов'язані зі зміною вітчизняної наукової парадигми та правової доктрини, відсутні наукові диспути з цих та близьких до них проблем. Наприклад, хіба не є сьогодні актуальними у вітчизняних умовах такі питання, як:

- Правова освіта: класична універсальність чи сучасний прагматизм?
- Правознавство і законодавство: альтернатива чи безальтернативність?
- Верховенство права чи верховенство закону?
- Проблема широкого розсуду суб'єкта правозастосування (contra legem): за і проти.
- Проблеми сучасного праворозуміння: вузьконормативний і широкий підходи.
- Проблема сутності права: суще і належне у праві.
- Рафінований професіоналізм чи професійна деонтологія? Мораль і догма в діяльності юриста.
- Філософська рефлексія і науковий раціоналізм: місце і роль у правознавстві.

Немає сумнівів, що вони мають не лише суто теоретичне значення, а, однозначно, й важливе практично-прикладне. Кому як не теоретикам піднімати такі питання?

Тут, у цьому місці, свідомо подам власну ремарку: можливо, у когось виникне питання, чи не зарозумілість це, такі слова й така позиція? Думаю, ні, тому що особистий досвід роботи у вищій школі та спілкування з практиками дозволяють говорити, що багатьма фахівцями верховенство права і верховенство закону ототожнюються з принципом законності у його формально-догматичному значенні. Особливо прикро, що змушені говорити про це в той час, коли існує відоме рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р., в якому чітко й однозначно проведено розмежування між правом і законом та вказано на сутнісні, іманентні риси першого [6]. Але воно до цього часу чомусь не знайшло належного висвітлення в навчальній літературі й, як наслідок, у підготовці фахівців. І не лише в цьому питанні можемо констатувати наявні прогалини в освіті.

На думку автора, це, зокрема, й тому, що традиційним дисциплінам, які в усі часи кладались в основу підготовки юриста – історії права, філософії права та загальній теорії права – в сьогоднішніх наших умовах приділяється все менша й менша увага й відповідно критично зменшуються обсяги навчального часу для

засвоєння. Насправді ж, саме ці дисципліни ґрунтовного теоретичного рівня й філософсько-світоглядного та методологічного спрямування в першу чергу сприяють формуванню сучасного гуманістичного правового мислення фахівця-правознавця в демократичному суспільстві. Саме дисципліни такого змісту в усі часи складали основу юридичної освіти, фахової підготовки юристів західної правової культури. Значною мірою лише ці галузі знань по своїй природі, традиціях і фактичній можливості здатні забезпечити формування належного професійного світогляду для майбутніх фахівців, лише вони дають максимально широке, всебічне, повне уявлення про справжню природу права, його антропологічну основу і сутність, дозволяють зрозуміти його справжній зміст, пов'язаний з вищими ідеалами людського суспільства. В кінцевому підсумку це забезпечує те, до чого прагне будь-яка наука, навчальна дисципліна і освітній заклад – підготовку фахівця до практичної роботи, коли б він втілював ці ідеали в житті. Інакше кажучи, ми маємо повернутись до вивчення духу права, який і є його суттю, а не букви закону, яка хоч і важлива, але похідна від першого.

Тут не утримаюсь від того, щоб не навести цікавий приклад для порівняння з сучасністю. З літератури добре відомий досить показовий та промовистий факт, коли навіть у часи другої світової війни прокурор одного з Українських фронтів при виселенні українців з теренів Західної України написав листа Й. Сталіну про неприпустимість застосовуваних репресій до мирного населення. Звичайно, він не отримав дяки за таку свою позицію, але його так навчили, підготували до майбутньої професії й виховали. Він не міг вчинити інакше, а тому у потрібний час і в потрібному місці виконав своє призначення. Навіть на ті часи! А у нас відбулись відомі події у Врадіївці, мали сумнозвісне рішення високого суду про терміни перебування в посаді президента держави, кілька років тому були знищені інститути самоврядування у Києві та Севастополі, а юридична громадськість промовчала, як завжди.

Отже, потреба в таких змінах очевидна, бо вона об'єктивна і детермінується закономірностями розвитку сучасної правової освіти відкритого суспільства та стандартами європейської освіти зокрема. Крім того, приєднання України до Болонської угоди (2005 р.), угода України про асоціацію з ЄС (2014 р.) покладають на нашу країну та її вищу школу обов'язок дотримуватись стандартів освіти, діючих у єдиному європейському освітньому просторі.

На практиці для вітчизняних вишів це означає прямий обов'язок кардинально оновлювати зміст навчальних програм та втілювати у навчальний процес нові навчальні дисципліни й спецкурси. Тобто такі, які б з позицій сучасної науки, перш за все, формували прогресивний світогляд фахівця нової генерації, а в практично-прикладному сенсі – адекватно пояснювали специфіку сучасних суспільно-політичних та державно-правових процесів і одночасно служили інструментом для розв'язання нагальних юридичних питань. Так, зокрема, в Законі України "Про вищу освіту" прямо говориться про необхідність застосування нових наукових знань при підготовці фахівців з вищою освітою (ст. 65).

Крім того, як зазначається у Програмі дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України, затвердженої наказом МОН України від 23 січня 2004 р. № 49, розвиток України визначається в загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури. Інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, що в кінцевому підсумку спрацьовуватиме на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та наближення до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-культурного простору.

9. Власний досвід роботи у вищій школі дає підстави говорити про підвищення рівня філософського осмислення правової реальності. А це, у свою чергу, вимагає належної філософської підготовки суб'єкта пізнання, тобто науково-педагогічного працівника. Тому на тверде власне переконання, сучасні філософські знання є необхідною умовою й запорукою успішної професійної діяльності правознавця.

10. Чому немає міцних партнерських зв'язків з іншими ВНЗ? Маю на увазі не формальні договори про співпрацю, а по-справжньому дієві, наслідки від реалізації яких мали б відчутти усі? Найперше, до цього часу відсутня програма "подвійного диплому" з профільними навчальними закладами країн ЄС. Вітчизняними ВНЗ напрацьовано багатий досвід в цьому питанні.

Зауважимо, що це не лише внутрішньокорпоративний інтерес, це, без перебільшення, важлива державна справа. Бо це мобільність кадрів на сучасному ринку праці, це добросусідські контакти в прикордонних місцевостях, це оперативний захист прав людини в кризових ситуаціях в незвичних умовах на чужій території тощо. В іншому випадку цей заслужений заклад не лише ніколи не займе провідного, чільного місця на ринку освітніх послуг, а, втративши попередні здобутки й розгубивши поки що наявні можливості, фактично позбавить сам себе надії на розвиток й зростання. Крім того, це ще й обов'язок нашої держави, добровільно взятий нею на себе при приєднанні у травні 2005 р. до Болонської угоди.

11. Дуже тісно з попереднім переплітається питання про наукові стажування наукових та науково-педагогічних працівників та інститут гостьових професорів. Ігнорування сучасних тенденцій в освітньому

просторі просто неможливе, без виходу на європейський ринок чи навіть країн близького зарубіжжя академія ризикує залишитись поза сучасними процесами інтернаціоналізації освіти.

12. На завершення дозволю собі висловити кілька думок, які формально виходять за межі теми конференції. Вони будуть стосуватись діяльності НАВС загалом, але так чи інакше принаймні одне з них невід'ємне від діяльності кафедри. Це питання про діяльність навчально-методичного центру, а точніше – його функцію, основну й головну функцію, а, отже, і місію. Ця місія має бути однозначно позитивною й добродійною, тобто дорадчою, допоміжною, доповнювальною, яка б враховувала думку головного учасника навчального процесу – науково-педагогічного працівника, а не навпаки. По-друге, чому в НАВС, яка є провідним закладом відомчої освіти, дотепер немає кафедри поліцейстики чи порівняльної поліцейстики? Це питання автор піднімав ще в 2003-2004 рр.

13. Щоб не складалось враження, що автор уміє лише ставити запитання, спробую сформулювати й варіант можливої відповіді.

Маємо такий стан речей, зокрема, й тому, що зовсім відсутні інститути самоуправління академічного співтовариства. Під академічним маю на увазі не за назвою закладу, а за родом діяльності. На жаль, і новий закон “Про вищу освіту” дуже скромно, лише побіжно згадує за самоврядні структури ВНЗ: це трудовий колектив і студентське самоврядування. А де головна виробнича сила ВНЗ, його справжня рушійна сила? Виходить, що слід виборювати своє право на професійні об'єднання. До речі, в НАВС існує самоврядування курсантів, а розумні люди допоки не об'єднались. Чи, можливо, немає такої потреби?

Тут напрошується питання про гуртування, об'єднання академічного товариства. Його голос, думка, оцінка в більшості питань освітньої політики НАВС і не лише цього закладу мали би бути провідними й вирішальними. В цьому сенсі в НАВС могло б бути створене, наприклад, Професорське, а ще краще – Академічне зібрання.

14. Крім того, кафедра самостійно чи в співпраці з такими самоврядними утвореннями могла б ініціювати питання належного відзначення професійного свята – Дня юриста, соціалізації студентів перших курсів, проведення соціометричних вимірювань рівня професійних компетенцій випускника, вивчення вимог та запитів роботодавців до рівня підготовки молодих фахівців тощо. Важливим вбачається необхідність пропагувати серед молоді дух здорового корпоративізму та любові до своєї професії.

До слова, останнім часом у владних кабінетах обговорюється проект стандарту вищої юридичної освіти в нашій країні. Віднедавна стало відомо, що Союз юристів України теж має намір долучитись до цього. Але чи враховано при цьому голос вищої школи, думка освітянського співтовариства, яка роль в цих процесах НАВС та кафедри зокрема?

Отож, якщо говорити про перспективи розвитку кафедри, то в якості найуніверсальнішого рецепту варто було б порадити: не слід чекати чергових вказівок, розпоряджень, планів. Слід самим активно продукувати такі пропозиції, тим самим реально утврджуючи ідею про провідну роль науковця й викладача у вищій школі. Це для того, щоб чергові зміни, які перманентно відбуваються в освіті, і цього разу не обійшлись без нас.

Коротко підсумовуючи, можна сказати: такими бачаться основні проблемні питання розвитку кафедри загальнотеоретичного спрямування в галузі права, такими прогнозованими можуть бути першочергові напрями її розвитку в сучасних умовах. А вже сам вибір конкретних пріоритетів і завдань з їх реалізації залежать від наукової й громадянської позиції тих, хто сьогодні продовжує кафедральні традиції, збагачуючи й примножуючи здобутки цього наукового колективу.

Список використаних джерел:

1. Брылёв Н.И. Глубокий кризис правовой системы или общие проблемы права. [Електронний ресурс]. URL: http://nbrilev.narod.ru/8_noktp1.htm
2. Мережко А.А. Кризис современной миросистемы и будущее международного права в XXI веке. [Електронний ресурс]. URL: <http://intlwalmanac.net/v2/03.pdf>
3. Акулов В.К. Системный кризис права и проблемы правового регулирования дисциплинарной ответственности судей военных судов. [Електронний ресурс]. URL: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-238938.html>
4. Честнов И.Л. Правопонимание в эпоху постмодерна //Правоведение. - 2002. - № 2. – С. 4-16.
5. Новгородцев П. И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания / П. И. Новгородцев. – М.: Наука, 1996. – 269 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) //Вісник Конституційного Суду України. - 2004. - № 5. - С. 38-45.

**Бостан Людмила Миколаївна, доцент
кафедри історії і теорії держави та
права Запорізького національного
університету, кандидат історичних
наук, доцент**

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА В КОНТЕКСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ У ВИКЛАДАННІ ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Проблема цілісності знання як ніколи актуальна в умовах інформаційного суспільства. Очевидно, що сьогодні й у майбутньому значних успіхів зможуть досягти тільки ті спеціалісти, котрі навчатися розуміти взаємозв'язок і системність світу й усвідомлювати кожну конкретну науку як сферу або підсистему, частину більшої системи. Серед найбільш перспективних напрямів набуття такого знання називають міждисциплінарний підхід, про який активно йшлося ще в 80-ті рр. ХХ ст. У ст. 5 “Всесвітньої декларації про вищу освіту для ХХІ століття: підходи і практичні заходи”, прийнятій учасниками Міжнародної конференції з вищої освіти у жовтні 1998 р., зазначено, що міждисциплінарність має стати найбільш важливим напрямом в освітній політиці сучасної держави. Це було зумовлено тим, що прагнення до вузької спеціалізації призвели до поступової втрати універсальності освіти. У цьому аспекті недалекий від істини професор Л. Яковенко, коли стверджує, що вища школа стає схожою на Вавилонську вежу, будівники якої все гірше й гірше розуміють один одного й зовсім мало уявляють архітектуру вежі та мету будівництва [1, с. 29].

Ця тенденція особливо проявляється на рівні окремих спеціальностей, випускники яких переважно не в змозі показати не тільки належного рівня світоглядної, комунікативної та професійної компетентності, а й синтезованого, інтегрованого знання з навчальних дисциплін спеціальності. Вирішенням зазначеної проблемної ситуації має бути посилення у навчально-виховному процесі міжпредметних зв'язків, які давали б можливість тим, хто навчається, отримати таке структуроване інтегративне знання не тільки на “виході”, а й на кожному етапі навчання.

Одним з найважливіших етапів навчання у вищій школі є початковий етап, на якому мають формуватися засади “міждисциплінарності”. Це, зазвичай, перший навчальний курс, упродовж якого викладається цикл фундаментальних дисциплін. В успадкованій ще з радянських часів системі вітчизняної юридичної освіти таких навчальних дисциплін три: теорія держави та права, історія держави й права зарубіжних країн та історія держави й права конкретної країни.

Аналіз дидактичних особливостей викладання цих дисциплін у навчальних закладах юридичного профілю свідчить про те, що у вітчизняній юридичній освіті ще триває процес побудови “Вавилонської вежі”: теоретики “розмовляють на одній мові, історики на іншій”. Причина криється у наявній на сьогодні організаційно-дидактичній моделі побудови структури й змісту історико-правових дисциплін, де кожна з них “живе своїм життям”: історія держави й права зарубіжних країн є повторенням політичних аспектів шкільного курсу всесвітньої історії з елементами права, а історія держави і права України – політичних аспектів шкільного та вузівського курсів історії України з елементами права. Тому закономірним є результат, коли по завершенню першого курсу студент володіє переважно розрізненими, а не інтегрованими знаннями із зазначених фундаментальних дисциплін.

Вирішенням цієї проблеми, як уже зазначалося, є посилення міжпредметних зв'язків цих дисциплін та отримання в результаті комплексного фундаментального знання необхідного для оволодіння наступним, професійно зорієнтованим рівнем юридичних знань. Для цього, на нашу думку, необхідно запровадити відмінну від діючої організаційно-дидактичну модель викладання загальної теорії держави та права й історико-правових дисциплін, яка б по-іншому визначила місце, роль, структуру та зміст кожної з них у системі вищої юридичної освіти.

При побудові цієї моделі, на нашу думку, слід насамперед враховувати (це стосується насамперед істориків держави і права), що ці дисципліни не є “рівнозначними”: головною, базовою для всієї юридичної освіти є загальна теорія держави й права, а історико-правові покликані скоріше виконувати допоміжну роль. З огляду на це роль останніх полягає не в “автономній” подачі фактологічного матеріалу з історії зарубіжних країн та України з їх державою і правом, а в такий спосіб, який був би тісно пов'язаний з теорією держави й права. Дидактичне призначення таких міжпредметних зв'язків полягає в тому, щоб більш доступний для сприйняття історичний матеріал допоміг студентам-початківцям засвоїти складний, абстрактний матеріал з теорії держави й права. Це, в свою чергу, передбачає й інше, порівняно з

традиційним, структурування історико-правових дисциплін, а також їх нове змістовне наповнення, яке має базуватись на понятійно-категоріального апараті теорії держави й права та тематичному плані останньої.

Така “допомога” з боку історико-правових дисциплін необхідна вже на початку вивчення теорії держави й права, коли розкривається об’єкт і предмет останньої. Якщо об’єктом наукового пізнання для обох цих наук є держава й право як системне утворення об’єктивно існуючої соціальної реальності, то їх предмети не однакові, але схожі, насамперед, у тій їх частині, що стосується закономірностей виникнення та розвитку державно-правової матерії. Отже, хоча теорія держави та права визначає та формулює загальні закономірності розвитку держави й права, вона в цьому питанні не може обійтись без історії держави та права, оскільки виявити міру прояву тих чи інших суспільних законів у розвитку цих державно-правових явищ упродовж певного періоду часу неможливо без відповідної “емпіричної” бази, яку створює історія держави та права. Тобто, для того, щоб за допомогою логічного методу узагальнити “звільнений від усіх історичних випадковостей” історичний процес в абстрактній формі та визначити відповідні закономірності, необхідно мати максимально можливу інформацію про “всесвітній історико-правовий процес, з одного боку, в його цілісності (як єдиний історичний простір) і у відносно великих просторово-часових масштабах, а з іншого – в його більш або менш автономних структурах (галузі, інститути права)” [2, с.187].

Ще більша потреба в посиленні міждисциплінарних (міжпредметних) зв’язків теорії держави та права та історії держави та права відчувається на тематичному рівні. Зокрема, зараз ми маємо ситуацію, коли студенти-першокурсники у першому семестрі повинні оволодіти знаннями з таких тем теорії держави і права: походження держави; поняття, ознаки та типологія держав; сутність держави та її функції; форма держави, її основні види; механізм держави; соціальна, демократична та правова держава тощо. Водночас, якщо керуватись тематичною структурою одного з найновіших на сьогодні підручників з “Історії держави і права зарубіжних країн” [3, с. 513–518], з цієї дисципліни вони мають оволодіти знаннями з таких тем: держава і право Стародавнього Єгипту; держава та право Стародавнього Вавилону; держава і право Хетської держави; держава і право Стародавньої Індії; держава і право Стародавнього Китаю; держава і право Мінойської держави; держава і право Афін; держава і право Стародавнього Риму; держава і право Арабського Халіфату; держава і право Середньовічного Китаю; держава і право Середньовічної Індії; держава і право Середньовічної Японії тощо за окремими країнами до сьогодні. Матеріал подається, зазвичай, за схемою: суспільний лад, державний устрій, право. За цією же схемою, але в межах певних часових проміжків, визначених періодизацією історії України, викладається і навчальний курс “Історія держави і права України” [4].

З наведеного логічно випливає питання: як студенти можуть повноцінно засвоїти право тих чи інших країн, коли відповідь на те, що таке право, вони зможуть отримати тільки наприкінці першого або ж початку другого семестрів, при вивченні перших тем другого розділу курсу теорії держави і права. Той факт, що студенти першого курсу нібито мають добре уявлення про те, що є держава та право після шкільного курсу “Правознавство” не витримує критики, адже: а) за винятком деяких типів середніх спеціалізованих шкіл, цей шкільний курс завершується у дев’ятому класі; б) абітурієнти з нього не проходять зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). На нашу думку, всі викладачі, які стикаються із студентами-юристами першого курсу, підтвердять той факт, що порівняно з минулими роками, коли одним із вступних іспитів на юридичних факультетах було “Правознавство” (або “Основи держави і права”), рівень необхідних початкових знань суттєво знизився. Це ще раз доводить, що їм знадобляться додаткові зусилля для розуміння (а не “зубріння”, як дуже часто буває) складного абстрактного матеріалу з теорії держави і права.

Відповідна допомога в цьому, як ми вже зазначали, може (й повинна) бути саме з боку історико-правових дисциплін. Для цього, на нашу думку, необхідне переструктурування програмного матеріалу останніх з урахуванням “потреб” теорії держави та права. Здійснити це можна на основі її понятійно-категоріального апарату, виокремивши такі інтегративні проблеми для вивчення, як теорії походження держави, типологія держави, сутність держави, функції держави, форма держави, механізм держави, теорії походження права та типи праворозуміння, сутність права, функції права, форми права, система права та правова система тощо. Наявні в цій сфері серйозні проблеми підтверджує зокрема В. Горбань, який слушно зазначає, що “достатньо заглибитись у зміст видань істориків та теоретиків держави і права, як стає очевидною декларативність загальних вступних положень про тісний міждисциплінарний взаємозв’язок, розбіжність у конкретному понятійному апараті. При цьому як з одного боку – теоретичного, так і з другого – історичного...” [6, с. 5–6]. Важко не погодитися і з висновком вченого про необхідність наведення певного «порядку», оскільки “хаос понять у навчальній літературі спричиняє понятійний хаос у професійній мові студентів, а відтак – юристів і політиків” [5, с. 11].

Отже, необхідність міждисциплінарного підходу при викладанні теорії та історії держави та права є очевидною, оскільки при всіх відмінностях ці фундаментальні дисципліни мають і багато спільного: досліджують минуле й сучасне держави і права; виявляючи причини й умови зародження держави і права, головну увагу приділяють закономірностям їх розвитку, вивчають державу і право в цілому, звертаючись до досвіду окремих країн. Перенесення акценту вивчення зі статичних і вузько локальних станів держави та права на динаміку, широкомасштабні й різноманітні процеси їх руху створює сприятливі умови для висвітлення загальних рис та особливостей тих чи інших державно-правових явищ, і врешті-решт, виявлення закономірностей їх прояву в історичному вимірі та історичному просторі.

Реалізація такого підходу в пізнанні історичних аспектів держави й права можлива за умов інтеграції, злиття, об'єднання різних наук у комплексному дослідженні відповідних об'єктів. Тобто саме "на стику" з предметами інших наук може бути виявлена дійсна сутність, призначення і роль держави та права в житті суспільства на різних історичних етапах його розвитку. Такий підхід формує науковий світогляд юристів, що корінним чином відрізняється від юридичного світогляду, який недооцінює відмінність підходів у вивченні держави й права, розглядає дійсність через призму правових понять і норм і не враховує, що самі ці норми й критерії історично зумовлені всім попереднім розвитком життя людського суспільства, знання яких дає змогу відповісти на чимало питань сучасності.

З урахуванням вище зазначеного і було складено модель навчальної дисципліни "Історія держави та права зарубіжних країн". Слід зазначити, що реалізований в пропонованій моделі підхід до вивчення історії держави і права не безпідставно розглядається як такий, що не повною мірою враховує вимогу щодо відповідності навчального матеріалу рівню готовності першокурсників до його сприйняття. На це хотілося б зауважити: акцентуація розгляду загальних рис і особливостей держави і права в кожному історичну епоху, виявлення закономірностей їх прояву з застосуванням порівняльного, проблемного методів веде до різкого скорочення його об'єму, в окремих випадках до його повторення, але вже в контексті нових проблем. Пошук причинно-наслідкових зв'язків в історії розвитку державно-правових інститутів і явищ активізує критичне мислення, підвищує мотивацію студента до навчання, спонукає до подальшої самоосвіти, викладача – до нових форм співпраці зі студентом.

Не останню роль в вирішенні проблем дидактичного моделювання правових дисциплін у відповідності з потребами часу має зіграти наукова спільнота юридичних вишів. Актуалізація їх розгляду на наукових конференціях, в процесі підвищення кваліфікації викладачів, дасте змогу подолати існуючий формалізм в реалізації досягнень наукової думки в навчальний процес.

Список використаних джерел:

1. Яковенко Л.І. Міждисциплінарність та необхідність її реалізації в освіті / Л.І. Яковенко // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. / редкол. Л.І. Яковенко (гол. ред.). – Полтава : Скайтек, 2007. – Т.1 – С. 25–31.
2. Дамирли М.А. Образ всеобщей истории права как науки / М.А. Дамирли // Правоведение. – 2001. – № 6. – С. 179–189.
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Маймескулов, Д. А. Тихоненков, В. В. Россіхін та ін. – Харків : Право, 2011. – 520 с.
4. Історія держави і права України: Академічний курс : у 2 т. / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.; Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 2. – 632 с.
5. Горбань В. І. Щодо розбіжностей у визначенні форми держави між теорією та історією держави і права / В.І.Горбань // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. "Право". – 2012. – Вип. 18. – С. 5–12

**Бостан Сергій Костянтинович, професор
кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
Інституту управління та права
Запорізького національного технічного
університету доктор юридичних наук,
професор**

ДУАЛІЗМ «ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА» ЯК ЧИННИК ПРЕДМЕТНОЇ ПЕРЕПРОФІЛІЗАЦІЇ ДЕЯКИХ КАФЕДР В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СИСТЕМИ МВС

Кафедра «теорії держави та права» Національної академії внутрішніх справ України, якій присвячена конференція, має забезпечувати викладання базового для усієї юридичної освіти однойменного

навчального курсу та низку інших споріднених спеціальних курсів. Загальновизнано, що в предметі навчальної дисципліни закладений певний дуалізм: держава і право, який породжує різні підходи до змістовного наповнення цієї дисципліни, котру зазвичай називають також «теоретико-правовою наукою» або ж «теоретичним правознавством».

Перший підхід представлений тими вченими, які продовжують лінію ще радянської теорії держави і права про нерозривну єдність «держави і права» в межах правознавства. Їхня така «колективна» точка зору в самому узагальненому вигляді відображена в самому авторитетному юридичному енциклопедичному виданні України – багатотомній Юридичній енциклопедії. «Правознавство, – зазначається в ній, – галузь знань про закономірності розвитку держави і права» [1, с. 46]. Модифікацією цього підходу є точка зору представників одеської школи «теоретичної юриспруденції» [2], котрі, розуміючи певну алогічність і суперечливість словосполучення «правознавство – галузь знань про... державу...», виокремили такі поняття, як «правознавство» і юриспруденція» та визначили співвідношення між ними. «Термін «загальнотеоретична юриспруденція», – зазначає з цього приводу, Ю.М. Оборотов, – не зводиться тільки до галузі правознавства, а включає державознавство як свою важливішу складову» [3, с. 6].

Другий підхід представлений деякими вітчизняними правознавцями (М.І. Козюбра та ін.), які вважають, що держава як «окреме суспільне утворення» не має бути предметом теоретичного правознавства, адже наявний дуалізм її предметів зумовлює визнання, власне, і двох різних наук із двома різними предметами: науки про право – правознавство, предметом якої є право, і науки про державу – державознавство, предметом котрої є держава [4, с. 37]. Формально визнаючи можливість існування окремої науки про державу – державознавство, водночас прихильники цього підходу здебільшого схиляються до думки, що державознавчі аспекти «з теорії держави і права», що безпосередньо не пов'язані з правом, мають бути «передані» політології.

Третій підхід, який передбачає відокремлення «державознавства» від «правознавства» в самостійну наукову галузь та навчальну дисципліну, представлений деякими російськими юристами. Така ідея була обґрунтована В.Є. Чиркіним ще в другій половині останнього десятиліття минулого століття, а певною мірою, вже втілена в життя наприкінці 90-х рр., коли він видав фундаментальний підручник «Державознавство» [5]. Це, на його думку, мало б відкрити перспективи для поглибленого і водночас цілісного вивчення такого феномену суспільного життя як держава, оскільки ані соціологія, ані політологія, ані загальна теорія держави і права такої можливості не мають [5, с. 11–12].

Слід зазначити, однак, що «теорія держави і права; теорія права і держави» утримала свої позиції і до інституціоналізації державознавства як окремої «повноцінної» науки в Росії, справа такі не дійшла [6]. Більш вагомими були успіхи «державознавства» в навчальному процесі, де воно отримало офіційний статус навчальної дисципліни при підготовці юристів, менеджерів, управлінців тощо [7, 8]. Такий своєрідний державознавчий «бум» в Росії спостерігався, однак, тільки на рубежі століть, а надалі цей процес пішов на спад. Характеризувався він окремими дослідженнями, які проводилися, як і раніше, переважно в межах теорії держави і права та перевиданнями, з незначними правками, відомих вже навчальних видань В.Є. Чиркіна з «Державознавства» та деяких інших авторів.

Певною мірою можна вважати, що такий підхід поділяють і деякі українські вчені, зокрема В.Ф. Погорілко та С.В. Бобровник, які теж наприкінці минулого століття в українській багатотомній Юридичній енциклопедії визначали «державознавство» як «науку про державу, її походження, сутність, ознаки, типи, форми, функції, механізми, основні закономірності і фактори розвитку, її інститути» [9, с. 164]. Але в Україні, на відміну від Росії, цей підхід не дістав підтримки не тільки в науці, а й в навчальному процесі, де «державознавство» як навчальна дисципліна не викладається.

Таким чином, сьогодні на пострадянському просторі, принаймні на більшій частині цього простору (Україна та Росія), наявні три підходи щодо «предметної долі» теорії держави і права. Перший передбачає подальшу нерозривну єдність «державознавства» і «правознавства» як єдиного предмету «юриспруденції», інший – «очищення» теоретико-правової науки від державознавчих аспектів та «передача» їх політології, третій – створення окремої науки та навчальної дисципліни – «державознавства».

Яка наша позиція щодо цього? Ще кілька років тому, незважаючи на очевидність штучного об'єднання деяких «державознавчих» і «правознавчих» аспектів в межах «теорії держави і права», ми ще не бачили гострої необхідності в їх розмежуванні. Усвідомлення необхідності надання «державознавству» і в Україні належного наукового і освітнього статусу прийшло з початком важких для нашої країни часів, коли потреба у комплексних, всебічних і глибоких «знаннях про державу» отримала вагоме практичне підґрунтя. І це не випадково, адже будь-яке нове знання не виникає на порожньому місці як раціональний плід абстрактної думки, а є, так чи інакше, породженням соціальних і політичних умов свого часу, насамперед, тих гострих проблем з якими стикаються суспільства, народи і держави в процесі свого розвитку. Часи вирішальних цивілізаційних викликів, перед якими сьогодні стоїть наша держава, вимагають відповідей на

пов'язані з ними питання.

З огляду на вищезазначене, найбільш резонним в ситуації, що склалася сьогодні в Україні, на нашу думку, є третій підхід, який передбачає формування нової галузі наукових знань – державознавство, котре «зібрало» б «розпорошені» по багатьох науках «державознавчі» знання, акумулювала і узагальнювала б їх в рамках однієї науки. Але оскільки вирішення проблеми наукової ідентифікації державознавства: визначення його об'єкту і предмету, методології, структури, змісту тощо це тривала і складна справа, то певні кроки в цьому напрямку, через «навчальну» ідентифікацію державознавства, можна було б здійснювати на базі навчальних закладів системи МВС і їм подібним: СБУ, ВСУ, адвокатури, прокуратури тощо, адже саме в цих вишах, що фактично готують держслужбовців, має здійснюватись перехід від фрагментарного вивчення того «суб'єкта, якому треба служити», до всебічного, глибокого та комплексного вивчення держави як головної організації суспільства.

У руслі вищезазначеного, ми вважаємо доцільним створення в таких навчальних закладах, насамперед, системи МВС як найбільш чисельних, нових кафедр – «кафедр державознавства». Щось подібне в міліцейських та навіть цивільних вишах вже існувало – «кафедри державно-правових дисциплін», але пропонуване нами передбачає дещо іншу «конфігурацію» дисциплін й відповідно профільних викладачів.

Виходячи з ймовірної (нашого бачення) змістовної структури «державознавства», ми б пропонували такий перелік навчальних дисциплін.

Вихідної в цьому плані має бути «філософія держави» (або ж «основи філософії держави»). Її першість є цілком зрозумілою, адже для того, щоб створити уявлення про державу насамперед як про певне ціле в самому узагальненому, як-то кажуть, у граничному вигляді, слід визначити природу її виникнення, сутнісні та ціннісно-сміслові властивості необхідне філософське осмислення усіх сторін її буття.

Іншою, теж базисно дисципліною має бути «соціологія держави» (або ж «основи соціології держави»). Соціологія держави має розкрити взаємозв'язок та взаємообумовленість таких найважливіших суб'єктів соціуму, як людина, суспільство і держава, визначити сутність, зміст та форми існування суспільства, показати історичний процес його розвитку у зв'язку з державою, визначити на цій основі закономірності їх взаєморуху.

Третьою «нормативною» навчальною дисципліною має бути «теорія держави», основу якої мають складати відповідні розділи навчальної дисципліни «теорія держави та права». «Визволившись» від державознавчих аспектів, зазначена дисципліна позбавляється дуалізму свого предмету і розкриває усі сторони права і лише деякі аспекти, що безпосередньо пов'язані із державою. Складностей при такому «переформатуванні» змісту «теорії держави та права» не повинні виникнути, оскільки в цій площині вже підготовлено досить добротний підручник з теорії права [10]. В межах же кафедри державознавства з'явиться можливість створити досить струнку систему знань про формальні, змістовні та сутнісні властивості держави, визначити закономірності її виникнення і розвитку. Сприяла б опануванню курсантами філософськими, соціологічними та теоретичними знаннями про державу, на нашу думку, «історія держави», аспекти якої, вважаємо, теж мають перейти з відповідних кафедр до кафедри державознавства.

І нарешті, на цю ж кафедру мають «перейти» дисципліни, які відображають окремі статичні та динамічні сторони держави: правові (державне право; судові та правоохоронні органи тощо), економічні (політична економія), політико-управлінські (державне управління), державна політика, державна безпека, відповідні спецкурси тощо.

Таким чином, ми пропонуємо «визволити» кафедру теорії держави та права від тих державознавчих аспектів, «штучність» яких у змісті базової дисципліни очевидна, «позбавити» останню від наявного дуалізму та спрямувати її протягом усього року навчання на вивчення саме права. Державу же вивчати, не фрагментарно, а всебічно, на різних навчальних курсах в межах новоствореної кафедри «державознавства», або ж «державознавчих дисциплін», зміст яких набагато ширший, ніж юридичний сегмент тих державознавчих знань, що сьогодні викладаються майбутнім держслужбовцям. І це цілком логічно, для підготовки висококваліфікованого такого спеціаліста потрібний більш широкий комплекс знань про державу.

Список використаних джерел:

1. Бобровник С.В. Правознавство / С.В. Бобровник //Юридична енциклопедія: в 6 т. – К.,2003. – Т.5 : П–С. – С.46
2. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс / Ю.Н. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко и др.; под ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса: Феникс, 2011. – 436 с.
3. Оборотов Ю.Н. Общетеоретическая юриспруденция как наука и учебная дисциплина//

Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс / Ю.Н. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко и др.; под ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса: Феникс, 2011. – С.5–13.

4. Козюбра М. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи // М. Козюбра // Право України. – 2010. – №1. – С.32–43.

5. Чиркин В. Е. Государствоведение : учебник / В.Е. Чиркин. – М. : Юристъ, – 1999. – 400 с.

6. Керимов А.Д. Государствоведение: актуальные проблемы теории : научное издание / А.Д. Керимов. – М. : Современ. гуманитар. ун-т, 2003. – 68 с.

7. Чиркин В.Е. Государствоведение : учебник / В.Е. Чиркин. – М. : Юрист, 2000. – 382 с.

8. Глазунова Н.И. Государствоведение : учеб. пособие / Н.И. Глазунова. – М. : ГУУ, 2000. – 296 с.

9. Погорілко В.Ф. Державознавство / В.Ф. Погорілко, С.В. Бобровник //Юридична енциклопедія: в 6 т. – К., 1999. – Т.2: Д–Й. – С.164

10. Загальна теорія права : підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К. : Ваїте, 2016. – 392 с.

Братасюк В.М., кандидат юридичних наук, суддя Тернопільського міськрайонного суду

СУДЯ ЯК МОРАЛЬНИЙ АВТОРИТЕТ СУСПІЛЬСТВА

1. Як відомо, епіцентром усього спектру юридичної діяльності виступає правосуддя, яке є найвищою формою правового контролю в суспільстві. Колишній голова Верховного Суду України В.Т. Маляренко влучно зазначив, що «у світі суд та його приміщення сприймаються як храм божий, оскільки саме там приймаються рішення, не підвладні жодній іншій владі» [1, с. 7]. У зв'язку з цим, він відмічає, що «західний «успішний» світ давно збагнув, що основою держави, її фундаментом є правосуддя ... І тому в демократичних суспільствах правосуддю приділяють особливу увагу» [1, с. 4].

Порівняння суду із храмом Божим цілком виправдане з тих міркувань, що саме суд стверджує та захищає право як втілення справедливості, поваги до людської гідності, рівності, добросовісності, добра тощо. Тобто, суд є інституцією, яка захищає ті духовні цінності, які виражають сутність права і без яких повноцінне людське життя неможливе. Щоб працювати у такому храмі, очевидно, мало знати закони. Для цього треба значно більше. На моє глибоке переконання, суддя має бути найперше високоморальною людиною, яка не дозволить собі не знати законів.

Проаналізуємо свободу та відповідальність як морально-правові категорії.

В наукових джерелах зазначається, що стосунок індивіда до норм, які забезпечують цілісність та впорядкованість суспільного життя, породжує простір його свободи та відповідальності. Безперечно, відповідальність є вагомим інструментом у механізмі соціального контролю, що забезпечує міру ефективності суспільного ладу. Нині нас мають цікавити внутрішні, екзистенційні джерела зародження відповідальності в надрах духовного життя особистості судді, які не нав'язані йому ззовні через норми та правила, а є необхідною та бажаною умовою його продуктивного професійного самоздійснення.

Відповідальність, як самовіддане піклування розумних істот одна про одну, *не зводиться до виконання формального припису про дозвіл чи заборону дії* (курсив – В.Б.).

Саме відповідальність за обрані блага є джерелом людської гідності та віднаходження життєвого сенсу, вона є мірою людяності та ступенем гідності людини.

Свобода судочинства повсякчас включена в ситуацію, в якій її межі встановлює відповідальність, що також набуває абсолютного виміру. Відповідальність потрібна для того, щоб запобігти виродженню свободи в реалізацію ірраціонального випадкового вибору. Відповідальність - це наскрізний ідентифікатор системи морально-етичних координат сучасної людини. Вона є соціально-етичним виміром вільного самоздійснення особи загалом. Вона є соціально-етичним виміром професійного самоздійснення судді.

Людина, яка навчилася володіти обставинами, а не підпорядковуватись їм, здатна бути відповідальною за свій вибір. Це стосується і судді, він теж має володіти обставинами для того, щоб бути відповідальним за своє рішення.

Відповідальність – цей найперше моральне поняття, концепція, яка лежить в основі наших поглядів на моральні обов'язки особи. Ф.Гаєк слушно наголошує, що «Значення цього поняття поширюється далі за сферу примусу і його найбільша цінність полягає у спрямуванні вільних рішень людини. ...Вільне суспільство вимагає більше, ніж будь-яке інше, щоби люди у своїх діях керувалися почуттям відповідальності, *що ширше за обов'язки, установлені законом*, і щоб громадська думка підтримувала тих індивідів, які залишаються відповідальними, незважаючи на успіхи чи невдачі їхніх зусиль» [2, с. 82].

«Коли людям дозволено діяти так, як вони вважають за потрібне, вони мають залишатися

відповідальними за наслідки своїх рішень» [2, с. 82].

Відповідальність охоплює здатність людей діяти раціонально. Вона має на меті змусити їх діяти *більш раціонально*, ніж вони діяли до цього.

Специфічний статус вільного і відповідального члена суспільства є водночас і привілеєм, і тягарем [2, с. 83].

Ми наділяємо індивіда відповідальністю для того, щоб вплинути на його дію. Це стосується тільки таких наслідків його поведінки, які він як людина може передбачити, і таких, на які бажано, щоб він розсудливо зважав за звичайних обставин. Щоб бути ефективною, відповідальність повинна бути чітко визначеною й обмеженою, пристосованою емоційно й інтелектуально до людських можливостей, вона повинна також бути індивідуальною.

Істотною умовою відповідальності є те, що вона стосується обставин, які індивід може оцінити, до проблем, які ... людина може вирішити самостійно і *ці рішення вона не без підстав розглядає як свою власну справу, частіше, ніж не свою* [2, с. 90].

2. Українське суспільство все більше і більше усвідомлює, що від місця судової влади в державі, рівня розвитку і якості судової системи залежить безпосередньо демократичне майбутнє нації, її перспективи розвитку, національна безпека загалом, а, отже, якість життя і безпека кожного громадянина суспільства.

Правосуддя є однією з істотних ознак громадянського суспільства. Без правосуддя неможлива повноцінна реалізація свободи та захист приватного життя індивіда. Політична свобода, вільний ринок та правосуддя і складають той механізм самореалізації, саморозвитку, без якого громадянське суспільство як сфера позадержавного життя неможливе. В Україні формується громадянське суспільство, а тому незалежна, сильна, справедлива судова влада нашому громадянству необхідна.

Безперечно, саме постать судді є найважливішою складовою судової системи. В полі уваги пересічних громадян не лише їх кваліфікація, а й поведінка загалом, і поза роботою – також. Суддя справляє враження на людину, що йде до суду, всім своїм виглядом, мовою, манерами, поведінкою загалом, стилем спілкування тощо. І, насамперед, - кваліфікацією, здатністю справедливо вирішити справу в суді, тобто рівнем і якістю професійної духовно-інтелектуальної культури.

Суд якраз і є інституцією, яка захищає і стверджує *справедливість як вищу духовну цінність* у суспільних відносинах. Кодекс професійної етики судді передбачає безпристрасне, неупереджене, кваліфіковане виконання покладених на нього обов'язків, зобов'язує суддю підтримувати свою професійну компетенцію на належному рівні, бути прикладом для інших найперше у морально-етичному плані тощо.

Окремі автори цілком виправдано відносять постать судді до елітного прошарку суспільства, вважаючи його носієм кращих людських рис: самокритичності, здатності до самовдосконалення, співчуття та розуміння інших людей тощо, що повинно сприяти зміцненню віри людей в авторитет суду. Проте в житті все дуже часто виглядає цілком інакше. Можна привести немало прикладів безвідповідального ставлення українських суддів до професійних обов'язків, порушення ними ж, людьми, що покликані захищати права людини, цих прав. Чому? - Науковці вбачають причини цього в тому, що саме моральному вихованню суддів у нас приділяється вкрай мало уваги. Авторитет суду залежить значною мірою від дотримання суддями та працівниками апарату суду етичних норм поведінки. Порушення закону, недбалість в роботі, упередженість, порушення етичних норм, що має наслідком порушення прав людини, має розглядатися як неналежне виконання професійних обов'язків і тягти відповідальність відповідно до цих порушень [1; 3].

Не можна не звернути уваги і на те, що українська судова система на всіх рівнях стала заложницею кланово - олігархічної організації державної влади, і це є соціально-політичним підґрунтям ситуації, що склалася в суспільстві. На якомусь етапі розвитку української державності відбулися доволі тривожні для нації події, що мають далекосяжні та всеохопні наслідки – відбулася приватизація окремими суспільними прошарками державних інституцій, органів державної влади: виконавчої, законодавчої, судової [3].

Варто зазначити також, що в українського суду немає, на жаль, духовної мети. Нинішній суд в Україні захищає, насамперед, такі цінності як закон і законність, які є об'єктивно-матеріальними явищами, що ап'рїорі вважаються справедливими. Тобто, суд працює в руслі законницької доктрини, яка вихолощує з права ціннісний вимір [3]. Закони можуть бути і часто бувають виписаними законодавцем несправедливо, з порушенням рівної міри справедливості, але, тим не менше, суддя звертається до цих законів або підзаконних нормативних актів. Він змушений вирішувати справу на засадах існуючого законодавства.

Правознавці справедливо наголошують, що «нове розуміння права, відхід від існуючої законницької доктрини права, плюралістичний підхід до права, його джерел, форм, істини в праві, її критеріїв, що особливо важливо, - загалом формування нового, справді юридичного, а не законницького мислення, нова

інтелектуальна культура, що адекватна людині ринкового і інформаційного суспільства – це необхідні засади творення справедливого незалежного українського суду» [3].

Суддя, захищаючи морально-правові цінності, усіма своїми силами намагається на фоні свого досвіду, виховання, віри і культури, які очищені від суб'єктивних схильностей, дати найкраще рішення, яке тільки в його силах. «Він не залишає поза увагою ні символи віри народу, ні особливі проблеми правосуддя. Все це він враховує, і на базі цієї завершеної сукупності факторів він приходять до здійснення свого розсуду. На цій стадії, не підкоряючись більше стандартам, що зобов'язують, він володіє правом розсуду, яке дозволяє йому обирати з ряду можливостей. Він не спускається з гори, на яку піднявся в пошуках об'єктивної відповіді. Він продовжує підніматися на гору, допоки не досягне висот її вершини» [4, с. 172-173].

Очищення права від ідеалістично - духовного виміру чи то законодавцем, чи суддею неминуче перетворить його в порожню матеріальну форму, яку можна буде напихати будь-яким, на догоду будь – кому (хто замовить, заплатить), змістом, зруйнує право як духовний феномен, зумовить жакливу несправедливість, коли право буде нищитись засобом самого ж права.

Людам потрібен справедливий суд, що працює на захист справедливості у відносинах між ними, між ними та державними інституціями. Справедливий та відповідальний суддя - це не просто людина, яка добре знає закони. Це людина, яка має справедливість за мету власного життя. Жити по справедливості - це, якщо можна так сказати - її невід'ємна особистісна риса, а не просто службовий обов'язок. Виховувати таких людей треба починати з народження, бо зі студентської лави вже може бути пізно. Проблема ця комплексна, до її вирішення причетне все суспільство загалом [3].

Яким чином пов'язані в судочинстві моральний рівень судді та його відповідна професійна дія? Нині, як доводить багатовікова практика, вже можна цілком ствердно відповісти, що – прямо пропорційно.

Суддя – це моральний авторитет нації. Нашим суддям складно такими бути, бо вони відчують на собі в повній мірі морально - духовну деградацію нинішнього українського суспільства загалом, а не лише бездуховної влади.

Створення справедливого суду - це важка і напружена робота для всього українського суспільства, як би це парадоксально не звучало. Одних лише законів і фінансових вливань для цього мало, оскільки суддя жива людина, яка є мірою, віддзеркаленням, результатом всього соціокультурного розвитку суспільства. Яким є суспільство, такими є і його судді. Створення повноцінного громадянського суспільства і буде серйозною підставою для появи справедливого суду. В іншому випадку його поява навряд чи можлива.

Судді мають бути совістю громадянського суспільства, їх завдання – бути арбітрами, які врівноважують інтереси держави, суспільства і громадянина. Таким чином, на сьогоднішній день до особи, яка претендує на суддівську посаду, і від якої в подальшому залежатиме людська доля, повинні ставитися підвищені вимоги, насамперед щодо її культури [4; 5].

3. Підвищення відповідальності суддів, формування їх морального обличчя – це, як бачимо, складна комплексна проблема. Вони має різні аспекти: політичний, соціально-економічний, суто правовий, психологічно-ментальний тощо. В контексті сказаного, як видається, необхідно звернути увагу на наступне:

1. Модель нинішньої правничої освіти в Україні – державоцентрична. Студенти-правники значно більше знають про закони, про букву закону, аніж про людину, її права та їх захист. Ця модель освіти, що дісталася у спадок від колишньої радянської освіти і змістовно майже не змінилася, має бути істотно змінена на користь людини і права, на відміну від нинішньої з її акцентом на державу та закон.

2. Необхідно значно більше уваги приділяти морально-етичному виміру правничої освіти. Нині студенти-правники слухають один семестр курс деонтології та професійної етики і на тому їх етична підготовка практично закінчується. Зважаючи на тотальну руйнацію морально-етичних засад життя в сучасній Україні, можна зрозуміти, як це мало. Треба продумати, як посилити цю підготовку на наступних старших курсах, напр., при читанні таких дисциплін як «Судові та правоохоронні органи», «Філософія права», «Адвокатська діяльність» тощо.

3. Дивно, але Україна є країною, де до морального обличчя судді законодавець може проявляти повну байдужість. Серед вимог на посаду, напр., судді КСУ можна не віднайти вимоги позитивних моральних характеристик. Там може бути зазначено вік, громадянство, стаж роботи тощо, але не вимоги морально-етичного плану. При підборі кандидатів на посаду судді треба більше уваги приділяти саме морально-етичній зрілості кандидата, а не лише знанню ним законодавства. Суддя може знати кодекси на відмінно, але якщо він не має достатньої морально-етичної складової, необхідної для суддівської діяльності, тоді все решта просто не має значення.

4. Морально-етична складова судді значно підсилиться, якщо до суддівської діяльності буде проявляти постійну увагу громадянське суспільство. Суддя має пам'ятати про те, що він не просто суддя, представник судової гілки влади. Він, окрім цього, ще й громадянин, він частина цього суспільства, він покликаний стверджувати і захищати ті цінності, які життєво важливі для суспільства, нести відповідальність за це. Суддя має бути патріотом свого народу і країни. Оця громадянська позиція судді в нинішній Україні виражена дуже слабо. Над цим аспектом не працює ні правова освіта, ні влада.

Список використаних джерел:

1. Маляренко В. Актуальні проблеми становлення судової влади в Україні /В. Маляренко //Право України. – 1996. – № 1. – С. 31-36.
2. Гаєк Ф.А. Конституція свободи /Ф.А. Гаєк. – Львів: Літопис. 2002. – 556 с.
3. Братасюк М.Г. Судово-правова реформа в сучасній Україні: духовно-інтелектуальний вимір /М.Г. Братасюк //Науковий вісник КНУВС – 2007. - № 5. - С. 12-21.
4. Барак А. Судейское усмотрение: Пер. с англ. /А. Барак – М.: Норма, 1999. – 376 с.
5. Ликас А.Л. Культура судебного процесса /А.Л. Ликас. – М.: Юридическая литература, 1971. – 80 с.

Братасюк М.Г., доктор філософських наук, професор, кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка, професор

ЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ СВОБОДИ Ф. ГАЄКА ДЛЯ ПРАВОВОГО РЕФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

1. Правові реформи, що відбуваються в нинішній Україні є важливим і необхідним кроком у ствердженні демократичних засад життя, побудови правової України, звільнення її від тоталітарного минулого. Ці реформи – це крок суспільства в напрямі розширення свободи, ствердження її як способу життя сучасного українського суспільства. Ціннісний вимір цього реформування є дуже важливою проблемою.

На які цінності орієнтуються українські реформатори: загальнолюдські, гуманістичні, які загалом не розходяться з національними, чи якісь групові, приватні, що можуть звести нанівець всі зусилля суспільства до демократичних перетворень?

Правові цінності, будучи складовою духовної культури суспільства, поряд з іншими духовними цінностями, сприяють якісному вдосконаленню суспільних відносин, духовному зростанню суспільства, окультуренню його, гуманізації відносин між людьми. Правові цінності як і моральні, ефективно працюють на гармонію суспільних відносин. З позиції легістського праворозуміння цінність права полягає в його регулятивній функції, завдяки якій впорядковуються правовідносини. Право є своєрідним “регулювальником”, який визначає: оце – можна, а оце – ні. Легіст поціновує право, яке він ототожнює з законом, за те, що воно дозволяє і забороняє. З боку легістського праворозуміння не видно духовної суті права, його духовної ролі і значимості її для суспільства.

З позиції юридичного праворозуміння право, будучи втіленням низки духовних цінностей, високих загальнолюдських ідеалів, виступає потужним духовним фактором розвитку суспільства, духовним чинником його вдосконалення, духовного зростання, чинником, що наповнює відносини між людьми глибинним духовним змістом.

В контексті сказаного вище дослідження філософсько-правової концепції свободи Ф. Гаєка має викликати певний інтерес.

2. Свобода та відповідальність є модусами людського буття. Проблема людської свободи є однією з найактуальніших в сучасному людинознавстві. Свобода є смисловою характеристикою права. Право можна визначити як рівну міру свободи для однойменних суб'єктів права. В такому трактуванні права простежується і принцип справедливості. І навпаки, якщо визначимо право як втілення принципу загальнозначимої справедливості, то таке трактування права передбачає і принцип свободи, бо без нього втілити принцип справедливості, однаково міру її, неможливо.

Свобода – це не просто простір для переміщення, пересування. У неї зміст глибинніший, це філософська категорія, що відображає процес самовизначення людської особистості, а не лише самореалізацію, самоздійснення. Свобода – це і внутрішня свобода, і вільний вибір, і реалізація його в процесі розгортання людської активності, людської творчості, феномену людини. Люди мають бути рівні у

мірі свободи як самовизначенні та самоздійсненні. І якщо люди рівні формально, то вони вільні в міру цієї рівності. Там, де заперечується свобода як вільний вибір, там не може бути права як втілення принципу загальнозначимої справедливості [3].

Право – це форма здійснення свободи, загальна міра вільної волі суб'єктів права. Там, де є вільні індивіди як суб'єкти права, там можливе право як таке, різні форми його існування: правові відносини, правові закони, справедливий (правовий) суд, правові угоди, правова держава тощо. Свобода як принцип права відіграє не лише інструментальну роль, будучи засобом реалізації інших цінностей і благ [4, с. 220]. Вона виконує і глибоко духовну місію – вона сприяє формуванню повноцінної розвиненої, самодостатньої, творчої людської особистості. Принцип свободи для людини, що конкретизований у низці розмаїтих природних прав та свобод, – це для людини, ніби повітря, хліб і сіль – без духу свободи, ідеї свободи та її реалізації в необхідному масштабі повноцінної людини не відбудеться. Чим менше у людини свободи як вільного вибору і його реалізації, тим менше у неї шансів на повноцінне самоздійснення.

3. Ф. Гаєк стверджує, що з усіх форм людської спільноти найбільш прийнятною і справедливою є ліберальний капіталізм – суспільство, що засноване на приватній власності та конкуренції. Обґрунтуванню цього положення і присвячена вся діяльність Ф. Гаєка з теорії соціальної свободи. Лібералізм, на думку мислителя, не може перетворитися в догматичну систему, оскільки в ньому немає раз і назавжди встановлених правил і норм. Основний принцип, вважає Ф. Гаєк, має полягати в тому, що, організовуючи ту чи іншу область життєдіяльності, люди повинні максимально спиратися на спонтанні сили суспільства і якнайменше вдаватися до примусу. Політика, заснована на принципі свободи, повинна звести до мінімуму соціальний примус, навіть якщо його неможливо позбутися зовсім.

Мислитель є прихильником децентралізованої влади, що розпорошена між індивідами у суспільстві і реалізовується в процесі їхньої практичної діяльності, що забезпечує ефективне функціонування механізмів самоорганізації і самовідтворення суспільства. Саме розпилений характер влади, на його думку, дає підстави для утвердження індивідуальної свободи як безумовної цінності суспільного життя [1; 2].

Ф. Гаєк надає поняттю свободи нового звучання, пов'язаного із «відповідальністю за можливість». Свобода є не лише необхідною умовою для спільного функціонування індивідів. Свобода є запорукою творення ситуації, дійсності, в якій можлива діяльність, а отже – реалізованість однієї із можливостей.

Свободи як «відповідальність за можливість», слугують логічним переходом до теоретичного обґрунтування Ф. Гаєком моделі суспільної цілісності, за якої відбувається координація інтересів і дій індивідів та взаємоузгодженість суспільства і держави. Не заперечуючи безумовного статусу свободи, Ф. Гаєк імплементує її до реального буття конкретного індивіда, який існує і діє в умовах спонтанної невизначеності обставин часу і місця, неповноти своїх знань [1].

На його думку, «ліберальна концепція свободи – це свобода в рамках закону, що обмежує свободу кожного так, щоб гарантувати свободу всіх інших. Це зовсім не те, що часом описували як «природну свободу» ізольованого індивіда; це свобода людини, що живе в суспільстві й обмежена нормами, які захищають свободу інших» (курсив - М.Б.) [1]. У лібералізмі полягає сама суть свободи. Мрія багатьох мислителів про вільного індивідуума, що існує у вільному суспільстві, відображається в ідеях лібералізму. Ліберали відзначають, що основна мета лібералізму, це максимально повне задоволення насущних потреб і бажань людини. І не правильно буде докоряти стосовно того, що матеріальне благополуччя, це низинна мета, яка не може зрозуміти вищих, шляхетних бажань людини – пізнавати й творити.

Свободу в ліберальному суспільстві, Ф. Гаєк визначив у такий спосіб, що свобода може бути гарантована тільки тим, хто здатний підкорятися правилам, призначеним для її забезпечення.

Правила поведінки, незалежні від цілей індивідів, також не можуть повністю зумовлювати вчинків людей, а можуть лише певною мірою обмежувати коло діяльності і полишати людині простір для свободи прийняття самостійних рішень. Порушуючи правила, які гарантують рівну свободу для всіх, людина може бути покарана тим, що буде виключена із системи захисту від насильства, установленної для законотворчих. Тому за наділенням свободою суспільство, *необхідне розуміння цієї свободи всіма, хто її прийняв* (курсив – М.Б.). Це означає усвідомлення неприпустимості втручання в іншу власність, у простір іншого індивіда, що стає принципом й головною умовою існування вільного суспільства[2].

Вільне суспільство, згідно з Ф. Гаєком, має дотримуватись порядку на основі чітких абстрактних правил. Також необхідне дієве обмеження та точне визначення можливостей держави [конституцією](#), аби захистити права індивіда.

Найважливішим способом обмежити державний апарат примусу він вважав обов'язок діяти відповідно до загальних правил, та неможливість застосування сили за бажанням. *Проблема не в тому, хто править, а в тому, скільки влади перебуває в руках правителів.* Чиста, нічим не обмежена [демократична влада](#) має тенденцію до перетворення на «тоталітарну демократію».

Розроблену в Конституції свободи систему можна характеризувати, як [номократію](#). Подібна система не виключає можливості втручання держави в економіку, лише вимагає, аби таке втручання відбувалось згідно з чітко визначеними загальними правилами.

Ф. Гаєк приходиться до висновку, що формальна рівність перед законом несумісна з будь-якими діями уряду, спрямованими на забезпечення матеріальної рівності різних людей, і всякий політичний курс, заснований на ідеї справедливого розподілу, однозначно веде до руйнування «правозаконності». Саме з прагненням перевласти життя суспільства відповідно до якоїсь єдиної, раціональної, наперед заданої мети, нехай навіть і позитивної, пов'язує Ф. Гаєк виникнення тоталітарних режимів. Теоретики соціалізму і комунізму обіцяють людям щасливе життя, в той час як подібне життя для всіх неможливе. Соціалістичний ідеал є, по Ф. Гаєку, позірністю, яка за будь-яких спроб свого практичного втілення, веде і конкретне суспільство, і людство загалом вбік від свободи.

Свобода є не просто окрема цінність, а джерело й умова всіх інших моральних цінностей. Ф. Гаєк стверджував, що *відкрите суспільство – це не демократія більшості, а свобода індивідуальності, що шляхом встановлення абстрактних безособових правил захищає індивіда від насильства інших, дозволяє жити вільно у відвойованому невеликому просторі, самому керувати й розпоряджатися своїми здібностями для досягнення власної мети*. Свобода неможлива, якщо її не гарантує держава, тобто свободу забезпечує право. Міра свободи виявляється лише в діючому праві, яке визначає положення і роль особистості в суспільстві. Правова держава визнає основою свого існування свободу.

Свобода не зводиться до вільного розподілу матеріальних та духовних ресурсів верховною владою, а обмежується вимогами закону та правопорядку. Свобода – це рівна можливість для всіх реалізувати свої власні права, та вона стає можливою лише через своє поєднання з принципом справедливості.

Свобода – артефакт цивілізації, врятувала людину від ланців малої групи, раптовим настроєм якої змушений підкорятися навіть її лідер. Свобода стала можливою завдяки поступовій еволюції дисципліни цивілізації, яка є в той же час дисципліною свободи.

Список використаних джерел:

1. Гаєк Фрідріх А. Конституція свободи / Ф. А. Гаєк / Перекл. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. – Львів: Літопис, 2002. – 556 с.
2. Гаєк Ф. Право, законодавство та свобода / Ф. Гаєк. В 3-х т. – Т.2: Міраж соціальної справедливості. – К.: Сфера, 1999. – 200 с.
3. Нерсесянц В.С. Юриспруденція./В.С.Нерсесянц – М. НОРМА–Инфра, 1998. –288с.
4. Філософія права (за ред. О. Данільяна). – К. Юрінком Інтер, 2002. – 270 с.

**Власенко Валерій Павлович, доцент
кафедри теорії держави та права
НАВС, кандидат юридичних наук**

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Посилення у світі глобалізаційних процесів обумовлює виникнення таких ситуацій, при яких багатьом країнам потрібно визначитися з вибором щодо інтеграції до різних регіональних, міжнародних утворень. Сьогодні можемо констатувати, що зовнішня та внутрішня політика України перебудовується в напрямку інтеграції до структур Європейського Союзу з метою отримання державою статусу повноправного члена цього утворення. В свою чергу це зумовлює консолідацію українського народу та об'єднання зусиль у напрямку відшукування дієвих засобів забезпечення національної безпеки та посилення ролі права як на внутрішньодержавному, так і на зовнішньодержавному рівнях.

З'ясування сучасних умов та чинників, які впливають на ефективність правового регулювання, характер законодавства, форми й засоби забезпечення прав людини, ступінь визнання загальнолюдських цінностей, норм міжнародного права, неодмінно сприяє своєчасному ефективному врегулюванню суспільних відносин. Тому зазначене свідчить про значну актуальність проблеми, досліджуваної у даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань характеристики цивілізаційних конфліктів, пріоритетності розвитку права, правової науки та громадянського суспільства в умовах глобалізації присвячені праці Н. Буруковської, І. Гетьман, В. Пилипчук та ін. Значення верховенства права в сучасних умовах розвитку держави та пріоритетність забезпечення прав і свобод людини у правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ досліджували Є. Білозьоров, А. Колодій, Р. Падалка та ін. Дослідженню правової культури та чинників, які впливають на її рівень присвячені праці С. Гусарева,

Т. Огаренко, О. Тихомирова та ін.

У працях зазначених науковців здійснено дослідження проблем функціонування правових явищ, окреслено шляхи подальшої дослідницької діяльності у напрямі з'ясування впливу різних чинників на ці явища.

Невирішені раніше проблеми. Постійна трансформація сфер суспільного життя, зокрема, сфер правовідносин, правового регулювання, правозастосування, прав і свобод людини тощо зумовлює потребу додаткового вивчення сучасних умов, що обумовлюють напрями правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ України як основного суб'єкта забезпечення правопорядку в державі.

Метою статті є характеристика сучасних умов, які впливають на рівень правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ України.

Виклад основного матеріалу. В умовах розбудови правової держави людина, її безпека і свободи є смисловим центром, юридичне право – гарантія їх забезпечення, а рівень правової культури працівників органів внутрішніх справ – результат втілення та підтримання цінностей правової держави.

Сьогодні ми змушені констатувати, що стан справ у політичній, соціальній, економічній, оборонній, правоохоронній та інших сферах держави характеризується таким, що, м'яко кажучи, не в повній мірі задовольняє потреби українського народу. Підтвердженням цьому є те, що в Україні збільшується кількість невдоволених громадян, які захищають свої інтереси шляхом демонстрацій, актів протесту, голодування, інтеграції до різноманітних суспільно-правових рухів, звернення до Європейського суду з прав людини [7].

З'ясування та розуміння чинників, що певним чином вплинули та впливають на ситуацію у зазначених вище сферах, забезпечує суспільство від неочікуваних, неконтрольованих процесів.

Перше, на що звернемо увагу, це переорієнтація, зміна, поява нового у ціннісній системі особи, групи осіб та суспільства в цілому. Ієрархія цінностей змінюється під впливом економічної, політичної, культурної тощо інтеграції у світове співтовариство, що згодом зумовлює стандартизацію законодавства, економічних процесів та зближення культур різних держав. Культура є могутнім фактором соціального розвитку, вона пронизує всі сфери людської життєдіяльності – від основ матеріального виробництва і людських потреб до проявів людського духу, на всі сфери суспільної й індивідуальної життєдіяльності.

Так, наприклад, сьогодні діалог культур Сходу і Заходу набув високої активності. У ньому не тільки зацікавленість індустріального Заходу, що намагається знизити конфронтацію з «третім світом», підключити його до світової економіки і політики (правда, далеко не завжди на рівних умовах), не тільки актуальний для Сходу пошук шляхів і засобів модернізації, а у ньому єдиний спосіб знаходження виходу з кризової ситуації, яка загрожує життю планети в цілому. Необхідно розглядати діалог культур Сходу і Заходу як природний постійний процес, не зводячи його до синтезу якої-небудь єдиної ідеології. Сучасні міжкультурні зв'язки в кращому випадку зумовлюються здоровим глуздом і раціональними причинами, через що і не приносять сподіваного тривалого результату. «Здебільшого учасники діалогу концентруються на певній «благородній цілі», дуже рідко, а інколи, певно, й зовсім ігноруючи загальну мету – Мир у всій багатогранності цього поняття» [2, с. 240].

Специфічність, унікальність кожної культури виступає як прояв загального в розвитку людського суспільства, у протилежному випадку не можна пояснити емпіричний факт, який полягає в тому, що кожна культура в процесі взаємодії з іншими культурами сприймає й адаптує їхні досягнення. Взаємодія, контакти культур, ведуть не тільки до зміцнення і розмаїтості Східних і Західних культур, а й до формування світової культури з узагальненими загальнонаціональними цінностями.

Такі процеси набувають масового характеру, тобто охоплюють всі сфери суспільного життя, в тому числі й систему права. Звичайно, що такому процесу можливо частково завадити, взявши курс на розвиток держави закритого типу, визначивши таким чином, шлях до авторитарного, диктаторського, деспотичного режимів, де зазвичай державна влада здійснюється шляхом обмеження і порушення формально проголошених прав і свобод людини, надмірної централізації державної влади, застосування тільки імперативних методів управління, протиправного використання апарату примусу [11].

Сучасний розвиток суспільства переважно здійснюється під впливом глобалізації, що зумовлює зміну чи формування нових шляхів політичного, правового, державного та іншого розвитку. На сьогодні не існує якогось загальноприйнятого розуміння цього явища, але водночас більшість дослідників вважає, що глобалізація є сучасним проявом уніфікації суспільного буття, обумовлює переоцінку існуючих режимів соціального розвитку та методів регулювання суспільних відносин [1].

Усвідомлення наявних в різних народів світу інших світоглядних, правових цінностей, власних соціально-економічних, політичних, етнопсихологічних та релігійних особливостей може призводити до негативних наслідків у ході глобалізації на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Тому взаємне визнання загроз створює систему колективної безпеки, що підтверджується в оприлюдненій у 2004 році доповіді Групи Організації Об'єднаних Націй щодо загроз, викликів та змін під назвою «Більш

безпечний світ: наша спільна відповідальність» [10]. Її автори виокремили шість блоків загроз, якими світ має займатися: економічні і соціальні загрози (включаючи бідність, інфекційні загрози та екологічну деградацію); міждержавні конфлікти; внутрішні конфлікти (включаючи громадянську війну, геноцид та інші масові звірства); поширення і можливе застосування ядерної, радіологічної, хімічної і бактеріологічної зброї; тероризм; транснаціональна організована злочинність. До зазначеного переліку загроз вітчизняні вчені Національної академії наук України додають ще й такі глобальні загрози і чинники сталого розвитку країн: енергетична безпека; баланс території країни, природних ресурсів і населення (біоємність); нерівність соціальних груп; дитяча смертність; корупція; питна вода; глобальне потепління; державна нестабільність; природні й техногенні катастрофи [8].

Таким чином, зазначене свідчить про те, що здійснюючи вплив на всі сфери соціального життя, глобалізація посилює необхідність переосмислення ролі держави в сучасному світі, збереження державної (національної) ідентичності, врахування світового позитивного досвіду суспільного розвитку (вступ тієї чи іншої держави до міжнародних союзів, блоків, асоціацій тощо), врахування різноманітних факторів, що так, чи інакше впливають на життєдіяльність суспільства, переосмислення цінностей суспільства та закріплення їх у юридичному праві.

Принципи правоохоронної діяльності не є виключенням і також зазнають змін, що обумовлюються об'єктивними умовами розвитку сучасного суспільства. Інтеграційні процеси та реформування органів державної влади постають сьогодні концептуальними напрямками у розвитку нашої країни. Демократична, правова держава є основним орієнтиром розвитку України, що обумовлює необхідність постійного моніторингу і детального аналізу існуючих принципів, методів і пріоритетів у діяльності органів внутрішніх справ з метою усунення суперечностей та відхилень від принципів такої держави. Всебічна гуманізація, підпорядкованість соціальних процесів потребам та інтересам людини є тими проблемними питаннями, які сьогодні все більше й більше викликають зацікавленість у науковців-правознавців, а значить є важливими для ефективного розвитку суспільства та потребують врахування під час визначення, виконання службових завдань органами внутрішніх справ. Рівень антропологізації суспільних процесів, де пріоритетними напрямками для розбудови правової держави є демократичні цінності, явно зростає. Людиноцентристська ідеологія – це є основне завдання та можливий шлях реального запровадження принципу верховенства права. Дотримання пріоритету прав і свобод людини, її інтересів у діяльності органів державної влади та недержавних організацій вимагає створення нової моделі організації суспільного життя на конституційному рівні. Наприклад, у розділ перший Основного Закону України, потрібно внести окремі статті, які будуть присвячені громадянському суспільству та його інститутам, а саме: народу України; національним меншинам та корінним народам; політичним партіям та іншим об'єднанням громадян; місцевому самоврядуванню; соціальному захисту осіб похилого віку; соціальній підтримці дитинства, материнства, молоді [5].

У контексті зазначеного роль органів внутрішніх справ як одного з елементів правоохоронної системи, набуває нового значення – перестають функціонувати виключно як силовий, каральний орган, а діє інтегровано в громадянському суспільстві, максимально взаємодіючи з населенням, оскільки діє як орган, що надає суспільні послуги, перебуваючи на службі у народу та спрямовує свою діяльність, перш за все, на попередження і профілактику правопорушень.

Зазначене також впливає з положень прийнятого Європейського кодексу поліцейської етики, ухваленого Комітетом міністрів 19.09.2001 на 765-му засіданні заступників міністрів, у якому зазначається, що система кримінальної юстиції відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права, поліція відіграє важливу роль в межах цієї системи; діяльність поліції значною мірою провадиться в тісному контакті з громадськістю, і що ефективність поліції залежить від публічної підтримки; більшість європейських поліцейських організацій – окрім забезпечення правопорядку – виконують соціальні, а також сервісні функції в суспільстві; довіра населення до поліції тісно пов'язана з їх ставленням та поведінкою з громадськістю, зокрема, їх повагою до людської гідності та основоположних прав і свобод особи, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції з прав людини... [9]. В Європейському кодексі поліцейської етики визначені основні цілі поліції в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, якими є: підтримка публічного спокою, забезпечення права і порядку в суспільстві; захист і дотримання основоположних прав і свобод особи, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції про права людини; запобігання та подолання злочинності; виявлення злочинів; надання допомоги і послуг суспільству.

Ефективність виконання працівниками органів внутрішніх справ службових завдань, авторитет, довіра, якісна співпраця з населенням, без сумніву залежить від рівня індивідуальної правової культури. Її ціннісно-нормативна властивість є соціальною гарантією дії в суспільстві принципу верховенства права, який лежить в основі всіх справжніх демократій та за твердженням вітчизняного вченого А. Колодія означає: «1) не держава створює право, а навпаки, право є основою організації і життєдіяльності держави в

особі її органів і посадових осіб, інших організацій; 2) не держава надає права і свободи людині, а народ створює право щоб насамперед обмежити ним державну владу; 3) право утворюється інституціями громадянського суспільства в процесі повсякденного його функціонування, а держава лише офіційно визнає, формалізує та надає праву загальнообов'язкову силу, систематизує та охороняє його;...» [6, с. 34].

Мета діяльності органів внутрішніх справ з забезпечення верховенства права включає два різні, але взаємопов'язані обов'язки: забезпечувати дотримання офіційних законів, належним чином прийнятих державою, що включає забезпечення загального стану публічного спокою, та пов'язаний з цим обов'язок суворо обмежуватися власними визначеними повноваженнями, утримуючись від будь-яких свавільних дій і дотримуючись особистих прав і свобод представників громадськості [9].

Таким чином, на нашу думку, важливе місце у забезпеченні реалізації працівниками органів внутрішніх справ принципу верховенства права як основоположного у правовій державі належить ціннісним орієнтаціям, адже їх зміна міняє і мотивацію діяльності. Наприклад, радянський вчений А. Здравомислов зазначає, що «ціннісні орієнтації являються важливим компонентом структури особистості. У них ніби концентрується увесь життєвий досвід, який набутий особою під час її індивідуального розвитку. Це той компонент структури особистості, який являє собою деяку вісь свідомості, навколо якої вирішуються життєві питання» [4].

Як бачимо, ціннісні орієнтації відіграють важливу роль у структурі правової культури працівника органу внутрішніх справ. Формування такої культури являє собою одночасно розвиток та корекцію ціннісних орієнтацій, якими працівник органу внутрішніх справ керується у своїй професійній діяльності, що не суперечать та спрямовані на цінності громадянського суспільства.

Зазначимо, що правова культура працівників органів внутрішніх справ є складним процесом, який неодмінно зазнає різних впливів з боку оточуючого соціального середовища. З приводу цього у вітчизняній науковій літературі існує класифікація факторів, що негативно впливають на таку правову культуру, їх поділяють на суб'єктивні та об'єктивні. Так, до суб'єктивних факторів відносять низький рівень правосвідомості, небажання займатись правовим самовихованням, використання службових повноважень не за призначенням та ін., що в результаті призводить до дефектів правової свідомості працівників органів внутрішніх справ. Такі дефекти поділяються на три групи: дефекти відображення, дефекти відношення та мотивації. До першої групи відносять правову недбалість, до другої – правовий нігілізм, до третьої – несприйняття приписів правових норм.

До об'єктивних факторів відносять: соціальну нестабільність; кризу соціальних, ідейних та моральних ідеалів; колізії та прогалини в законодавстві; низький рівень соціальної та правової захищеності працівників органів внутрішніх справ; перевага негативних оцінок у висвітленні їх діяльності; низький соціальний престиж роботи та ін. [3].

Отже, можна стверджувати, що формування і розвиток правової культури працівників органів внутрішніх справ здійснюється через складну взаємодію соціальних факторів: об'єктивних (соціально-економічних і політичних умов, культурного та ідейного життя, моральної атмосфери і стану законодавства тощо); суб'єктивних (ділові та моральні якості, настанови, духовні потреби, ціннісні орієнтації тощо); ідеології громадянських та державних інституцій.

Для мінімізації впливу негативних факторів, вітчизняний вчений Г. Юхновець пропонує реалізацію системи ранньої профілактики можливих деформацій професійної правосвідомості працівників органів внутрішніх справ у таких напрямках: генералізація ідей процесу підвищення кваліфікації, що триває постійно, рівня службової готовності до діяльності на правовій і глибоко моральній основі; концентрація зусиль суб'єктів системи виховної та соціально-психологічної роботи на формуванні у працівників зазначеної сфери професійно-значимих особистих якостей; використання можливостей випереджаючого професіоналізму, кращих його зразків для підвищення якісного рівня службових навичок у повсякденній роботі з реалізації працівниками органів внутрішніх справ своїх прав і обов'язків [12].

Таким чином, так чи інакше на правову культуру працівників органів внутрішніх справ, а отже і на їх професійну діяльність впливають як загальні, так і специфічні риси макро- і мікросередовища. В умовах макросередовища для працівників органів внутрішніх справ, як і для всіх інших членів суспільства властива участь в основних сферах суспільного життя: економічній, політичній, сімейно-побутовій, культурно-пізнавальній. Що ж до другої сфери, то її складає та сфера економічних, політичних, соціальних, правових і моральних відношень, що пов'язані з питаннями охорони суспільного правопорядку, боротьби зі злочинністю, зміцненням законності й іншої правоохоронної діяльності.

Отже, все розглянуте вище дає можливість зробити такі висновки:

В умовах глобалізації державі слід зміцнювати світоглядні позиції суспільства, що ґрунтуються на патріотизмі, почутті національної гідності, духовності та моральності, соціальній справедливості й загальнонаціональній відповідальності за долю країни й планети в цілому.

Будь-яким змінам, не залежно від сфер суспільного життя, повинен передувати їх аналіз та обґрунтування доцільності із подальшим обов'язковим роз'ясненням суспільству для остаточного їх схвалення. На цих рівнях важливу роль відіграє правова культура особи, соціальної (професійної) групи та суспільства в цілому. Вона виступає, умовно кажучи, «фільтром» або «прискорювачем» в процесі усвідомлення об'єктивної необхідності прийняття тих чи інших рішень в умовах діючих у суспільстві норм, що співвідносяться у свідомості з потребами особи, її інтересами, які вироблені під дією ціннісних орієнтацій, надання особистої оцінки процесам, що відбуваються в суспільстві.

Напрямами попередження негативного впливу різних чинників на правову культуру працівників органів внутрішніх справ є: оптимізація системи правового виховання і професійного навчання в процесі якого, повинні засвоюватись фундаментальні цінності демократії, верховенства права та захисту прав людини; домінування ролі ретельного відбору кадрів з урахуванням рівня ділових і моральних якостей, які повинні відповідати цілям органів внутрішніх справ; створення належних житлово-побутових умов та надання справедливих соціальних прав працівникам органів внутрішніх справ; вироблення психологічної загартованості до дій в умовах емоційної напруги; профілактика конфліктів у колективах; надання правової оцінки всім діям, які спрямовані на дискредитацію органів внутрішніх справ; державна підтримка наукових досліджень, предметом яких є правоохоронна, правозастосовна, правозабезпечувальна (забезпечення реалізації прав і свобод людини) діяльність органів внутрішніх справ; пропагування міжнародної співпраці з поліцейською етикою та прав людини; вдосконалення організації та управління всією правоохоронною системою.

Сучасні процеси суспільного розвитку супроводжуються можливістю настання негативних наслідків на регіональному, національному та міжнародному рівнях, які зумовлюються усвідомленням різними суб'єктами наявних в різних народів світу інших світоглядних цінностей, соціально-економічних, політичних, етнопсихологічних та релігійних особливостей. Тому на сучасному етапі розвитку українського суспільства, найбільш актуальними є такі головні напрямки діяльності органів внутрішніх справ: забезпечення безпеки особи, незалежно від віку, статі, національності, расової приналежності, мови та ін.; захист прав та інтересів держави, територіальних громад та юридичних осіб від протиправних посягань; запобігання, боротьба та виявлення злочинності; забезпечення правопорядку в суспільстві; недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень основоположних прав, свобод людини; забезпечення необхідних умов реалізації прав та свобод людини; підвищення авторитету, довіри з боку населення; надання населенню соціальних послуг, які визначені на законодавчому рівні, виключивши таким чином, тільки каральну спрямованість; впровадження нових форм взаємодії та залучення громадськості до охорони правопорядку, профілактичної роботи і правового виховання населення; реалізація правоохоронної функції у контексті служіння народу та кожній людині; збільшення кількості та якості міждержавної взаємодії з Інтерполом, Радою Європи, Міжнародною асоціацією поліцейських, Міжнародною асоціацією кадрів поліції, Асоціацією європейських поліцейських коледжів (академій).

Список використаних джерел:

1. Білозьоров Є.В. Права людини в умовах глобалізації / Є.В. Білозьоров // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: Зб. наукових праць. – Випуск 18. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – С. 79-84.
2. Голубець Ю. Схід-Захід: конфлікт та перспективи плідного діалогу в інтерпретації журналу “Кур’єр ЮНЕСКО” / Ю. Голубець // Вісник Львів. ун-ту. – 2007. – Вип. 30. – С. 235-241.
3. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія: навчальний посібник / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2006. – 487 с.
4. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. / А.Г.Здравомыслов – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.
5. Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови / А. Колодій. // Право України. – 2010. – №7. – С. 12 – 17.
6. Колодій А.М. Демократія, верховенство права та права людини у контексті європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / А.М. Колодій // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2008. – № 2. – С. 33-38. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npnau_2008_2_9.pdf
7. Огаренко Т.О. Політична та правова культура як чинник демократизації суспільства [Електронний ресурс] / Т. О. Огаренко // Право та державне управління. – 2013. – № 1. – С. 13-17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ptdu_2013_1_5.pdf
8. Пилипчук В. Пріоритети розвитку права і правової науки в галузі безпеки в умовах глобалізації та геополітичних трансформацій [Електронний ресурс] / В. Пилипчук // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 3. – С. 3-13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_2009_3_1.pdf

9. Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи. Переклад з англ. мови здійснено Н. Добрянською. Центр політико-правових реформ (прим. редактора). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>

10. Сектор безпеки: рекомендації міжнародних організацій [Текст] : зб. документів / упоряд. О.Ф. Белов; Служба безпеки України. НКЦ «Інститут оперативної діяльності та держ. безпеки». – К. : НКЦ СБ України, 2006. – С. 34–36. – 245 с.

11. Тимчук О.Л. Політико-правові особливості сучасних авторитарних політичних режимів / Тимчук О.Л. // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 48-54.

12. Юхновець Г. О. Проблеми психолого-педагогічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ / Г. О. Юхновець // Наукові розробки Академії по вдосконаленню практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ. – К. : Вид-во Української академії внутрішніх справ, 1994. – С. 67-70.

**Гавловська Аліна Олександрівна,
старший викладач кафедри галузевого
права Херсонського державного
університету**

МЕТОДИКА ОЦІНКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПРОГРАМИ

Передумови, мета та завдання оптимізації правового механізму формування та реалізації державних молодіжних програм в Україні визначають певні її напрями та засоби. Серед напрямів слід виділити наступні: правовий, соціально-економічний напрям, моніторинговий, адміністративно-організаційний, профілактичний, політичний, системний, реформаторський, інформаційний, міжнародний, напрям «Людський вимір», методологічний напрям.

Окремої уваги серед засобів оптимізації правового механізму формування та реалізації державних молодіжних програм заслуговує метод оцінки його результатів, який є складовим методологічного напрямку.

Методика оцінки результатів формування та реалізації державної молодіжної програми – це механізм контролю за виконанням всіх заходів реалізації державної молодіжної програми з огляду на такий її кінцевий результат, як виконання поставлених цілей програми.

Методика складається з наступних етапів: перший етап – оцінка ефективності досягнення очікуваних результатів шляхом аналізу цільових індикаторів (ключових показників ефективності) [1]; другий етап – оцінка ефективності реалізації державної молодіжної програми, шляхом кінцевої інтегральної оцінки ефективності її реалізації.

Структуруючими елементами визначення ефективності державної молодіжної програми на етапі її формування є мета даної програми та її прогнозований можливий результат.

Критерієм ефективності державної молодіжної програми на етапі формування є: відповідність мети державної молодіжної програми пріоритетам загальнодержавного рівня; відповідність державної молодіжної програми соціально-економічним пріоритетам регіонів її реалізації; ступінь охоплення програмними заходами державної молодіжної програми проблемного напрямку (в залежності від мети програми); рівень фактичного фінансового забезпечення державної молодіжної програми на момент початку її реалізації; рівень інвестиційних витрат, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт на реалізацію державної молодіжної програми; наявність схожих завершених державних молодіжних програм і пов'язаних державних програм молодіжної політики та інших напрямів державної політики; достатній рівень прогнозованого бюджетного і соціального ефекту від реалізації заходів державної молодіжної програми.

Критерії оцінки ефективності реалізації державної молодіжної програми залежать від поставленої мети, цілей програми та кінцевого результату на який орієнтована дана програма. До критеріїв оцінки ефективності державної молодіжної програми на етапі реалізації, на нашу думку, відносяться: загальна оцінка робіт з напряму реалізації державної молодіжної програми; досягнення запланованих цілей державної молодіжної програми; виконання або перевиконання плану державної молодіжної програми; додатковий (незапланований) соціальний ефект від реалізації програми; рівень об'єктивної фіксації результатів державної молодіжної програми; методика оцінки результатів реалізації державної молодіжної програми; унікальність результатів державної молодіжної програми; ефективність використання власних ресурсів реалізації державної молодіжної програми; ефективність використання залучених ресурсів реалізації державної молодіжної програми (зокрема, праця волонтерів, ресурси громадських молодіжних організацій та органів самоорганізації молоді, інвестиції позабюджетних юридичних осіб, участь міжнародних фондів та організацій в сфері сприяння молодіжній політиці держави); ефективність

інформаційного забезпечення реалізації державної молодіжної (наприклад, ефективність використання різних видів соціальної реклами, рівень поінформованості молоді та суспільства, щодо реалізації державної молодіжної програми); розмір матеріальних затрат на одного отримувача благ; співвідношення кількості залучених ресурсів до якісних результатів реалізації державної молодіжної програми; рівень системності реалізації державної молодіжної програми.

Отже, аналіз ефективності формування та реалізації державної молодіжної програми можна здійснити за допомогою запропонованої нами у таблиці визначення ефективності формування та реалізації державної молодіжної програми системи градації критеріїв такої ефективності.

Критерії ефективності державної молодіжної програми на етапі формування			
№	Критерій	Градація критерію	ак/ні
1	Відповідність мети державної молодіжної програми пріоритетам загальнодержавного рівня	1) <i>відповідає</i> пріоритетам загальнодержавного рівня (ініціативам Президента України та Кабінету Міністрів України, законопроектам Верховної Ради України)	
		2) <i>не відповідає</i> пріоритетам загальнодержавного рівня (ініціативам Президента України та Кабінету Міністрів України, законопроектам Верховної Ради України)	
2	Відповідність державної молодіжної програми соціально-економічним пріоритетам регіонів її реалізації	1) мета державної молодіжної програми <i>відповідає</i> системі пріоритетів соціально-економічного розвитку регіону та основним напрямом бюджетної та податкової політики територіально-адміністративної одиниці, відповідним підзаконним нормативно-правовими актами місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування	
		2) мета державної молодіжної програми <i>не відповідає</i> системі пріоритетів соціально-економічного розвитку регіону та основним напрямом бюджетної та податкової політики територіально-адміністративної одиниці, відповідним підзаконним нормативно-правовими актами місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування	
	Ступінь охоплення програмними заходами державної молодіжної програми проблемного напрямку (в залежності від мети програми)	понад 80 %	
		від 50 до 80 %	
		від 20 до 50%	
		менше 20 %	
	Рівень фактичного фінансового забезпечення державної молодіжної програми на момент початку її реалізації	понад 80 %	
		від 50 до 80 %	
		від 20 до 50%	
		менше 20 %	
	Рівень інвестиційних витрат,	понад 80 %	

	науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт на реалізацію державної молодіжної програми	від 50 до 80 %	
		від 20 до 50%	
		менше 20 %	
	Наявність схожих завершених державних молодіжних комплексних або адресних програм та пов'язаних державних	є	
		не має	
		завдання програми частково пересікаються з іншою державною програмою	
	Достатній рівень прогнозованого бюджетного і соціального ефекту від реалізації заходів державної молодіжної програми	за результатами реалізації програми прогнозується досягнення бюджетного та соціального ефекту	
		за результатами реалізації програми прогнозується досягнення виключно бюджетного ефекту	
		за результатами реалізації програми прогнозується досягнення виключно соціального ефекту	
		за результатами реалізації програми не прогнозується досягнення бюджетного та соціального ефекту	
Критерії оцінки ефективності реалізації державної молодіжної програми			
№	Критерій	Градація критерію	ак/ні
1	Загальна оцінка робіт з напрямку реалізації державної молодіжної програми	позитивна	
		задовільна	
		незадовільна	
2	Виконання або перевиконання плану державної молодіжної програми	виконано в повному обсязі	
		виконано частково	
		не виконано з позитивним коефіцієнтом	
		не виконано з негативним коефіцієнтом	
3	Досягнення запланованих цілей державної молодіжної програми	досягнуто в повному обсязі	
		досягнуто частково	
		не досягнуто жодної цілі	
4	Додатковий (незапланований) соціальний ефект від реалізації програми	є	
		не має	
5	Рівень об'єктивної фіксації результатів державної молодіжної програми	високий	
		середній	
		низький	
6	Унікальність результатів державної молодіжної програми	унікальні	
		типові	
	Рівень ефективності	високий	

7	використання власних ресурсів реалізації державної молодіжної програми	середній	
		низький	
8	Рівень ефективності використання залучених ресурсів реалізації державної молодіжної програми	високий	
		середній	
		низький	
9	Рівень ефективності інформаційного забезпечення реалізації державної молодіжної програми	високий	
		середній	
		низький	
10	Розмір матеріальних затрат на одного отримувача благ державної молодіжної програми	вище запланованого рівня	
		відповідно до запланованого рівня	
		нижче запланованого рівня	
11	Співвідношення кількості залучених ресурсів до якісних результатів реалізації державної молодіжної програми	100 %/100%	
		100%/80%	
		100%/50%	
		100%/20%	
12	Рівень системності реалізації державної молодіжної програми	високий	
		середній	
		низький	

Результати визначення ефективності формування та реалізації державної молодіжної програми слід визначити шляхом процентного співвідношення позитивних та негативних відповідей на кожен із критеріїв ефективності.

В практиці державного контролю за станом виконання державних програм (не тільки в сфері молодіжної політики) розроблено та застосовуються формули розрахунку ефективності програми. Вважаємо, що окремі з них доцільно використовувати і при визначенні ефективності формування та реалізації державної молодіжної програми. Наприклад, ефективність реалізації культурного проекту в межах державної молодіжної програми може бути оцінено як ступінь фактичного досягнення цільових індикаторів (показників) за формулою запропонованою К.А. Калініною:

$$E = ((I\phi 1/ I\pi 1 + I\phi 2/ I\pi 2)/2)) * 100$$

де E-ефективність реалізації проекту (відсотків);

Iφ1 і Iφ2 - значення цільових індикаторів, досягнуті в ході реалізації проекту;

Iπ1 і Iπ2 - значення цільових індикаторів, затверджених проектом [3].

Як практичне вираження визначених критеріїв наведемо приклади показників, які свідчать про ефективність державної молодіжної програми на прикладі програми формування правової культури молоді та досягнення її можливих результатів. На думку О.С. Дьоміної, критеріями ефективності такої державної молодіжної програми формування правової культури молоді є: високий рівень засвоєння правових знань, формування активної суспільної життєвої позиції, трансформація теоретичних знань про права в стійкі переконання законслухняності, ефективність профілактики правопорушень, подолання проявів нігілізму та його наслідків [2, с. 15].

Слід зазначити, що підвищення загального рівня правової культури не тільки молоді, але й усього українського суспільства сприятиме підвищенню якості юридичної діяльності, юридичного знання та мислення у сфері формування та реалізації державних молодіжних програм; забезпечуватиме свідому підтримку громадськості державних молодіжних програм; сприятиме розв'язанню проблемних питань захисту прав і свобод молодих осіб та подоланню психологія патерналізму окремих представників українського суспільства в даній сфері суспільних відносин; формуватиме передумови розвитку феномену народовладдя та його повноцінних механізмів (а саме, формуватиме активної та компетентної участі народу у трансформації державної влади, що в тому числі сприятиме посиленню глибини і динаміки сучасних демократичних перетворень правового механізму формування та реалізації державних молодіжних програм); сприятиме подоланню проявів екстремізму, ксенофобії та радикалізму серед молоді, політичного популізму та правового нігілізму у сфері формування та реалізації державних молодіжних програм; формуватиме нову модель взаємовідносин суб'єктів правового механізму формування та реалізації

державних молодіжних програм та інше.

Список використаних джерел:

1. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій з питань методологічного забезпечення складання середньо- та довгострокових стратегічних планів розвитку державних підприємств, державних акціонерних товариств та господарських структур» від 14 серпня 2013 року N 971[Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://document.ua/prozatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-z-pitan-metodolo-doc156240.html>
2. Дьоміна О.С. Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства: автореферат дис... кандидата юридичних наук: 12.00.01. – Київ, 2007. – 23 с.
3. Калініна К.А. Розрахунок ефективності соціальних проектів - новаційний підхід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/38833/1/44-46.pdf>

**Горова Оксана Борисівна,
Національна академія внутрішніх
справ**

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена характеристиці правового статусу однієї з „найвразливіших” верств населення – осіб з фізичними вадами, які в умовах побудови демократичної, соціальної, правової держави потребують не тільки матеріальної підтримки, як це було характерно для періоду соціалізму, а насамперед соціального захисту, допомоги та реабілітації. Розгляд даного питання пропонується за трьома напрямками: а) формування гуманного розуміння категорії – інвалід; б) визнання особливих прав інвалідів і повага всіх інших їх прав; в) створення умов-гарантій для реалізації інвалідами своїх прав. Здійснюється історичний екскурс щодо появи та використання терміну „інвалід”, пропонується його більш гуманний аналог – особи з особливим потребами, певними чи фізичними вадами тощо, що більше відповідає міжнародним нормам та принципам. Визначаються особливості двох моделей відношення до інвалідів у світі – японської та американської, з перевагами останньої. Піддаються загальній характеристиці як міжнародні, так і національні документи по правах інвалідів, встановлюється коло особливих прав, якими вони наділяються і акцентується увага на повазі всіх інших їх прав. Згідно законодавства України виокремлюються основні завдання щодо створення умов для належної реабілітації інвалідів в соціальному середовищі, наводяться приклади їх правового становища як в нашій країні, так і за кордоном.

У відповідності зі ст.3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а основною метою діяльності державних органів згідно з її Преамбулою є забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя [1], - це основоположні принципи демократичної, соціальної та правової держави.

Основними рисами соціальної держави є здійснення прогресу в інтересах усіх членів суспільства, забезпечення рівності і свободи громадян, підтримка малозабезпечених прошарків населення та здатність забезпечити загальне благо для всіх. На нашу думку, така держава повинна особливу увагу звертати до однієї з „найвразливіших” категорій населення – осіб з фізичними вадами.

Інваліди є в усіх державах і серед усіх верств будь-якого суспільства. Більш ніж 500 млн. людей, що складає 10% всього населення Землі, мають ту чи іншу форму інвалідності. В більшості країн принаймні один з десяти чоловік страждає від фізичних, розумових або сенсорних дефектів і не менш 25% всього населення страждають розладами здоров'я. Така статистика ще не дозволяє оцінити всю важливість цієї проблеми, оскільки часто такі люди змушені образно говорячи „існувати” через наявність фізичних та соціальних бар'єрів, що не дозволяють їм включитися у життя суспільства та повноцінно приймати участь у ньому. В результаті цього мільйони дітей та дорослих в усьому світі опиняються знехтуваними та, позбавлені майже всіх прав, живуть в умовах злиднів та поодинокості [2]. Враховуючи все вищевикладене, актуальність питання, що розглядається не викликає сумніву.

До цієї проблематики в своїх працях зверталися В.Андрєєв, Т.Войтчак, Є.Карнавська, Л.Коваль, І.Лебедєв, І.Лисенко, А.Осадчих, Я.Фогель, М.Чумаченко, Л.Шумна та інші науковці та практики, які намагалися відобразити реальне положення речей стосовно інвалідів в Україні.

Таким чином, предметом розгляду нашої статті виступають права та свободи особливої верстви населення – інвалідів, їх правове становище в Україні.

В процесі викладення матеріалу використовувалися із загальнонаукових методів - історичний, системний, функціональний; із спеціально-юридичних - порівняльно-правовий, формально-юридичний, статистичний та інші.

Сучасна політика щодо інвалідів у цивілізованому світі є результатом поступу за останні двісті років. Багато в чому вона відображає загальні умови життя, соціальну та економічну політику. В цілому її можна представити у двох системах відношення до інвалідів: японської та американської. Згідно першої, інвалід – це ганьба для сім'ї та країни, його треба сховати якомога далі, а згідно американської – все навпаки. До якої віднести Україну? В українському суспільстві інваліди й досі зустрічають у своєму оточенні необізнаність, зневагу, заборони і страх, які впродовж історії людства стримували соціальний розвиток цієї категорії членів суспільства та ізолювали їх від нього. Нам здається, що поки що до японської, але яка прагне стати країною американської моделі.

Світовий досвід свідчить, що політика стосовно інвалідів розвивалась поступово. Утворювались громадські організації інвалідів, їхніх родин та захисників їхніх прав, що відстоювали для них кращі умови. Останні півстоліття ознаменувались формуванням концепції інтеграції та нормалізації, які відображали зростання усвідомлення потреб і можливостей інвалідів. Окрім зазначеного, необхідно відмітити, що права інвалідів протягом тривалого часу є предметом значної уваги як з боку Організації Об'єднаних Націй так і інших міжнародних організацій [3]. Така увага втілювалася у прийнятті низки важливих документів, що стосуються прав інвалідів і, насамперед, Декларації про права інвалідів від 9 грудня 1975 року, в якій закріплені такі основні положення:

- вислів „інвалід” означає будь-яку особу, котра не може самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистого і/або соціального життя через ваду, вроджену чи ні, його чи її фізичних або розумових здібностей;

- інваліди повинні користуватися всіма правами, викладеними у цій декларації. Ці права мають бути визнані за всіма інвалідами, без будь-яких винятків, без різниці та дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, матеріального стану, народження чи будь-якого іншого чинника, незалежно від того чи стосується це самого інваліда, чи його або її сім'ї;

- інваліди мають невід'ємне право на повагу їхньої людської гідності. Інваліди, якого б вони не були походження, незалежно від характеру та серйозності каліцтва чи вад, мають ті самі основні права, що й їхні співгромадяни того ж віку, що в першу чергу означає право на задовільне життя, яке б максимально наближалось до нормального і повноцінного;

- інваліди мають ті самі громадянські й політичні права, що й інші особи;

- інваліди мають право на заходи, які сприяють тому, щоб дати їм можливість набутти якомога більшої самостійності;

- інваліди мають право на медичне, психіатричне чи функціональне лікування, зокрема протезні та ортопедичні апарати, відновлення здоров'я і свого місця в суспільстві, освіту, ремісничу професійну підготовку та відновлення працездатності, допомогу, консультації, послуги з працевлаштування та інші види обслуговування, які дають їм змогу максимально реалізувати свої можливості і здібності та прискорюють процес їхньої соціальної інтеграції або реінтеграції;

- інваліди мають право на економічне й соціальне забезпечення та задовільний рівень життя. Вони мають право, відповідно до своїх можливостей, отримати і зберегти за собою робоче місце чи займатися корисною, продуктивною діяльністю, яка винагороджується, та бути членом профспілкових організацій;

- інваліди мають право на те, щоб їхні особливі потреби враховувались на всіх стадіях економічного та соціального планування;

- інваліди мають право жити у колі своєї сім'ї або в умовах, які замінюють її, і брати участь у всіх видах громадської діяльності, пов'язаних із творчістю чи проведенням дозвілля;

- інваліди повинні мати можливість користуватися кваліфікованою юридичною допомогою, коли подібна допомога необхідна для захисту їхньої особи і майна; коли вони є об'єктом судового переслідування, вони повинні користуватися звичайною процедурою, яка повністю враховує їхній фізичний чи розумовий стан;

- інваліди, їхні сім'ї та общини повинні бути повністю інформовані всіма наявними засобами про права, які містяться в цій декларації [4].

Найважливішим наслідком Міжнародного року інвалідів (1981 р.) стала Світова програма дій щодо інвалідів, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН та її резолюція 37/52 від 3 грудня 1982 р. Ці документи наголошують на праві інвалідів на однакові з іншими громадянами можливості та рівну участь у поліпшенні умов життя, що забезпечується загальним економічним та соціальним розвитком. Окрім зазначеного, необхідно наголосити на тому, що на сьогоднішній день як на міжнародному рівні, так і у більшості цивілізованих країн світу використання терміну „інваліди” є неактуальним, оскільки він має досить принизливий характер. Його намагаються замінити, на міжнародному рівні, терміном „інваліди чи неповноцінні люди” або „скалічені”, у польському законодавстві й повсякденному обігу замість слова

„інвалід” вживаються терміни „неповносправна особа” або „людина з особливими потребами”. В українському законодавстві, як свідчить проаналізована література з даної проблеми, нажалю, переважно продовжується використання терміну „інвалід”. Тому, ми пропонуємо для усунення принизливого розуміння цього терміну та відповідно до принципу гуманізму замінити його на „особи з особливим потребами”, „особи з певними вадами” або „особи з фізичними вадами” чи подібні до них. Це лише сприятиме полегшенню у спілкуванні, встановленню контакту з такими особами, позбавленню елементу незручності та психологічної напруги.

Таким чином можна зробити висновок, що на міжнародному рівні прийнято ряд важливих документів, які забезпечують не тільки особливі права інвалідів та гуманне ставлення до них, а й такий важливий аспект як соціалізацію інвалідів, входження їх у суспільне середовище як повноправних його членів.

Історія розвитку та забезпечення прав інвалідів в Україні нараховує не одне століття. В українській і російській мовах до кінця XVIII ст. людина з вадою розвитку тлумачилася як каліка, хромець, слепець (давньоруською), що можна віднайти у пам'ятках давньоруської літератури. Так, вже в Статуті князя Володимира Святославовича є згадка про інвалідів у списку світських людей, які підлягають особливому судочинству, де зустрічається «каліка», «хромець» [5].

В Україні, на нашу думку, можна виділити декілька періодів розгляду та вирішення державою цього питання, а саме:

Перший період, коли Україна була у складі СРСР. В цей час політика щодо інвалідів була переважно пасивною і виражалась виключно в матеріальній підтримці з боку держави, і фактичному позбавленні їх доступу до багатьох соціальних благ нарівні зі здоровими людьми.

Другий період – це час постсоціалістичної реформації, за якого проблема інвалідів в українському суспільстві набула принаймні двох нових рис. По-перше, стало необхідним переорієнтувати політику щодо інвалідів згідно із суспільними стандартами, виробленими міжнародною спільнотою та яких дотримуються високорозвинені цивілізовані країни. По-друге, невідповідність успадкованої системи соціального захисту ринковим умовам, що формуються в Україні, робить необхідною побудову нової системи соціального захисту всього населення – і зокрема найвразливіших верств, однією з яких є інваліди.

Третій період пов'язаний із здобуттям Україною незалежності, коли проблема соціального захисту інвалідів стала однією з першочергових. У березні 1991 року було прийнято Закон України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, що визначає основи соціальної захищеності інвалідів в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними здібностями і інтересами. Згідно цього документу інвалідом визначається особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі і захисті [6]. Прийнято низку інших законів та підзаконних актів, спрямованих на соціальний захист інвалідів та надання їм рівних можливостей. На державному рівні проводиться чимало акцій з метою привернути увагу суспільства до проблем інвалідів та надати їм більше можливості брати участь в усіх сферах суспільного життя. Поруч із діючими, виникло багато нових громадських організацій інвалідів та членів їхніх родин – як загальнодержавних, так і регіональних (Всеукраїнська громадська організація „Спілка об'єднань інвалідів” та ін.).

Четвертий період – сучасний, пов'язаний з євроінтеграційними процесами України, за якого увага до проблем інвалідів та їх становища в суспільстві значно збільшилася. Так, в 2000 році була розроблена та прийнята програма професійної реабілітації інвалідів, у 2005 році Закон України „Про реабілітацію інвалідів в Україні”, в якому якраз зроблено акцент на їх абілітацію, тобто входження в суспільство як повноправних його членів. В цьому документі вперше передбачено різні види реабілітації інвалідів, серед яких – психологічна, професійна, трудова і, що особливо важливо, соціальна реабілітація, а також соціальна допомога.

Так, під соціальною реабілітацією розуміють систему заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації [7].

В той же час, чому, незважаючи на прийняті національні нормативно-правові акти та їх загальну відповідність міжнародним нормам та принципам, ці проблеми надалі не тільки не знімаються з порядку денного, а й залишаються в переважній більшості так само не вирішеними? Мабуть саме суспільство, поряд з фахівцями, виявилось не готовим психологічно змінити своє ставлення до інвалідів. В нашій

державі ідея рівних прав та надання рівних можливостей інвалідові ще не є загально визнаною, багато інвалідів позбавлені доступу до повноцінної освіти, бракує сучасних підходів до питань соціального захисту та допомоги родинам, що мають інвалідів, на місцевому рівні дуже погано виконуються наявні закони, що гарантують соціальний захист інвалідів. Все це може призвести до формування негативного іміджу України в очах світової спільноти, байдужості та відчуження між людьми, невизнання суспільством інвалідів повноправними його членами. Але ж вони такі ж люди, як і всі інші, і мають право жити серед нас також, як і ми. Наприклад у Німеччині, в бухгалтерії однієї з компаній з продажу машин, у відділі нарахування заробітної платні працювали 18 людей з синдромом Дауна. Їм довірили нараховувати зарплату! Значить вони хочуть і можуть працювати.

Таким чином, підходячи підсумки, можна зробити декілька висновків:

1. Проблема забезпечення прав інвалідів як однієї з „найвразливіших” верств населення на сьогоднішній день є доволі актуальною для України.
2. Аналіз міжнародного та українського законодавства з цього питання дозволяє говорити про врахування останнім основних міжнародних стандартів щодо правового положення інвалідів.
3. Практика реалізації більшості положень нормативно-правових актів щодо інвалідів в Україні ускладнюється з багатьох причин, серед яких і неякісна робота державних органів і, насамперед, неготовність самого суспільства визнати рівність прав інвалідів з усіма іншими правами людей.
4. Політика України відбувається у напрямку переходу нашої країни від японської моделі відношення до інвалідів до американської.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-ІУ від 08.12.2004 р. – К.: Велес, 2006. – 48 с.
2. Леандро Деспун. Права человека и инвалиды / Центр по правам человека. Нью-Йорк: ООН, 1993. – С.1.
3. Богданов С. Соціальний захист інвалідів: український та польський досвід. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С.6-8.
4. Декларация о правах инвалидов. Провозглашена резолюцией ГА ООН от 9 декабря 1975 г.// Международные акты о правах человека: Сб.Документов. – М.: Изд.группа «Норма-Инфра», 2000. – С.341-342.
5. Иванова І.Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. – К.:Логос, 2000. – С.9.
6. Закон України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” від 21 березня 1991 року. – Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 21. – Ст.252.
7. Закон України „Про реабілітацію інвалідів в Україні” від 06 жовтня 2005 року. – Відомості Верховної Ради України. – 2006. - № 2-3. – Ст.36.

**Гуняк Олександра Ярославівна, суддя
Перемишлянського районного суду
Львівської області**

ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ІНТЕРЕСІВ У ПРАВІ

Трансформація сучасного суспільства в напрямі набуття ним форм структурно-функціональної «відкритості» на всіх його організаційних рівнях – від локального до глобального – стимулюють потребу переосмислення як самого змісту проблеми приватного та публічного інтересів у праві, так і методологічних підходів її вирішення. Гносеологічні аспекти розуміння інтересів як правової категорії дають підстави стверджувати, що вони виступають своєрідною передумовою виникнення права, рушійним чинником його реалізації, а також встановлення, зміни та припинення правовідносин.

Юридична наука, вивчаючи інтереси окремих соціальних груп, надбання і досвід соціогуманітарного пізнання, враховуючи інтереси майбутніх поколінь, повинна розробляти свої рекомендації та готові конструкції законодавцю. В об'єктивному праві на рівні з суб'єктивними правами має існувати конструкція, яка б своєчасно та динамічно реагувала на потреби життя, що не зупиняється й на мить. З огляду на це, доречно приватний і публічний інтереси у праві осмислювати в якості юридичних конструкцій.

Поняття «юридична конструкція» в сучасному правознавстві інтерпретується по-різному. Узагальнюючи основні позиції з цього приводу, варто звернути увагу на два основні концептуальні підходи сутності юридичної конструкції. Перший пов'язує юридичну конструкцію з доктринальним рівнем

існування права, розглядаючи її як засіб його пізнання чи як засіб конструювання ідеальної структури права (Р. Ієринг, С.С. Алексєєв, М.М. Тарасов). Другий – зосереджує увагу на прикладному значенні юридичних конструкцій, убачаючи в них інструменти правотворчої (законотворчої) техніки, тобто схеми, які суб'єкт правотворчості повинен наповнити нормативно-правовим змістом (А.В. Іванчин, Л.Л. Кругликов, О.Є. Спиридонова) [1, с.12].

Юридична конструкція, слугуючи засобом пізнання правових явищ, розкривається як комплексна категорія, котра опосередковує правом різноманітні суспільні явища, що вимагають правової регламентації. Сутнісна характеристика конструкцій як засобів пізнання правових явищ полягає в тому, що це особливі структурно-організаційні та структурно-функціональні форми-засоби, за допомогою яких урегулюються певні суспільні відносини шляхом утілення загального та типового в частковому, індивідуальному через конкретні (уявні) образи та форми в межах правового поля.

Юридична конструкція, створена в результаті абстрагування, втілюючи собою ідеальну абстрактну модель, є не самими суспільно-правовими відносинами чи правовими інститутами, а лише їх спрощеним образом, відтворенням. З динамічної точки зору, конструкція вбачається як розгорнутий мисленнєвий процес, як конструювання абстракції, а зі статичної точки зору, вона є результатом цього процесу – сконструйованою абстракцією. Сферою існування юридичних конструкцій є не сама юридична практика і не позитивне право, а правова доктрина. Саме засобом наукового осмислення й моделювання правових явищ і слугує юридична конструкція. Виконуючи роль ідеальної моделі, юридична конструкція є формою відображення об'єктивної реальності. Юридична конструкція як результат мисленнєвого відсторонення не може створюватися для регламентації поодинокого явища, яким би складним воно не було, оскільки конструкція копіює не окремо взятий життєвий випадок, а все різноманіття однорідних ситуацій. В юридичній конструкції необхідно узагальнити різноманітні явища не за їх ознаками, а за внутрішньою структурою. Якісна юридична конструкція завжди забезпечує природний, органічний зв'язок між нею і явищем, та розкриває внутрішню елементно-структурну організацію правового явища. Ураховуючи характерні особливості юридичних конструкцій, слід підкреслити, що юридичні конструкції є формою відображення і пізнання явищ правової дійсності, результатом історичного розвитку й осмислення суспільних відносин, що підлягають урегулюванню нормами права. Тобто юридична конструкція є певною відтвореною формою, втіленням ідеальної абстрактної моделі цих відносин [2, с.12, 14].

Вивчення сутності юридичних конструкцій приватного та публічного інтересів у праві має ґрунтуватися на теоретичних підходах до ознак інтересу як правового явища, а також враховувати зміст і призначення понять «приватність» і «публічність» [3, с.5]. Дотримання цих вимог складає першооснову для реалізації приватного та публічного інтересів у праві згідно з їхнім правовим і соціальним призначенням, виступає фундаментом для досягнення цілей юридичного та суспільного характеру, на які має бути спрямована діяльність індивідів, громадянського суспільства та держави із забезпечення приватного і публічного інтересів у правовій сфері [4, с.12].

Приватний і публічний інтереси у праві є об'єктивними за своїм змістом, тобто вони існують незалежно від їх визнання будь-яким суб'єктом. Приватний і публічний інтереси можливі лише в суспільних відносинах, поза межами яких не можна й вести мову про їх існування. За своєю сутністю приватний і публічний інтереси у праві є прагненнями, що орієнтують особу, групу, суспільство, державу на досягнення матеріальних та/або нематеріальних потреб (благ). Ключовим елементом у структурі приватного та публічного інтересів у праві є усвідомлення суб'єктом необхідності в отриманні потреб – саме усвідомлена необхідність детермінує постановку мети та вибір напрямів її досягнення (системоутворюючий елемент). Цей елемент утілює в собі значну частину всього змісту приватного та публічного інтересів. Другий елемент внутрішньої будови останніх – це встановлена джерелами (формами) права охорона (визначальний елемент), що містить дві складові: перша – принципи та норми права, які забезпечують усунення перешкод, закріплюють гарантії в реалізації інтересів (тобто завдяки ним можна дійсно захищати приватний і публічний інтереси правом), друга – Конституція та закони України, суспільні інтереси, загально визнані принципи права, яким не можуть суперечити приватний і публічний інтереси, і це є критерієм поширення законної (легітимної) охорони на певний приватний і публічний інтереси (цій складовій приватний і публічний інтереси мають відповідати, щоб вважатися законними).

Приватний і публічний інтереси не повинні ототожнюватися з державним, суспільним, колективним (корпоративним) інтересами. При цьому держава на усіх рівнях своєї діяльності з реалізації публічного інтересу в праві має чітко ідентифікувати такий інтерес, не допускаючи безпідставного його ототожнення з суміжними явищами – суспільним інтересом, інтересами держави, великих соціальних груп та ін. Приватний інтерес у праві характеризується такими ознаками: індивідуальність, диспозитивність, автономність, добровільність, ініціативність. У свою чергу для публічного інтересу притаманними є такі риси: загальність, нормативність, предметність, допустимість і збалансованість.

Водночас публічний інтерес завжди містить у собі «відбиток приватності», тобто він похідний від приватного інтересу. Кожен юридичний (узаконений) інтерес є публічним інтересом. Останній визначає метод правового регулювання. «Публічність» інтересів змінюється залежно від конкретних історичних, соціально-культурних, геополітичних та інших умов. Приватний і публічний інтереси взаємно впливають один на одного. При цьому приватноправові норми можуть встановлюватися для задоволення суспільних інтересів.

Ці ознаки в сукупності дають можливість, спираючись на вироблені правознавством положення, а також на новітні тенденції правового регулювання суспільних відносин, визначити поняття публічного та приватного інтересів у праві. Так, приватний інтерес у праві – це визнане громадянським суспільством у структурі наявного правопорядку (нормах і принципах права), усвідомлене особою і предметно визначене прагнення, спрямоване на задоволення індивідуальних потреб, що узгоджені із загальними (суспільними та державними) потребами, реалізація якого здійснюється добровільно, за власною ініціативою в незаборонених нормах права формах. У свою чергу публічний інтерес у праві – це визнане державою у структурі наявного правопорядку (нормах і принципах права), усвідомлене суспільством і предметно визначене прагнення, спрямоване на задоволення загальних (суспільних і державних) потреб, що узгоджені з індивідуальними потребами, реалізація якого здійснюється в дозволеніх нормах права формах.

Отже, вивчення сутності, природи та окремих особливостей юридичних конструкцій приватного та публічного інтересів у праві повинно ґрунтуватися на теоретичних підходах до ознак інтересу як правового явища, а також враховувати зміст таких понять як приватність і публічність. При цьому юридичні конструкції приватного та публічного інтересів у праві є формою відображення і пізнання цих явищ правової дійсності, результатом історичного розвитку й осмислення суспільних відносин, що підлягають урегулюванню приватним і публічним правом. Приватні та публічні інтереси у праві повинні розглядатися як складні у структурному відношенні явища, в основі яких знаходиться прагнення (бажання) задовольнити потреби індивідуального (приватні інтереси) та загального (публічні інтереси) характерів, включаючи в себе елемент усвідомлення цих потреб, які отримують визнання з боку особи, громадянського суспільства й держави як пріоритетні.

Список використаних джерел:

1. Дудтко А. О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А. О. Дудтко. – Львів, 2010. – 18 с.
2. Зінченко О. В. Юридичні конструкції як засіб пізнання правових явищ : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. В. Зінченко. – К., 2013. – 20 с.
3. Тихомиров Ю. А. Публичное право: падения и взлеты / Ю. А. Тихомиров // Государство и право. – 1996. – № 1. – С. 3 – 12.
4. Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Є. Кубко. – К., 2012. – 18 с.

*Присвячується пам'яті нашого вчителя
Володимира Володимировича Копейчикова*

РОСІЙСЬКА ТА УКРАЇНСЬКА ТРАДИЦІЇ ДЕРЖАВОРОЗУМІННЯ

Гусарев С.Д., Калужний Р.А., Тихомиров О.Д.

У сучасній політологічній та юридичній літературі викладено багато різних теорій держави, які в межах структурно-функціонального підходу до змісту держави та за критерієм зв'язку її структури з державними функціями можна розділити на дві основні групи.

Дослідники, які відносяться до першої групи, розглядають державу як особливу організацію публічної влади (М.І. Байтін, А.Б. Венгеров). Відповідно в структурі держави вони виділяють державний апарат та органи державного примусу, тим самим локалізують державорозуміння переважно політичною сферою суспільного життя, а державну діяльність – сферою державного управління. Тут виникає спірне питання стосовно розуміння ролі та призначення органів, що виконують функції та завдання у сфері охорони правопорядку. Юридична діяльність правоохоронних органів, таким чином, у значній мірі стає складовим елементом державної діяльності. Але не можна на нашу думку, таким чином узагальнювати роботу прокуратури, міліції, Служби безпеки як роботу органів державного примусу. Примус, застерезував В.В.Копейчиков, - це лише один із засобів впливу, що знаходяться у розпорядженні органів державної влади, а система правових інституцій має здійснювати свою роботу з метою створення належних умов для

стабільної реалізації права.

Друга група вчених орієнтується на розуміння держави як особливої організації суспільства (В.В. Копейчиков, М.І.Козюбра, О.Д.Тихомиров, С.Л.Лисенков), яка є суб'єктом не тільки політичної сфери, але й інших сфер суспільного життя – соціальної, духовної, економічної. В цьому випадку в структурі держави виокремлюється державний механізм, який складається з державних організацій, що призначені, як для управління суспільством, так й для безпосереднього здійснення функцій держави щодо забезпечення матеріальних, соціальних і культурних потреб суспільства. Традиційно державні організації поділяються на три основні види: органи держави, державні підприємства і державні установи.

В умовах плюралізму сучасних теорій держави (соціальної, правової, демократичної, національної тощо) саме останній підхід дає можливість комплексного дослідження структури держави, а також відповідно її функцій та видів державної діяльності, не обмежуючись тільки сферами політики та управління.

Особливе значення такий підхід має для дослідження структури, функцій держави, державної діяльності в умовах плюралістичного підходу до дослідження сучасної держави в Україні, яка за Конституцією України визначається суверенною, незалежною демократичною, соціальною і правовою. Це означає, що жодна сучасна теорія держави не може охопити усіх властивості української державності і для її дослідження необхідно використовувати методологічний потенціал різноманітних теорій держави.

Зазначене обумовлює необхідність більш детального дослідження поняття механізму держави, державних організацій як суб'єктів видів державної діяльності, зв'язків структури механізму держави із соціальним призначенням, завданнями та функціями держави.

Засновником теорії механізму держави є Володимир Володимирович Копейчиков, який ще у 70-х роках минулого століття розробив методологічні та теоретичні засади цієї теорії. Основні результати дослідження механізму держави у традиціях того часу, були викладені ним у дисертації на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук „Питання теорії механізму радянської соціалістичної держави” (1969) та монографіях „Механізм Радянської соціалістичної держави” (1965), „Механізм Радянської держави” (1968), „Система органів Радянської держави за новою Конституцією СРСР” (1979) та інших монографіях, наукових статтях, виступах на наукових конференціях. Розроблена ним теорія механізму держави відбивала саме широкий підхід до розуміння держави.

Зберігаючи концептуальні засади теорії механізму держави, сучасні дослідники вносять певні зміни в окремі її положення, деталізують, адаптують їх щодо конкретних дослідницьких програм, внаслідок чого склалися декілька підходів до інтерпретації цього поняття.

Найбільш поширеною у теперішній час є інтерпретація поняття держави в традиціях, що були закладені В.В.Копейчиковим, тобто механізм розуміється як система державних організацій, призначених для здійснення функцій держави. До державних організацій відносяться:

- органи держави, які здійснюють управління суспільством та державними підприємствами й установами;
- державні підприємства, що безпосередньо здійснюють функції та завдання держави у сфері забезпечення матеріальних потреб суспільства;
- державні установи, що призначені забезпечувати потреби суспільства в соціальній та духовній сферах[14,62].

Друга група авторів, виходячи за межі виділення в структурі держави тільки державного апарату, до механізму держави включають різні складові:

- органи держави і державні установи[7,318];
- органи держави, органи державного примусу (армію, флот, поліцію), державний пропагандистський апарат (державні засоби масової інформації)[10,40].

Третя група дослідників ототожнюють державний апарат і механізм держави[13].

Четверту групу складають погляди вчених, які, зберігаючи сутність механізму держави, розглядають це поняття з точки зору інституціонального підходу, що дає їм можливість деталізувати та систематизувати внутрішню побудову держави. В цьому випадку механізм держави інтерпретується як система органів державної влади (апарат держави) та інших основних інститутів держави, а його зміст охоплює органи державної влади, громадянство, територію, бюджетну, грошову і банківську системи, державні символи тощо[3,47].

Акцентуючи увагу на системній побудові держави Т.Пікуля, вважає, що доцільно ввести у науковий обіг поняття „державна система”, внаслідок того, що термін „механізм держави”, з одного боку, набув подвійного змісту, а, з іншого - не охоплює всіх аспектів структурної побудови держави[11].

Підтримуючи позиції тих учених, які прагнуть удосконалити, деталізувати та поглибити поняття механізму держави, дослідити його не тільки в межах структурно-функціонального підходу, але й

інституціонального, системного, слід зазначити, що своєрідністю поняття механізм держави, на відміну від інших підходів до визначення структури держави (атрибутивного, форм держави і т.д.), є його функціональна спрямованість. Тому, зберігаючи первісне розуміння механізму держави розроблене В.В.Копейчиковим, слід визначати структуру держави, в першу чергу, в залежності від її функцій та завдань. Цей підхід, на нашу думку, більш перспективний, тому що дозволяє:

- 1) досліджувати основи побудови держави як похідні від суспільства, стану його розвиненості, здатності чи нездатності забезпечувати свої потреби за рахунок інституцій громадянського суспільства;
- 2) чітко розрізняти структурні елементи (підсистеми) держави за критерієм їх зв'язку зі здійсненням владних повноважень у зовнішньому по відношенню до них середовищі;
- 3) досліджувати державу та її структурні компоненти як суб'єктів державної діяльності і, таким чином, реалізувати діяльний підхід;
- 4) підійти до дослідження держави не тільки в політологічній та юридичній площинах, а комплексно як цього потребує державознавство.

В рамках зазначеного підходу працює багато українських учених, які вносять незначні доповнення до загальної конструкції, доповнюючи її таким чином елементами власної творчості. Так, наприклад, Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. механізм держави визначають у двох аспектах – широкому й вузькому розумінні. У першому варіанті до механізму держави входять і органи державної влади, громадянство, територіальний устрій, бюджетна, грошова, банківська системи, збройні сили та інші військові формування і державні символи. У другому – механізм держави визначається як система всіх державних організацій, які здійснюють її завдання і реалізують функції, а державний апарат, як частина механізму держави, яка являє собою сукупність державних органів, що наділені владними повноваженнями для реалізації державної влади. Відповідно, структуру механізму держави складає державний апарат, державні підприємства і державні установи[2,118-120].

Цієї традиції дотримується М.В.Кравчук, який під механізмом держави розуміє систему державних організацій, складається з державних органів, державних підприємств і державних установ, які здійснюють її завдання і реалізують її функції. Аналогічно, „апарат держави – це частина механізму держави, яка об'єднує всі органи держави і здійснює її функції та завдання”[4,64-65]. Особливість позиції цього автора полягає в тому, що до механізму держави включається спеціальний пропагандистський апарат (засоби інформації, радіо, телебачення), який є виключно державного походження.

Відомий фахівець в області порівняльного правознавства, В.В.Оксамитний, слушно зауважує, що в державознавстві раніше досліджуване розуміння механізму держави як цілого апарату держави як його частини, сьогодні підтримується не всіма дослідниками. Спостерігається тенденція до ототожнення цих понять, проте, це притаманне здебільшого російському державознавству, тоді як у вітчизняному – зберігається традиція, закладена В.В.Копейчиковим[9,208].

Вважаючи за доцільне розрізняти поняття механізму держави та її апарату, В.В.Оксамитний механізм держави характеризує як сукупність спеціальних організацій, що є засобом державного впливу на суспільні процеси і який містить державні органи (власно державний апарат), державні установи і державні підприємства[9208-209].

Російські дослідники на відміну від української традиції внутрішню побудову держави частіше обмежують державним апаратом, а державну діяльність – здійсненням державної влади, що має публічну політичну природу. Зокрема, Четвертнін В.О. стверджує, що родовим для всіх варіантів розуміння держави є поняття публічної політичної влади, яка здійснюється особливим прошарком людей, які професійно займається управлінням і складають апарат влади[12,517].

Зазначаючи, що існує точка зору, згідно якої поняття „державний механізм” більш широке ніж „державний апарат”, він обмежує склад державного механізму лише тими державними організаціями, які здійснюють або забезпечують здійснення державної влади: державні органи, так звані силові структури, апарат примусу, матеріальні засоби державної влади, державні установи, на підставі чого робить висновок, що терміни „апарат держави” і „механізм держави” – синоніми[12,566].

Подібного підходу дотримуються також Спірідонов Л.І. [15,66], Сирих В.М. [16,40], інші автори[8], які своєю творчістю продовжують дотримуватися російської традиції, визначаючи поняття механізму держави у вузькому розумінні.

У зв'язку з цим уявляється доцільним звернутися до творчості А.Б.Венгерова. Підкреслюючи, що важливим аспектом дослідження держави є не тільки її статика, але й динаміка, і „тільки взяті у сукупності статистичні та динамічні характеристики дозволяють глибоко пізнати природу такого складного соціального інституту як держава” автор зазначає, що:

– „функції держави” – це не тільки основні напрямки державної діяльності, а ще й предмет і зміст діяльності держави на певному напрямку, забезпечувальні засоби та способи;

-внутрішня побудова держави повинна визначатися в напрямку від функцій до структури, а не навпаки, необхідно розділити функції державної влади й функції державних органів[1,168-186].

Разом із тим, вносячи оригінальність у розуміння функцій держави, А.Б.Венгеров інтерпретує її як особливу організацію політичної влади[1,93-94], а тому виділяє тільки державний апарат.

Поряд із цим, заслуговує на увагу підхід відомого російського теоретика В.С.Нерсисянца. Разом з тим, розглянувши різні теорії та концепції виникнення держави, проаналізувавши сучасні методологічні підходи до державорозуміння, і, визначаючи функції держави в якості основних форм державної діяльності, що відображають її сутність, В.С.Нерсисянец не відходить від російської традиції розуміння механізму держави. Він ототожнює механізм та апарат держави, під яким розуміє систему „органів, установ і посадових осіб. Які в установленому правовому порядку наділені державно-владними повноваженнями і реалізують функції держави”[12,256-262].

Своєрідним ігноруванням наукової категорії „механізм держави” є позиція М.М.Марченка, який, навіть, не звертається до неї, а виділяє у структурі держави лише державний апарат, що складається з органів держави, за допомогою яких здійснюється і державна влада, і виконуються основні функції держави [6,259].

На підставі зазначеного вище уявляється можливим зробити окремі висновки, стосовно методики вивчення та розуміння однієї з центральних категорій державознавства.

1. У методології сучасних теоретичних конструкцій внутрішньої будови держави авторами використовуються різні підходи до визначення домінуючої частини механізму: у правових теоріях –правові форми діяльності, у соціальних – соціальні установи та інститути; у демократичних – виборчі системи, інститути гласності, контролю тощо.

2. Традиція обмеження держави тільки владою, причому політичною – залишає поза межами наукового інтересу економічну владу держави – як власника, ідеологічну – як систему державних засобів впливу на свідомість населення країни. Усе це обумовлює необхідність використання комплексного підходу, згідно якого внутрішня побудова держави має розглядатися через призму її соціального призначення, з урахуванням існуючих функцій держави, державної влади та державних органів.

3. У творчості представників російської традиції не враховується той факт, що у країнах Азії, Далекого Сходу окрім права, політики, у суспільстві домінують інші важливі чинники, розраховані на відповідний тип культури, тип виробництва, та правління, де лише шляхом здійснення політичної влади державні інститути не здатні виконувати свою соціальну роль. На апарат держави покладаються також завдання щодо вирішення загально соціальних справ, задоволення потреб усього суспільства.

Список використаних джерел:

1. Венгеров А.Б. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов.- М.: Новый юрист, 1998.
2. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави та права. Підручник.- Львів, Новий світ, 2003.
3. Конституційне право України / За ред. В.Ф.Погорілка. – К.: Наукова думка.- 200.- С.153; Оборотов Ю.М. Сучасна держава: Основи теорії: Навчальний курс.- Одеса: Астропринт, 1998.
4. Кравчук М.В. Теорія держави і права: Навчальний посібник.- Тернопіль, Карт-бланш, 2002.
5. Нерсисянец В.С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов.- М.: Издательство НОРМА.- 2000.
6. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб. и доп. Отв.ред. М.Н.Марченко. Том 2.- М.: ИКД „Зерцало”, 2001.- с.259.
7. Общая теория государства и права: Учебник / Под ред. В.В.Лазарева. – М.: Юрист.- 1996.
8. Общая теория права и государства: Учебник /Под ред. В.В.Лазарева.- М.-С.37; Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Отв. ред. проф. М.Н.Марченко. Т.1, Теория государства.- М.: Издательство „Зерцало”, 1998.- с.158-176.
9. Оксамытний В.В. Теория государства и права: Учебник для студентов высших учебных заведений.- М.: вид-во «ИМПЭ-ПАБЛИШ».- 2004.
10. Основы теории государства и права. – М.: Юрид. лит.- 1998.
11. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи у механізмі держави Україна (теоретико-правові питання функціонування). Автореферат дис. к.ю.н. (12.00.01).Київ, Національна академія внутрішніх справ України, 2004.
12. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов (Под общей ред. В.С.Нерсисянца.- М.: Изд-во НОРМА.- 2002.

13. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов/ под общ. Ред. Академика РАН, д.ю.н., проф. В.С.Несесянца.- М.: Изд-во НОРМА, 2002 . – С.565-592; Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Отв.ред. проф. М.Н.Марченко. Том 1. Теория государства.- М.: Изд-во „Зерцало”, 1998.

14. Рабинович П.М. Основы загальної теорії права і держави. Навч. посібник. Вид. 6-е. - Х.: Консум, 2002.- с. 52; Теорія держави і права. Навчальний посібник/ За ред. В.В.Копейчикова та С.Л.Лисенкова.- К.:Юринком Інтер.- 2004.-С.100-103; Кравчук М.Н. Теорія держави і права (опорні конспекти). Навч. Посіб. Для студентів вищ.навч.закл. – К.: Атака, 2003.

15. Спиридонов Л.И. Теория государства и права.- М., 1996.

16. Сырых В.М. Теория государства и права.- М. 1998.

**Гусарєва Олена Станіславівна,
старший викладач кафедри цивільного
права і процесу ННЮІ НА, кандидат
юридичних наук**

ГЕНЕЗА ІДЕЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ЦІННОСТІ

Висвітлення особливостей праворозуміння ідеї справедливості на різних історичних етапах її розвитку, розкриття її значення для сучасної правової теорії та практики як фундаментального принципу залишається актуальною проблематикою для сучасної юридичної науки. Поряд із такими ідеалами суспільного життя як рівність, свобода, незалежність та ін., справедливість не тільки перетворилася на один з головних принципів державного управління, але й була визначена серед основних завдань та цілей сучасної державно-правової реформи.

Правова природа справедливості почала закладатися у працях відомих античних філософів (Анаксимандр, Аристотель, Геракліт, Демокріт, Епікур, Піфагор, Платон, Протагор, Сократ, Фалес, Фразімах, Цицерон та ін.), більшість з яких обґрунтовували твердження про те, що Бог є втіленням космічної справедливості. Загалом, філософсько-правова думка античного періоду зосереджувала увагу на справедливості в контексті природно-космічного життя, що обумовлювало специфіку розуміння всіх процесів та явищ, які мали місце в тогочасному суспільстві. Таким чином, для філософії Древнього Сходу та Древньої Греції було притаманне розуміння справедливості як внутрішнього принципу існування природи, як фізичного, космічного порядку, який відображається у соціальному порядку.

При цьому, уявлення про справедливість не було абстрактним, відірваним від суспільного життя і реальності. Навпаки, справедливість пов'язувалася із діями конкретних осіб, зокрема, знаті, прокурорів, судових виконавців тощо (як, наприклад, в древній Ольвії чи Боспорському царстві), а також з діяльністю державних інституцій, зокрема, суддів чи осіб, наділених судовими повноваженнями, юристами, військовими тощо [2, с. 17-21].

Виникненню середньовічної філософії передували ряд змін не тільки у сфері економічно-політичних відносин, а передусім у світоглядній орієнтації тодішнього суспільства. Християнство стало пануючою ідеологією в Європі і прагнуло знайти філософське обґрунтування своїх основних ідей [8, с. 39]. Одним з відомих представників християнської філософії був Августин Блаженний, який вважав, що істинної справедливості немає ніде, крім тієї республіки, засновником і правителем якої є Христос, тобто в Граді Божому. [4]. Християнська доктрина вплинула і на погляди Фоми Аквінського – послідовника Августина Блаженного та одного з відомих захисників теологічного розуміння справедливості. У такому вигляді ідея справедливості проіснувала довгий час і пізніше, завдяки радикальним папістам навіть набула дещо негативного забарвлення.

Окремий інтерес представляють особливості розуміння справедливості як філософської та правової категорії в епоху Відродження та Реформації. У цей період людина стала вищою цінністю та онтологічною реальністю [8, с.43]. Ідеї лібералізму, парламентаризму, конституціоналізму, прав людини стали продовженням у праві ідеї справедливості.

Загалом, ця епоха заклала нове бачення ідеї справедливості, яка значно відрізнялася від усіх попередніх. Стрімкий розвиток природознавства також вплинув на концепцію справедливості, заклавши в її основу універсальні докази геометрії та математичну точність і достовірність результатів. Представниками таких нових ідей вважаються Р. Декарт, Б. Спіноза, Пуфендорф.

У цей самий період були спроби звести моральну справедливість до природних законів, аналогічних законам природних наук. Так, наприклад, Т. Гоббс схилився до договірної теорії справедливості, а Д. Юм розумів справедливість як підтримання правопорядку і стабільності за допомогою балансу різнонаправлених інтересів суспільства, зокрема врегулювання відносин власності.

I. Кант, в роботах якого можна побачити підсумки філософського розвитку ідеї справедливості за період 16-18 століть, вперше виокремив моральну і правову справедливість, визнаючи при цьому першість правової справедливості перед моральною [1, с. 402-403].

Пізніше ці ідеї розвивалися в роботах І. Бентама, Дж.С.Мілля. Результатом стало те, що у пошуках справедливості як певного абстрактного явища з'явився акцент на соціальній, економічній, політичній та юридичній справедливості, а самі науковці дійшли згоди в тому, що юридична справедливість є передумовою для реалізації будь-якого істинно морального вчинку.

Деякі вчені визначають, що незалежно від права існує поняття про «справедливість» («*aequitas*»), під якого вони розуміють правоту людських відносин як особистих, так і суспільних [9, с. 26-28]. У цьому випадку мається на увазі, що справедливість полягає у обговоренні й прийнятті до уваги особливостей стану осіб, і їх відносин у кожному конкретному випадку. Загалом, для сфери юриспруденції справедливість потребує того, щоб кожен випадок вирішувався відповідно до його специфічних рис.

У сучасній філософії необхідно відмітити працю Джона Роулза «Теорія справедливості» (1971 р.), у якій він підтримує думку Канта стосовно того, що справедливість є апіорним правом кожного індивіда незалежно від того, які його побажання та інтереси [5].

Підсумовуючи викладене, зазначимо наступне. Помітним є те, що уявлення людей про справедливість як морально-правової категорії, поняття про належне, змінювалися протягом всієї історії в залежності від змін, які відбувалися у свідомості суспільства стосовно уявлення про невід'ємні права людини (вплив філософії природно-космічного життя, християнської доктрини, ідей антропоцентризму тощо).

У свою чергу, сучасна теорія права розглядає справедливість як форму державної діяльності, як основний конституційний принцип діяльності всіх державних органів та посадових осіб. Це положення закріплено і в ряді нормативно-правових актів, зокрема, в Законах України «Про судоустрій та статус суддів», «Про державну службу», «Про Національну поліцію», «Про інформацію» та ін. Філософія права, за допомогою аксіологічного підходу, розглядає справедливість як вищу цінність, захищати і культивувати яку покликана вся система права [7]. У філософському контексті справедливість розглядається як поняття про належне, що відповідно визначається уявленням про сутність людини та її невід'ємних правах [6]. Своє відображення ці положення знайшли й у практичній юридичній діяльності, де особливий наголос робиться на необхідності визнання пріоритету справедливості у професійній діяльності юристів, а останні розглядаються як представники справедливості. При цьому, справедливість виступає як етична і правова категорія, яка визнається етиками як специфічно моральна, а юристами – як специфічно правова [3, с. 88].

Таким чином, сьогодні ми можемо розглядати справедливість не тільки як світоглядну основу сучасного праворозуміння, але й як соціальне явище, яке своєрідним чином проявляється в праві, де доцільним є її виокремлення у якості основи права, принципу, вимоги до правового регулювання тощо.

Списко використаних джерел:

1. История политических и правовых учений / Под общ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В.С. Нерсесянца. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА•М), 2000. – 352 с. – (Краткие учебные курсы юридических наук).
2. Калиновський В., Кузьминець О., Історія держави і права України.— 2-е вид. доповнене.— К.: Україна, 2002.— 427 с.
3. Лукашева Е.А. Право, мораль, личность. М., 1986. с.88.
4. О граде божьем. ок.426 н.э. (Августин Блаженный) Источник: О Граде Божиим. - Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. - 1296 с.
5. Ролз Д. Теория справедливости / Д. Ролз. – Новосибирск: Академпресс, 1996.
6. Философский энциклопедический словарь. Ред. Аверинцев, С.С.; Араб-Оглы, Э.А.; Иличев, Л.Ф. и др. Издательство: М.: Советская Энциклопедия; Издание 2-е 815 страниц; 1989 г.
7. Філософія права: Словник/В.А.Бачинін, В.С.Журавський, М.І. Панов: Нац.юр.акад. Укр.ім. Я.Мудрого.-К.: Вид.дім «Ін Юре», 2003.-407с.
8. Філософія: Навч. посіб.-2-е вид., перероб. і доп./Л.В.Губерський, І.Ф.Надольний, В.П.андрущенко та ін.; За ред. І.Ф.Надольного.-К.: Вікар, 2001.- 457с
9. Юридическая энциклопедия / Ренненкампф Н.К., проф. Ун-та св. Владимира. – 4-е изд. – С.-Пб.; Киев: Н. Я. Оглоблин, 1913. – с. 26-28, всего 302 с.

Дручек Олена Василівна, завідувач кафедри загально-правових та психологічних дисциплін факультету

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ

Для усіх етапів державотворення в Україні характерними явищами були і продовжують залишатися різного роду протистояння, конфронтації у суспільній і державно-правовій сфері, що обумовлює посилену увагу науковців до поняття державно-правового конфлікту. Наразі можливо вести мову про формування в системі юридичних наук нового наукового напрямку – державної (конституційної) конфліктології, проблематика якої активно розробляється Ю.Г. Барабашем, Л.М. Герасіною, А.В. Дмитрієвим, А.В. Глуховою, О.В. Задорожною, Ю.Г. Запрудським, А.А. Єзеровим, В.М. Кудрявцевим, М.І. Пановим, В.Я. Тацієм, Ю. М. Тодикою, О.Ю. Тодикою та ін. Слід зазначити, що у літературі найчастіше зустрічається два поняття – «конституційний конфлікт» (Т.М. Пряхіна, А.А. Єзеров, В.Ф. Халіпов) та «державно-правовий конфлікт» (Ю.М. Тодика, О.Ю. Тодика, А.В. Глухова, М.І. Панов, В.Ф. Веніславський). Вважаємо справедливою думку, що термін «державно-правовий конфлікт» точніше розкриває зміст прояву конфліктних протистоянь, які виникають з приводу здобуття, реалізації та збереження у своїх руках публічної влади [1].

Зауважимо, що на сьогодні сформувалися два напрями вивчення конфліктності у державно-правовій сфері: прихильники одного з них розглядають державно-правові (конституційні) конфлікти у якості юридичних конфліктів та досліджують їх у межах юридичної конфліктології. Іншою точкою зору є погляд на конфліктні протистояння як на особливий тип політичних конфліктів, і розглядають їх в межах політичної конфліктології. Як справедливо зауважує Ю.Г. Барабаш, встановлення галузевої належності питань наукового дослідження державно-правових конфліктів сприятиме виявленню природи державно-правових конфліктів та їх ключових властивостей [2].

Вивчення питання про методологічні засади визначення поняття державно-правового конфлікту дозволяє виділити два основні підходи: енциклопедичний та доктринальний. Прикладом першого є визначення, що його знаходимо у «Словнику термінів з правової конфліктології»: це зіткнення, пов'язане з особливим складом суб'єктів (народ, владні структури тощо), особливими об'єктами конфлікту (суверенітет держави, розподіл владних повноважень), досить суттєвими наслідками розв'язання чи нерозв'язання конфлікту, ви рішенням принципів питань державотворення [3, с.79-80]. При з'ясуванні змісту поняття «державно-правовий конфлікт» привертає увагу та обставина, що найчастіше його сприймають як соціальне протиріччя на стадії його реального вирішення залученими до нього суб'єктами [4, с.33]. Доктринальні підходи до визначення державно-правового (конституційного) конфлікту відрізняються різноманіттям. Зокрема, О.Ю. Тодика, аналізуючи конфліктні протистояння в сфері відносин народовладдя, характеризує їх як «гранично загострені суперечності, що виражаються у зіткненні різних суб'єктів цих відносин, обумовлені протилежністю або значним розходженням їх інтересів і цілей у процесі реалізації безпосередньої і представницької форм демократії та спрямовані на розв'язання конфліктогенної ситуації» [5, с.414]. Для А.В. Глухової державно-правові конфлікти – це «інституціолізовані, переважно раціоналізовані, публічні політичні конфлікти, саме виникнення яких здебільшого є запрограмованим у політичній системі» [6, с.72], а у їх основі лежить «теоретична і практична боротьба суб'єктів політики ... за владу з метою модифікувати, трансформувати або зберегти соціальний порядок» [там само, с.24]. Існує точка зору, відповідно до якої державно-правовий (конституційний) конфлікт – це протистояння (конфронтація) у політико-правовій взаємодії суб'єктів конституційних відносин, яке відображається в інституційно нормативованих взаємоспрямованих діях цих суб'єктів щодо визнання, задоволення, захисту своїх інтересів, потреб, цілей. [7, с.215].

Державно-правовий конфлікт як складна категорія виконує загальні функції, що об'єднують його з конфліктом соціальним, а також спеціальні функції, які розкривають його особливості. Фахівці виокремлюють дві специфічні функції державно-правових конфліктів: сигнальну та перетворювальну [1]. Перша полягає в акумуляції інформації про проблеми у сфері організації та функціонуванні державно-правових інститутів: деформація правових явищ, недосконалість законодавства та судової практики тощо. Функція впливу на правову дійсність реалізується шляхом створення чи реформування державно-правових інститутів, створення нових правових норм, внесення змін та доповнень до нормативних актів.

Отже, державно-правовий конфлікт – це конфронтація, яка виникає між інститутами суспільства, соціальними спільнотами та владними суб'єктами у зв'язку із прагненням недержавних суб'єктів розширити (змінити) свій політико-правовий статус, має вираження у порушенні нормального функціонування державного механізму, суттєвому розходженні у діях (актах) системи організації публічної влади, ухвалення рішень з порушенням процедури, і яка може бути вирішена за допомогою

конституційно визначених засобів. Українська дійсність свідчить, що поширення державно-правових конфліктів представляє серйозну небезпеку й загрозу для суспільства, для державотворчих процесів і зовнішньополітичного іміджу країни.

Список використаних джерел:

1. Задорожня О.В. Державно-правовий конфлікт як складова сучасної правової дійсності / Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». Випуск 1, 2013 рік. – С. 21-24.
2. Барабаш Ю.Г. Державно-правові конфлікти: поняття, сутність, ключові ознаки. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://radnuk.info/statii/228-konst-pravo/15297-2011-01-22-23-55-23.html>
3. Словник термінів з правової конфліктології /За ред. М.І. Панова та Ю.П. Битяка. -Х.: Право, 2006. –208 с.
4. Конфликты в современной России (проблемы анализа и регулирования). -М.: Эдиториал УРСС, 2000. –344 с.
5. Тодика О.Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства. –Х.: Право, 2007. –480 с.
6. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ). -М.: Эдиториал УРСС, 2000. –280 с.
7. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні. -Одеса: Юридична література, 2008. –240 с.

Завгородній Віталій Анатолійович,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права факультету №2
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО РОЗГЛЯДУ СКАРГ НА ДІЇ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Існуючі нормативно-правові акти, що визначають можливості інститутів громадськості в правоохоронній сфері, серед яких Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», Закон України «Про запобігання корупції», Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» тощо, не передбачають, які представники громадськості, в яких випадках та формах можуть залучатися до діяльності щодо спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських, а також якими повноваженнями вони наділяються в таких випадках. Подібна ситуація прослідковується і щодо правового регулювання порядку залучення представників громадськості до перевірки інформації про належне виконання покладених на поліцейських обов'язків.

Згідно з Кодексом поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р., що прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН, від кожного органу, який забезпечує охорону порядку відповідно до основних передумов будь-якої професії необхідно вимагати здійснення самоконтролю в повній відповідності з принципами і нормами, викладеними в цьому документі, і що дії посадових осіб щодо підтримки правопорядку повинні піддаватися ретельній перевірці з боку громадськості, яка може здійснюватися або радою, міністерством, прокуратурою, судом, омбудсменом, комітетом громадян, або будь-яким поєднанням цих органів чи будь-яким іншим органом по нагляду [1].

Разом з цим, відповідно до положень Європейського Кодексу поліцейської етики (ухвалений Комітетом міністрів Ради Європи від 19 вересня 2001) дисциплінарні заходи щодо службовців поліції повинні бути предметом розгляду незалежним органом або судом, органи публічної влади повинні забезпечити ефективні та неупереджені процедури для скарг на дії поліції, механізми притягнення до відповідальності повинні бути засновані на спілкуванні та взаєморозумінні між суспільством і поліцією та повинні заохочуватися [2].

Виходячи з положень зазначених міжнародних актів та Закону України «Про Національну поліцію», а саме статті 51, повноваження щодо розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських можуть бути покладені на постійні поліцейські комісії, до складу яких входять як представники поліції так і громадськості, а саме: один представник, визначений Міністром внутрішніх справ України, не з числа поліцейських; один представник, визначений керівником поліції; один представник, визначений керівником

відповідного територіального органу (закладу, установи) поліції; два представники громадськості, обрані відповідною обласною радою, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Київською міською радою, Севастопольською міською радою з числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет [3].

Разом з цим, на наш погляд, до складу цієї комісії також можуть бути включені безпосередньо депутати відповідної місцевої ради, члени правозахисних громадських організацій, адвокати, обрані радою адвокатів регіону, представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. З метою об'єктивності та неупередженості керівник підрозділу поліції не може бути обраний чи призначений до складу поліцейської комісії.

Постійні поліцейські комісії окрім забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі можуть стати дисциплінарним органом щодо поліцейських та відповідно розглядати скарги на їх дії.

Відповідно до Висновку Комісара з прав людини «Про незалежний і ефективний розгляд скарг проти дій поліції» від 12 березня 2009 року незалежна і ефективна система скарг проти дій поліції має найважливіше значення для діяльності демократичної і підзвітної поліцейської служби. Незалежний і ефективний розгляд скарг підвищує довіру громадськості до поліції і виключає безкарність відносно зловживань або жорстокого поводження. Система розгляду скарг повинна забезпечувати адекватний і співмірний розгляд широкого кола заяв відносно дій поліції, з урахуванням серйозності тверджень заявників і наслідків для того співробітника поліції, відносно якого подана скарга. Ця система має бути ефективною і належним чином забезпечуватися ресурсами, а також сприяти у рамках поліцейської діяльності розвитку підходів, що спираються на турботу про людей [4].

Європейським Судом з прав людини також розроблено п'ять принципів проведення ефективного розслідування скарг відносно поліції, пов'язаних зі статтею 2 або 3 Європейської конвенції про захист прав людини: незалежність: між слідчим та службовцем, щодо якого подано скаргу, не повинен існувати інституційний або ієрархічний зв'язок, крім того мусить існувати незалежність на практиці; адекватність: у ході розслідування повинна існувати можливість зібрати докази для визначення того, чи були оскаржені дії поліції незаконними, а також для встановлення та покарання винуватих; своєчасність: розслідування має проводитись своєчасно та оперативно для того, щоб не постраждала довіра громадян до верховенства права; відкритість для громадськості: процедури та процеси прийняття рішення мають бути відкритими та прозорими для забезпечення відповідальності перед громадськістю; а також залучення потерпілого: для забезпечення законних інтересів скаржників вони мають долучатися до процесу реагування на скарги [5, с. 96-97].

Для того, щоб попередження жорстокого поводження і неправомірних дій з боку поліції було ефективним, усі скарги проти дій поліції, у тому числі і службові скарги, повинні розглядатися відповідним чином. Скарги і сам підхід до їх розгляду мають бути диференційованими з урахуванням серйозності заяви і потенційних наслідків для співробітника поліції, на якого надійшла скарга. Система скарг проти дій поліції повинна діяти як доповнення до кримінальних, громадських і приватних засобів правового захисту від неправомірних дій поліції, а не як альтернатива цим засобам.

Система скарг проти дій поліції повинна мати оперативні рамки для розгляду скарг проти дій поліції на усіх етапах її обробки: 1) відкритість і доступність цієї системи: сприяння інформуванню громадськості і полегшення умов подання скарги; 2) повідомлення, реєстрація і розгляд: те, яким чином скарги приймаються, реєструються і як визначається необхідна процедура для розгляду різних типів скарг; 3) процес примирення: стосується того, яким чином розглядаються скарги, відносно яких не проводиться розслідування; 4) процес розслідування: стосується того, яким чином розглядаються скарги, відносно яких проводиться розслідування; 5) ухвалення рішення: стосується результатів розгляду скарги на підставі розслідування; 6) процедура перегляду: стосується права заявника опротестувувати те, як розглядалася скарга, або сам результат її розгляду.

Після розгляду скарги може бути п'ять видів наслідків: а) ніяких інших дій; б) відносно співробітника поліції може бути відкрите кримінальне провадження; в) відносно співробітника поліції може бути проведене дисциплінарне розслідування; г) керівництво поліції може здійснити неформальні дії відносно співробітника; д) з урахуванням отриманих висновків можуть бути внесені зміни в роботу поліції [4].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що система скарг проти дій поліції має бути зрозумілою, відкритою і доступною та позитивним чином враховувати і ґрунтуватися на розумінні питань гендерної приналежності, раси, етнічного походження, релігії, віри, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності і віку. Ця система має бути ефективною і спиратися на достатні засоби, сприяти розвитку культури ввічливого ставлення до людей при здійсненні поліцейської діяльності. Відповідно порядок

діяльності постійних поліцейських комісій щодо розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських може бути врегульований підзаконним нормативно-правовим актом МВС або Кабінету Міністрів України.

Список використаних джерел:

1. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17.12.1979: Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_282
2. Европейский кодекс полицейской этики (Рекомендация Rec.(2001)10 Принята Комитетом министров Совета Европы 19 сентября 2001 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://polis.osce.org/library/f/2687/1492/CoE>
3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради, 2015. – № 40-41. – Ст.379.
4. Висновок Комісара Ради Європи з прав людини щодо незалежного й ефективного розгляду скарг на дії поліції, CommDH (2009), 12 березня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1417857>.
5. Ерік Сванідзе Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: Керівні принципи застосування європейських стандартів. – К.: «К.І.С.», 2009. – 144 с. С. 96-97

Завальний Андрій Миколайович,
завідувач кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук, доцент

ПЛЮРАЛІЗМ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДЕФІНІЦІЇ ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ

Юридичні факти є традиційним об'єктом уваги дослідників, як мінімум, із часів відомого німецького правознавця і державного діяча Фрідріха Карла фон Савіньї. Разом з тим, останнім часом наукова увага до цього явища знизилася, хоча в умовах нових підходів до правового регулювання, ускладнення та урізноманітнення соціального життя, взаємопроникнення (інтеграції) його різних сфер, стирання меж між ними, формування нових сфер, зокрема, інформаційної сфери (віртуального простору) та інше потребує оновлення традиційних поглядів на юридичні факти.

Окрім того, розвиток наукового осмислення юридичних фактів не можливе без розробки відповідного понятійно-категоріального апарату. Інтеграція вітчизняної юридичної науки з зарубіжною наукою, як й інтеграція вітчизняного права у європейський та світовий правовий простір, потребує виходу за межі не тільки вітчизняної (чи пострадянської) доктрини юридичних фактів, а й враховувати досвід інших країн.

Середовищем, з якого походять юридичні факти, є саме життя. Юридичні факти – це не випадкові ізолювані явища, а результат життєдіяльності соціуму, який був закріплений правовою нормою. Також в подальшому необхідно врахувати, що життєдіяльність соціуму можна розглядати у двох аспектах: сутнісному і пізнавальному. У першому випадку мова йде про елемент об'єктивної соціальної дійсності, а в другому – про компонент емпіричного знання, що відбиває об'єктивні процеси і явища соціального життя.

Якщо ж вести мову про дефініцію юридичних фактів то її завдання полягає у тому, щоб розкрити зміст цього поняття шляхом вказівки на основні, найістотніші ознаки предмету, який досліджується, та властивості, які відрізняють його від інших соціальних явищ і виділяють з числа правових.

Дослідження дефініції юридичного факту характеризується багатоваріантністю підходів. Водночас дискусія з цієї проблеми перебуває на тій стадії, коли сторони, що сперечаються, висловили максимальну кількість аргументів, але не дійшли до загального рішення. Так, в науковій та навчальній юридичній літературі досі немає єдиного погляду з приводу поняття юридичного факту.

В сучасній доктрині юридичного факту загальнопоширеною думкою більшості науковців – серед яких і академік В.В. Копейчиков – є визначення юридичних фактів як конкретних життєвих обставин, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин [1, с. 193]. Таке визначення на сьогодні найпоширеніше і, безумовно, в основі своїй правильне. У будь-якому випадку в нього набагато більше прихильників, ніж противників. Але слід зазначити, що в українській юридичній літературі існують й інші точки зору. Професор П.М. Рабінович тлумачить юридичний факт як передбачену гіпотезою правової норми або ж зумовлену конкретно-історичними принципами об'єктивного юридичного права конкретну обставину, з настанням якої виникають, змінюються або припиняються правові відносини [2, с. 159]. Б.І. Сташків дійшов висновку, що юридичні факти – це конкретні обставини (факти, явища) реальної дійсності, які породжують передбачені нормами права правові наслідки [3, с.

7]. Угорський вчений А. Тамаш вважає, що юридичний факт утворює суб'єктивне право і є причиною правовідносин [4, с. 46].

Необхідно звернути увагу і на науковий пошук визначення юридичного факту в галузевих науках. Зокрема, Т.А. Сінцова вважає, що юридичні факти в державному праві – це ті явища реальної дійсності, які приводять норму цієї галузі права в рух, викликають її застосування, *реалізацію* (додано мною. – А.М.), перетворюючи суб'єктів державного права на суб'єктів конкретних державно-правових відносин [5, с. 121-126].

Адміністративні юридичні факти – це конкретні життєві обставини, передбачені гіпотезою адміністративно-правової норми, що породжують виникнення, зміну чи припинення правовідносин [6, с. 587].

Цивілісти, безпосередньо О.О. Красавчіков [7, с. 28] та В.А. Тархов [8, с. 210] вважають, що юридичні факти – це реальні обставини, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки.

Л.В. Солодовник робить висновок про те, що юридичні факти трудового права – це конкретні обставини реальної дійсності, з якими норми трудового права пов'язують настання юридичних наслідків, тобто виникнення, зміну, припинення трудових та суміжних з ними правовідносин, окремих прав та обов'язків суб'єктів у межах цих правовідносин, встановлення інших правових наслідків [9, с. 11].

На думку М.І. Поліщука, юридичний факт в кримінально-виконавчому праві – це конкретні життєві обставини, що передбачені нормами права, які за волею суб'єкта або поза його волею приводить в динаміку виправно-трудова правовідносини [10].

Під юридичними фактами в сімейному праві розуміють фактичні обставини, з наявністю або відсутністю яких норми права пов'язують настання передбачених в них юридичних наслідків [11].

Наведений аналіз галузевого різноманіття визначення юридичного факту фактично відображає основні доктринальні підходи до цієї дефініції в теорії права тому мабуть слід відмітити часткове невиконання своєї методологічної функції загальною теорією держави та права, що виражається у відсутності чіткого і достатньо універсального загальнотеоретичного поняття яке вона повинна давати. Але також слід врахувати, що коли юридичні факти досліджуються в різних галузевих науках, в яких вони набувають своєрідних інтерпретацій, зберігаючи загальне й комплексне або загальноюридичне наукове осмислення, юридичні факти не можуть бути обмежені тільки підходами однієї з юридичної наук, навіть теорії держави та права, тим більше, що остання переважно переймалася проблемами юридичних фактів в контексті домінуючих в різні часи базових теоретичних підходів, конструкцій тощо, що накладає певне специфічне забарвлення на визначення і характеристику юридичного факту. Тобто сьогодні поле дослідження юридичних фактів повинно стати міждисциплінарним.

Отже не ставлячи перед собою мету дати вичерпний перелік наявних інтерпретацій юридичних фактів, ми виокремлюємо лише ті з них, які в певній мірі різняться за своїм підходом [12]. Щоб глибше зрозуміти, що роз'єднує авторів названих дефініцій, необхідно з'ясувати, що їх об'єднує. Останнє повинно стати тією основою, на якій можна будувати подальший хід міркувань.

Як будь-яка категорія соціально-правової дійсності юридичний факт має матеріальну і нормативну (формально-юридичну) складові. Матеріальна складова даного явища така, що юридичні факти – це явище об'єктивної реальності, а нормативна складова полягає у тому, що це не просто фрагменти дійсності, а такі, які можуть бути піддані юридичній оцінці (кваліфікація на основі норми права) в процесі дії механізму правового регулювання. До речі, саме сполучення слів «юридичний» і «факт» в дефініції «юридичний факт» вже наводить нас на думку про нормативну та матеріальну складову адже «юридичний» підкреслює юридичний зв'язок з правом, а «факт» привертає увагу до об'єктивної реальності.

Неоднозначною є точка зору професора С.А. Зінченка щодо назви досліджуваного явища, який в своїй монографії навіть ставить під сумнів доцільність етимологічного визначення юридичного факту саме юридичним фактом: «... вольовий акт¹ міг бути названий іншим терміном, ніж «юридичний факт». Враховуючи його сутнісну роль в правовому регулюванні, це поняття не зовсім підходить. Бо в етимологічному значенні факт характеризується нейтралітетом порівняно з навантаженням, яке бере на себе вольовий акт, що породжує права і обов'язки. Вочевидь, виникнення, зміна, припинення правовідносин пов'язано з більш загальним фрагментом права. Таким є вольовий юридичний акт.» [13, с. 16]. А також теза, що «... юридичні факти які породжують, змінюють або припиняють окремі правовідносини, завжди виступають в якості вольових актів. У тих випадках, коли процес правового

¹ На с. 14-16 монографії «Юридичні факти в механізмі правового регулювання» С.А. Зінченко наводить ряд аргументів на користь думки, що з легкої руки Ф.К. Савінї юридичним фактом був названий, вольовий акт, що закріплює сутність суб'єктивного права. Юридична думка протягом століть чомусь надавала перевагу термінологічному значенню «юридичний факт» завдаючи збитку його справжньому значенню та призначенню.

регулювання породжується подіями, останні виступають лише матеріальними умовами, передумовами, не входять в такому вигляді в юридичний факт» [13, с. 16].

Наведена точка зору, яка хоча і містить цікаву авторську позицію та її аргументацію, нами не поділяється в силу того, що юридичні факти за спрямуванням волі на юридичні наслідки, окрім поділу на юридичні акти, поділяються на юридичні вчинки та результативні дії, а не враховувати останні та називати в такому випадку всі юридичні факти вольовими юридичними актами буде не вірним. Тому в силу останнього аргументу необхідно все ж таки пристати на точку зору Ф.К. Савіної стосовно назви явища, що визначається саме як «юридичний факт» але звичайно з певним уточненням.

У вище наведених та інших дефініціях юридичного факту спостерігається його термінологічна багатоманітність визначення матеріальної складової. Це «обставини», «обставини, вчинки, стани», «фактичні обставини», «життєві обставини», «конкретні обставини», «конкретні життєві обставини», «обставини або життєві факти», «життєві факти», «конкретні життєві факти», «конкретні життєві ситуації», «явища реальної дійсності», «життєві факти певного виду або комплекс таких фактів», «події й дії» [12, с. 27]. Кожний автор визначає першу частину категорії юридичного факту на свій розсуд, виділяючи один з її аспектів. В принципі, це не є чимось хибним, недопустимим але, на нашу думку, звичайно потребує упорядкування. При цьому слід виділити думку Г.В.Ф. Гегеля про те, що «чим багатший предмет, що визначається – тобто чим більше різних сторін представляє він для розгляду, тим більш різними можуть бути висунуті на їх основі визначення». Багатоманітність різних формул матеріальної складової поняття юридичного факту – показник багатомірності, складності явища, багатства притаманних йому властивостей і якостей, серед яких, однак, повинно бути все-таки головне, основне, найбільш істотне, узагальнююче.

Тому доречним буде звернення до Великого тлумачного словника української мови, що дозволить внести певні корективи враховуючи етимологічні властивості відповідних слів. Зокрема, *факт* – це дійсна, не вигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді; реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує [14, с. 1526]. *Явище* – це будь-який вияв змін, реакцій, перетворень і т.ін., що відбувається в навколишньому природному середовищі ... // філос. зовнішній вияв сутності предметів, процесів; безпосереднє відбиття речі в почуттєвому сприйнятті [14, с. 1645]. *Обставина* – це явище, подія факт і т.ін., що пов'язані з чим-небудь, супроводять або викликають що-небудь, впливають на щось. 2. Сукупність умов, за яких що-небудь відбувається [14, с. 819]. Наведені інтерпретації, на нашу думку, дозволяють зробити висновок, що середовищем походження юридичних фактів є саме життя, всі вони є в першу чергу обставинами. Крім того, доповнення цієї матеріальної складової частинкою соціальною (соціальний, -а, -е. 1. Пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний, громадський. // Породжений умовами суспільного життя, певного середовища, ладу. // Існуючий у певному суспільстві. // Здійснюваний у суспільстві [14, с. 1360].), на нашу думку, дозволить говорити про всебічність, повноту явища, що досліджується.

Саме соціальні обставини виступають матеріальною умовою, передумовою і в такому вигляді мають входити до юридичного факту, а вольовий акт дійсно може передувати соціальним обставинам. Але вольовий акт (а до нього інтерес) обов'язково має бути виражений, «вплетений» в соціальні обставини. Саме ця ознака, на нашу думку, повинна знайти відображення у загальній дефініції юридичного факту.

Розуміння під матеріальною складовою юридичного факту конкретної соціальної обставини з якою норма права пов'язує правові наслідки, міцно поєднує юридичний процес з рухом фактичних суспільних відносин, дозволить акцентувати увагу суб'єктів права на ретельному аналізі явищ реального життя, націлить юридичну науку на пошук матеріального коріння правової форми.

Також, необхідно констатувати, що юридичний факт, з одного боку – це конкретна соціальна обставина як підстава виникнення правовідносин, а з іншого – це правова модель (у формі вироку, рішення суду, різних правових актів і т.п.), яка виконує таку ж функцію.

Тому можна говорити, що намітився диференційований підхід до поняття юридичного факту, коли розрізняються самі явища та їх юридичні моделі. Якщо перше розуміння юридичного факту широко поширене в науковому ужитку, то друге введене досить недавно. Підставою виділення факту-моделі, на думку В.М. Синюкова, є те, що він служить юридичним відбитком реального явища (наприклад, вирок суду), причому цей факт-модель повинен знаходитись в закономірному причинному зв'язку зі своїм корелятом в об'єктивній дійсності (наприклад, злочином), а також і те, що він виконує функції юридичного факту (реальної події або дії). Відповідно виділяються ознаки, на підставі яких проводиться розрізнення реального явища і відповідного йому юридичного факту:

- поняття юридичного факту як абстрактної категорії, на відміну від самої події, є явищем похідним;
- реальне явище і факт-модель мають різні способи формування: перше є частиною середовища, фрагментом дійсності, друге – їх відбитком, продуктом розумової діяльності;

– існування того або іншого не завжди співпадає в часі: реальна подія або дія може виникнути та припинитися, а факт її існування іноді встановлюється значно пізніше, в результаті спеціальної процесуальної діяльності [15, с. 115].

Крім того, утворюючи факт-модель, потрібно мати на увазі, що він містить ознаки не лише зазначених соціальних обставин, а й ознаки, які не входять до структури даного явища. Як слушно підкреслювалось у юридичній літературі, зв'язок факту і правових наслідків відрізняється низкою специфічних ознак:

– зв'язок суб'єктивний за своїм походженням, оскільки ґрунтується на нормі права, а інколи – на правозастосовному акті;

– гарантується системою юридичних засобів;

– за своїм змістом має впорядковуючий та регулюючий характер;

– зумовлений об'єктивними закономірностями і тенденціями суспільного розвитку [16, с. 16].

У подальшому виникає справедливе питання: чому ті чи інші соціальні обставини (об'єктивно-реального буття світу) в часі, просторі, русі складають вихідні дані, відповідний матеріал, належним чином оформлений юридичним фактом? У науковій літературі є точка зору про те, що юридичні факти тому і юридичні, що передбачені нормами права у ролі таких [17, с. 28]. Досить однозначного цього приводу висловився російський вчений В.І. Сінайський: «юридичний факт є поняттям чисто юридичним. Сама по собі ніяка обставина не може викликати юридичні наслідки, якщо за такою обставиною право не визнає властивостей викликати ці наслідки» [18, с. 143].

Проте це положення виключає можливість правового змісту самих цих фактів та наводить на думку про те, що норми права роблять соціальні факти юридичними. Це не так і, у даному випадку, слід погодитись з аргументацією А.П. Дудіна, що норма права може виражати в певній формі юридичну якість тих або інших соціальних фактів (що вона і робить), але не може надавати їй, наділяти самі факти цією якістю, тому що ця якість притаманна самим предметам або явищам. В свою чергу, О. Аюєва підкреслює, що право не створює юридичних фактів, воно бере участь у їх «зародженні», вплітаючись у тканину основи правовідносин [19, с. 67]. Також у А.П. Дудіна знаходимо і відповідь на поставлене питання: юридичні факти – це форми життя правового буття, які переломлюються або віддзеркалюються в правовій свідомості. Той або інший юридичний факт, як момент правового буття, є безпосереднім вираженням *інтересів* (курсив наш. – А.М.) людей, суб'єктів правовідносин, а правові норми, суб'єктивні права та обов'язки – опосередковане вираження цих інтересів [20, с. 106]. Загальновідомо, що саме інтерес «скріплює членів громадянського суспільства». Інтерес завжди обумовлений динамікою мотивів та потреб суб'єкта, так і з характером форм і засобів засвоєння дійсності, якими він володіє. Тому не випадково такі науковці як Р. Ієрінг, М.М. Коркунов, С. Муромцев звертаються до категорії інтересу. Так, М.М. Коркунов висловив думку, що «юридичне значення присвоюється лише тим фактам, які можуть служити ознакою або причиною наявності певних *інтересів* (курсив наш. – А.М.), або їх зміни та зникнення» [21, с. 203]. Не підлягає сумніву, що виникнення юридичного факту завжди викликане певним інтересом, який служить потужним фактором перетворення дійсності. Але це не означає, що юридичний факт та інтерес – ідентичні категорії. Інтерес як усвідомлена потреба є передумовою юридичного факту. Відомо, що інтерес передує правам і обов'язкам незалежно від того, чи знаходить він пряме закріплення в законодавстві, чи просто підлягає правовому захисту з боку держави. Як категорія «до права» інтерес сприяє формуванню правової настанови особи.

Отже, слід наголосити на тому, що виділення тих чи інших соціальних обставин в якості вихідних даних, відповідного матеріалу який належним чином оформлюється юридичним фактом в першу чергу пов'язане з її значенням для суб'єкта права та викликане певним інтересом. Який в подальшому знаходить своє пряме закріплення в правах і обов'язках.

Досліджуючи наведені та інші дефініції юридичного факту необхідно зазначити, що соціальні обставини в часі, просторі, русі як звичайні факти доволі об'ємні, вони виражають спосіб життя людей, спосіб їх існування, суспільне буття. Тобто, реально існуючі факти як життєві обставини (суспільні відносини) складають вихідні дані, відповідний матеріал, що належним чином оформлений юридичними фактами [22, с. 18]. Таким чином, визначення соціальних обставин в якості юридичних фактів здійснюється в процесуальній формі шляхом прийняття нормативно-правових актів. Складність цього процесу полягає у тому, щоб максимально врахувати ключові аспекти соціальних обставин в часі, просторі, русі та узагальнено сформулювати їх в інтересах суспільства та держави. А враховуючи, що позитивне право як наявна об'єктивна реальність є таким продуктом думки і волі людей, який опредмечений, втілений в ціннісній формі і, внаслідок цього, піднесений до такого ступеню «твердої реальності», яка перетворює його в особливе соціальне буття – стійке, суворо визначене [23, с. 117], а також те, що людина – квантова система, для якої характерний дуалізм (людській організм – це одночасно фізичне тіло та вольова структура (духовне

тіло) [24, с. 17-19], слід наголосити, що юридичний факт необхідно розглядати як форму знання, що відображає соціальні обставини. Тобто під юридичним фактом розуміють індивідуальну юридичну модель соціальних обставин, яка зафіксована певним юридичним способом (в вироках, рішеннях судів, правових актах і т.п.). Об'єктивуючись в юридичних фактах, знання немов застигають, бо представлені на момент прийняття нормативно-правового акту, а будучи включеними до нього перестають розвиватися як знання. При цьому слід врахувати, що правові знання, як і наукові знання взагалі, не однорідні з точки зору їх «виходу» в практику. Існує якби два основних потоки знань: а) з безпосереднім виходом в практику (знання що використовуються для конкретних потреб правотворчості та правозастосування); б) з опосередкованим «виходом» в практику (мова йде про пізнання об'єктивно-закономірного і суттєвого в державі та праві, яке необхідне для вироблення нових практичних знань, тобто про розробку теорії та методології в цілому). Специфіка поняття юридичного факту полягає у тому, що воно дає знання для обох потоків, відображає різні типи знань, теоретичні та практичні.

Модель юридичного факту закріплюється в юридичній нормі (або декількох нормах). «В практиці застосування правових норм, – відмічав П.О. Недбайло, – встановлення фактичної гіпотези (фактичного складу) зливається з встановленням гіпотези норми і, навпаки, аналіз гіпотези правової норми, що встановлена законодавцем, зливається з аналізом фактичного складу». Разом з тим між гіпотезою і моделлю факту не слід ставити знаку рівності. Гіпотеза – елемент правового припису, що пов'язаний з іншими елементами – диспозицією або санкцією. Не співпадають вони і за обсягом – модель складного юридичного факту (фактичного складу) може бути закріплена в гіпотезах декількох юридичних норм [25, с. 67].

Наведене уможливило окреслити матеріальну складову юридичних фактів:

- конкретні, індивідуальні;
- несуть у собі інформацію про стан суспільних відносин, що входять до предмета правового регулювання;
- певним чином виражений зовні або дозволяють констатувати відсутність зовнішнього прояву;
- складаються з наявних або відсутніх соціальних обставин.

Враховуючи викладене, можна окреслити першу частину (матеріальна складова) визначення юридичного факту – це конкретні соціальні обставини які мають значення для суб'єкта права в зв'язку з реалізацією його потреб та інтересу.

До ознак, що характеризують нормативну складову юридичного факту відносять обставини:

- безпосередньо або опосередковано передбачені нормою права;
- зафіксовані у встановленій законодавством процедурно-процесуальній формі. Більшість юридичних фактів мають правове значення, як правило, лише у тому випадку, коли вони належним чином оформлені і посвідчені (у вигляді документів, довідок, журнального запису тощо);
- викликають передбачені нормами права юридичні наслідки [26, с. 421].

Відносно останньої ознаки юридичній літературі сформувався два підходи щодо ролі юридичних фактів: перший – вузький (коли вважають, що юридичні факти лише породжують виникнення, зміну та припинення правовідносин [27, с. 208]) та другий – широкий (обставини, із настанням яких норми права пов'язують будь-які юридичні наслідки, а не тільки виникнення, зміну чи припинення конкретних правовідносин; з настанням тих чи інших фактів пов'язана не лише участь суб'єкта права у правовідносинах, а й саме набуття або виникнення правосуб'єктності [28, с. 379]). При вузькому підході не охоплюються ті правові ситуації, за яких юридичні факти спричиняють наслідки, які не втілюються у правовідносинах, тому, на нашу думку, більш обґрунтований є широкий підхід.

Узагальнюючи ознаки юридичного факту та дослідження його дефініції вважаємо можливим визначити юридичний факт наступним чином: **юридичний факт** – це конкретні соціальні обставини, які мають значення для суб'єкта права в зв'язку з реалізацією його потреб та інтересу, властивості яких описано у нормі права як знання про умови, що викликають юридичні наслідки.

Перевага даного визначення полягає у тому, що в ньому відображено чотири площини – фактичну, персональну, нормативну й комунікативну, а саме: по-перше, дане визначення міцно пов'язує факт з рухом реальних суспільних відносин; по-друге, враховує специфіку правової форми – широке використання правових моделей юридичного факту (юридичних актів, презумпцій, фікцій); по-третє, націлює правозастосовувача на виявлення не тільки матеріальних, але й юридичних ознак досліджуваного явища; по-четверте, акцентується увага на тому, що правові наслідки настають не самі по собі, при наявності тільки соціальних обставин, а опосередковуються спеціальною, суб'єктивною, юридично цілеспрямованою діяльністю людей. І найважливіше, на нашу думку, є те, що в даній дефініції юридичного факту відображені усі стадії її розвитку: від аналізу конкретних обставин до їх абстракції.

Разом з тим, це лише один із підходів в межах традиційного розуміння юридичних фактів. Враховуючи потужний розвиток в останні десятиліття філософії права, філософських підстав різних

юридичних наук та напрямів міждисциплінарних досліджень наукове осмислення юридичних фактів потребує використання філософських підходів властивих феноменології, герменевтиці, праксеології та інших філософським системам. Сучасне наукове осмислення юридичних фактів не може здійснюватися без розробки відповідного методологічного інструментарію, який враховуючи подвійну соціально-правову природу юридичних фактів, охоплює значне коло різних наукових підходів, методів, методологічних принципів тощо, використання яких потребує їх адаптації до своєрідної природи юридичних фактів.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія держави і права : [навчальний посібник] / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.]; за ред. В.В. Копейчикова. – К.: “Юрінком Інтер”, 2000. – 317 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : [навч. посібник] / П.М. Рабінович. – [10-е вид.] – Львів: Край, 2008. – 224 с.
3. Сташків Б.І. Юридичні факти в праві соціального забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Б.І. Сташків. – К., 1997. – 19 с.
4. Андраш Тамаш. Судья и общество. Диалектика правосознания и правоприменения. / А. Тамаш. – М., 1980. – 201 с.
5. Синцова Т.А. Система юридических фактов в советском государственном праве / Т.А. Синцова // Правоведение. – 1981. – №5. – С. 21-29.
6. Правознавство : [підручник] / [Демський С.Е., Ковальський В.С., Колодій А.М. та інші]; за ред. В.В. Копейчикова. – [6-е вид.] – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 736 с.
7. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. – М.: Госюриздат, 1958. – 184 с.
8. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть. [курс лекций] / В.А. Тархов. – Чебоксары., Чувашское книжное изд-во, 1997. – 331 с.
9. Солодовник Л.В. Юридичні факти у трудовому праві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Солодовник Людмила Валеріївна – Х., 2004. – 199 с.
10. Полищук Н.И. Юридические факты в исправительно-трудовом праве : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Криминальное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Н.И. Полищук. – Рязань, 1995. – 30 с.
11. Блинова Т.В. О некоторых видах юридических фактов в семейном праве / Т.В. Блинова // Актуальные проблемы государства и права на современном этапе: Сб. статей / Отв. ред. В.Ф. Волович. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1985. – 250 с.
12. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів : [монографія] / Андрій Миколайович Завальний. – К. : Вид-во Європейського університету 2011. – 96 с.
13. Зинченко С.А. Юридические факты в механизме правового регулирования / С. А. Зинченко. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 142 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
15. Синюков В.Н. О понятии юридического факта в общей теории права / В.Н. Синюков // Вопросы теории государства и права. – Саратов, 1986. – С. 107-121.
16. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве / В.Б. Исаков. – М.: Юрид. лит., 1984. – 144 с.
17. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М., Юрид. лит., 1974. – 352 с.
18. Синайский В.И. Русское гражданское право / В.И. Синайский ; Ред. кол. тома: В. С. Ем, А. Г. Долгов ; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Кафедра гражданского права юридического факультета. – М. : Статут, 2002. – 638 с.
19. Аюева Е.И. Некоторые аспекты категории юридического факта / Е.И. Аюева. – Изв. вузов. Правоведение. – 1985. – №4. – С. 67-71.
20. Дудин А.П. Диалектика правоотношения / А.П. Дудин. – Изд-во Саратовского ун-та, 1983. – 121 с.
21. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права / Н.М. Коркунов. – [9-е изд.]. – СПб., 1909. – 365 с.
22. Горюнова Е.Н. Диалектика юридических фактов в системе правовых норм / Е.Н. Горюнова. – Белгород: Везелица, 2002. – 298 с.
23. Алексеев С.С. Проблемы теории государства и права / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1987. – 448 с.

24. Спирин В.Ф. Главная цель – формирование у человека целостного ноосферного сознания / В.Ф. Спирин // Безопасность жизнедеятельности в XXI веке: V международный симпозиум., январь 2005. – Днепропетровск, 2005. – С. 17-19.

25. Матюхин А.А. Нормативные условия осуществления норм советского права / А.А. Матюхин // Вестник МГУ. Серия «Право», 1982. – №6. – С. 67.

26. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах : Т.2 / [Н.Н. Вопленко, Ю.И. Гревцов, В.Б. Исаков и др.] под ред. М.Н. Марченко. – [2-е изд.] – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – 518 с.

27. Теорія держави і права : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт.; кер. авт. кол. к.ю.н., доц. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2015. – 384 с.

28. Проблемы общей теории права и государства [учебник для юрид. вузов] / [Н.В. Варламова, В.В. Лазарев, В.В. Лапаева и др.] ; под ред. В.С. Нерсесянца. – М.: “Норма-Инфо-М”, 2001. – 813 с.

**Заяць Наталія Володимирівна, доцент
кафедри теорії держави та права
НАВС, доктор юридичних наук**

ПРАВО НАЦІЇ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Всі продукти глобалізації мають за свою основу саме національне життя. Більшість авторів описуючи глобалізацію звертають увагу на науково-технічні, господарсько-фінансові, технологічні, комунікативні процеси, що в принципі є досить закономірно, але ж потрібно пам'ятати і про те, що в центрі глобального світу стоїть його соціокультурне ядро, як сукупність культурних цінностей. В західних теоріях глобалізації одним із дискусійніших є питання про місце та роль національної держави, проблема національного та державного суверенітету. Подальша глобалізація неможлива без створення в основі національного життя нових цінностей соціально значущих для всього людства, вона сама сприяє посиленню ролі національної самосвідомості народів, значущості національної ідентичності для кожної людини.

До глобалізації причетні багато націй, і Україні також сама приймає активно впливає на духовний та науково-технічний процес через музику, балет, науку та інше. Відбувається зближення націй в процесі глобалізації, зникнення низки національних протиріч в самій Європі починається у 19 столітті, а у всьому світі – з початку – 20 та особливо це відчутно в останні десятиріччя. І сьогодні всюди тільки підвищується зацікавленість людей проблемами національного життя. І навіть більше, посилюється значущість національної ідентичності не тільки колективу, але й кожного громадянина окремо. Вона сьогодні виконує цілу низку інтегративних та нормативних, когнітивних та адаптивних, захисних та духовно-психологічних функцій.

Звичайно ж, зазначені явища не могли не стати об'єктом наукових досліджень. Так, вивченню сутності національного самовизначення присвячено праці Б.Харахаша «Національне самовизначення: принцип і політика», С. Римаренка «Національне самовизначення», П.Рабіновича «Основні права нації», О.Майбороди та Ю.Римаренка «Забезпечення національних прав», О. Маруховської «Принцип самовизначення народів», М.Андрусяка «Право народу на самовизначення – основа прав людини» та ін., в яких автори висловлюють власне бачення зазначеної проблеми, А.Шевцової «Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу» та ін.

Постановка завдання: У даній статті основною метою є визначення соціокультурної складової змісту права націй на самовизначення, яка дозволяє зрозуміти націю як суб'єкта, що має власну програму суспільного перетворення, створює власну культуру, вирізняється особливостями світосприйняття в аспекті глобалізаційних процесів.

Результати дослідження: Конституція України 1996 року проголосила Україну демократичною державою, джерелом влади якої є її багатонаціональний народ. Це положення наголошує по-перше, на єдності українського народу та його складній національній структурі. Такий багатонаціональний склад держави природно передбачає можливість виникнення проблем, що пов'язані з сумісним проживанням різних народів, які мають як загальні, так і свої особливі національно-етнічні інтереси. Усі ці суперечності можуть вирішуватися чи загострюватися, переростати в конфлікти в процесі проведення певної національної політики. Саме тому сьогодні основним завданням демократичного режиму в багатонаціональній державі є врахування інтересів та дотримання прав всіх етнічних спільностей, що проживають на території держави.

Світова практика виробила лише один - демократичний – спосіб урегулювання міжнаціональних відносин, який передбачає забезпечення вільного волевиявлення націй, реалізацію їх законних прав на

життя, відносини з іншими націями на основі рівності. Йдеться про надання повної свободи націям для встановлення ними економічних, політичних, культурних та інших відносин, а отже, про право націй на самовизначення, яке тісно пов'язане з реалізацією прав людини. Здійснення завдання з національного відродження, варто керуватись об'єктивними критеріями, які сприяють міжнародному спілкуванню. Серед них можна визначити: дедалі більша інтеграція та інтернаціоналізація всіх сфер суспільного життя людини роблять практично неможливим існування «чистих» етносів, народів, «чисто етнічних» держав, суверенітету; етнічна та етноісторична солідарність народів, що синхронно втягнуті в процес національно-політичної суверенізації, не знає політико-ідеологічних кордонів та заборон; внутрішня згуртованість політично і свідомо активних кіл народів, що заселяють країну, зворотно пропорційна тискові будь-яких негативних зовнішньо політичних та геополітичних факторів. [1, 239]

Концепція самовизначення має загальнодемократичний характер, вона була розроблена ще в середині 19 століття, найбільш відомим її теоретиком був швейцарський юрист І.Брюнчелі. А сама ідея самовизначення зародилась ще раніше – під час Великої Французької революції кінця 18 століття. На початку концепція самовизначення народів уособлювалась у принципі національності. Сутність якого полягала в праві нації на створення власної національної державності за будь-яких обставин «одна нація – одна держава». Прихильники даної концепції наголошували на тому, що кожна нація, яка здатна до самостійного історичного життя відповідно до власних потреб та інтересів має право на створення «особливої держави». [2, 302] З розвитком індустріалізації суспільства обставини самовизначення змінилися: посилилась міграція людей різних національностей, заселення територій у більшості країн стало строкатим в етнічному відношенні. Проблеми, що ускладнюють процес самовизначення і ставлять під сумнів саму цю ідею, виникають також у випадках надмірного захоплення «правами націй» і недооцінкою прав окремої особи. Існує навіть думка, що національні держави прокладають шлях до тоталітаризму і порушення прав людини.

І якщо в 19 сторіччі принцип національності відігравав прогресивну роль, сприяючи звільненню народів Австро-Угорщини, Туреччини та інших, був політичним гаслом в боротьбі за об'єднання Німеччини та Італії, то в сучасних умовах цей принцип у державно-правовому житті часто-густо відіграє більш деструктивну. Так, 20 століття називають століттям націоналізму, оскільки під вивіскою націоналізму відбуваються потужні рухи, війни та розпад держав. Під його натиском розпалися багато імперій, а наприкінці 20 століття – СРСР та Югославія. Про що свідчить процес утворення національних держав, які сьогодні як ніколи потребують міжнародних гарантій захисту свого суверенітету. Чому ж ідея національної державності є такою популярною в сучасному світі? Чому навіть самі мало чисельні народи Європи, які живуть у розвинених європейських країнах (шотландці, фламандці, баски, каталонці та ін.) так прагнуть своєї особливої державності? Національне питання залишається складною внутрішньою проблемою у Великобританії (Ольстер), Бельгії (фламандськоваллонський конфлікт), Канаді (англоканадський і франкоканадський конфлікти) та ін. Утворення на початку 90-х років більш ніж півтора десятка національних держав тільки в Європі – є свідченням віри народів у їх здатність захистити свої національні інтереси. Г.В. Старовойтова в своїй праці «Національне самовизначення: підходи та вивчення випадків» ставить проблему значно ширше – як право людей на колективний вибір своєї загальної долі. Вивчаючи конкретні конфлікти на міжнаціональному ґрунті, автор звернула увагу на те, що люди вмирають в цих конфліктах не стільки за свою землю, скільки за збереження своїх унікальних властивостей на землі. При цьому автор не веде мову про сепаратизм, про право на вихід, а наголошує на зміні існуючого стану відповідно до «волі» населення. [3, 14] Більш детальний аналіз феномену глобалізації відкриває одну з її особливостей, а саме – що глобалізація неможлива без зміцнення потенціалу національного життя, а це є прямою функцією політики національної держави. Сьогодні право нації на самовизначення – один із найважливіших принципів відносин між народами та націями. Навіть більше, самовизначення є загальноновизнаною нормою міжнародного права, обов'язковою для всіх без винятку держав.

До об'єктивних труднощів, на які наштовхується процес самовизначення народів, на думку низки дослідників, належать також суперечності між основоположними принципами, за якими живе сучасне співтовариство, а саме: між «принципом самовизначення», який передбачає право нації на відокремлення і утворення самостійних держав, з одного боку, і такими принципами міжнародних відносин як збереження «територіальної цілісності держав», «непорушності їх кордонів», невтручання у внутрішні справи один одного та інші, які передбачені Гельсінським Заключним актом 1975 року. Надання переваги тому чи іншому принципу з цієї сукупності не завжди є справедливим стосовно конкретних народів. Але необхідно пам'ятати, що територіальна цілісність та кордони відносяться до сфери міждержавних відносин, тоді як національне самовизначення – до сфери відносин між державою та власним населенням, народами, що живуть в даній державі. В Гельсінкі мова йшла про неприпустимість зовнішньої агресії та насильницької, як наслідок такої агресії, зміни зовнішніх кордонів. Відповідно до Декларації про принципи міжнародного

права: «Кожна держава повинна утриматись від будь-яких дій, що спрямовані на часткове чи повне порушення національної єдності та територіальної цілісності будь-якої іншої держави». А можливість мирної зміни кордонів даний акт визнає. Тому світове співтовариство часто є нерішучим і з поміж всіх підстав самовизначення націй на перший план ставить дві: життєздатність майбутньої політичної одиниці та її спроможність вирішувати свої проблеми неконфліктним способом.

«Принцип самовизначення» пов'язаний і з іншими принципами міжнародного права, в першу чергу з «принципом поваги прав людини». Цей момент знайшов вираз і в практиці Конституційного Суду України. Суд виходить з того, що міжнародне право, «не заперечуючи права на самовизначення народу, що здійснюється через законне волевиявлення, вимагає при цьому дотримання принципу територіальної цілісності і прав людини». [4] Але ж самовизначення і є виразом прав людини! Невже права людини можна ставити вище прав народу? Таке протиставлення вбачається некоректним в своїй основі. Політично відмова в багатонаціональній країні від права на самовизначення є здійснення насилля над народами, і людина, в такому разі, не може розраховувати на повагу до своїх власних прав та свобод, якщо вона належить до народу якому відмовили в праві на самовизначення. Національні права завжди є частиною прав людини. Варто виходити з того, що потреба в політичній суверенності нації – це і є субстанційний компонент національного інтересу, а сама свобода нації у вирішенні питань свого життя є важливим напрямком реалізації прав людини. І в демократичних державах проголошується принцип відповідно до якого права людини, і права народу є взаємозумовленими. Міжнародні пакти про права людини 1966 року підтверджують зв'язок самовизначення з правами людини, закріпивши в своїх перших статтях положення про те, «що всі народи мають право на самовизначення» (ст.1 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року). Що стосується етнічних, релігійних та мовних меншин, то приналежним до них особам не може бути відмовлено в праві разом з членами тієї ж групи користуватись своєю культурою, мовою, а також сповідувати свою релігію (ст. 27 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року). Держави зобов'язані охороняти «на їх відповідних територіях існування і самобутність» таких меншин і заохочувати створення умов для розвитку цієї самобутності.

У юридичній науці, нажаль, відсутнім є єдиний підхід до розуміння критеріїв, які дають можливість визначити здатність того чи іншого народу до «самостійного історичного життя», тієї чи іншої форми політичного устрою. Пропонують досить різноманітні варіанти: відповідний культурний рівень народу, рівень економічного розвитку (належність до певної формації), історична наявність державності, географічне положення та інші.

З початком національного відродження України на перший план вийшла потреба у розробленні світоглядно-теоретичних орієнтирів щодо розвитку національної самосвідомості та культурного оновлення. Все краще усвідомлюється як науковцями, так і політиками вага етнопсихологічної складової цих процесів і необхідність відповідного теоретичного інструментарію для розуміння складних проблем перетворення і розвитку свідомості народу, процесів національної ідентифікації, спрямувань культурної політики. Прірва між культурою та психологією є суттєвою перешкодою для розуміння культурних процесів і, тому, врахування психологічних особливостей населення України, традиційних етнопсихологічних рис українського народу стає головним елементом державних реформ. І насправді, дуже цікавою видається теза щодо зв'язку між культурою та психологією. Штучне відкидання даного зв'язку може привести до втрати зв'язків з історією, підґрунтям та основою формування культури, її змісту, елементів та традицій. Адже і культура і психологія виникають разом, формуються разом та взаємно доповнюють одне одного. Якою ж мірою нація може виступати як цілісна особа з певними психологічними ознаками? Найважливіші якості культури – це традиції, національні цінності, етичні норми – в своїх психологічних вимірах є частиною душі людини. Таким чином відбувається психологічне усвідомлення культурних та етичних норм, які і формують структуру душі, як душевний стан культури. [2, 33-35] Якщо поглиблено вивчати культуру з даної точки зору, то можна вийти на її національний рівень. Розвиток людської культури проходить як процес зміни в її етносі. Історія етносу, як його досвід є унікальними, і тому кожна національна культура є в своїй основі неповторною. «Немає іншого шляху пізнання культури, крім її вивчення, як вчать мову, ...і майже неможливо передати власне уявлення сутності культури тому, хто не має рівноцінного досвіду».[5, 31-32] Національна культура ґрунтується на історичних традиціях, ідеях та цінностях, як на внутрішньо культурних константах, які представляють собою психологічні механізми захисту та адаптації національного колективу до соціального середовища. Національний досвід є результатом тривалої дії культури, який засновано на глибокому психологічному підґрунті (переживання, реакції та ін.) через нагромадження тих предметів, що викликають психологічні та емоційні потрясіння (події, війни, катастрофи, перемоги, поразки, розквіт, деградація та ін.). Саме через цю здатність культурні константи визначають основні риси національного характеру, психологічні механізми поведінки людей в основних сферах життя народу.

Бути нацією – це сама універсальна легітимна цінність в політичному житті нашого часу. Нація являє собою складне явище, нероздільну сукупність антропологічного, політичного, етнокультурного начал або різні їх комбінації. Таку теоретичну модель можна умовно назвати етносоціальною. Вдале визначення нації з огляду на даний підхід належить П. Сорокіну: «Нація є багатофункціональна, солідарна, організована, напівзакрита соціокультурна група, яка до деякої міри усвідомлює факт свого існування та єдності. Ця група складається з індивідів, які: 1) є громадянами спільної держави; 2) мають спільну або близьку мову й спільну сукупність культурних цінностей. Одночасно нація – соціокультурна система, що відрізняється від держави, а також від етнічних (мовних) і суто територіальних груп» [6, 466].

Отже, поняття «суверенітет нації» може мати різне забарвлення залежно від того, на яких позиціях у розумінні нації стоїть той чи інший дослідник. В політико-правовому сенсі найбільше значення мають розуміння нації в етнічному та політичному аспектах. Політична нація являє собою об'єднання представників всіх національностей, що складають населення певної держави. В цьому випадку термін «суверенітет нації» наближується до поняття «суверенітет народу». Якщо ж нація розглядається як сукупність представників певної національності, то її суверенітет може розглядатися як можливість збереження національної культури, мови, традицій, релігії або навіть як можливість політичного самовизначення у формі можливості самостійного, за власним добровільним рішенням, формування способу свого соціально-політичного конституювання, формування себе як певної єдності, обрання свого державного статусу або як окремої держави, або як автономії чи національно-територіального утворення у складі іншої держави, або як держави, що входить до об'єднання декількох держав тощо. Вибір форми політичного самовизначення - надзвичайно важлива проблема, розв'язуючи яку необхідно враховувати наступні чинники:

- 1) економічний та культурно-освітній потенціал нації, її здатність нести тягар самостійності;
- 2) менталітет, рівень національної свідомості та наявність державних прагнень;
- 3) сукупність внутрішніх та зовнішніх умов державотворення;
- 4) необхідність дотримання міжнародних принципів політичних відносин (гарантії прав людини, захист меншин, непорушність кордонів тощо).

В цьому зв'язку, на нашу думку, слід розрізняти такі поняття, як «суверенітет нації» та «національний суверенітет». Перша категорія стосується нації у політичному сенсі, а друга – нації в етнічному сенсі.

Для України, як поліетнічної держави, більш доцільно розглядати поняття «нація» у політичному сенсі. Це сприяло би цементуванню українського суспільства навколо єдиної загальнодержавної – національної ідеї. Як вказується у сучасних дослідженнях українського націогенезу, саме модель політичної нації, внутрішній зміст якої складає розвиток найрізноманітніших форм етнокультурного плюралізму, створюватиме найбільш сприятливі умови для автономного та взаємозалежного розвитку всіх соціальних спільнот країни, збереження та прояв їхньої культурної самобутності, рівноправної участі в політичних процесах тощо. Завдяки політичному конституюванню нації може бути досягнуто консенсус на рівні всього суспільства, що передбачає в умовах демократії однорідну політичну культуру як основу, котра об'єднує його базові цінності. Культурно-політична автономія є могутнім стимулом для розвитку економіки, культури, національної самосвідомості малих народів. Слід зауважити що останнім часом класичні західні держави віддають перевагу саме формі національної або культурно-політичної автономії районів. Подібні утворення вже досить тривалий час існують у Фінляндії, Данії, Італії, Іспанії.

Отже, реалізація нацією свого права на самовизначення залишається однією з найскладніших і найактуальніших проблем нашого часу. Національні відносини в сучасному світі підпорядковані дії двох взаємозалежних тенденцій: з одного боку, формування і розвиток націй, їх боротьба за рівноправність і самостійність, за створення держав; з іншого – злам національних кордонів, посилення зв'язків та взаємного співробітництва, інтеграційних процесів на основі об'єктивного процесу інтернаціоналізації всіх аспектів суспільного життя. Ігнорування цих тенденцій може не тільки загострити національне питання в окремих державах, а й спричинити непередбачувані наслідки в межах усього світового співтовариства.

Список використаних джерел:

1. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – Київ: Друкарня МВС України, 1993. – 800 с.
2. Мнацаканян М.О. Национализм и глобализм. Национальная жизнь в современном мире. – М: Анкил, 2008. – 408 с.
3. Старовойтова Г.В. Национальное самоопределение: подходы и изучение случаев. – СПб, 1999. – 208 с.
4. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. №6-рп /2005 справа про здійснення

влади народом // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

5. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов (Под ред. А.П. Садохина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.

6. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. / Общ. Ред., сост и предисл. А.Ю. Союмонов: Пер. с англ. С.А. Сидоренко. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

Кельман М. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права ННІПН НУ «Львівська політехніка».

Богуцька Н.М. ад'юнкт кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.

ПРОБЛЕМА ЯК МЕТОД МОЖЛИВОСТІ (ЙМОВІРНОСТІ) У КОНТЕКСТІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Великі методологи: Аристотель, Бекон, Декарт, Огюст Конт.

Найважливіші відкриття робляться пізніше всього, але найцінніші відкриття – це методи.

Ф.Ніцше

Початок кожної думки, і тим паче наукової як пізнавальної, пов'язаний із постановкою питання. У грецькій термінології є слово «проблема», яке етимологічно означає «висування» (рго – вперед) і власне «рух» (буквально кидати – barbo) [1, с.462]. У цьому етимологічному основному значенні слово «проблема» у сфері думки означало б «висувати думку» або «ставити перед кимось питання».

Отже, основні елементи поняття про проблему – це: 1) рух думки і 2) не просто рух, але ще й рух уперед, тобто висування, дія від себе. До цих двох елементів необхідно додати ще два, пов'язані з вживанням слова проблема, а саме: 3) висування для захисту себе (в цьому випадку було б для захисту своєї думки – мета висування), 4) як захист за наявності різних можливостей, у цьому випадку різних можливостей вирішення питання. До цих чотирьох елементів додається п'ятий: кожна з можливої ймовірності вирішення має за собою вагомий аргументи.

Усе це пояснює, що постановка проблеми необхідна в кожній науковій роботі, її методологічно не може не бути. Навіть в описових (дескриптивних) роботах постановка проблеми необхідна, оскільки сам опис допускає різну ймовірність.

Через це постановку проблеми необхідно строго відрізнити від теми (метод тематичний). Аристотель поділяє проблеми на три групи: практичні, теоретичні і такі, які служать для досягнення якоїсь істини [2].

Отже, проблемою не є просто будь-яке запитання; з цієї ж причини не може бути названа проблемою і сама тема, навіть якщо її подано у вигляді запитання, адже попри наявність цієї зовнішньої форми, немає вказаних вище п'яти елементів проблеми.

Стосовно надалі характеру проблеми, то він особливо виражений в одному з п'яти елементів і саме ймовірності одного з декількох рішень найбільш вагомими аргументами. Звідси вирішення проблеми автором означає, що він захищає те рішення, яке для нього є найвагомим і яке він готовий захищати й захищає у своєму науковому дослідженні.

Водночас усім викладом визначається і суть проблематичного методу як захисного для автора, що мав сміливість поставити запитання, звернене до інших, подібно до того, як воїн у греків, який викидає спис (проблема у греків – усе захисне, зокрема і спис). Звідси також зрозуміло, що суть, особливо наукового дослідження, виражається в проблемі, і без проблеми не може бути його пізнання.

Позитивні і негативні властивості проблематичного методу. Якщо думка, що виникла, обмежується рішенням питання, не передбачаючи інших можливостей його вирішення, то вона загалом залишається думкою першого плану, тобто найбільш поверхневою. Це не означає, що вона неправильна в самому вирішенні питання; проте в ній немає усвідомленості, всієї глибини, всього багатства думки. Тому позитивною стороною проблематичного методу слугує багатство змісту думки і найбільша ґрунтовність і доказовість, вагомість рішення, як така, що передбачає вибір рішення. Є люди, для яких усі питання прості, адже вони практично вирішені за шаблоном тієї епохи, в якій живуть ці люди.

Їхня думка загалом слабка, бездіяльна. Є люди, котрі постійно перебувають у пошуку, для них усюди є проблеми. Негативною стороною проблематичного методу є сама можливість багатьох швидких

рішень, що, в разі слабкості думки, створює невпевненість і розбрід думок.

Технічне використання проблематичного методу. Думка, що ставить питання, виходить із якогось явища в широкому сенсі цього слова, тобто з того, що є в натурі або в самій думці (розумова натура).

Пояснимо технічне використання цього методу на прикладі загального характеру. У фольклорному матеріалі поставлено питання, де вночі проводить час сонце? Для деяких древніх людей це була проблема, оскільки вирішення цього питання припускало декілька, рішень, хоча й найвних: 1) сонце, як і люди, спить (у морі, оскільки сонце на заході опускалося в море), 2) сонце не спить, а йде, тобто перебуває в русі, щоб із західної точки спуску знову дійти до точки сходу, 3) сонце не повертається, а щоразу з новим сходом з'являється нове сонце, інше; таким чином у році загалом щонайменше 365 сонць. 4) Якщо сонце те саме, то як воно повертається? Відповіді давали різні. Вночі воно пливе в човнику із заходу на схід. Воно йде під водою. Там, де сонце опускалося в гори, воно йде через печери, гірськими земельними проходами. У фольклорі той самий мотив блукання героя в підземному царстві. 5) Уявляли, що Земля висить у повітрі, тому сонце здійснює свій рух довкола неї подібно до птаха, що облітає Землю. 6) Сонце має лише видимий рух; вказане ж явище сходу і заходу сонця пов'язане з рухом Землі довкола себе. Така проблема, що в давнину припускала різні вирішення, відображені в науковому фольклорі [3].

Технічно вирішення цієї проблеми передбачає насамперед зіставлення точок зору на вказане явище та встановлення через це протиріч. Зважаючи на констатовані протиріччя, те чи інше рішення поступово виключається, поки не залишається найбільш імовірне, в цьому сенсі правильне. Далі технічно необхідна сміливість думки, тобто заперечення й того, що бачить око, розглядаючи цю реальність, як таку, що лише здається. Останнє найважче, оскільки око саме по собі вважається найкращим доказом істинності як дійсності. Проте, особливо в науковій проблематиці, сміливість користування проблематичним методом необхідна для подальшого руху науки. Ця сміливість, звісно, не може бути поверхневою, запереченням для заперечення; а має бути запереченням як постулатом можливого досягнення істини через усунення протиріч.

Наведемо ще приклад, тепер у галузі юридичної методології. Проблема: яка природа (структура) купівлі-продажу?

На підставі позитивного матеріалу дано два вирішення. Це – операція зобов'язального права (німецьке законодавство, а також римське). Як операція зобов'язального характеру вона сама по собі не має речового ефекту. Для цього (стосовно рухомих речей) необхідна передача проданої речі (традиція). Остання є способом встановлення власності й на нерухомих речах у римлян.

Інше вирішення: купівля-продаж як операція водночас є способом придбання права власності на рухомість (французьке, англійське законодавство). Тому місце купівлі-продажу було б по суті в речовому праві серед способів придбання права власності.

Попри різні вирішення питання про природу купівлі-продажу залежно від її характеру речового або зобов'язального права, основна структура цієї операції залишається однаковою і передбачає три суттєві елементи: угоду, ціну і предмет, що продається, відчужуваний. Практично сама проблема у двох вказаних вирішеннях загалом розв'язана по середній лінії шляхом виключень, що допускаються широко на користь відхилення від того чи іншого рішення. Проте цим проблема науково іще не вирішується. Технічно й тут, незважаючи на юридичний релятивізм самої проблеми, насамперед необхідне встановлення протиріч у сфері двох типів системи права. У Римі передача мала значення символу руки, що встановлює власність. Тому в Римі, поки не дотримано цього символу, немає і встановлення власності.

Передача з рук у руки в звичаєвому праві, наприклад українському, замінюється ударом (лясканням) руки однієї сторони об руку іншої сторони. Подача руки означає взагалі договір миру, дружбу. Тому й сама передача речі символізує в прадавньому праві купівлю-продаж у її прототипі, як взаємний дружній дар. Ціна була б тут зворотним даром. У сучасному праві висувається вагомий аргумент на користь передачі (рухомої речі) на користь обігу. Володіння річчю передбачає для добросовісних третіх осіб лише право власності у власників речі. Цей практичний аргумент є все-таки лише практичним вирішенням проблеми, хоча саме по собі воно надзвичайно цінне. А чисто наукове вирішення лежить, попри це, у площині структури всієї системи як нормативного громадянського суспільства. Оскільки сумнівність високо розвинена в суспільстві, для придбання власності вистачає угоди. Слово, саме по собі і без дії передачі, встановлює право власності.

Отже, значення методу силогізму в правознавстві умовне; проте технічно він допомагає у вирішенні проблеми як особливий вид підходу до послідовного мислення. [4] У цьому немає захисту формальної логіки, що розглядається як своєрідний підсобний метод у юридичній методології. Там, де немає *pars pro toto*, силогізм не є доказом сам по собі.

Список використаних джерел:

1. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. - К.: Наук. думка, 2000. - 680 с. - /Словники України/
2. Аристотель. Топика / пер. с греч. А. В. Кубицкого. – М. : Эксмо, 1978. – 318 с.
3. Аристотель. Метафизика / пер. с греч. А. В. Кубицкого. – М. : Эксмо, 2008. – 608 с.
4. Арнаутова Л. П. Методологія та методи в правовій спадщині О. В. Стрілова / Л. П. Арнаутова // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип.12. – С. 289–295.
5. Дністрянський С. С. До юридичної методології // Державний архів Тернопільської обл., ф. Р3430, оп. 1, спр. 35, арк. 1–27.
6. Кельман М. С. Розуміння методології правознавства в юридичній літературі / М. С. Кельман // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 2. – С. 3–12.
7. Керимов Д. А. Вступительная статья к книге Радомира Лукича // Методология права / Д. А. Керимов. – М. : Прогресс, 1981. – С. 3–22.

**Колодій Олексій Анатолійович,
викладач кафедри теорії держави та
права НАВС**

РОЗВИТОК ТА ПРАВОВА ФОРМАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛЬНИХ ПРАВОВИХ АКТІВ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Модельні правові акти, у сучасних правових системах демократичних країн, починають відігравати усе помітнішу роль тому, що вони здатні, як ніякі інші, забезпечувати системність права, інтегрувати міжнародне та внутрішньо-національне право.

Насамперед, розвиток та правова формалізація модельних правових актів у правовій системі сучасної України здійснюється у межах Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, яка стала можливою у зв'язку із прийняттям Регламенту Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15 вересня 1992 р. Даний Регламент у ст. 13 передбачив, що Міжпарламентська Асамблея може розробляти рекомендаційні законодавчі акти з питань, що перебувають у сфері їх загальних інтересів. Більше того у ст. 14 передбачалось, що рекомендаційні законодавчі акти направляються для розгляду сторонами Співдружності Незалежних Держав, а у ст. 15 формулювалося визначення рекомендаційного законодавчого акту відповідно до якого це взірцевий законодавчий акт, що приймається Міжпарламентською Асамблеєю для орієнтації узгодження законодавчої діяльності сторін Співдружності Незалежних Держав [1].

Необхідно також згадати за Положення про розробку модельних законодавчих актів і рекомендацій Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав. Дане Положення було прийняте на двадцять п'ятім пленарнім засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (Постанова № 25 – 8 від 14 квітня 2005 р.) і доповнене на тридцять першому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (Постанова № 31 – 21 від 25 листопада 2008 р.). Відповідно до даного положення модельний законодавчий акт Співдружності Незалежних Держав – законодавчий акт рекомендаційного характеру, прийнятий Міжпарламентською Асамблеєю у встановленому порядку в цілях формування і здійснення узгодженої законодавчої діяльності держав-учасниць Міжпарламентської Асамблеї з питань, що складають загальний інтерес, приведення законодавства держав – учасниць Співдружності у відповідність із міжнародними договорами, що укладені у межах Співдружності, та іншими міжнародними договорами, участь в яких держав – учасниць Співдружності є дуже бажаною для досягнення загальних цілей [2].

Розвиток та правова формалізація модельних правових актів здійснюється також у правовій системі сучасної України. По-перше необхідно зазначити Декларацію про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Дана Декларація закріпила модельні положення про: самовизначення української нації; народовладдя; державну владу; громадянство; територіальне верховенство; економічну самостійність; екологічну безпеку; культурний розвиток; зовнішню і внутрішню безпеку; міжнародні відносини [3]. Саме Декларація про державний суверенітет України стала модельним нормативно-правовим актом при прийнятті Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. [4]. На підставі розділів Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. моделювались положення багатьох Законів України, наприклад, «Про вибори Президента Української РСР», «Про Президента Української РСР», «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» усі від 5 липня 1991 року [5].

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. стали модельними нормативно-правовими актами при розробці

усіх наступних проектів Конституції України, а особливо: проекту Конституції України винесеного Верховною Радою України на всенародне обговорення, в редакції від 1 липня 1992 р.; проекту Конституції України внесеного Комісією Верховної Ради України по розробці нової Конституції України, в редакції від 27 травня 1993 р.; проекту Конституції України в редакції від 26 жовтня 1993 р. і це, як правило, зазначено у преамбулах цих конституційних проектів [6, с. 123 – 316].

Це ж саме можна сказати і про Конституційний Договір між Президентом України та Верховною Радою України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 року. Даний Договір став не тільки модельним для майбутньої Конституції України, але він ще й передбачав строк та спосіб її прийняття. Хоча при прийнятті чинної Конституції України був проігнорований [7].

Модельною є сама Конституція України, оскільки вона є зразком при створенні та оцінці усіх інших правових актів на що прямо вказує те розуміння Конституції України, що формується у сучасній юридичній науці. Так, наприклад, у навчальному посібнику із «Конституційного права України» Шаптала Н.К. та Задорожня Г.В. стверджують, що «Конституція (від лат. *constitutio* – устрій, установлення, упорядкування) – це нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який приймається й змінюється в особливому порядку, є юридичною базою для прийняття іншого законодавства України, регулює суспільні відносини, які визначають організацію державної влади, а також взаємовідносини держави із суспільством, людиною і громадянином» [8, с. 65]. Саме такі, або майже такі, визначення та ознаки Конституції України викладені в ряді інших наукових праць, наприклад, за редакцією Колісника В.П. та Барабаша Ю.Г. [9, с. 40], Совгирі О.В. та Шукліної Н.Г. [10, с. 51], Погорілка В.Ф. та Федоренка В.Л. [11, с. 79].

Розглядаючи розвиток та правову формалізацію модельних правових актів у правовій системі сучасної України необхідно згадати за такий специфічний вид модельних правових актів, якими є концепції. У «Юридичній енциклопедії» зазначається, що «Концепція правова – (лат. *conception* – сукупність, система) – провідна ідея, точка зору на те або інше правове явище. Важливий засіб розвитку як юридичної науки, так і науково обґрунтованого державно-правового будівництва. Концепції правові розробляються окремими правознавцями або колективами юристів – вчених і практиків. Схвалені у встановленому порядку, кладуться в основу відповідних організаційних заходів, законодавчих актів, рішень, тощо» [12, с. 339].

Насамперед, хотілося б згадати за Концепцію судово-правової реформи в Україні, яка була затверджена Постановою Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28 квітня 1992 р. Вона передбачила необхідність прийняття, а також стала модельною основою для розробки законів про судоустрій та адвокатуру; Кримінально-процесуального; Цивільно-процесуального; Кримінального; Цивільного кодексів України; Кодексу про адміністративні правопорушення; Кодексу законів про працю; Господарського кодексу України [13].

Можна згадати що в Україні була відпрацьована іще одна модельна Концепція судово-правової реформи, в якій передбачалося зразкові основи для прийняття Законів України «Про судову систему України»; «Про судоустрій»; «Про Конституційний Суд України»; «Про органи суддівського самоврядування»; «Про слідчі органи і органи дізнання»; «Про органи безпеки України»; «Про судову експертизу»; «Про державну виконавчу службу»; «Про виконавче провадження»; «Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів та арбітражів»; Кодексу адвокатської етики; Цивільного; Господарського; Господарсько-процесуального; Цивільно-процесуального; Кримінального; Кримінально-процесуального; Кримінально-виконавчого; Адміністративного та інших кодексів; Концепції національної безпеки України; Програми комплексного розвитку юридичної науки; Програми розвитку юридичної освіти; Національної програми правового виховання населення [14].

Концепцією «Правової реформи в Україні», було закладено теоретичні основи для прийняття Цивільного; Земельного; Житлового; Сімейного; Податкового кодексів; Кодексу про судоустрій; Кодексу законів про працю; Законів України «Про власність»; «Про господарські товариства»; «Про банки і банківську діяльність»; «Про нормативно-правові акти»; «Про приватизацію»; «Про податок на майно громадян»; «Про систему громадських робіт»; «Про матеріальну допомогу безробітним»; «Про страхову медицину»; «Про освіту»; «Про заставу»; «Про правовий захист і недоторканість приватної власності»; «Про підтримку підприємництва»; «Про справедливу конкуренцію і монополію»; «Про лізинг»; «Про валютне регулювання»; «Про концесії»; «Про експортне кредитування»; Концепції підготовки та перепідготовки незайнятого населення; Програми захисту малозабезпечених, багатодітних і неповних сімей, непрацюючих пенсіонерів та інвалідів; Національної програми охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів та багатьох інших [15].

В 1997 р. була розроблена Загальна концепція державно-правової реформи в Україні, яка була схвалена на засіданні Вченої ради Інституту законодавства Верховної Ради України 19 червня 1997 р., потім

в листопаді 1997 р. на Всеукраїнській науково-практичній конференції, а пізніше - Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики. В проекті Концепції передбачалось те, що має складатися «Орієнтовний перелік законодавчих актів з питань державно-правової реформи». На основі даного переліку формувався відповідний розділ Державної програми розвитку законодавства України на період до 2002 року. Сам проект «Загальної концепції державно-правової реформи в Україні» супроводжувався додатком. Він передбачав «Перелік законів з питань державно-правової реформи, передбачених Загальним планом законодавчих робіт на 1997 рік, та законів, прийнятих Верховною Радою України після набуття чинності Конституцією України» [16].

Розглядаючи розвиток та правову формалізацію модельних правових актів потрібно згадати за Концепцію адміністративної реформи в Україні. Вона була розроблена Державною комісією з проведення в Україні адміністративної реформи. На її виконання був прийнятий Указ Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 р. і яка також стала, або могла стати, модельним нормативно-правовим актом при прийнятті Законів України «Про Кабінет Міністрів України»; «Про центральні органи виконавчої влади»; «Про місцеві державні адміністрації»; «Про статус столиці України – місто Київ»; «Про статус міста Севастополя»; «Про територіальний устрій України»; «Про планування територій»; «Про міську агломерацію»; «Про комунальну власність»; «Про фінанси місцевого самоврядування»; «Про місцеві податки і збори»; «Про фінансове вирівнювання територій»; «Про комунальний кредит та комунальні цінні папери»; «Про державно-правові експерименти»; «Про місцеві референдуми, ініціативи, слухання та інші форми волевиявлення населення»; «Про статус депутатів місцевих рад та сільських, селищних і міських голів»; «Про службу в органах місцевого самоврядування»; «Про муніципальну міліцію»; «Про управлінські послуги громадянам»; Адміністративно-процедурного (процедурального) кодексу України; Адміністративного кодексу, який має складатися із: а) Кодексу про адміністративні проступки, б) Адміністративно-процесуального кодексу, в) Адміністративно-процедурного (процедурального) кодексу, г) Кодексу основних правил поведінки державних службовців, д) інших кодифікованих актів; модельного статуту територіальної громади [17].

Не можна не згадати за Концепцію формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї, підготовленої відповідно до Указу Президента України «Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї» від 21 лютого 2011 р. №224. В ній було зазначено що: «... наразі є актуальним розроблення науково-обґрунтованої Концепції внесення змін до Конституції України та підготовка на її основі законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України» [18, с. 1]. Дана Концепція уже стала модельним нормативно-правовим актом для Указів Президента України «Про Конституційну Асамблею», «Положення про Конституційну Асамблею», «Склад Конституційної Асамблеї» від 17 травня 2012 р. №328/2012 [19, с. 17].

Аналіз розвитку та правової формалізації модельних правових актів у правовій системі сучасної України зумовлює необхідність дослідження Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження принципу державної реєстрації юридичних осіб на підставі модельного статуту» від 21 квітня 2011 року № 3262-VI. Він набрав чинності через три місяці з дня його опублікування і у пункті 4 передбачив, що «модельний статут - типовий установчий документ, затверджений Кабінетом Міністрів України, який використовується для створення та провадження діяльності юридичних осіб відповідних організаційно-правових форм, містить встановлені законом правила, що регулюють правовий статус, права, обов'язки та відносини, які пов'язані із створенням, управлінням та провадженням господарської діяльності відповідних юридичних осіб» [20, с. 445].

У зв'язку із прийняттям цього Закону України внесенні зміни до: ст.ст. 56, 62, 74, 76, 82 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. № 436-IV [21]; ст.ст. 81, 87, 100 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV [22]; ст. 4 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576-XII [23]; ст.ст. 1, 17, 19, 24, 36, 37, Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 року № 755-IV [24].

Якщо коротко характеризувати сутність цих змін, то вони, насамперед, у тому, що вищезазначений законодавчий акт визначає поняття модельного статуту. Крім того, він передбачає, що дані щодо наявності відмітки про те, що юридична особа створюється та діє на підставі модельного статуту, міститиме Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. При цьому модельний статут не є новим установчим документом. Засновники підприємства не зможуть його змінювати чи переробляти, а лише прийняти його в цілому. Скористатися типовим статутом можна буде під час створення акціонерного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, державного, комунального, іншого суб'єкта господарювання. Відповідно для кожного з них Кабінет Міністрів України має затвердити модельний статут.

Розвиток модельних правових актів у правовій системі сучасної України відбувався і відбувається

шляхом їх правової формалізації у міжнародних актах. Одним із найяскравіших прикладів цієї тези є Європейська хартія місцевого самоуправління, від 15 жовтня 1985 р., підписана від імені України 6 листопада 1996 р., ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР [24], де у частині 2 ст. 2 формулюється відсилання до конституцій і законів держав, зокрема зазначається, що «Принцип місцевого самоврядування визнається в національному законодавстві і, у міру можливості, в конституції». Більше того, ст. 12 Європейської хартії місцевого самоврядування передбачає, що кожна сторона зобов'язується вважати для себе обов'язковими принаймні двадцять пунктів частини 1 цієї Хартії, з яких принаймні десять пунктів мають належати до пунктів, які наводяться у цій ж частині ст. 12 [25, с. 377 – 381].

Отже, саме враховуючи усе вищевикладене можна, із повною впевненістю стверджувати, що модельні правові акти, у сучасних правових системах демократичних країн, у тому числі і України, здатні забезпечити системність права, його правонаступність, інтеграцію міжнародного та внутрішньонаціонального права, гармонізацію законодавства України із законодавством країн, з якими вона співробітничас.

Список використаних джерел:

1. Регламент Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15 вересня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yur-info.org.ua/doc/1741411.jsp>.
2. Положение о разработке модельных законодательных актов и рекомендаций Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств. Принято на двадцать пятом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление N 25-8 от 14 апреля 2005 года). Дополнено на тридцать первом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (Постановление N 31-21 от 25 ноября 2008 года). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_k85.
3. Декларація про державний суверенітет України : Декларація Верховної Ради УРСР від 16 липня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – №31. – Ст. 429.
4. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №38. – Ст. 502.
5. Про вибори Президента Української РСР : Закон Української РСР від 5 липня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №33. – Ст. 448; Про Президента Української РСР : Закон Української РСР від 5 липня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №33, Ст. 446; Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон Української РСР від 5 липня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №33 – Ст. 445.
6. Конституція незалежної України: У 3 кн. / Під заг. ред. С. Головатого; Упоряд. С. Головатий, Л. Юзьков. – К.: Право. Укр. Правнич. Фундація, 1995. – Кн. 1: Документи, коментарі, статті. – 398 с.
7. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України : Конституційний договір від 8 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №18. – Ст. 133.
8. Шаптала Н.К., Задорожня Г.В. Конституційне право України: навч. посіб. / Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня. – Дніпропетровськ.: ТОВ. «ЛізуновПрес», 2012. – 472 с.
9. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
10. Совгира О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 632 с.
11. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підруч. / за заг. ред. В.Л. Федоренка. – 2-ге вид., переробл. і доопр. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 432 с.
12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: „Укр. енцикл.“, 2001 – Т. 3: К – М. – 2001. – 792 с.
13. Концепція судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28 квітня 1992 р. // Голос України. – 1992. – 12 серпня. – №152. – С. 4 – 5.
14. Концепція судово-правової реформи в Україні. Проект. // Урядовий кур'єр. – 1995. – 1 червня. – №80 – 81. – С. 11 – 12.
15. Правова реформа в Україні (Концепція). Українська правнича фундація // Видавництво „Право”. – К. – 1996. – 32 с.

16. Загальна концепція державно-правової реформи в Україні. (Проект) Схвалена на засіданні Вченої ради Інституту законодавства Верховної Ради України 19 червня 1997 р. – К. – 1997. – 12 с.
17. Державна комісія з проведення в Україні Адміністративної реформи. Концепція адміністративної реформи в Україні. – К.: 1998. – 63 с.
18. Концепція формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї: Указ Президента України «Питання формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї» від 25 січня 2012 р. №31/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – 10 лютого. - №9. – С. 9. – Ст. 316.
19. Про Конституційну Асамблею, Положення про Конституційну Асамблею, Склад Конституційної Асамблеї: Указ Президента України «Про Конституційну Асамблею» від 17 травня 2012 р. №328/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – 1 червня. - №39. – Ст. 1449.
20. Закон України: Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження принципу державної реєстрації юридичних осіб на підставі модельного статуту від 21 квітня 2011 року № 3262-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 43, стор. 1860.
21. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року, № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - №№ 18 – 22. - ст. 144.
22. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - №№ 40 - 44. - Ст. 356.
23. Закон України: Про господарські товариства від 19 вересня 1991 року № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 49. - Ст. 682; 1995. - № 14. - Ст. 90; 2002. – № 32. - Ст. 222; 2007. - № 33. - Ст. 440.
24. Закон України: Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців від 15 травня 2003 року № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 31-32. - Ст. 263.
24. Закон України: Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. - № 38. - Ст. 249.
25. Кравченко В.В., Пітцик М.В. Муніципальне право України. Навчальний посібник. – К.: Атака, 2003. – 672 с.

Кривицький Юрій Віталійович,
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук

ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ

Право є унікальним і багатомірним, складним і багатограним, суспільно необхідним і багатозначним феноменом, в якому тісно переплітаються духовні, культурні й етичні засади, внутрішньодержавні та міжнародні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина та цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеали, інституціонально-нормативні утворення і правові відносини [1, с.28; 2, с.13]. Упродовж багатовікової історії генези права науковий інтерес до нього не згасає, а навпаки постійно зростає. Це підтверджується винятковою увагою, яка виявляється до права на початку цього тисячоліття, коли останнє почало набувати нових, принципово відмінних властивостей, зумовлених швидким розвитком інтеграційних, глобалізаційних і реформаційних процесів. Такі масштабні зміни поставили низку нових завдань перед людством. Від їх успішного вирішення значною мірою залежить суспільний поступ усіх країн світу, в тому числі й України, яка конституційно проголошена демократичною, соціальною і правовою державою.

Нові цивілізаційні виклики породжують необхідність забезпечення належного рівня правопорядку, збереження і зміцнення фундаментальних правових цінностей, максимально повного використання різноманіття правової культури, всіх набутих людством досягнень у сфері юридичних гарантій та юридичних засобів, механізмів і конструкцій, потрібних для здійснення правової реформи [3, с.13]. У зв'язку з цим особливої важливості набуває питання дослідження праворозуміння як теоретичного підґрунтя осмислення природи правової реформи, що становить мету цієї статті. Для її досягнення пропонується вирішити такі завдання: по-перше, проаналізувати позиції вчених стосовно визначення поняття праворозуміння, його ознак, функцій; по-друге, охарактеризувати основні підходи до розуміння права в якості потенційних методологічних напрямів вивчення правової реформи; по-третє, з'ясувати окремі аспекти взаємозв'язку та взаємодії праворозуміння і правової реформи.

Проблема праворозуміння безпосередньо пов'язана з ціннісними орієнтирами суспільства, правами та свободами людини і громадянина, якістю законодавства, врешті-решт, із проведенням у країні правової реформи, яка, на жаль, виявилася в останнє десятиліття значною мірою дискредитованою [4, с.191]. З цього

приводу О.Д. Тихомиров і Н.В. Заяць слушно відмічають, що актуальність і необхідність осмислення права в контексті сучасних підходів до праворозуміння зумовлена, поряд з іншим, відсутністю загальноновизнаних концепцій вітчизняного праворозуміння та реформування правової системи України, цілісності, системності та послідовності у здійсненні правових реформ [5, с.164].

Праворозуміння є початковою, вихідною категорією юриспруденції. У межах розуміння сутності права знаходиться першоджерело проблемності юридичної науки. При цьому розуміння права завжди спиралося на загальне світорозуміння, уявлення про закономірності існування природи та суспільства. Проблема розуміння права без перебільшення відноситься до переліку «вічних». Починаючи з виникнення професійної юридичної діяльності й до теперішнього часу, не було й немає, мабуть, жодного юриста, який би не замислювався над питанням що таке право і не намагався відповісти на нього. Тим більше зростає увага до цього питання із зародженням теоретичних знань про право. Сотні й тисячі років мислителі різних народів – філософи, соціологи і правознавці – намагалися з'ясувати його. Проте проблема праворозуміння й нині залишається центральною для юриспруденції.

В юридичній літературі наводяться різні доктринальні дефініції поняття «праворозуміння», зокрема як:

– усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій, тобто форма пізнання сутності та ролі права в регулюванні суспільних відносин [6, с.48];

– відображення в людській свідомості за посередництвом поняття «право» (чи будь-яким іншим однозначним з ним словом, або символом) того явища, яке оцінюється як корисне для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта, або ж безпосередньо цих потреб. Інакше кажучи, це роз'яснення (інтерпретація) того, які саме зі згаданих явищ відображаються поняттям, позначеним словом «право» [7, с.12];

– певна, насамперед, наукова категорія, яка відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, що містить пізнання права, його оцінку та ставлення до нього як до цілісного соціального явища [8, с.256];

– інтелектуальний процес осмислення права, певне його бачення, виражене в конкретних підходах (концепціях) про його сутність, призначення та функціонування [9, с.226].

Беручи до уваги зазначені вище позиції, а також судження, що ставлення людей до права, його осмислення й оцінка визначаються не тільки і навіть не стільки науковими міркуваннями, скільки ціннісними установками та уявленнями [2, с.13], є всі підстави стверджувати, що праворозуміння (розуміння права) – це процес і результат цілеспрямованого пізнання та сприйняття сутності та змісту права як особливого соціокультурного явища, його функціонування і призначення в житті людини, суспільства та держави.

Праворозумінню притаманні такі ознаки: 1) пізнавальний характер, тобто праворозуміння являє собою процес пізнання та результат усвідомлення сутності та змісту, функціонування і призначення права в житті людини, суспільства та держави на рівні буденних уявлень або наукових чи професійних знань; 2) загальноправовий характер, тобто змістом праворозуміння виступають знання про сутність і зміст права, його функціонування та призначення в житті людини, суспільства і держави; 3) теоретичний характер, тобто праворозуміння спрямоване не на отримання фактів, а на виявлення внутрішніх зв'язків, загальних і специфічних закономірностей розвитку правової дійсності; 4) має інтегративний (синтетичний) характер, тобто праворозуміння є одночасно процесом і результатом пізнання сутності права, характеристикою й оцінкою відношення до образу права в суспільній правосвідомості.

Як науково-теоретична конструкція (абстрактна модель) праворозуміння включає такі елементи:

– суб'єкт праворозуміння – певна людина (громадянин, юрист-практик, учений-правознавець), наукове співтовариство, суспільство загалом;

– об'єкт праворозуміння – право в планетарному масштабі, право конкретного суспільства, окремі складові права;

– зміст (результат) праворозуміння – загальні уявлення, знання (ідеї, концепції, теорії) про право, здобуті в ході пізнавальної діяльності суб'єкта.

Таким чином, праворозуміння може розглядатися як інтелектуальна діяльність людини (суб'єкта праворозуміння), спрямована на пізнання права (об'єкта праворозуміння), та як елемент пізнавально-правової діяльності, що призводить до розуміння сутності та змісту права, його функціонування і призначення в житті людини, суспільства і держави (результат праворозуміння) [3, с.136; 10, с.9; 11, с.81 – 82]. Водночас до функцій праворозуміння відносяться: 1) світоглядна – праворозуміння є сукупністю ідей, концепцій, поглядів, які дають уявлення про сутність і зміст права, його функціонування та призначення в житті людини, суспільства і держави; 2) аксіологічна – виявляється в систематизації правових цінностей, перевірці їх об'єктивної істинності в контексті існуючих способів пізнання; 3) евристична – полягає в тому,

що праворозуміння слугує основою розвитку науки про право, досягнення нового рівня пізнання правової дійсності, зокрема природи правової реформи; 4) організаторська – праворозуміння виступає підґрунтям для вироблення основ практичної юридичної діяльності, забезпечення правопорядку, проведення правової реформи; 5) прогностична – праворозуміння передбачає усвідомлення не лише фактичної правової дійсності, а й правових моделей майбутнього в контексті їх реформування.

Залежно від рівня культури, методологічної забезпеченості суб'єкта та вибору предмета вивчення праворозуміння може бути повним або неповним, правильним чи викривленим, позитивним або негативним, професійним чи непрофесійним, науковим або позанауковим. Окрім того, в юридичній літературі виокремлюються такі рівні праворозуміння: буденний (буденно-емпіричний), професійний (практичний), науковий (теоретичний) і філософський [4, с.197]. Багатоманітність підходів до праворозуміння, множина різних за своїм змістом і спрямованістю концепцій, доктрин, шкіл і вчень права як в історії правової думки, так і в сучасній юриспруденції має не лише світоглядні та методологічні причини, але й обумовлена в першу чергу плюралізмом тієї правової дійсності, що мала місце та існує в різних країнах. Право є явищем, яке нерозривно пов'язане з простором і часом, тобто з конкретним людським буттям. Воно функціонує в глибинах життя, рухається в часі та змінюється разом з ним під впливом значної кількості суспільних і природних факторів. Залежно від умов місця та часу в якості права виступає то одна, то інша матерія, то в одній, то в іншій її формі. І хоч у праві втілюються «вічні» цінності – ідеали справедливості, свободи та рівності, їхній зміст із плином часу також зазнає змін: з'являються нові аспекти, зв'язки, прояви, виміри, які потребують поглибленого осмислення [2, с.11; 4, с.188].

У певних просторово-темпоральних координатах більш рельєфними проявляються ті або інші властивості права. Динамічно розвивається також низка чинників, які впливають на праворозуміння – цивілізаційні, ідеологічні, релігійні, моральні, національні, міжнародні, економічні, політичні тощо. При цьому плюралізм підходів до права, розмаїтість моделей розуміння права (типів праворозуміння) цілком адекватні сучасному розвитку гуманітарних наук і не є ознакою кризи або особливості юриспруденції. Наприклад, таке ж різноманіття точок зору має місце і в питаннях про поняття суспільства, політики, влади в політології, соціології, культурології тощо.

Підхід до розуміння права (тип праворозуміння) – це зумовлений світоглядною позицією суб'єкта пізнання певний образ (спосіб бачення, «кут зору») права, що відображає його сутність і зміст, функціонування та призначення в житті людини, суспільства і держави. Підхід до праворозуміння характеризується сукупністю найбільш загальних сутнісних властивостей права (теоретична складова) та ознак ціннісного ставлення до нього (практична складова) [3, с.74]. Багатоманітність точок зору на природу права зумовлює множинність критеріїв виокремлення підходів до праворозуміння [12, с.224]. Право взагалі неможливо розглядати без паралельного теоретичного усвідомлення шляхів його пізнання, адже суб'єкт праворозуміння завжди отримує таке право, залежно від того, якими методами він його відкрив і розробив. Інші методи – інше право, інша теорія пізнання – інша теорія права, скільки гносеологічних концепцій – стільки й концепцій права [13, с.43]. Найпоширенішою підставою для виокремлення підходів до розуміння права є юридико-світоглядний критерій, тобто вихідні концептуальні ідеї (наддержавно-природні, державні чи реально-життєві), які відображають справжні аспекти права як соціокультурного феномена.

На науковому (теоретичному) рівні сформувалися такі основні (класичні) підходи до розуміння права.

Природно-правовий (юснатуралістичний, ідеологічний) підхід до розуміння права – основний акцент робить на праві як духовному, надпозитивному феномені, ідеалах справедливості, моральності, індивідуальної свободи, рівності, невідчужуваних правах людини, суспільної злагоди та інших цінностях, без яких право просто немислиме. Вихідна форма буття права – суспільна свідомість, ідея, уявлення про право, важливою складовою якого є природні, невідчужувані права людини. Головною особливістю природно-правового мислення є критична оцінка позитивного права з позицій моралі, розмежування права та закону. У разі суперечності між природним і позитивним правом перевагу має природне право. Мораль – не просто бажана властивість, яку потрібно запровадити у право, а радше суттєвий елемент права, яким воно є насправді [14, с.14]. Головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця. Природні права належать людині від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх. Основні ідеї природно-правового підходу до розуміння права не втрачають свого актуального звучання й на теперішній час. Властиве їм прагнення до справедливості та захисту прав людини і всього народу продовжує бути одним з головних напрямів правової реформи. Водночас категоричне протиставлення права та закону не сприяє зміцненню законності та правопорядку в суспільстві, провокує невиконання законів під приводом їх неправового змісту.

Позитивістський (нормативістський, юридико-позитивістський, етатистський) підхід до розуміння права – виник на ґрунті класичного позитивізму, тобто філософського напрямку, що проголошує єдиним

джерелом справжнього (позитивного) знання конкретні (емпіричні) науки, заперечуючи значення філософії як загального методу пізнання. Позитивістський напрям праворозуміння ґрунтується на тому, що необхідного зв'язку між правом і мораллю не існує, закон і право ототожнюються, владна примусовість ідентифікується в якості визначальної ознаки права. Вихідна форма буття права – норма права. Права людини розглядаються як такі, що даровані державою, тобто людина ставиться у пряму залежність від останньої. Предметом юридичної науки є «право у власному розумінні», позитивне право, незалежно від того, справедливе воно чи несправедливе. Позитивне право – це чинне в певному суспільстві право, що розглядається в аспекті його конкретно-визначених змісту та форми, тобто таким, яким воно безпосередньо виступає як регулятор суспільних відносин. Позитивістський підхід до пізнання права зосереджує увагу на нормативно-інституційних аспектах права, без яких такі його вимоги як формальна визначеність, точність, передбачуваність, упорядкованість, однозначність, стабільність є недосяжними. Проте некритичне ставлення до закону гальмує реалізацію правової реформи. З позицій цього підходу виправданою є будь-яка несправедливість, якщо вона встановлена законом.

Соціологічний підхід до розуміння права – базується на тому, що право існує в нерозривному зв'язку з суспільними відносинами, які й є об'єктом правового регулювання, а тому норми права слід аналізувати спільно з усіма соціальними умовами, що склалися і в яких діє певна правова система [15, с.12]. Вихідна форма буття права – суспільні відносини, відносини, що складаються у сфері правозастосування. Лише право в дії є «живим правом», право ж у тексті норм закону – «мертве». Право являється тим, що фактично здійснюється судами й іншими суб'єктами у сфері правозастосування. Право ж, яке міститься на папері (писане право), є лише ймовірним правом. Писане право не може передбачити всього, оскільки лише юридична практика здатна наповнити це право конкретним змістом, розкрити і доповнити його, зробити реальним. Право – це частина життя, що змінюється разом з навколишньою дійсністю, тому право може існувати поза буквою закону.

Прихильники соціологічного підходу до інтерпретації права переносять акцент з абстрактних ідеалів і нормативно-правових текстів у площину конкретного, динамічного функціонування права, його дії в реальному житті, насамперед у правовідносинах та юридичних рішеннях, без чого ідеали та юридичні тексти перетворюються на декларації й перестають бути правом. З позицій соціології права успішно вивчаються інститут сім'ї, нормотворча діяльність, причини злочинності та криміногенні чинники в поведінці. Як показав досвід реформи муніципальної системи Польщі, її успіх значною мірою було забезпечено завдяки зворотному зв'язку громадськості та публічної влади, в якому значна роль належала соціологічним методам дослідження ефективності запроваджуваних норм права [12, с.231 – 232]. Разом з тим слабкою стороною цього підходу є відсутність чітких меж між правом і правовою поведінкою. При цьому втрачаються критерії для розрізнення правомірної та протиправної поведінки. Перенесення всієї ваги правотворчості на осіб, які застосовують право, ставить під сумнів поділ державної влади, підвищує небезпеку адміністративного й суддівського свавілля.

Інтегративний (інтегральний) підхід до розуміння права – виник на основі полілогу всіх шкіл і течій у сучасному правознавстві як західних, так і східних. Цей підхід до праворозуміння полягає не в механічному поєднанні суперечливих позицій, а в синтезуванні теоретично значущих аспектів, опрацьованих конкуруючими науковими теоріями, виходом на новий рівень їх узагальнення та осмислення. Такими формами буття права, що становлять ядро праворозуміння, є правова ідея чи правосвідомість (природно-правовий підхід), норма права (позитивістський підхід), правовідносини (соціологічний підхід). У межах цього підходу стверджується, що сучасна юриспруденція потребує переосмислення своїх теоретичних підвалин у напрямі їх інтегральності, тобто адекватності цілісному характерові права, системній єдності форм його виявлення. Центральною ланкою такої концептуалізації праворозуміння пропонується визнати ідею, згідно з якою природа права полягає не в його наперед заданості в організації самої дійсності чи осмислюючого її людського розуму, а в постійному «самостворенні» права в процесі інтерактивності його суб'єктів [16, с.264]. Таким чином, інтегративне розуміння права є наслідком теоретичного пізнання та практичного освоєння соціально-правової дійсності, що базується на комплексному використанні досягнень різних підходів до осмислення права, які у своїй гармонійно синтезованій єдності відображають багатоаспектне бачення права: його сутності (природи), джерел, процесів формування і функціонування, цінності та призначення в житті окремої людини, суспільства і держави в цілому.

Поряд з розглянутими вище основними підходами до праворозуміння юридичній науці відомі й інші підходи до пізнання права, зокрема генетичний, системний, інструментальний, функціональний, психологічний, марксистський та ін. Розглянуті вище підходи до розуміння права є свідченням його складної природи. Кожен з цих підходів має свої переваги та недоліки, їх поява і розвиток зумовлені природним поступом суспільства й засвідчують соціальну цінність права в житті людей. Підтримуючи

зміст одних з цих підходів і відхиляючи інші, варто в кожному з них відшукати те раціональне зерно, яке допомагає краще осягнути сутність правової реформи. Саме тому проблема праворозуміння має не лише вагоме пізнавально-теоретичне, а й практичне значення, адже надзвичайно важливо суб'єкту реформування у практичній діяльності враховувати домінуючий у суспільстві тип праворозуміння. Усвідомлення того, що право може виражатися в різних формах буття, дозволить краще зрозуміти правову матерію, спрогнозувати її розвиток у майбутньому і уникнути помилок під час її реформування [3, с.63].

Правова реформа є актуальною категорією теорії держави та права [17, с.52]. В юридичній літературі представлені різні точки зору щодо визначення правової реформи. Так, на думку О.І. Ющика, правова реформа – це особливе управлінське рішення, що його приймає верховна державна влада (правляча еліта), яка змушена об'єктивно змінюваними умовами функціонування державного апарату відновлювати єдність цього апарату (державної влади) і остільки є заінтересованою у свідомій зміні названого функціонування; рішення, реалізація якого в реорганізуючій діяльності державного апарату має результатом утвердження нового режиму законності, що виступає як ціль здійснюваних цією владою перетворень [18, с.70]. Згідно з міркуваннями П.М. Рабіновича реформа правової системи України (правова реформа) – це здійснювані Українською державою (або завдяки її впливу) якісні зміни соціальної спрямованості, сутності, змісту та структури законодавства й інших складових елементів цієї системи [19, с.18]. У свою чергу Б.В. Малишев під правовою реформою пропонує розуміти зміну встановлених у законах основних засад, принципів, завдань, цілей правового регулювання певних суспільних відносин, а також обумовлені цим зміни до інших положень законів і підзаконних нормативно-правових актів задля досягнення якісно нового режиму правопорядку в указаній сфері [20, с.260].

Особливу увагу з цього приводу привертає позиція В.В. Лемака, що правова реформа – це державна політика, спрямована на системні перетворення за допомогою юридичних засобів сутності держави, її основних функцій, правових основ стосунків із суспільством та окремими індивідами на основі принципів конституціоналізму та правової держави [17, с.6, 13, 31]. Грунтуючись на цій дефініції вчений виокремлює такі сутнісні ознаки правової реформи: 1) вона виступає державною правовою політикою; 2) правова реформа є реформаторською діяльністю і в цьому плані відрізняється від еволюції, з одного боку, і революції, з іншого; 3) вона заснована на законі («правовому законі»), тобто здійснюється виключно на основі чинного законодавства та в межах, визначених ним; 4) правова реформа здійснюється переважно за допомогою юридичних засобів; 5) вектор правової реформи полягає в становленні інститутів конституціоналізму та засад правової держави, утвердженні їх у суспільстві та державі; 6) правова реформа органічно пов'язана з правом і праворозумінням у суспільстві [17, с.13, 31].

У контексті зазначеної вище останньої ознаки правової реформи В.П. Плавич стверджує, що право є одним з найбільш важливих і дієвих важелів регулювання суспільних відносин. Однак слід ураховувати, що право як елемент надбудови не є ізольованим соціальним явищем, а перебуває весь час у русі та є невід'ємною складовою суспільних процесів. Право тісно пов'язане зі станом суспільного розвитку та у зв'язку зі змінами, які відбуваються в суспільстві, потребує відповідного реформування. Досвід упровадження в Україні ринкових реформ переконливо свідчить про неможливість здійснення кардинального реформування економіки без істотних змін в інших сферах суспільного життя. У першу чергу це стосується змін у правовій сфері. Йдеться про створення такого правового механізму, який зміг би адекватно відображати ринкові перетворення в суспільних відносинах, а також забезпечувати їх демократичну спрямованість і законність, гарантувати права та свободи людини і громадянина, вільний і всебічний розвиток особистості. У той же час реформування права та формування національної правової системи для забезпечення ринкових перетворень матиме позитивні наслідки за умови, коли ці процеси спиратимуться на економічні відносини, що склались у суспільстві [21, с.49].

У цьому ж руслі, розвиваючи ідею взаємозв'язку праворозуміння та правової реформи, І.С. Тімуш обґрунтовує, що інтегральна концепція реформування галузей та інститутів публічного права України передбачає зорієнтованість на синхронізацію в досягненні таких цілей: 1) правового забезпечення реалізації лише тих державних інтересів, котрі є узгодженими з актуальними потребами суспільства та загальнолюдськими й демократичними цінностями; 2) створення належних умов для адміністративних, правозахисних, правоохоронних і громадських органів щодо їхнього сприяння здійсненню законних прав фізичних та юридичних осіб, а також передбачення адекватної відповідальності за порушення цих прав; 3) блокування можливостей реалізації незаконних суб'єктивних інтересів, діючи від імені держави чи суспільства. Необхідним моментом при цьому має бути «відкритість» юридичної догматики та правової теорії щодо досліджень динаміки суспільно-правової реальності та аксіологічних вимірів права. Водночас ключовою ознакою реформ у галузях приватного права демократичних країн (зокрема вітчизняного) дедалі відчутніше стає інтегративна зорієнтованість на гармонізацію суспільно значущих і персоналістичних його вимірів, об'єктивних і суб'єктивних аспектів детермінації смислової спрямованості права, а також

узгодження форм його позитивізації з конкретно-історичним змістом пріоритетних на поточний момент морально-правових цінностей та ідеалів [16, с.267].

Отже, на основі проаналізованого вище є всі підстави стверджувати:

Праворозуміння є засадничою, первинною категорією, яка змістово та логічно пов'язана з усіма іншими поняттями сучасної юриспруденції, зокрема правовою реформою. Праворозуміння інтерпретується як процес і результат цілеспрямованого пізнання та сприйняття сутності та змісту права як особливого соціокультурного явища, його функціонування і призначення в житті людини, суспільства та держави. При цьому праворозуміння характеризується пізнавальним, загальноправовим, теоретичним, інтегративним змістом і виконує світоглядну, аксіологічну, евристичну, організаторську, прогностичну функції.

Підхід до розуміння права (тип праворозуміння) – це зумовлений світоглядною позицією суб'єкта пізнання певний образ (спосіб бачення, «кут зору») права, що відображає його сутність і зміст, функціонування та призначення в житті людини, суспільства і держави. На науковому (теоретичному) рівні сформувалися такі основні (класичні) підходи до розуміння права: природно-правовий, позитивістський, соціологічний та інтегративний. Кожний з цих підходів є методологічним напрямом дослідження природи правової реформи, яка тісно пов'язана з домінуючим у суспільстві типом праворозуміння шляхом взаємокореляції.

Праворозуміння є ідейним фундаментом юридичної науки та практики. Засноване на науковому обґрунтуванні правових явищ, належній правовій культурі, відповідній правосвідомості людей, праворозуміння у громадянському суспільстві та правовій державі зорієнтоване на гуманістичне розуміння права як соціальної цінності й одного з найважливіших надбань цивілізації. Як складному соціальному явищу, праворозумінню, наділеному суб'єктивно-особистісним забарвленням і специфічними значеннєвими акцентами, властиве усвідомлення не лише фактичної правової дійсності, а й правових моделей майбутнього. Як наслідок, прогностична спрямованість праворозуміння є основою реформування правової системи в Україні.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія права : підруч. / [М. І. Козюбра, С. П. Погребняк, О. В. Цельєв та ін.] ; за заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2015. – 392 с.
2. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 10 – 21.
3. Лук'янова Г. Ю. Комплементаризм праворозуміння: актуальні наукознавчі аспекти : [монографія] / Г. Ю. Лук'янова ; [передм. та заг. ред. М. С. Кельмана]. – Львів : ПП Сорока Т. Б., 2014. – 212 с.
4. Козюбра М. І. Праворозуміння: плюралізм підходів до можливості їх поєднання / М. І. Козюбра // Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна : зб. наук. статей ; гол. ред. А. Мелешевич. – К. : Дух і літера, 2013. – С. 187 – 211.
5. Теорія держави і права : навч. посіб. / [С. К. Бостан, С. Д. Гусарєв, Н. М. Пархоменко та ін.]. – К. : Академія, 2013. – 348 с.
6. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5 : П – С. – 2003. – 736 с. : іл.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 10-е, допов. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
8. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підруч. / Г. О. Мурашин. – К. : Ун-т «Україна», 2014. – 561 с.
9. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. – 4-те вид. допов. і перероб. – К. : Алерта, 2014. – 524 с.
10. Шелестов К. О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правових систем : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. О. Шелестов. – О., 2010. – 22 с.
11. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння : [монографія] / [Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук та ін.] ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2013. – 480 с.
12. Крестовська Н. М. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підруч. / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.
13. Козловський А. А. Гносеологічні принципи права / А. А. Козловський // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III. – № 1 – 2. – С. 32 – 44.
14. Філософія права / За ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена ; пер. з англ. П. Тарашук. – К. : Основи, 2007. – 1256 с.
15. Алаїс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права : автореф. дис. канд. юрид. наук :

спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. І. Алаіс. – К., 2003. – 20 с.

16. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право : [монографія] / І. С. Тімуш. – К. : Атіка, 2009. – 284 с.

17. Лемак В. В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми : автореф. дис. докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. В. Лемак. – Х., 2003. – 40 с.

18. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні : [монографія] / О. І. Ющик. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. – 192 с.

19. Рабінович П. Загальна концепція правової реформи в Україні: до характеристики вихідних засад / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1. – С. 15 – 24.

20. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : [монографія] / Б. В. Малишев. – К. : Дакор, 2012. – 364 с.

21. Плавич В. П. Проблеми сучасного праворозуміння : навч. посіб. / В. П. Плавич. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. – 215 с.

**Курилін Іван Ростиславович, доцент
кафедри криміналістики та судової
медицини НАВС, кандидат юридичних
наук, доцент**

ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ, ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВУ СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Криміналістична характеристика окремої категорії злочинів є елементом структури методики їх розслідування [3, с. 16].

Під криміналістичною характеристикою злочинів слід розуміти певним чином упорядковану сукупність даних (відомостей) про криміналістично значимі ознаки злочинів [3, с. 10].

Серед науковців існують різні погляди щодо проблеми формування структури криміналістичної характеристики.

Так, В.М. Салтевський вважає, що основними елементами криміналістичної характеристики є: 1) предмет безпосереднього посягання; 2) спосіб вчинення злочину (в його широкому розумінні); 3) типова обстановка — «слідова картина»; 4) особа злочинця; [2, с. 419]

Отже, серед основних елементів криміналістичної характеристики злочинів науковці виділяють предмет злочинного посягання, і визначають його, як кінцевий продукт, результат протиправної діяльності суб'єкта, перед яким опиняється слідчий на етапі досудового розслідування [1, с. 45]

Предметом злочинного посягання *порушення авторського права і суміжних прав*(ст.176 КК України) є твори науки, літератури, мистецтва, комп'ютерні програми та бази даних, виконання, фонограми та програми мовлення, об'єкти суміжних прав.

До творів науки, літератури та мистецтва відносяться: а) літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо); виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; б) комп'ютерні програми, бази даних; в) музичні твори з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; г) аудіовізуальні твори (кінофільми, телефільми, відеофільми, діафільми, слайдофільми), твори образотворчого мистецтва; д) твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; е) фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії; є) твори ужиткового мистецтва, в тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо, якщо вони не охороняються законами України про правову охорону об'єктів промислової власності; ж) ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, твори що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності; з) сценічні обробки творів і обробки фольклору, придатні для сценічного показу, похідні твори; и) збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добром, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини; і) тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів.

Під суміжними правами законодавство України розуміє права виконавців, виробників фонограм, відеограм і програм організацій мовлення. Цим поняттям охоплюються чотири групи прав: а) права

виконавців; б) права виробників відеограм; в) права виробників фонограм; г) права організації мовлення на свої програми (передачі). Отже, об'єктами суміжних прав законодавство України визначає виконання, фонограму, відеограму і програму (передачу) теле- чи радіомовлення.

Предметом злочинного посягання *порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію* (ст. 177 КК України) є:

а) *винахід* – результат творчої діяльності людини у будь-якій галузі науки і техніки, технології виробництва тощо., об'єктом винаходу може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини), а також спосіб виробництва;

б) *корисна модель* – конструктивне виконання пристрою;

в) *промисловий зразок* – результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання, ним може бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, які визначають зовнішній вигляд промислового виробу і призначені для задоволення естетичних та ергономічних потреб;

г) *топографія інтегральних мікросхем* – зафіксовані на матеріальному носіїв просторово-геометричні розміщення сукупності елементів інтегральної мікросхеми та з'єднань між ними;

д) *сорт рослин* – штучно відібрана сукупність рослин з притаманними їм біологічними ознаками і властивостями, що характеризують спадковість, якщо вона має хоча б одну відмінність від відомих сукупностей рослин того ж біологічного виду і може вважатися єдиною з точки зору придатності для відтворення сорту;

е) *раціоналізаторська пропозиція* – технічне рішення, що є новітнім і корисним для підприємства, організації чи установи, котрим воно подається, і яке передбачає зміну конструкції виробу, технології виробництва і застосовуваної техніки або зміну складових матеріалу.

Предметом злочинного посягання *незаконного використання знаку для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару* (ст. 229 КК України) є:

а) об'єкти знаків для товарів чи послуг - словесні, зображувальні, об'ємні та інші позначення або їх комбінації, виконані у будь-якому кольорі чи поєднанні кольорів;

б) фірмове (зарєстроване) найменування – інформація про організаційно-правову форму підприємства, його тип і предмет діяльності;

в) кваліфіковане зазначення походження товару охоплює собою два терміни: назва місця походження товару та географічне значення походження товару;

Список використаних джерел:

1. Криміналістика: [підручник] / [Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.

2. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : [підручник] / М.В. Салтевський/ К. : Кондор, 2005. — 588 с.

3. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: Навч. посіб. — К.: НВТ «Правник» - НАВСУ, 1997. — 42 с.

Кучук Андрій Миколайович, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ кандидат юридичних наук, доцент

РОЗУМІННЯ ПРАВА: «НАУКОВИЙ» ПІДХІД

Одним з важливих європейських надбань є доктрина верховенства права. Можна стверджувати, що з кінця ХХ століття вона визначає напрям розвитку держав, міжнародної спільноти. Українська держава також прагне втілювати у життя її положення, проголосивши це у ст. 8 Конституції: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права». Не зважаючи на відсутність єдиної узгодженої дефініції поняття «верховенство права», навіть перекладу «Rule of Law» (в перекладі зустрічається і верховенство права, і панування права, і верховенство закону та ін.), західна культура виробила низку положень, які складають зміст Rule of Law і це верховенство безпосередньо застосовується у юридичній практиці. Одними з складових верховенства права є правова визначеність, необхідність дотримання органами публічної влади прав людини, які і визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Відтак, загальні, формально визначені правила поведінки, які приймаються (санкціонуються) державою і нею ж охороняються, складають систему законодавства, яке повинно відповідати «якості закону», тобто принципу верховенства права. На це прямо вказано у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Волохи проти України»

(і в деяких інших рішеннях у справах проти України): «Суд завжди дотримувався думки, що словосполучення «згідно із законом» не просто відсилає до національного законодавства, а й пов'язане з вимогою якості «закону», тобто вимогою дотримання принципу «верховенства права», про що прямо говориться у преамбулі Конвенції... Отже, цей вислів означає - і це впливає з предмета і мети статті 8, - що в національному законодавстві має існувати засіб правового захисту від свавільного втручання державних органів у права, гарантовані пунктом 1... Ризик такої свавільності є особливо очевидним в умовах, коли повноваження виконавчої влади здійснюються таємно...».

Таким чином, не будь який закон (як нормативно-правовий акт, який має вищу юридичну силу) має імплементуватися (згадаю закони нацистської Німеччини, за діяльність з реалізації яких понесли юридичну відповідальність лідери націонал-соціалістичної держави), а лише той, який відповідає праву, є правовим.

За таких умов юридична практика в Україні має виходити з постулату нетотожності права і закону, неправильності розуміння права як прескриптивних текстів і превалювання не закону, а права. Однак, для цього необхідно розуміти: а що собою являє право. І тут я не можу не вказати, що і до сьогодні не тільки вітчизняною, але і світовою правовою думкою не знайдено відповіді на це питання (хоча правильно було б зазначити, що у межах різних культур вироблено власне розуміння того, що є правом). Вказане дозволяє говорити про актуальність теми, винесеної у назву цієї роботи.

Аналіз наукової і навчальної юридичної літератури дозволяє виокремити два підходи до розуміння права.

Перший, умовно назву його науковим, властивий для національної (і здебільшого у пострадянських державах) юридичної науки. Для нього є характерним застосування наукових засобів пізнання, використання спеціальної термінології, суб'єкт-об'єктні зв'язки тощо. Право сприймається як закон, який можна прийняти, проаналізувати, порівняти, інтерпретувати, реалізувати та ін. Тобто право (точніше – закон) є явищем в цілому об'єктивним, що залежить від суб'єктивної волі органів публічної влади (оскільки в результаті їх цілеспрямованої діяльності воно і виникає (утворюється, твориться)).

Є суб'єкт, що «розуміє» право: пізнає прескриптивні тексти, з'ясовує їх ефективність, виокремлює засоби правового регулювання тощо.

І є засоби, що застосовуються вказаним суб'єктом для пізнання свого об'єкту – права.

Таки підхід вимагає:

1) введення поняття «праворозуміння», яким і буде позначатися цілеспрямований процес пізнання спеціальними суб'єктами права;

2) дослідження конкретного об'єкту – тексту, в якому начебто закріплено правило поведінки (яке передбачає умови і обставини реалізації цього правила, безпосередньо саме правило, негативні наслідки, що настають за порушення цього правила). Хоча навіть у навчальній юридичній літературі, в якій викладено нормативістський підхід до розуміння права, вказується, що мається на увазі логічна норма. Є текст – є норма права, відсутній текст – немає ніякої норми права.

Цей підхід має низку недоліків. По-перше, відбувається підміна понять. Право підміняється законом. Засіб обмеження публічної влади ототожнюється із волевиявленням (бажанням) публічної влади. І йдеться не стільки про один об'єкт і різні підходи до його пізнання, а йдеться про цілком різні явища – право і закон. Подібну ситуацію у сучасному суспільстві розглядають через так зване «вікно Овертона». Така підміна є корисною для публічної влади, яку не можна охарактеризувати як демократичну. Так як в демократичному суспільстві носієм суверенітету і єдиним джерелом влади розглядається народ, звичаями якого публічна влада не може нехтувати, а має сприяти їх збереженню, в тому числі і закріплюючи їх у прескриптивних текстах. Водночас, не закріплення не є підставою для відмови у захисті таких правил. Означене актуалізує питання історичної та соціологічної шкіл права.

По-друге, цей підхід відволікає від сутності права, акцентуючи увагу на необхідності формалізації специфічного явища – права. Не можна заперечувати існування різного розуміння права у різних культурах (сім'ях), при цьому закон у всіх сприймається як результат цілеспрямованої діяльності публічної влади (не буду заперечувати, що відношення до цього результату можуть бути різними: від цілковитої підтримки, до цілковитого несприйняття). Відбувається це передусім через різне світосприйняття культур. Відтак, право є елементом культури народу і такі елементи не можна розглядати тільки з погляду інтелекту (наприклад, неможливо з погляду логіки зрозуміти ціну відомих полотен Казимира Малевича «Чорний квадрат», Жана-Мішеля Баскія «Без назви», Кристофера Вула «Синій дурак», Сая Твомблі «Без назви» та ін.). В культурі переважають передусім почуття, емоції (а це акцентує увагу на психологічному підході до розуміння права). Проведу також аналогію з релігією, зокрема з таким явищем як душа.

Відтак, виникає запитання: а чи можна науковими засобами пізнати душу? На сьогодні відповідь є очевидною. Так само і з правом, яке є не стільки «науковим» явищем, скільки соціокультурним. Саме тому Європейський суд з прав людини у рішеннях намагається уникати визначати поняття. Більш того, сам

наголошує на динамічному підході до розуміння явищ.

По-третє, такий підхід фактично заперечує можливість у людей, які складають суспільство, відчуття права, адже вони не займаються цілеспрямованою діяльністю з пізнання права. Суб'єктами розуміння права, як дозволяє зробити висновок дефініція праворозуміння, є науковці, юристи-практики і ніяким чином не народ, який при цьому визнається джерелом влади, творцем громадянського суспільства, опонентом публічної влади, стороною укладення договору між ним і публічною владою щодо її організації та здійснення – Конституції.

Наступним недоліком окресленого підходу є відсутність будь-якого зв'язку з юридичною практикою.

Таким чином, право не можна розглядати суто з наукових позицій, оскільки право – це соціокультурний феномен, який не можливо пізнати використовуючи лише раціональні засоби. Відтак, потребує дослідження тематика права як елементу культури, що дозволить пізнати сутність права.

**Лазнюк Наталія Василівна, доцент
кафедри теорії держави та права
НАВС, кандидат юридичних наук**

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Однією з центральних, стрижневих проблем юридичної науки і практики є реалізація норм права. Вона стосується питань життя, ефективності, функціонування та розвитку права. Особливої актуальності реалізація права набуває в сучасних умовах, які характеризуються, перш за все, проведенням економічних, політичних, правових та інших реформ Української держави.

В даний час ведеться інтенсивна робота з оновлення законодавства. Прийнято велику кількість нових нормативно-правових актів. Від їх реалізації багато в чому залежить успіх проведених в країні перетворень. Запорукою правильного і чіткого здійснення правових норм їх адресатами (державою, її органами, посадовими особами, громадянами, громадськими та іншими об'єднаннями) є всебічне і глибоке вивчення правореалізаційних процесів.

Наукове дослідження проблеми реалізації права на загальнотеоретичному рівні важливе в методологічному плані для всіх галузей правової науки, воно дозволяє вирішувати загальні та часткові теоретичні питання, створює передумови для вдосконалення законодавства, сприяє визначенню надійного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також охоронюваних законом інтересів суспільства і держави, забезпечує підвищення ефективності правореалізуючої діяльності державних органів, у тому числі правоохоронних, сприяє зміцненню законності і правопорядку в країні [1, с. 3, 8].

У нинішніх умовах особливу увагу привертає діяльність органів внутрішніх справ (далі – ОВС), які з ціллю вирішення покладених на них суспільством і державою завдань щодо забезпечення особистої безпеки громадян, попередження, припинення та розкриття злочинів і адміністративних правопорушень, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, виконання покарань [2, ст. 2] наділені відповідними правореалізуючими повноваженнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми.

Питання реалізації права були предметом наукових пошуків багатьох вчених, серед них В. Б. Авер'янов, Н. Г. Александров, С. С. Алексєєв, О. М. Бандурка, В. Л. Грохольський, М. С. Кельман, С. С. Кузакбірдієв, Ю. Х. Калмиков, А. П. Коренєв, В. М. Корельський, В. В. Лазарєв, О. Г. Мурашин, В. Д. Перевалов, О. Ф. Скакун та інші. Все ж реалізація права у діяльності ОВС не отримала достатньої наукової розробки.

Виходячи із вищезазначеного, *метою* цієї наукової статті є теоретико-правовий аналіз реалізації права у діяльності ОВС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юридичні норми існують для того, щоб цілеспрямовано впливати на волю і мислення людей, змушувати їх вести себе так, як передбачає законодавство, регулювати суспільні відносини. Вольова поведінка людей – це об'єкт правового впливу. Через поведінку учасників суспільних відносин досягаються ті результати, яких повинен добиватися законодавець, видаючи норми права.

Розвинуте, юридично розроблене правове регулювання суспільних відносин виражається не тільки у визначенні для їхніх учасників суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, але й у встановленні порядку перетворити їх у життя. Будь-яка юридична норма існує лише тоді, коли вона виконується всіма і всюди.

Реалізація правових норм – це така поведінка суб'єктів права, яка втілює правові норми (правомірну поведінку), практична діяльність людей по втіленню прав і виконанню юридичних обов'язків [3, с. 258]. Її

можна розглядати як процес і як кінцевий результат.

Процес реалізації права об'єднує декілька способів і форм впливу на поведінку суб'єктів права. В контексті нашого дослідження їх доцільно розглянути.

За рівнем (глибиною) реалізації приписів, які містяться в нормативних актах, може бути реалізація загальних установлень, реалізація загальних правових норм поза правовідносинами та реалізація правових норм у конкретних правовідносинах [4, с. 296].

Реалізація загальних установлень – це втілення в життя загальних установлень, які містяться в преамбулах законів, в статтях, які фіксують загальні завдання і принципи права та правової діяльності. Наприклад принцип діяльності ОВС, який передбачає, що діяльність міліції є гласною [2, с. 3].

Реалізація загальних правових норм поза правовідносинами – це втілення в життя загальних норм, які встановлюють правовий статус і компетенцію суб'єктів права, тобто безперешкодне використання суб'єктивних юридичних прав і свідоме виконання суб'єктивних юридичних обов'язків без конкретних зв'язків або відносин між суб'єктами права. Сюди віднесемо завдання ОВС щодо запобігання правопорушенням та їх припинення [2, с. 2].

Таку реалізацію права поділяють на активну та пасивну форми.

Активна – передбачає реалізацію загальних правових норм, якими користуються суб'єкти права по відношенню до всіх інших суб'єктів. Цим правам відповідають обов'язки всіх інших суб'єктів не здійснювати дій, які змогли б перешкодити їх здійсненню (міліція не розголошує відомостей, що стосуються особистого життя людини, принижують її честь і гідність [2, с. 5]).

Пасивна – передбачає реалізацію норм, які містять заборону, через утримання суб'єкта від дій, за які встановлюється юридична відповідальність. Вона полягає у дотриманні обов'язків, не порушенні заборонних норм, узгодженості своєї поведінки зі змістом норм права, які встановлюють юридичну відповідальність (у підрозділах міліції не допускається діяльність політичних партій [2, ст. 3]) [5, с. 259].

Реалізація правових норм у конкретних правовідносинах – це втілення в реальні відносини конкретних норм права. Наприклад, уповноважені посадові особи ОВС здійснюють розгляд адміністративних правопорушень віднесених до їх компетенції [6, с. 222].

Форми реалізації права залежно від кількості суб'єктів можуть бути індивідуальними чи колективними.

Реалізація норм права залежно від визначеності у часі буває:

негайна (взяття під варту злочинця);

тривала строкова (адміністративний нагляд ОВС за особами звільненими з місць позбавлення волі);

тривала безстрокова (обов'язок ОВС забезпечувати безпеку громадян і громадський порядок [2, с. 10]).

Особливими формами реалізації права є ті, які знаходяться у прямій залежності від способів правового регулювання, від того, чи реалізуються в даному випадку обов'язки, дозвіл чи заборона, тобто від природи правових приписів. Їх також класифікують за складністю і характером дій суб'єкта (за участю або без участі держави):

проста, безпосередня (без участі держави) – дотримання, виконання, використання;

складна, опосередкована (з участю держави) – застосування.

Використання – форма реалізації, яка виражається у здійсненні можливостей, які виходять з дозволеного. Це така форма реалізації уповноважуючих правових норм, за якої суб'єкти на свій розсуд за власним бажанням використовують надані їм права [8, с. 314].

Для прикладу, відповідно до п. 26 ст. 11 Закону України «Про міліцію» ОВС надається право: використовувати безперешкодно транспортні засоби, що належать підприємствам, установам, організаціям і громадянам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, стихійного лиха, доставки в лікувальні заклади осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги, для переслідування правопорушників та їх доставки в міліцію [2].

Характерна риса даної форми реалізації є активна поведінка суб'єктів, при чому вона стосується суб'єктивних прав, прав на свою власну активну поведінку, на використання наданих правом юридичних можливостей (використання, наприклад, права на захист, права юридичного розпорядження об'єктами власності, виборчих прав).

Дотримання – форма реалізації, яка виражається в тому, що суб'єкти поведуть себе згідно з юридичними заборонами. Згідно із ст. 3 Закону України «Про міліцію» одним із принципів діяльності ОВС є повага і дотримання прав та свобод людини та громадянина [2].

Специфічна риса даної форми – пасивна поведінка суб'єкта, так як юридичні обов'язки при цьому реалізуються за допомогою утримання від певних дій, заборонених юридичними нормами (дотримання мір

безпеки, дотримання правил дорожнього руху).

Виконання – форма реалізації, яка виражається в обов'язковому здійсненні активних дій, які приписані нормами права. Дані дії потрібно здійснювати незалежно від власного бажання суб'єктів. Наприклад, відповідно до ст. 10 Закону України «Про міліцію» на ОВС покладається обов'язок виявляти, запобігати, припиняти та розкривати злочини, вживати з цією метою оперативно-розшукових та профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством [2].

В такій формі завжди реалізуються норми, які визначають юридичні обов'язки громадян, посадових осіб, державних та громадських організацій (військовий обов'язок, обов'язок сплати податків та ін.).

Суб'єктами використання, виконання і дотримання є державні та громадські об'єднання, їх органи, посадові особи та громадяни (також іноземні громадяни, особи без громадянства, особи з подвійним громадянством). Ці форми ще називають безпосередніми, тому що учасники суспільних відносин реалізують приписи правових норм безпосередньо самостійно в процесі своєї діяльності з метою досягнення тих чи інших матеріальних або нематеріальних результатів [8, с. 97].

Російський вчений С. С. Кузакбірдієв вважає, що «загальноприйняті ідеї про відповідність безпосередніх форм реалізації (використання, виконання, дотримання) видам правових норм (правоуповноважувачим, зобов'язувачим, заборонним) не повною мірою відображають правову дійсність. Оскільки кожна із зазначених різновидів норм носить двосторонній, надавально-зобов'язувачий характер, то будь-яка з них реалізується одночасно в двох формах: уповноваженим суб'єктом у формі використання, зобов'язаним – у формі виконання або дотримання. Двосторонній, надавально-зобов'язувачий характер правоуповноважувачих, зобов'язувачих і забороняючих норм, що закріплюють права чи обов'язки, визначає зустрічний активний або пасивний обов'язок чи право іншої сторони. Звідси випливає, що будь-яка з них одночасно реалізується у двох формах у відносинах між двома сторонами: уповноваженим суб'єктом у формі використання, зобов'язаним – у формі виконання або дотримання» [9, с. 7-8].

До недавнього часу вчення про правові норми і правореалізацію орієнтувалося в основному на регулятивні та охоронні правовстановлення, ігноруючи інші групи нормативних приписів (наприклад, так звані спеціалізовані норми, а також заохочувальні та рекомендаційні).

Рекомендаційні норми займають «проміжне» положення між зобов'язувачими і уповноважувачими. З одного боку, вони формально не обмежують свободу вибору адресатів: вони не зобов'язані їх виконувати. Але з іншого – ігнорування цих норм може призвести до недоліків в роботі ОВС і оскільки ці норми виходять в основному від вищестоящих, керівних органів та посадових осіб, це може призвести до небажаних наслідків. Здійснення цих рекомендацій в деяких випадках, навпаки, веде до застосування заохочувальних санкцій. Реалізація рекомендаційних норм, таким чином, не є ні виконанням, ні використанням в «чистому» вигляді, хоча має певні ознаки і того, й іншого. У цьому зв'язку виділяють окрему форму реалізації рекомендаційних норм – слідування [9, с. 9].

Якщо ж дані форми не дозволяють в повному об'ємі реалізувати права і обов'язки, передбачені правовими нормами, виникає необхідність застосування права, як особливої форми його реалізації. Застосування правових норм – це організаційно-владна діяльність компетентних органів держави з реалізації правових норм щодо конкретних життєвих обставин та індивідуально визначених суб'єктів (рішення начальника ОВС про порушення кримінальної справи) [3, с. 258]. Це специфічна форма правореалізації, яка потребує самостійного і більш детального розгляду.

Залежно від порядку, реалізація норм права здійснюється:

добровільно – суб'єкт права самостійно і добровільно реалізує норми, що надають йому дозволи (права), покладають на нього обов'язки і заборони (тобто здійснюється трьома способами – дотриманням заборон, виконанням обов'язків і використанням дозволів (прав);

примусово – суб'єкт права здійснює покладені на нього обов'язки у примусовому порядку (тобто здійснюється одним способом – виконанням обов'язків, лише частково – дотриманням заборон) [4, с. 297].

Діяльність органів, організацій і окремих осіб, пов'язана з виконанням, дотриманням, використанням норм права, в свою чергу поділяються на дві самостійні групи.

По-перше, правовідносини можуть виникати між суб'єктами, які знаходяться в рівному становищі, не підпорядковуються один одному. В таких правовідносинах беруть участь громадяни і громадські організації, які заключають різного роду договори, домовленості, а також державні організації (ОВС), однак не в якості органів, наділених владними повноваженнями, а як юридичні особи. В даному випадку вони, виконуючи господарські функції, знаходяться в рівному юридичному становищі з тими особами і організаціями, які вступають з ними в правовідносини, заключають з ними договори (наприклад, договір про постачання промислової продукції).

По-друге, правовідносини виникають між суб'єктами, де одна сторона має спеціальні владні повноваження. В правовідносинах подібного роду обов'язково бере участь державний орган або державна

особа, а також будь-який інший орган, який спеціально уповноважений державою; має відношення до влади (ОВС) [8, с. 94].

Якщо першу форму реалізації права через правовідносини можна було б умовно назвати цивільно-правовою, автономною, то другу форму – адміністративною.

Адміністративна форма також неоднорідна. В одних випадках активною стороною, ініціатором виникнення правовідносин являються громадяни, організація або підпорядкований орган. У інших випадках – такі правовідносини виникають на основі одностороннього подання заяви, щоб вирішити по суті будь-яке питання чи непорозуміння (подання заяви про призначення пенсії, касаційної скарги, заява підсудного про відвід членів суду, прохання громадської організації про передачу винного на поруки для перевиховання і виправлення і т.п.). Орган, наділений владними повноваженнями, в цьому випадку зобов'язується розглянути дану заяву (скаргу) і винести по ній мотивовані висновки чи рішення. Однак, така заява ще не дає підстави для встановлення завчасного змісту винесеного рішення.

Реалізація норм права загалом та у діяльності ОВС зокрема, характеризується наступними ознаками:

1) правомірність дій, тобто їх відповідність нормам права (неправомірні дії, вчинення правопорушення не можуть вважатися реалізацією норм права). Виконання завдань органами внутрішніх справ та їх співробітниками можливе не інакше як за допомогою законних методів і засобів, в суворій відповідності з їх компетенцією і в певних формах: використання наданих прав, виконання покладених позитивних обов'язків, дотримання встановлених заборон, а також застосування права у передбачених законами та іншими нормативно-правовими актами випадках [3, с. 278];

2) соціальна корисність дій – їх спрямованість на задоволення приватних і публічних потреб та інтересів суспільства і людини;

3) процедурний характер дій, регламентованість нормами права процесу (стадійності) діяльності суб'єктів права [10, с. 414];

4) вольовий характер дій, тобто їх усвідомлення, знаходження аргументів на користь балансу між суб'єктивними інтересами і нормами; настанова на дії, що відповідають нормам і принципам права [10, с. 338];

5) забезпеченість державою процесу і результату реалізації права. Норми права втілюються в життя відповідно до їх призначення: логічні (класичні) норми діють безпосередньо, спеціалізовані (нетипові) норми (загально-закріплені, установчі, прогностичні, декларативні, дефінітивні, темпоральні, тощо) – через системні зв'язки з логічними нормами в якості їх помічників у регулюванні суспільних відносин, поведінки людей [11, с. 267].

Процес реалізації правових норм у діяльності ОВС нині далекий від ідеального. Такий його стан є характерним наслідком існування кризових явищ у державному управлінні. В механізмі правового регулювання така ситуація проявляється у недієздатності багатьох правових норм, великій кількості правопорушень адміністративного та дисциплінарного характеру, в дуалістичності і структурній незавершеності адміністративної реформи.

Однією із серйозних перешкод на шляху реалізації юридичних норм взагалі і норм, які визначають права та свободи людини і громадянина, зокрема, виступають незаконні дії (або бездіяльність) державних органів (ОВС), їх посадових осіб. Дана проблема найбільш оптимально може бути вирішена за допомогою інституту відповідальності держави за заподіяння шкоди і шляхом пред'явлення потерпілим (його представником) позову безпосередньо державі. Такий механізм не тільки забезпечить якнайшвидше відновлення порушених прав громадян і юридичних осіб, але й буде сприяти посиленню державного контролю за законністю та підвищенням позитивної (перспективної) відповідальності держави, її органів, установ та їх посадових осіб за недбале, неналежне виконання своїх обов'язків. Запропонований порядок реалізації відповідальності держави реально підвищить правову активність усіх суб'єктів права: держави, її органів та установ, організацій, посадових осіб та громадян, а також сприятиме усуненню причин і умов правопорушень.

Таким чином, дослідження реалізації норм права в діяльності ОВС, дозволило нам дійти таких **висновків**, що реалізація права у діяльності ОВС – це втілення вимог правових норм у діяльність суб'єктів права (ОВС та інших суб'єктів, які вступають у правовідносини, що відносяться до компетенції ОВС) шляхом виконання юридичних обов'язків, використання суб'єктивних прав, дотримання заборон.

Її можна розглядати як процес і як кінцевий результат. Вся діяльність ОВС здійснюється через реалізацію права та має за мету втілення визначених законодавцем цілей нормативних приписів у поведінку суб'єктів правовідносин.

У зв'язку з розкриттям цієї теми можна сказати, що реалізація норм права у діяльності ОВС відіграє велику роль у розвитку держави, права та суспільства в цілому.

Подальшого дослідження потребує правозастосовна діяльність ОВС як складна опосередкована форма реалізації права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2952-VI від 1.02.2011 р. – К.: ТОВ «ВВП Нотіс», 2011. – 48 с.
2. Закон України «Про міліцію» від 20.12.1990 р. № 565-XII ; із змінами і доп. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: [навч. посіб.] переклад з рос. – Харків: Консум, 2006. – 656 с.
4. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : [навч. посіб.] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
5. Общая теория государства и права: [учеб.] в 2-х томах. - Т.2, Москва “Зерцало”, 1998. – 458 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення [зі змінами] / [Електронний ресурс] : Закон України від 7.12.1984 р. № 8073-X // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
7. Теория государства и права: [учеб.] / В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. 1-е изд. – М.: Инфра-М, 1997. – 570 с.
8. Загальна теорія держави і права: [навч. посіб.] / В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 480 с.
9. Кузакбїрдїєв С. С. Форми реалізації норма права в діяльності органів внутрішніх справ: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.01. – Теорія права і держави; історія права і держави; історія політичних і правових вчень / Кузакбїрдїєв Садрі Салїхович. Академія МВС Росії. – М., 1996. – 24 с.
10. Загальна теорія держави і права: [навч. посіб.] / М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
11. Алексеев С. С. Общая теория права : [учеб.] в 2 т. / Алексеев С. С. – М. : Юрид. лит., 1989. – Т. 1. – 267 с.

Легін Людмила Михайлівна, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 3 (м. Івано-Франківськ) НАВС, кандидат юридичних наук, доцент

ОПРИЛЮДНЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ

Право на інформацію про нові закони та інші правові акти – одне із загально визнаних міжнародним співтовариством прав людини, яке держава зобов'язана поважати і сприяти його реалізації. У Підсумковому документі Віденської зустрічі представників держав – учасниць Ради безпеки і співробітництва в Європі 15 січня 1989 р. вказується на необхідність ефективно забезпечувати право осіб знати свої права й обов'язки в цій сфері і вчиняти дії відповідно до них, з цією метою публікувати й робити доступними всі закони, адміністративні правила й процедури, які стосуються прав і основних свобод людини. Важливо також, щоб населенню й посадовим особам держави було надано достатньо часу для ознайомлення й вивчення нових законів та інших актів нормативного характеру, оскільки їхнє дотримання й виконання залежить від того, наскільки правильно їх розуміють ті, кому вони адресовані [3 с. 26-27].

Однак, у національній юридичній науці відсутні концептуальні наукові дослідження права на інформацію про нові закони та інші правові акти. На даний час, вказане право розглядається кризь призму права на інформацію. Правову інформацію визначають як окремий вид інформації, як на науковому так і на нормативному рівнях. Відповідно до Закону України «Про інформацію», правова інформація є різновидом інформації. Відповідно, дослідженнями правової інформації займаються А. Марущак [5], О. Тихомиров [11], К. Беляков [2], О. Селезньова [9]. Як вказує О. Селезньова, правова інформація має важливе значення для регулювання суспільних відносин [9, с. 204].

У вузькому розумінні, за визначенням О. Тихомирова, поняття «правова інформація» має відображати основне призначення права як універсального регулятора суспільних відносин, а саме: правова інформація – це соціально важлива інформація, яка відображає нормативні (загально-обов'язкові) або індивідуальні вимоги до поведінки (діяльності) суб'єктів, що відповідають інтересам суспільства та забезпечуються й охороняються державою. У такому аспекті виокремлюється ще одна властивість, яка

принципово відрізняє правову інформацію від усієї іншої – обов'язковість її надання державою та усвідомлення відповідними суб'єктами [11, с. 30-31].

Таким чином, правова інформація займає ключове місце у сфері правового регулювання. К. Беляков виділяє наступні основні елементи: суб'єкт, який зобов'язаний надавати правову інформацію, який наділений державно-владними повноваженнями, умовно «законодавець»; суб'єкт, зобов'язаний отримувати й усвідомлювати правову інформацію; середовище передачі та оброблення інформації [2, с. 23-25]. Відповідно, науковець робить висновок, що правова інформація носить державно-владний характер. Це обумовлено тим, що правова інформація створена «законодавцем», надається «людині», яка усвідомлює її, формуючи власну правосвідомість і правову культуру (правовий нігілізм) та трансформує у правову поведінку (правомірну, неправомірну), тобто реалізує або нереалізує надані їй можливості (суб'єктивні права) та покладені на неї обов'язки (юридичні обов'язки), у свою чергу, створюючи інформацію щодо стану правопорядку і законності [2, с. 25]. Можна зробити висновок, що правова інформація – це інформація як про прийняття загальнообов'язкового правила поведінки так і сам його зміст, а основними ознаками правової інформації є державно-владний характер та обов'язковість її надання та оприлюднення суб'єктом прийняття.

Відповідно, право на інформацію про нові закони та правові акти дає можливість повного доступу та можливості ознайомлення із правовою інформацією.

Нормативно-правове забезпечення права на інформацію про нові закони та інші правові акти здійснюється як на національному так і міжнародному рівнях.

Так, ст. 57 Конституція України закріпила право громадян знати свої права і обов'язки, зокрема, закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, не є чинними. Аналіз цієї норми національного законодавства приводить нас до того, що право на інформацію про нові закони та інші правові акти забезпечуються оприлюдненням прийнятих законів та інших правових актів.

Право на інформацію про нові закони на правові акти охороняється і Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема, ст. 10, в якій вказано, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. На підтвердження можна навести практику Європейського Суду з прав людини, зокрема, рішення у справах «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства (Sundy Times v. the United Kingdom) від 26 березня 1979 р. та Коккінакис проти Греції (Kokkynakys v. the Greece) від 25 травня 1993 р., в яких вказується на необхідність інформації про правову норму так і чіткість правової норми [4,8].

Із цією метою необхідно оприлюднювати, публікувати й робити доступними всі закони, адміністративні правила й процедури, які стосуються прав і основних свобод людини. Важливо щоб населенню й посадовим особам держави було надано достатньо часу для ознайомлення й вивчення нових законів та інших актів нормативного характеру, оскільки їхнє дотримання й виконання залежить від того, наскільки правильно їх розуміють ті, кому вони адресовані. Право на інформацію про нові нормативно-правові акти – одне із загальновизнаних міжнародним співтовариством прав людини, яке держава зобов'язана поважати його і сприяти його реалізації [6, с. 26-27].

Нормативно-правовий акт не може вважатися чинним, таким, що набрав юридичної сили, якщо він у встановленому порядку не доведений до відома виконавців, не оголошений у належній формі. Тому офіційне оприлюднення прийнятого нормативно-правового акта передбачає його офіційне доведення тексту нормативно-правового акта від імені і за дорученням правотворчого органу до відома суб'єктів права. Офіційне оприлюднення нормативно-правового акта є необхідним етапом формування вираженої в нормативно-правовому акті державної волі. Остання не може бути визнана повністю сформованою, якщо виконавці не мають можливості її знати. Створення нормативно-правового акта, остаточне формування державної волі передбачає включення такого акта в правову систему, а також його реальну дію. Це неможливо без офіційного оголошення його приписів виконавцям. Інакше нормативно-правовий акт не може стати діючим, таким, що ввійшов до правової системи.

Конституція України була прийнята 26 червня 1996 р., а опублікована – 13 липня 1996 р. в «Голосі України». Однак було вказано, що вона набирає чинності від часу її прийняття. Що ж відбувалося протягом цього терміну, до публікації тексту? Юридично Конституція була чинною, але громадяни не мали змоги як ознайомитись так і користуватись її нормами при захисті своїх прав чи інтересів.

Відтак необхідно мати на увазі той факт, що нормативно-правовий акт – формально визначений державний документ, який повинен бути офіційно, в установленому порядку оформлений для

використання. Він не може існувати без офіційного тексту. Офіційне оприлюднення свідчить, що текст у виданні є дублікатом оригіналу, точною його копією. Це формальне підтвердження факту дії нормативно-правового акта. Указані якості притаманні лише офіційним джерелам оприлюднення [10, с. 7-11].

Право на інформацію про нові закони та правові акти – одне із основоположних прав людини, що передбачає можливість отримувати інформацію про прийняття та можливість вільного доступу до точних та повних текстів законів та правових актів, з метою ознайомлення із правовими нормами.

Відповідно це право забезпечується інформуванням про прийняття нових законів та правових актів, оприлюдненням точних та повних за обсягом текстів законів та правових актів у нормативно визначені строки та у встановленому порядку, а також створенням умов для ознайомлення із їх змістом.

Список використаних джерел:

1. Антошина І.В. Інформаційна функція українського права – [Електронний ресурс]. – http://mgu.edu.ua/docs/vchen_rada/disertacii/antoshina_kd.pdf
2. Беляков К. І. Правова інформація як складова правової реальності / К. І. Беляков // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 1. – С. 22-27.
3. Дубов И. А. Законодательная инициатива: проблемы и пути совершенствования / И. А. Дубов // Государство и право. – 1993. – № 10. – С. 26-34.
4. Коккинакис проти Греції (Kokkinakys v. theGreece) // Решение Европейского суда по правам человека). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rpqi.narod.ru/echr/translation/translation/kokkinakis.htm>
5. Марущак А. І. Інформаційне право: доступ до інформації / А. І. Марущак. – К. : КНТ, 2007. – 532 с.
6. Опубликование нормативных актов / Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства/ [А.С. Пиголкин]. – М. : Юридическая литература, 1978. – 168 с.
7. Про порядок опублікування правових актів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ranslate.google.com.ua/translate?hl=uk&sl=en&u=http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1248/summary&prev=search](https://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&sl=en&u=http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1248/summary&prev=search)
8. Санді Таймс проти Сполученого Королівства (Sundy Times v. the United Kingdom). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medialaw.org.ua/library/sprava-sandi-tajms-proty-spoluchenogo-korolivstva/>
9. Селезньова О. М. Класифікація інформації: порівняння нормативного та наукового підходів / О.М. Селезньова // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 203-205.
10. Сидельников И. П. Доступность закона: правовое информирование граждан / И.П. Сидельников. – Минск : Наука і тэхніка, 1992. – 123 с.
11. Тихомиров О. О. Правова інформація: теоретико-правовий аспект / О.О. Тихомиров // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2024. – № 1. – С. 29-35.

Макаренко Л. О., старший науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України кандидат юридичних наук

КУЛЬТУРА ЯК АТРИБУТ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Одні дослідження базуються на інших, але не в тому значенні, що вони продовжують розвивати засновані іншими ідеї, а тому, що володіючи ширшою інформацією і концептуальною основою, вони глибше вивчають те саме. Кожний серйозний аналіз культури починається з самого початку і досягається того, чого він може досягти, доки не вичерпається інтелектуальний імпульс. При цьому використовуються вже відомі факти, розроблені концепції, перевіряються раніше сформульовані гіпотези; але це є рухом уже не від доведених теорем до доведення нових, а від незграбних спроб досягти найелементарнішого розуміння деколи обґрунтованих претензій на те, що його вже досягнуто і розпочато новий етап. Дослідження є вдалим, якщо вони є проникливішим – хоч би що це означало, - ніж попередні, але воно не спирається на них, а наввипередки біжить поруч [1, с. 36].

Про наукову теорію, а фактично і про науку як таку, наголошує К. Гірц, варто судити з її здатністю робити загальні висновки на основі конкретного явища. Якщо ми прагнемо встановити, що таке людина, то робити це ми можемо лише побачивши, що таке люди, а люди, крім усього іншого, ще й дуже різні. І розуміння цієї різноманітності – її спектра, природи, основи та усіх імплікацій – приведе нас до створення

концепції природи людини, яка буде обґрунтованою та правильною [1, с. 65].

Жити в культурі та нічого про неї не знати - злочинно, тому що в цьому випадку кожна дія людини може виявитися - і виявляється! - руйнівною для культури [2, с. 7]. Культура виступає як феномен, що розкриває сутність, природу, життєдіяльність людини. Людина – не тільки центр культури, але єдиний та абсолютний «простір», у рамках якого живе та функціонує культура. Поза людиною, відірвано від неї, в якості самостійного окремого субстрату культура не існує [3, с. 400]. Культура людей визначає буття і свідомість, і всі інші прояви людського життя: економіку, політику, право, мораль, релігію, науку, мистецтво, духовні переживання людей тощо [4, с. 132].

Кожен тип культури має власну систему знань; філософію і світогляд; свою релігію і стандарти «святості»; власні уявлення про те, що правильно і неправильно; форму мистецтва і літератури; власну мораль; закони, норми поведінки; домінуючі форми соціальних відносин; економічну і політичну організацію; свій власний тип людської особистості з особливим менталітетом і поведінкою [5, с. 19].

Кожна епоха, кожне соціальне утворення, що займають своє місце на різних етапах розвитку суспільної культури, створюють власні моделі суспільних відносин, свої суспільні ідеали, яким надається важливе загальнолюдське значення.

Культура фактично утворює соціальний контекст суспільства як соціальної системи. Цей контекст виступає загальною характеристикою цінності та значущості суспільства і людської особистості як явищ природної та соціальної реальності, що виявляють себе як певні культурно-історичні утворення і на рівні людини, і на рівні суспільства. Вони обумовлюються загальним розвитком цілого, тобто всієї соціальної системи, складовими якої вони є, та в той же час взаємно підтримують і визначають один одного. У сукупності це становить людську історію – у певному розумінні, досвід освоєння людського буття, зв'язок минулого, сучасного та майбутнього [6, с. 14].

Значущість культури особливо зростає в умовах сьогодення у зв'язку з необхідністю докорінного поліпшення національно-патріотичного, міжнаціонального, морального виховання молоді, формування істинно гуманістичного світогляду, для якого характерний погляд на сучасний мінливий і суперечливий світ як на взаємопов'язаний і цілісний.

Сьогодні світова наукова думка основним фактором цивілізаційного розвитку визначає людський капітал. Тому до людини висувається низка нових вимог, перш за все вона має бути обізнаною у своїй професії, здатною жити і працювати на основі отриманих знань. Тобто «знання – не поряд із людиною, знання не для іспиту, не для заліку, а знання як основа, методологія поведінки й діяльності – професійної та побутової» [7].

Система знань, що функціонують у суспільстві, повинна підтримувати комунікацію з культурою, створене на знаннях суспільство володіє необхідною духовністю. Таке суспільство може бути ефективним в усіх сферах життя. Перспективи людини визначаються її здатністю ефективно мислити, тобто проявляти компетентність у вирішенні питань. Таке креативне, ціннісно-орієнтоване мислення спирається на дисципліну, розуміння та діалог.

Спроби пізнати оточуючу правову дійсність, дивлячись на неї виключно крізь призму традицій і цінностей чужої правової культури, забуваючи при цьому співставляти отримані результати з власними правовими надбаннями і напрямками розвитку, призводять, як правило, лише до трансляції чужих поглядів і стереотипів, а відтак не мають творчого характеру і нездатні збагатити національну правову культуру [8, 10]. Більш продуктивним є рівноправний діалог різних правових культур, який з одного боку, допомагає подолати замкнутість і однобічність поглядів і підходів кожної з них, а з іншого – не спричиняє їх злиття, оскільки кожна зберігає свою органічну єдність, цілісність і неповторність.

Отже, визначальним змістом та основною метою правової культури є сприяння, створення у суспільстві умов упорядкованості, які б були б забезпечені економічно та юридично, і які дозволили б людині здійснювати свої права, захистити їх у разі порушення; визначення характеру відносин особистості з суспільством та державою; забезпечення функціонування суспільного та особистого життя при дотриманні порядку та норм поведінки у відповідності з морально виваженими юридичними засобами, які мають на меті забезпечення процесів виживання, існування та самозбереження суспільства як системи [9, с. 25].

Сьогодні є нагальною потреба у відповідній сучасним умовам життя ефективній системі правовиховного впливу, яка б урахувала всі особливості світогляду сучасної людини, останні досягнення правознавства, психології, філософії і сформувала високу правову культуру особи [10, с. 3].

Слід зазначити, що право являє собою самостійний, значимий феномен цивілізації і культури, покликано регулювати суспільні відносини в умовах демократії, економічної свободи, свободи особистості. Як вияв цивілізації і культури право може «побороти» негативні сторони державної влади, бути носієм і гарантом природних прав і свобод людини, дати гарантований простір вільному розвитку особистості.

Саме події, які відбуваються нині в країні, ще раз засвідчили, що проголошена у 1991 р. державна

незалежність потребує постійного захисту і глибокого розуміння, оцінки того, що відбувається навколо нас. Сьогодні як ніколи українське суспільство готове відстоювати національні цінності, українську державність, орієнтацію на фундаментальні орієнтири світової цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе / К. Гірц / Пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2001. - 542 с.
2. Культурологія: учебник / Под ред. Ю. Н. Солонина и М. С. Кагана. – М. : Высшее образование, 2007. - 566 с.
3. Барулин В. С. Социальная философия / В. С. Барулин. - [Изд-е 2-е]. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – С. 560 с.
4. Костенко О. М. Культура і закон / О. М. Костенко // Правова держава. Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 1988. – Вип. 9. – С. 130-135.
5. Sorokin P. Social and Cultural Dynamics / P. Sorokin. - New York, 1937. - Vol. 1.
6. Селіванов В. Правова природа регулювання суспільних відносин / В. Селіванов, Н.Діденко // Право України. – 2000. - № 10. – С. 10-20.
7. Кремень В. Якісна освіта: сучасні виміри: Ми повинні готувати «інноваційну людину» / В.Кремень // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk>
8. Яковюк І. В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції / І.В.Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. - Х. : Право, 2007. - Вип. 13. - С. 3-16.
9. Діденко Н. Г. Соціальні та юридичні аспекти правової культури / Н. Г. Діденко // Правова культура і підприємництво / Ін-т приват. права і підприємництва АПрН України, Донец. ін-т підприємництва. – К. ; Донецьк, 1999.
10. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна / О. О. Ганзенко. - Автореф. дис. ... к.ю.н.; спец. 12.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - К., 2003.

Мінченко Ольга Василівна, старший викладач кафедри теорії держави і права НАВС, кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ «ЗАКОННІСТЬ»

Проблема дотримання, а точніше, реалізації одного з основних принципів права - принципу «законності» у правовій і політичній системі нашої держави варта того, щоб привернути до неї увагу наукової юридичної громадськості, політиків юристів-практиків та небайдужих представників громадянського суспільства. Криза останніх років пов'язується з необхідністю переосмислення багатьох відомих проблем, зокрема таких понять як легітимність і законність. Законність є важливою умовою існування і розвитку правової держави. Демократизація суспільного життя не може відбуватися без зміцнення законності, яка характеризується з одного боку, поширенням свободи, лібералізацією світогляду, диференціацією системи правових цінностей, а з іншого, їх невідемним наслідком – потенційною можливістю прояву соціальних відхилень.

Метою статті є висвітлення змісту поняття «законність» в контексті сучасних вітчизняних та зарубіжних інтерпретацій теорій права.

Для досягнення мети автором статті планується вирішити наступні завдання: 1) охарактеризувати сучасні підходи до висвітлення змісту категорії «законність» у сучасній літературі пострадянських країн; 2) проаналізувати аналогічні правові категорії, що використовуються у правовій системі ФРН та провести відповідні порівняння.

В основу методології для вирішення поставлених завдань покладено метод герменевтики, що дозволив здійснити адекватний аналіз текстів наукових першоджерел та метод порівняння, завдяки якому стало можливим виявити риси подібності та відмінності у праворозумінні поняття «законність» представників різних наукових правових шкіл.

Категорія «законність» є однією із складних та фундаментальних категорій в українській юридичній науці. Багатоаспектність розуміння її змісту пояснюється тим, що, виходячи із специфіки пізнавальних завдань, особливостей методологічної основи досліджень, її інтерпретація здійснюється за допомогою такого понятійного ряду як «режим», «принцип», «засіб» тощо.

На сучасному етапі в російському та українському загальнотеоретичному правознавстві

використовують поняття, яке, на нашу думку, є схоже з категорією «законність» - це термін «правозаконність», про що свідчить герменевтичний аналіз наукових та нормативно-правових джерел.

Традиційна загальнонаукова інтерпретація визначають законність як «режим (стан) відповідності дій, поведінки, діяльності посадових осіб, громадян та юридичних осіб законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті неухильного додержання останніх усіма суб'єктами права» [1, с.142; 2, с.121].

Самохвалов В.В. визначив законність як обумовлене закономірностями суспільного розвитку комплексне соціально-правове явище, що складається з трьох взаємопов'язаних складових (принцип, метод і режим існування держави) і яке полягає у єдиному розумінні, суворому й неухильному виконанні всіма суб'єктами правовідносин вимог законодавчих актів, що мають відповідати принципу справедливості як у процесі правореалізації, таку і в ході правотворчості [3, с. 25].

З точки зору Вопленка М.М. законність слід визначати як реалізовану в режимі демократії систему ідеологічних, психологічних та юридичних вимог правомірної поведінки всіх громадян, посадових осіб, органів держави та громадських організацій [3, с.28].

Останнім часом в сучасній науковій літературі зустрічається також інший термін – «правозаконність», який також використовується для позначення явища всебічної та неухильної реалізації вимог закону та є началом формування відповідного категоріального ряду. Так, С.С. Алексєєв, досліджуючи проблеми становлення правової держави, наголошує, що для суспільства, в якому стверджується верховенство права, є характерним органічне поєднання права і законності, відтак цілком доречно говорити про „правозаконність” як цілісне і фундаментальне явище, властиве суспільству з розвиненими громадянськими і демократичними інститутами [4, с. 193].

Такий спосіб інтерпретації співвідношення двох правових явищ є прикладом наближення до цінностей юридичної школи, з одного боку, а з іншого – проявом тенденції сучасного стану розвитку методології правознавства, що полягає в інтегрованості правового знання.

Виникнення законності як правового феномена пов'язується з історією формування представницької влади титульної нації, яка була б здатною від імені народу та за допомогою законів обмежувати діяльність монархів та інших правителів. Це явище, як вважається, як принцип офіційно було сформульовано в Англії у «Великій Хартії вольностей» (1215 р.), де проголошено, що жодна людина не може бути заарештована, ув'язнена, позбавлена власності, вигнана з країни не інакше як згідно з законним вироком рівних їй на підставі закону країни. Всі ці обмеження були спрямовані проти влади короля, а вимоги були сформульовані від імені вільних жителів Англії, включно з представниками міст, а також селян [5, с.154-156]. Така традиція розуміння сутності цього правового феномена й до теперішнього часу та з деякими видозмінами змісту набула розвитку у деяких західних правових системах.

Появу нормативного терміну «законність» у Росії пов'язують з іменем Петра I, котрий своїм указом 12 січня 1722 року створив прокуратуру, наділивши її повноваженнями нагляду за суворим дотриманням законів держави [6, с. 350].

Уявлення про законність, які ще з часів Петра I поширювалися владою і кардинально відрізнялися від тих, що стверджувалися громадянським суспільством і поступово ставали чи не класичними у практиці західних країн. Варто згадати М.Г. Александрова, автора відомої праці «Право і законність в період розгорнутого будівництва комунізму» (1961 року). Законність розглядалася як принцип поведінки, яка вимагається державою від усіх громадян, посадових осіб, установ і організацій; як принцип діяльності соціалістичного державного апарату [8, с.105].

Отже, в даній інтерпретації розуміння законності є двохаспектним, як поєднання вимог дотримання законодавства у двох напрямках: від держави до суспільства та безпосередньо до самої держави (державний апарат), яка є суб'єктом законодавчої діяльності.

Пізніше законність розглядали як необхідну передумову соціалістичної демократії, як загальний принцип права, що свідчить про багатоаспектність інтерпретації її змісту, а отже різноплановість використання.

Із впровадженням до наукового обігу поняття «правозаконність», яке з'явилося як результат поширення ідеології природно правового спрямування на протипадаючій парадигмі позитивізму, виникають питання співвідносності зазначених понять та розмежування їх обсягів змісту.

Ідея правозаконності (rule of law), концептуально розроблена в роботах мислителів ліберального напрямку XIX-XX рр. (А. Дайсі, М. Оукшота, Ф. Хайєка), трактувалася як інструмент забезпечення в суспільстві правової свободи. В даному випадку спостерігаємо чітке розмежування права і закону при якому закон умовою і засобом втілення права у реальну площину життя, а разом з ним свободи та справедливості.

Правозаконність означає впровадження в життя не будь-яких норм, а засад гуманістичного права,

перш за все невід'ємних прав людини і пов'язаних з ними інститутів, у тому числі загальнодемократичних правових принципів приватного права, незалежного правосуддя [7, с. 132]. Деякі автори пояснюють, що в суспільстві, в якому затверджуються ідеали сучасної ліберальної цивілізації, постане неухильне і жорстке панування закону і водночас сам закон – вже не продукт влади, її свавілля, а вираження великих ліберальних цінностей, відродженого природного права, насамперед невід'ємних прав людини. Тобто правозаконність є особливий, вищий тип законності, наявність якої можлива лише за умов розвинутого громадянського суспільства і правової держави [8, с.392-393].

Отже, виходячи із зазначеної позиції, законність можна тлумачити у двох контекстах: формальному та сутнісному. З одного боку вона може бути істинною, тобто такою, яка відповідає гуманній сутності права, правам людини, справедливості, а з іншого- виключно формальною, яка зводиться до дотримання будь-яких норм, якщо вони встановлені чи санкціоновані державою. Для першої необхідна наявність демократичних, суспільних, політичних і ідеологічних передумов, відповідна правова культура і повага до права, усвідомлення його об'єктивної необхідності і справедливості. Для іншої усе це є необов'язковим, а лише вказує на другорядні фактори, що сприяють реалізації закону.

Окрім цього в українському та російському правознавстві категорія законності використовується також для визначення інших важливих політико-правових понять, зокрема, таких як «легальність» та «легітимність» або «легітимація». «Легальність»- законність, дозволеність, відповідність чинним законам [2, с. 165], «легітимація» (від лат. Legitimus – законний, узаконений) - визнання або підтвердження законності певного права або повноважень особи [2, с. 165].

Визначення особливостей змістовної інтерпретації категорії «законність» має не тільки методологічне значення, але й практичне, що обумовлюється безпосереднією причинно-наслідковими зв'язками реалізації закону із реалізацією ідеї верховенства права. Зокрема, як вказується у сучасних правових джерелах стан і функціональна здатність державного і правового порядку залежать від того в якій мірі втілюється в життя уявлення про справедливість права у правовому суспільстві. Так, наприклад, у праворозумінні Англії існує значна кількість праць з проблематики верховенства права, в яких автори звертаються до категорії законності. Зокрема, як зазначає Б.Таманага, існуючі визначення законності можна звести до двох основних груп, відомих як «формальні» і «матеріальні». Формальні визначення –це 1) правління на основі закону, де закон розглядається як інструмент урядової дії; 2) законність як сукупність формальних вимог до закону та порядку його реалізації: загальність, передбачуваність, зрозумілість, чіткість; 3) законність – як ознака демократизації суспільного життя.

Матеріальними (змістовними) елементами законності, за допомогою яких розкривається зміст категорії верховенства права є : 1) індивідуальні права – власність, контракти, приватність, автономія; 2) право гідності; 3) держава загального добробуту – реальна рівність, добробут, захист громади. Відповідно до вище викладених інтерпретацій законності, формальні теорії зосереджуються на належних джерелах і формі їх реалізації, тоді як матеріальні теорії акцентують увагу на змістовних характеристиках закону, що має узгоджуватись з правовими або моральними принципами.

На відміну від українського праворозуміння категорії «законність», у німецькому правознавстві аналогічне явище для позначення використовується у декількох поняттях: „Legalität“, „Gesetzlichkeit“, „Legitimität“, „Validität“ [2], „Gesetzmäßigkeit“, „Rechtllichkeit“, „Rechtsmäßigkeit“, „Rechtsbeständigkeit“, „Rechtsbestand“ [8] . Проте, якщо взяти кожне поняття окремо, то воно має певну відмінність або й дещо інший зміст. Так, термін „Gesetzlichkeit“ означає законність, однак не є поширеним в німецькій юридичній літературі. Термін „Validität“ перекладається як законність, дійсність і вживається найчастіше у значенні «дійсність». Слова „Rechtllichkeit“ та „Rechtsmäßigkeit“ – перекладаються як справедливість, чесність, правомірність, законність, легітимність. Водночас категорію „Rechtsbeständigkeit“ вживають як „дійсність“, а в іншому джерелі як „законність“. Разом з цим термін „Rechtsbestand“ є синонімом до терміну „Rechtsbeständigkeit“, а отже, за аналогією означає законність.

Привертає увагу дослідження А. Жалінського та А. Рьоріхт «Введение в немецкое право», де ми знаходимо ще один термін „Rechtsstaatlichkeit“, який автори трактують як державна законність і називають це одним із принципів держави (або одним із правових начал держави) [9, с.139].

Однак, особливого пояснення потребують терміни „Legalität“ - законність і „Legitimität“ – законність, легітимність, які найчастіше зустрічаються в нормативних або доктринальних юридичних текстах. Тут треба зважити на зауваження спеціалістів із порівняльного права та термінографії, які наголошують на підвищеному ступені складності перекладу термінології іноземних терміносистем права, що належать до різних правових сімей чи груп, оскільки у кожному суспільстві чи культурному просторі історично склалося різне розуміння чи то філософське осмислення права, накопичилися розбіжності у визначенні та розумінні правових понять. [10, с.10]. Так, наприклад, термін „Legalität“ (легальність, законність) інтерпретується в політико-юридичному контексті. Отже, легальним, законним є індивідуальна

чи державна діяльність тоді, коли вона співпадає (відповідає) з існуючим (діючим) правом і законом, тобто відповідає вимогам позитивного права - конституції, законам, іншим правовим приписам, а також світоглядним засадам щодо розуміння явища права як міри свободи та справедливості. В даному випадку юристи використовують інтегративний підхід в якому поєднуються право і закон. „Legalität“ вони також тлумачать як поняття для зовнішньої, формальної відповідності дії окремої особи чи держави з конкретним законним порядком, не беручи до уваги внутрішнє ставлення особи до права і до мотивів його діяльності

Інший синонімічний термін „Legitimität“, який в перекладі також означає „законність“, вживається в політико-соціологічному контексті для визнання гідності (чесноти) державної влади через дотримання визначених принципів і соціальних цінностей. Другий аспект використання терміну „Legitimität“ пов’язується з необхідністю виразу почуттів довіри до діючої політичної влади, яка діє на засадах закону. „Legitimität“ („Legatimation“) є властивість політичної влади, а «Legitimation» є процес, який забезпечує цю властивість.

У підручнику „Rechtstheorie“ Б. Рютера і К. Фішера термін „Legitimation“ - законність розглядається у формальному та матеріальному аспекті. Зокрема, аналогічно до позиції Б.Таманаги формальна законність припускає, що процес і зміст законодавства повинен бути відкритим для громадян і повинен захищати соціальні інтереси. Правила для контролю державної влади і для процесу законодавства, а також змістові кордони здійснення влади містяться в конституції [14, с. 58].

Крім того, поняття законності використовується у кримінально-процесуальному праві ФРН, для позначення відповідного принципу, зміст якого полягає у зобов'язанні прокурора при наявності достатньої кількості доказів реалізувати власну ініціативу щодо провадження по справі. Цей принцип виявляється також у законодавчому закріпленні обов’язковості кримінального переслідування за скоєння злочину (§§ 152 II, 160 I, 163 StPO).

Співставляючи юридичну категорію у різних правових системах (ФРН, Україна), приходимо до висновку, що поняття «законності» використовується в обох правових системах для позначення аналогічних правових явищ, що мають величезне значення у забезпеченні гарантованих державою прав і свобод людини і громадянина.

Категорія «законність» є однією із фундаментальних та розповсюджених категорій загально-теоретичного та галузевого правознавства, яка широко використовується у правовій лексиці юристів правових систем України та ФРН. Саме на цій основі та виходячи з функціонального призначення законності у механізмі правового регулювання українські та німецькі дослідники-юристи працюють над проблемами як загально-теоретичного так і прагматичного (практико-прикладного) характеру, визначаючи шляхи реалізації законності, механізми відновлення, удосконалення, посилення та засоби забезпечення.

Разом з цим, незважаючи на ідентичність правового явища законності у різних правових системах, на понятійному рівні спостерігаються певні розбіжності змістовного характеру, які пов’язані з тонкощами розуміння дії закону та режиму, який формується на цих засадах. Зокрема такими відмінними інтерпретаціями слід назвати: 1) В українському правознавстві широко використовується підхід, в якому законність характеризується як режим точного та неухильного виконання закону. Мають місце підходи, де законність характеризується як принцип, як вимога сучасності, фактор демократизації. 2) Спостерігається тенденція поширення інтегрованого праворозуміння, в якому відбувається поєднання позитивістського та природного праворозуміння, на підставі чого сформовано категорію «правозаконність».

Аналогічні за змістом категорії вживаються і в правознавстві ФРН. Законність розглядають як форму набуття офіційного загальноновизнаного характеру владних рішень, як необхідну ознаку правової держави, що проявляється у верховенстві права, як справедливість, як принцип в кримінально-процесуальному праві. Загалом у терміносистемі права Німеччини нараховується більше десяти синонімів для терміну «законність», що є схожим з елементами праворозуміння Англії.

Таким чином, термін «законність» має різне змістовне навантаження як в правовій системі України, так і в правовій системі ФРН, що обумовлено особливостями правових терміносистем, які формуються на різних методологічних засадах та виконують функції пояснення правових явищ.

Список використаних джерел:

1. Популярна юридична енциклопедія / [В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
2. Сучасна правова енциклопедія / [Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Міщенко Н. М. та ін.] ; за заг. ред. О. В. Зайчука. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
3. Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження. – К.: Юстиніан, 2004. – 216 с.
4. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – Харьков : Изд-во БЕК, 1994.

5. Всеобщая история государства и права [под. ред. К. И. Батыра]. – М. : Былина, 1995. – 416 с.
6. Немецко-русский юридический словарь. Ок. 46000 терминов [под ред. П. Гришаева, М. Бенямина]. – [4-е изд., стереотип.]. – М. : РУССО, 1996. – 624 с.
7. Ильин А. В. Из истории права : многоуровневый учебник для 10-11 классов / А. В. Ильин, С. А. Морозова. – СПб, 1997. – 457 с.
8. Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма : [монография] / Н. Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1961. – 296 с.
9. Алексеев С. С. Философия права / С. С. Алексеев. – М. : Изд-во НОРМА, 1998. – 336 с.
10. Теорія права і держави : підручник / [Борщевський І. В., Васильєв А. С., Зілковська Л. М. та ін.] ; за заг. ред. А. С. Васильєва. – К. : КНТ, 2010. – 464 с.
11. Хайнц Энгельберт. Русско-немецкий юридический словарь. Ок. 400000 терминов и 1000 сокращений. – М. : Издательство «Die Wirtschaft Berlin», «Траст» Москва, 1995. – 720 с.
12. Шаблій О. А. Переклад юридичних текстів (на матеріалах правничих термінологічних систем ФРН та України) / О. А. Шаблій. – К. : Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2008. – 212 с.
13. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рёрихт. – М. : Спарк, 2001. – 767 с.
14. Rütters Fischer- Rechtstheorie. 5. Auflage Verlag C.H. Beck. –München, 2010. – 633 s.
15. Таманага, Браян. Верховенство права: історія, політика, теорія / Перекл. з англ. А. Іщенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 208 с.

**Мозоль Наталія Іванівна, кандидат
юридичних наук, доцент**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

На сучасному етапі державного та суспільного життя України добробут народу є надзвичайно важливим показником об'єктивності та необхідності суспільних змін. Адже наша країна сьогодні знаходиться на складному та відповідальному періоді своєї історії як незалежна, демократична держава, в якій відбувається процес утвердження та перебудови провідних принципів, що лежать в основі її розбудови як правової та соціальної. Саме від ідеї соціальної справедливості залежать основні механізми забезпечення такого добробуту, вона виступає визначальним фактором демократизації та стабілізації суспільного розвитку, євроінтеграції та подолання пережитків тоталітарного режиму, побудови громадянського суспільства. Зв'язок «соціальна справедливість – право – законність» найяскравіше простежується у процесі створення правового суспільства та формуванні держави із соціально орієнтованою економікою.

Для нинішнього суспільства соціальна справедливість більш актуалізується як юридична категорія, що відповідає новій соціально-політичній орієнтації нашої держави як правової; категоричним економічним та соціально-політичним перетворенням, що відбуваються в нашій країні. У зв'язку з цим виникає потреба в оновленні поглядів на зміст та сутність даної категорії, її ролі у житті народу, вирішенні невідкладних соціально-економічних проблем захисту населення [1, с.10].

Соціальна справедливість є одним із багаточисельних аспектів справедливості, з-поміж яких вирізняється оригінальною проблематикою визначення принципів та методів розподілу суспільних благ. Однак, в буденному спілкуванні, а також подекуди і у науковій літературі спостерігається некоректне ототожнення понять «справедливість» та «соціальна справедливість». Однією з причин такого невірної трактування є те, що концепт справедливості спершу стосувався об'єкта філософських досліджень, а вказана соціальна проблематика була невід'ємною складовою його контексту починаючи від періоду зародження філософії як окремої галузі знання.

Найбільш яскраво юридичний зміст категорії соціальна справедливість розкривається через право, пише В. С. Нерсисянц. Соціальна справедливість і право мають багато спільного в походженні, сутності, функціях, змістових виразах. Правове у своїй основі завжди конструюється як справедливе, а терміни «правове» і «право», «справедливість», «праведне» близькі за змістом і мають юридичне спрямування. Але їх не можна ототожнювати, тому що правове не завжди є справедливе, а справедливе не обмежується лише правовою сферою [4, с. 246]. Справедливість входить у поняття права, тому що право за визначенням справедливе, а справедливість – внутрішня властивість і якість права, категорія і характеристика правова, а не позаправова (не моральна, не релігійна). Справедливість – це самосвідомість, самовираз і самооцінка права і разом з тим – правова оцінка решти всього позаправового. Навіть втілюючись у конкретній правовій системі, справедливість значною мірою залишається явищем правосвідомості, соціальним критерієм права. «Якого-небудь іншого принципу, крім правового, справедливість не має».

З точки зору соціальної справедливості в суспільстві оцінюються такі поняття як право, політика, суспільні явища і факти, правова поведінка тощо. Вона є механізмом врегулювання норм взаємовідносин людей між собою, між державою, їх права та обов'язки, без чого існування суспільства неможливе. В соціальній справедливості закладені основні соціально-правові вимоги, сформульовані в нормах права через права та обов'язки громадян. Реалізація даних правил поведінки гарантується державним примусом, який здійснюється відповідними державними органами.

Одним з таких органів є поліція, яка є важливою формою забезпечення виконання приписів влади. Перед нею поставлено чіткі завдання й визначено основні принципи діяльності – справедливість, законність, гласність, гуманізм тощо. Щодо утвердження соціальної справедливості у вирішенні поставлених завдань поліція орієнтується на визначальну роль природного права в житті суспільства, згідно з яким первісно існують уявлення про добро і зло, справедливість, гідність людини, рівність, невід'ємні права людини на життя, недоторканність, свободу, які ні виконавча, ні законодавча, ні судова влада не можуть ігнорувати. Дані загальнолюдські цінності не даруються державою, а тільки фіксуються нею в конституційному, і на його основі - в іншому законодавстві.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх забезпечення є пріоритетним у діяльності усіх державних органів. Рівень дотримання прав і свобод людини, саме практичної, а не задекларованої реалізації, є основним критерієм, за яким оцінюється демократичність держави, умови дотримання соціальної справедливості.

Враховуючи дані факти, завдання щодо поліпшення стану охорони правопорядку, захисту громадян від злочинних посягань, дотримання законності в діяльності органів Національної поліції набуло в нашому суспільстві якісно нового змісту. Сьогоднішні темпи розбудови української державності потребують принципово нових юридичних і моральних засад у діяльності правоохоронних органів, які зумовлені підвищенням інтересу до загальнолюдських цінностей, поваги до гідності кожного окремого громадянина. Дані обставини вимагають від працівників поліції високої професійної майстерності та загальнолюдської культури, неупередженості, пріоритету в захисті прав і свобод, дотриманню справедливості [1, с. 135].

Практичне втілення в життя принципів соціальної справедливості органами внутрішніх справ, зокрема поліцією, здійснюється у процесі вирішення саме тих соціальних завдань, що є змістом соціально-правової держави:

- захист реальних прав і свобод людини і громадянина;
- правовий та соціальний захист працівників поліції та їх сімей, підвищення життєвого рівня та створення сприятливих умов праці;
- підвищення авторитету поліції, довіри до неї з боку населення;
- вдосконалення форм і методів їхньої діяльності.

У демократичному суспільстві державні органи наділені певними правами та обов'язками для забезпечення нормального функціонування суспільства. Громадяни зобов'язуються виконувати приписи держави, засновані на положеннях норм права. І якщо між державою та особистістю виникають колізії, тоді вступають у дію правозахисні механізми. Саме поліція, разом з іншими правоохоронними органами, виступає одним з елементів правозахисного механізму, значення якого полягає в забезпеченні можливості громадянам захисту порушених прав і свобод, їх поновлення та відшкодування збитків, спричинених правопорушником тощо.

Визначальною умовою ефективного функціонування правоохоронних органів є дотримання посадовими і службовими особами принципів законності та соціальної справедливості. Для працівників поліції остання не повинна обмежуватися виключно її юридичним розумінням як необхідність застосування заходів для забезпечення юридичної відповідальності й понесення покарання за скоєне правопорушення. Як один з основоположних принципів діяльності поліції соціальна справедливість має більш специфічне тлумачення.

Працівники поліції своєю поведінкою, професійною та правовою культурою формують суспільну думку про рівень не лише своєї роботи, але і роботи всіх правоохоронних органів, впливають на формування довіри населення до владних структур. Сьогодні результати проведених Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) опитувань виглядають наступним чином: новоствореній патрульній поліції довіряють 52% українців, при цьому реформованій міліції лише 22% [5].

Не слід забувати, що працівники поліції України виконують свої професійні обов'язки сумлінно, незважаючи на жорстке обмеження видатків на оплату праці, зниження соціального захисту, призупинення дії пільг і компенсацій, передбачених чинним законодавством. Проблема захисту соціально-економічних прав для працівників поліції сьогодні набуває великого значення, особливо зважаючи на те, що навантаження та відповідальність зростають, а рівень життя погіршується, деякі вкрай важливі пільги (і з

точки зору професійної діяльності, і з точки зору прожиткового мінімуму) скорочуються.

Узагальнюючи дослідження принципів соціальної справедливості у діяльності працівників поліції, слід констатувати, що в умовах перехідного періоду низької правової культури, зростання активності злочинного світу підвищується роль принципів соціальної справедливості. Але їх потенціал значно збільшиться, якщо не тільки поліція буде захищати права людини, втілювати в життя соціальну справедливість, але й якщо принципи соціальної справедливості будуть поширені на правовий і соціальний захист самих поліцейських, на задоволення соціально-економічних прав їх сімей. Самою критичною ситуацією в діяльності правоохоронних органів на краще не змінити, якщо не змінювати соціально-економічні умови їх існування, соціально не захищати самих захисників, не забезпечувати соціально-економічні права. Підвищення ефективності принципів соціальної справедливості у діяльності поліції тісно пов'язане із вдосконаленням нормативно-правової бази, поліпшенням організаційної структури і матеріально-технічного забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Сокурено Валерій Васильович; Національна академія внутрішніх справ України. - К., 2002. - 189 с.
2. Про затвердження Положення про Національну поліцію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877.
3. Ідея соціальної справедливості в українській філософії другої половини ХІХ - початку ХХ століть [Текст] : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / Макарова Алла Олександрівна ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. - Івано-Франківськ, 2008. - 207 с.
4. Нерсисянц В.С. Філософія права. – М.: Мысль, 1997. – 646 с.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1151178-riven-doviri-donovoji-patrunoji-politsiji-bilsh-nij-udvichi-vischiy-nij-do-staroji-militsiji-opituvannya.html>

**Мурашин Олександр Геннадійович,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, член-
кореспондент НАПрН України**

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УНІФІКАЦІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Проблема ідентичності – одна із найактуальніших проблем, що стали предметом наукового дискурсу на початку ХХІ ст. Найрізноманітніші процеси і явища сучасного життя розглядаються крізь призму понять „криза ідентичності”, „пошук ідентичності” тощо. За останні роки активізувалось обговорення проблеми правової ідентичності в контексті впливу уніфікації на тенденції розвитку правових систем світу [1]. Уніфікація передбачає розширення сфери взаємодії національних правових систем. У процесі взаємодії виникають протиріччя між тенденцією до універсалізації правових взаємозв'язків і прагненням зберегти індивідуальні особливості кожної з правових систем, обумовлені політичними, історичними і, насамперед, ментально-культурними чинниками. У цьому разі, природно виникає потреба у зміні вектору наукових досліджень з урахуванням тенденцій розвитку суспільства.

Сучасна політична карта світу характеризується формуванням наднаціональних систем регулювання (ВТО, ЄС, НАТО, МВФ та ін.), які нав'язують цілим країнам політику, часто на шкоду власним інтересам останніх [2, с.22]. За таких умов для національних правових систем тих країн і держав, які в результаті системної кризи кінця ХХІ ст. опинилися в складній соціально-економічній ситуації (що істотно послаблює їх конкурентні позиції у світовому співтоваристві), зростає актуальність проблеми їх правової ідентичності та збереження самотності.

Особливо ця проблема загострюється у зв'язку з явищем так званої юридичної експансії, котру в літературі кваліфікують як процес і результат нав'язування одним суспільством (частиною суспільства, державою, соціальною групою і т.п.) своєї правової системи іншому суспільству [3, с.10].

У методологічному плані щоб уникнути спрощеного сприйняття та аналізу юридичної експансії важливо враховувати насамперед обставину, що перебуває на поверхні взаємних відносин правових систем в умовах цього процесу, але яку окремі автори делікатно намагаються не помічати. Мова йде про очевидну перевагу в теоретичних дослідженнях геополітичної концепції нації-держави, розробленої ще на початку позаминулого століття в дусі імперської ідеології експансіонізму, яка втілює ідею завоювання і поневолення одних народів іншими. В координатах таких досліджень домінує позитивістськи направлене

волюнтаристське і етатично спрямоване уявлення про те, що головний напрям суспільного розвитку має полягати в неминучій орієнтації всіх народів на єдину систему цінностей, що кореспондуються з інтересами політичних об'єднань, котрі мають свою власну валюту, моделі економічного регулювання, правові інститути, структури управління, системи безпеки тощо. У цьому разі, для „безнадійно відсталих” від „передових” народів визнається лише право бути відповідним чином навченими та поглиненими „розвиненими цивілізаціями”, більш успішними у економічному і військовому відношеннях державами тощо.

Якщо розглядати сценарій такого розвитку під юридичним кутом зору, то світовий правовий простір постає у вигляді мозаїки із фундаментальних правових систем, об'єднаних (за термінологією Р. Давида) у правовій сім'ї – метаспільноти регіонального характеру, „...які сформувалися історично під впливом соціальних доктрин та канонічного права різних релігій, колоніальних імперій, рецепції права тощо” [4, с.208]. У цьому разі, у міжнародних взаємодіях головний пріоритет щодо системності зв'язків усередині правової сім'ї спрямований на те (тут ми повністю поділяємо думку відомого компаративіста П. Де Круза), щоб „...забезпечити якщо не повну, то, принаймні, хоча б часткову, але основну, найбільш істотну долю процесу уніфікації всіх цивілізованих правових систем” [5, с.348]. Конкретно мова йде про особливу категорію відносин між національними правовими системами, зумовленими суто практичними цілями уніфікації чинного законодавства, джерел права, юридичної техніки, правової ідеології, введення однакових норм, стилю юридичного мислення тощо [6, с.40–50].

На перший погляд, на емпіричному рівні пізнання, орієнтованому на практику в дусі позитивізму (кон'юнктурні потреби), подібна уніфікація відповідає логіці об'єктивного процесу глобалізації і не несе у собі загрози існуванню окремим національним правовим системам, навпаки, сприяє удосконаленню форм взаємозв'язків і взаємодії національних держав і права із світовими транснаціональними інститутами та об'єднаннями.

Водночас, слід визнати, що існують відносини між національними правовими системами різних країн, які не настільки очевидні при емпіричних спостереженнях. Мова йде про особливості, які можна виявити тільки на рівні теоретичного аналізу, спрямованого на визначення причин як ефективного, так і неефективного функціонування правових систем, властивостей і особливостей права, які знаходять вираження у його визначеннях, методологічних аспектах дослідження чи історичних характеристиках.

Констатація існування таких особливостей потребує додаткового пояснення. Кожна окремо взята правова система у функціональному зрізі, з одного боку, відображає (загально визнана формула) об'єктивні чинники суспільного і правового розвитку, співвідносні з природними умовами (сферами) проживання конкретного соціуму, а з іншого (тут ми повністю солідарні з українським науковцем Ю.Лободою) – зазнає впливу соціокультурних особливостей життєдіяльності конкретного народу [7, с.7]. Мова йде про те, що традиційно норми права, наприклад ті, що регулюють поземельні, торговельні відносини, повітряні міжнародні зв'язки тощо, закономірно фіксують об'єктивність існування землі, суші, водного і повітряного простору, а тепер вже й процесів уніфікації. Але їх соціальний характер і юридичний зміст завжди є і будуть різними, навіть протилежними із-за домінуючої в конкретному, історично сформованому суспільстві, моделі правопорядку (індивідуалістичної або колективістської [8]).

На цій підставі ми схильні погодитись з тезою, що виникнення, становлення та розвиток національних правових систем відбувається не просто в суспільстві або в державі, а в конкретному соціокультурному середовищі, акумулюючи правовий досвід конкретного народу [9, с. 17–19; 23 – 24 та ін.]. Останній вельми різноманітний. Відразу ж наголосимо, що визнання цього факту відіграє визначальну роль у теоретичному аналізі проблеми ідентичності національних правових систем, що існують в якості об'єктивного одна до одної явища з власною логікою та історією розвитку.

Ідея існування на міжнародній арені правових систем як об'єктивних відносно одна одної явищ, лежить в основі доктрини взаємодії національних правових систем (що виникла ще в епоху середньовіччя і набула статусу наукової у другій половині ХХ ст.) [10, с.128 – 133]. Сутність доктрини полягає в тому, що жодна з правових систем не може претендувати на роль універсального регулятора всіх суспільних відносин у межах світового соціального простору. Істотно, що в умовах юридичної експансії актуальність доктрини зростає у зв'язку з потребою у об'єктивному аналізі умов та перспектив розвитку тих правових систем, унікальність і об'єктивність існування яких на правовій карті світу необхідно ще доводити.

У юридичній літературі висловлюються різні думки щодо перспектив змін або цілеспрямованого перетворення множинності правових систем, форм їх взаємодії. Так, російський науковець Є.В.Скурко пише про три форми такої взаємодії: конвергенції, асиміляції та інтеграції [11]. Професор Ю.Н.Оборотов пише про акультурацію в контексті запозичення в правових системах і кваліфікує цей процес як явище глобальної трансформації правової системи при контакті з іншою. При цьому науковець виділяє три ступені юридичної акультурації, що здійснюється шляхом асиміляції, реінтерпретації, рецепції [12, с.367, 370 –

381]. Про чотири концептуальних варіанти теорії прикріплення пише радянський дослідник міжнародного права А.А.Рубанов [10, с.133]. Російський історик права В.Г.Графський, на основі всебічного аналізу фундаментальної праці канадського дослідника П.Глена „Правові традиції світу” пише про можливість трьох перспективних напрямків перетворення правових систем [13]. Концепція В.Г.Графського, на нашу думку, заслуговує на увагу і, перш за все тому, що визначення можливих перспективних напрямів перетворення правових систем науковець кореспондує з більш широкою проблемою поміркованого і неупередженого наукового аналізу необхідності збереження різноманіття правових традицій.

Одним із перспективних напрямів В.Г.Графський вбачає у гармонізації різних правових систем з метою закріплення домінуючої ролі однієї із утверджених вже правових традицій, наприклад кодифікованого права. Проте вчений застерігає, що усі зусилля в цьому напрямку неминуче і постійно спричинюватимуть різні конфліктні ситуації, поєднані з прагненням зберегти індивідуальні особливості в правовому розвитку.

Інший перспективний напрямок, на думку вченого, полягає у збереженні множинності правових традицій. Множинність для науковця є більш прийнятною оскільки гарантує гнучкість для вже існуючих традицій і навіть може сприйматися як гарантія їх життєздатності.

Гіпотетично В.Г.Графський пише і про можливість третього перспективного напрямку гармонізації множинності правових традицій – інтегральної – і підкреслює, що сутність її виражається не в тому, що сьогодні і на завтра здійсниться синтез кількох традицій в одну, а в тому, що лише сформується нове уявлення про відносність правового різноманіття, яка не роз’єднує, а, навпаки, має всі шанси для сприяння ефективній взаємодії правових систем світу. На рівні теорії мова йде про формування нового погляду на природу та історію права як інституту набагато складнішого, ніж вважалося раніше. На переконання В.Г.Графського: „Право повинно сприйматися, по-перше, у бінарному своєму існуванні протягом всього історичного розвитку – як звичаєве і писане право. По-друге, воно має досліджуватися у комплексній взаємодії з мораллю, релігією, політикою...” [13, с. 2].

Істотно, що в усі вище названі варіанти теоретичного аналізу форм взаємодії і перетворення національних правових систем мають перспективу уже б тому, що кожний із них, по-перше, певною мірою звернений до проблеми культурної унікальності кожної окремої національної правової системи, по-друге, загострює увагу до надто активної ідеології юридичної експансії правлячих кіл, впливової еліти і бюрократії високорозвинених країн, по-третє, дає надію на те, що в найближчій перспективі і вчені і практики зрозуміють, що ідеологія експансіонізму це – шлях до конфліктів, протистоянь з непередбачуваними наслідками, отже вона не повинна і не може мати перспективи на практиці. Розумніше було б у практичній площині не перешкоджати прагненню кожного окремого народу (нації) до збереження свого унікального правового досвіду і правових традицій. Відмовитися від практики тиску сильніших у фінансово-економічному, військовому і т.п. суспільств і держав, наддержавних і наднаціональних утворень на більш слабкі країни, фактично примушуючи їх трансформувати свої правові системи часто на шкоду власним інтересам. Доцільніше зосередити увагу на питанні інтеграції національних законодавств і правових інститутів у справі вирішення планетарних проблем, що виникли з посиленням процесів глобалізації.

У зв’язку із вище зазначеним, уявляється методологічно важливим враховувати ту обставину, що деякі з форм взаємодії правових систем, а саме, юридична асиміляція або акультурація, здійснюються шляхом виключно асиміляції і спрямовані на формування правового простору і міжнародного правового порядку, який і надалі зберігав би незмінною авторитарну модель взаємозв’язків.

Так, не складно помітити, що в умовах юридичної асиміляції нормативна, інституційна, функціональна компоненти правової системи підлягають змінам згідно з волею асиміляційного суб’єкта і що особливо бентежить та може розглядатися як пряма загроза ідентичності: „у взаємодії компонентів, пов’язаних з функціонуванням суспільної правосвідомості в системі, що підлягає асиміляції від імені владних (державних) органів і установ, або з їхньої мовчазної згоди, прямо, або опосередковано проводиться пропагандистська робота чи правове виховання, крізь призму правових та соціокультурних цінностей суб’єкта, що здійснює асиміляцію” [11, с.70].

Яку альтернативу асиміляції може запропонувати сучасна наука в умовах глобалізованого суспільства?

На наш погляд, на теоретичному рівні відповідь уже давно знайдена дослідниками міжнародного права. З урахуванням поглиблення і розширення сфери взаємодії національних держав та їх правових систем на сучасному етапі розвитку цивілізації і виходячи із факту невідчужуваності суверенітету, міжнародне право закріпило пріоритет за державою „визначати свою правову систему” [14, с.29]. Головне полягає в тому, щоб країна (держава), право якої базується на цінностях певної цивілізації, правильно могла визначати рівень визнання, меж рецепції законів та інших нормативно-правових актів, що практикуються і

дотримуються міжнародними спільнотами, які володіють іншими цінностями, мають свою історію та власні правові традиції.

Водночас слід визнати, що теорія не завжди узгоджується з дійсністю, особливо коли мова йде про слабкі держави, що опинилися у системі координат юридичної експансії. У цьому разі, в методологічному плані вирішення проблеми ідентичності кожної окремої національної правової системи (особливо це стосується тих, об'єктивність, самобутність та унікальність яких повинна бути доведена) має засновуватися не на ідеологічних концептах, що прямо співвідносяться з тією чи іншою геополітичною доктриною, а на основі ідеї збереження власної правової ідентичності та положення, що істинний сенс існування правових сімей полягає в тому, що вони є юридичним виразом культурного кола (за термінологією К. Цвайгерта), до якого тяжіє окрема національна правова система. Саме такий підхід до вирішення проблеми ідентичності, на нашу думку, дозволить забезпечити розумне поєднання національних інтересів, зберегти унікальність і своєрідність, визнати неможливими повну уніфікацію та нівелювання відмінностей у праві.

Не меншої уваги заслуговують досягнення у порівняльному правознавстві. Зокрема, на наш погляд, слід ретельніше зосередити увагу на теорії відмінностей, згідно з якою, як справедливо наголошує О. Кресін, з посиланням на американського науковця Р. Хайленда: „...для кожної правової системи притаманні власне бачення справедливості, концепція права та його місця в житті людини” а „...відмінності є такою ж цінністю, як і подібності...” [4, с.31].

Істотно, що основні положення теорії відмінностей кореспондуються з висновками історії права про особливості еволюції та розвитку національних правових систем в рамках західної чи східної моделей соціонормативної регуляції, що є основою для узагальнення об'єктивних підстав правового різноманіття, розуміння різноджерельності права, як ядра правової системи. У цьому разі, важливим є усвідомлення методологічної ролі правових традицій у формуванні правового стилю як критерію типології правових систем [15] та поглиблене вивчення фундаментальних економічних, політичних, філософських і соціологічних ідей на яких засновані відмінності у становленні, функціонуванні та розвитку правових систем [4, С.198]. Відповідно, типологічна ідентифікація національних правових систем має засновуватися не на юридичних характеристиках правових систем, а на уявленні про світовий правовий простір як комплекс правових традицій [9, с.25].

Дослідження проблеми ідентичності національних правових систем в рамках теорії відмінностей вимагає ретельного опрацювання ключових категорій, які б змістовно відображали сучасний рівень теоретичних узагальнень про механізм становлення та розвитку правових систем. В літературі є окремі небезуспішні спроби (Оніщенко Н.М.) задати стратегію дослідження цього питання через ретельне вивчення механізму взаємодії національних правових систем, який визначається як сукупність правових засобів та процедур, що сприяють узгодженню дій міждержавних та національних правових систем з метою їх гармонізації та досягнення належного правового порядку [16].

Насамкінець зазначимо, що кожна окремо національна правова система – це унікальний культурно-історичний феномен становлення, формування, функціонування і розвиток якого відбувається в конкретно-історичному, культурному і політичному контексті. Збереження цієї унікальності – це необхідна умова „екології існування сучасної цивілізації” [17, с.127].

У цьому разі, домінантою в дослідженні ідентичності національних правових систем повинно бути виявлення усталених духовно-моральнісних основ національного права в координатах методологічних схем, де право має розглядатися як одна із базових, поряд з мораллю і звичаями, регулятивних форм культури. Остання завжди була і є екологічною нішею формування правових систем.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. С. Право на пороге третьего тысячелетия: Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи /С.С. Алексеев – М.: Статут, 2000. – 256 с.;
2. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) [Текст]: дис. канд. юрид. наук / Р.М.Бірюков – Одеса, 2011. –205 с.; Копиленко О., Мурашин Г. Міжнародний досвід правового моделювання і його значення для гармонізації законодавства України в аспекті її євроінтеграції /О.Копиленко, Г.Мурашин // Законотворчість: проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом. – К., 2005. – Вип. 4. – С.5 – 9; Мірошніченко М.І. Проблема індивідуалізації правової системи України в умовах глобалізації та шляхи її вирішення // М.І. Мірошніченко // Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. „Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспект”: [м.Київ, 24 лют., 2012 р.]. – Київ-Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2012. – С.144 –146; Оксамытний В.В. Правовые системы современного мира: проблемы идентификации : открытая лекция / В.В. Оксамытний. – Киев-Москва-Симферополь: Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины, Изд.-во „Логос”, 2008. – Вып.10. – 36 с.; Скакун

О. Ф. Правові системи в умовах глобалізації / О. Ф. Скакун // Проблеми державно-правового порядку в умовах європейської інтеграції і глобалізації : матеріали міжнар. наук. семінару: [м. Харків, 16 трав. 2008 р.] / редкол. Ю. П. Битяк [та ін.]. – Х. : Право, 2008. – С. 10 –13; Glenn H.P. Legal Traditions of the World. Sustainable Diversity in Law / H.P. Glenn . –N.Y.: Oxford University Press, 2004. – 371р.

2. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации/ М.Н.Марченко.– М.: Проспект, 2009. – 254 с.

3. Тверякова Е.А. Юридическая экспансия: теоретико-историческое исследование [Текст]: автореф. дисс. канд. юрид. наук / Е.А.Тверякова. – Н.Новгород, 2002. – 26 с.

4. Кресін О.В. Порівняльне правознавство:[монографія] // О.В.Кресін. – К.: Логос, 2011. – 294 с.

5. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: [Учеб.] – М.: Проспект, 2001– 760 с. – (Cruz P.A. Modern Approach to Comparative Law. Boston, 1993. – P.28).

6. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век / И.И.Лукашук- М.: Спарк, 2000. – 279 с;

7. Лобода Ю. Плюралізація методології правової науки і проблема розмежування наукових дисциплін: до питання про дисциплінарну приналежність дослідження правової традиції у науці радянського періоду та сучасній вітчизняній правовій науці / Ю.Лобода // Юридична Україна. –5/2009.– С. 4– 7

8. Сауляк О.П. Правопорядок в коллективистских и индивидуалистических обществах: сущность, основные характеристики, поиск новой модели / О.П.Сауляк // Гос. и право. – 2006. – №4. – С.94 – 101

9. Мірошніченко М.І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект [Текст]: автореф. дис. докт. юрид. наук / М. І. Мірошніченко. – К., 2013. – 40 с.

10. Рубанов А.А. Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем /Отв. ред.. В.П.Мозолин / А.А.Рубанов. – М.: Наука, 1984. –

11. Скурко Е.В. Некоторые аспекты проблемы взаимодействия правовых систем в условиях глобализации / Е.В. Скурко // Государство и право. – 2008. – №8. – С.69 – 70.

12. Оборотов Ю.Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права): [монография] / Ю.Н.Оборотов. – Одесса: Юридическая литература, 2002. – 280 с.

13. Графский В.Г. Законы и обычаи в правовых традициях Запада-России-Востока: [Электронный ресурс] / В.Г.Графский. – 2010 – Режим доступа : <http://www.rus-lib.ru/book/32/sravprav/grafsky/103-109.htm>.

14. Лукашук И.И. Конституция России и международное право// И.И.Лукашук // Московский журнал международного права. – 1995. – №2. – С.21– 30.

15. Мурашин О.Г., Мірошніченко М.І. Методологічна роль локальних і загальних правових традицій у формуванні правового стилю як критерію типології правових систем // О.Г.Мурашин, М.І.Мірошніченко // Контамінація раціонального та ірраціонального в методології правознавства: [Монографія] / [М.Г.Братасюк, О.Г.Мурашин, В.І.Темченко та ін.]; за заг. ред.М.Г.Братасюк – К.: Європ. ун-т, 2013. – С.173–197.

16. Оніщенко Н.М. Механізм розвитку національних правових систем як сукупність зовнішньої інтеграційних та внутрішньої національних складових / Н.М.Оніщенко // Право України. – 2009. –№10. – С.83–88.

17. Нахлік Є. Проблема „ Україна – Захід” в інтерпретації П.Куліша / Є.Нахлік // Сучасність. – 1997. – № 6. – С.123 – 130.

**Орлова Олена Олександрівна, доцент
кафедри теорії та історії держави і
права Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент**

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ СТИМУЛІВ ІЗ СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ ЯВИЩАМИ

Розбудова України як соціальної правової держави, в якій людина, її права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю, зумовлює необхідність пошуку нових ефективних важелів впливу на поведінку особи.

Держава у своїй діяльності все частіше звертається до інструментів правового стимулювання. Поряд з традиційними обмежувальними та виховними засобами впливу на свідомість особи на державному рівні ширше стали використовуватись різні види правових стимулів (пільги, доплати, премії, призначення на вищу посаду, похвала тощо), які позитивно впливають на мотивацію поведінки індивіда. Саме з допомогою таких засобів правового стимулювання суспільство може зацікавлювати особу, спонукати її до

різнобічного особистого розвитку.

Як правова поведінка суб'єкта, так і засоби впливу на неї являють собою єдність протилежностей – правових стимулів і правових обмежень. Єдність виявляється в їх взаємозв'язку і взаємодії в процесі їх впливу на правову поведінку, а протилежність – в різній спрямованості впливу на поведінку: правові стимули сприяють, а правові обмеження перешкоджають здійсненню поведінки [1, с. 284-286].

Питанню співвідношення категорій «стимул» та «обмеження» приділяють увагу й інші українські та російські науковці (Лисенков, А. Колодїй, О. Тихомиров, М. Малевич, В. Нирков, А. Малько, Б. Покровський, М. Сулейменов), але спільності в їх поглядах немає. Одні вказують, що це полярні правові інститути і вести мову про їх хоча б мінімальну спорідненість неприпустимо, акцентують увагу на тому, що стимул – це спонукання, а обмеження – примус [2, с. 203]. Ці категорії поділяються між собою за цілями, завданнями, засобами та способами реалізації й протилежними за своєю суттю. Інші вказують на певну єдність цих понять [3; 4, с. 236-251]. Так, С. Лисенков, А. Колодїй, О. Тихомиров та В. Ковальський переконані, що єдність стимулу й обмеження «виявляється в їх взаємозв'язку та взаємодії в процесі їх впливу на правову поведінку, а протилежність – в різній спрямованості впливу на поведінку: правові стимули сприяють, а правові обмеження перешкоджають здійсненню поведінки» [1, с. 284]. Категоричною є позиція А. Малька, який розглядає стимули та обмеження як парні категорії, а саме інформаційно-психологічні засоби правового регулювання, що стимулюють одні вчинки та позитивно обмежують інші. Він вважає, що при обмежувальному впливі права здійснюється обмеження одних дій і негативне стимулювання інших. Саме в цьому і полягає суть розмежування та взаємопроникнення діалектично взаємопов'язаних категорій «правовий стимул» і «правове обмеження» [5, с. 80]. До їх загальних ознак автор відносить те, що вони є правовими засобами впливу на інтереси особи; для них встановлені певні процедури застосування - форми заохочення і покарання заздалегідь відомі та закріплені у відповідних нормативно-правових актах, там же визначено і коло осіб, наділених правом застосувати ті чи інші засоби заохочення чи покарання, забезпечуються засобами державного захисту, гарантуються законом; виступають одночасно як найбільш сильні фактори із забезпечення реалізації інших правових засобів (прав, зобов'язань, заборон тощо); пов'язані з благом, цінностями, хоча наслідки цього зв'язку залежатимуть від того, що застосовується – заохочення чи покарання; для їх настання необхідний окрім об'єктивної сторони, також й певний об'єктивний стан особи, який виражається або в заслугі, що підлягає заохоченню, або в прямо протилежній «заслугі» - вині, яка підлягає покаранню [6, с. 243-244].

На нашу думку, саме стимулювання (заохочення), а не обмеження (покарання) здебільшого є ефективнішим засобом досягнення правового результату забезпечення позитивної мотивації. При цьому як спонукальна сила бажаної поведінки виступають не лише зовнішні приписи, а й власний інтерес суб'єкта, його особиста зацікавленість [7, с. 193].

Стимули і обмеження розділяються за такими критеріями:

- свобода волі суб'єкта – стимули пов'язані з добровільною поведінкою, а обмеження – з примушенням до необхідної поведінки;
- спрямованість дії – стимули сприяють здійсненню корисної поведінки, а обмеження перешкоджають здійсненню небезпечної поведінки;
- спосіб правового регулювання - стимулам відповідають дозволи, а обмеженням – обов'язки і заборони;
- соціальна оцінка поведінки – стимули виражають позитивну оцінку, а обмеження – негативну [1, с. 285].

Стимули і обмеження, будучи парними юридичними категоріями, на практиці не можуть ефективно працювати, не забезпечені з боку один одного. Ретельна регламентація відносин в юридичній сфері немислима без цих двох узагальнюючих інформаційних орієнтирів можливостей і їх меж для суб'єктів права. Отже, вони функціонально взаємозалежні: якщо основна функція правових стимулів полягає в розвитку позитивної активності при одночасному позитивному стримуванні негативною, то основна функція правових обмежень полягає у стримуванні негативної активності при одночасному стимулюванні позитивної активності суб'єктів негативним чином.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права: Підручник / С.Л. Лисенков, А.М. Колодїй, О.Д. Тихомиров, В.С. Ковальський; За ред. С.Л. Лисенкова. – К.: Юрінком ІНТЕР, - 2005. – 448 с.
2. Малевич М.Г., Покровський Б.В., Сулеймонов М.К. Правовые вопросы материального стимулирования предприятий. – Алма-Ата, 1972.
3. Нирков В. В. Поощрение и наказание как парные юридические категории: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2003.

4. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве// Общая теория государства и права: В 3 т. – М., 2002. – Т.3. – 528 с.
5. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве: теретико-информационный аспект. – Саратов, 1994. 320 с.
6. Теория государства и права: курс лекций/под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 1997.,
7. Денисова А.М. Правові засоби: поняття та види / А. Денисова // Право України. 2010. - № 7. с.190 – 195.

Осауленко Андрій Олександрович,
доцент кафедри теорії держави та права НАВС, кандидат юридичних наук, доцент

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

На сьогоднішній день, категорії відповідальності та покарання займають одне з центральних місць у правовій науці, але вони досліджуються не тільки правом. Ці категорії розглядається також в історичному аспекті, в філософії, етиці, психології, соціології. Кожна галузь знання вивчає відповідальність та покарання під таким кутом, який диктується предметом її дослідження. Актуальність цієї статті полягає в тому, що предметом її дослідження є питання юридичної відповідальності та покарання, які розглядаються в контексті формування історико-теоретичних поглядів на ці правові категорії, починаючи з античності і до наших днів.

На нашу думку, для більш глибокого розкриття змісту та сутності таких фундаментальних категорій сучасної науки як „відповідальність” та „покарання” необхідно розглянути їх в історико-філософському аспекті, а також в сучасному науковому розумінні.

Розглядаючи історію виникнення відповідальності як такої, необхідно відзначити, що сучасні знання не дозволяють досить чітко визначити, з якого часу людина починає діяти відповідально, тобто усвідомлювати свій обов'язок відповідати за вчинене, свідомо контролювати свою поведінку, виходячи із власного відношення до соціальних вимог, які висуваються до членів суспільства. Визначення хронологічних меж виникнення феномену відповідальності в першу чергу пов'язане з вирішенням питання про те, коли і з якої причини людина почала усвідомлювати себе активним суб'єктом оточуючої його дійсності [1, с.5]. В зв'язку з цим можна припустити, що відповідальність зародилась з виникненням людського суспільства [2, с.12].

В давньогрецькому суспільстві відповідальності в широкому розумінні не існувало, так як олімпійські боги були не тільки об'єктом поклоніння, але і „священною санкцією”, яка реалізує відповідальність. Нове розуміння відповідальності виникає в період розквіту давньогрецької державності, тобто в період полісної організації суспільства, яка досягла апогею свого розвитку в V-IV ст. до н.е. [3, с.31].

У вченні Геракліта про Логос уже зафіксована можливість вибору людиною своєї поведінки і передбачається відповідальність за свій варіант вибору. В вищезазначеному вченні була поставлена основна естетична проблема: відношення реальної поведінки суб'єктів до тої, яка повинна бути, тобто співвідношення реального з обов'язковим. Суспільство в процесі свого розвитку розробляє вимоги бажаних варіантів поведінки. Вибираючи той чи інший варіант, людина несе відповідальність за наслідки свого вибору. Таким чином, саме у вченні Геракліта про Логос історично зафіксована не тільки можливість вибору людиною власного варіанту поведінки, але і одночасно відповідальність за цей вибір. Тобто соціальна відповідальність розглядалась як обов'язок суб'єкта акта поведінки зазнавати весь комплекс наслідків свого вибору. Встановлення всезагальної гармонії розглядалось як реальність за умови, якщо всі будуть дотримувати Логоса. Головним в законах була їхня відповідність загальному Логосу, керуючому розуму [4, с.20]. Отже, вирішення будь-якої людської проблеми полягало в долученні до Логоса шляхом його вивчення. Будь-яка вада людини, все вчинене ним зло пояснювались відхиленням від всезагального закону – Логоса.

Мислителі древнього світу розуміли важливість взаємозалежності людини, суспільства і держави. Вони вважали, що справедливий закон, помірний примус і диференціація відповідальності здатні забезпечити такий розподіл власності, праці і управління, при якому згадяться соціальні протиріччя і підсилиться єдність суспільства, що розпадається.

Починаючи із софістів, Демокрита і Сократа, зароджується розуміння відповідальності як внутрішньої якості людини [5, с.67]. Тобто акцент робиться на категорії „відповідальна-безвідповідальна” людина. Іншими словами, проблема відповідальності розглядалась в цей період як властивість, що

притаманна людині. Усвідомлення категорії відповідального суб'єкта здійснювалось через призму понять „моральний обов'язок”, „суспільний обов'язок”. Якщо людина дотримується морального та соціального обов'язку (фактично – визнає вимоги суспільства та моралі та дотримується їх) то вона є відповідальною, а якщо ні – безвідповідальною.

На думку Платона, викладеному в його знаменитому діалозі „Держава”, закон ставить собою мету не благоденство якої-небудь верстви населення, а благо всієї держави в цілому; де переконанням, де силою забезпечує він згуртованість усіх громадян [6, с.240]. Соціальні умови античності (рабство, сильний вплив релігії з її фаталістичним початком, недооцінка суб'єктивного моменту політико-правовою думкою) обумовили розуміння відповідальності лише як зовнішнього накладення волі суспільства, на волю індивіда, як відплата по заслугах.

В епоху Римської імперії, коли реальний життєвий успіх і моральні якості людини не зовсім співпадали, ідея єдності щастя і добродетності була змінена: сама вимога справедливості в цьому світі була оголошена згубною, так як людина повинна бути добродетельною заради самої себе.

У середні віки, коли критерієм припустимої поведінки була Біблія і її офіційне тлумачення, а покарання розглядалося як самоціль, спокута за гріх, підсилюється тенденція розглядати відповідальність як кару. В етичній концепції християнства виникають і формуються релігійна ідея особистої відповідальності за спричинене зло, поняття внутрішнього самоконтролю, розуміння необхідності передбачати результати своїх вчинків і відповідати за них [7, с.71]. Особливістю етичної концепції християнства про відповідальність було, з одного боку, любов до людини, оскільки вона створена за образом та подібністю до Бога, а відповідно, не має можливості пізнати його задуми, людина повинна прагнути до ідеалу і любити навіть своїх ворогів (не спричиняти їм зла). З іншого боку, існувала жорстка вимога дотримуватись Божих заповідей. І якщо за порушення заповіді „полюби ближнього свого, як самого себе” люди не переслідувались, а лише засуджувались з точки зору моралі, то історії відомі випадки самої жорстокої реакції на порушення ряду інших заповідей. Більш того догмати вимагали не усвідомлення, а лише віри. Але і фаталізм як такий був відсутнім: якщо людина створена за образом Бога, то вона повинна володіти свободою волі, і під час вибору між світлом і темрявою, добром чи злом, тільки віра допомагає вчинити вірно. Але відповідальність за вибір лежить на тому, хто вибирає.

Пов'язуючи розвиток ідеї соціальної відповідальності з християнством, не можна недооцінювати ролі релігії в формуванні відносин відповідальності між окремими людьми та їх групами. Зрозуміло, що своїм виникненням соціальні та моральні норми завдячують не релігії, а системі людських відносин. Разом з тим, не можна заперечувати того очевидного факту, що цінності, які оголошуються християнською релігією, є вічними і неминучими та не залежать від рівня матеріального та духовного розвитку суспільства.

Наступний етап розвитку феноменів юридичної відповідальності та покарання пов'язаний з новим теоретичним обґрунтуванням останніх в середині XIX століття. Беккарія, Спіноза, Гельвецій, Гольбах, Гегель, Кант досліджували феномен відповідальності та покарання в філософській науці з загальних позицій категорій свободи та необхідності [8, с.103].

Необхідно відзначити, що саме філософська проблема діалектики свободи і необхідності є важливою методологічною основою розуміння феноменів відповідальності та покарання. Свобода, розглянута поза рамками необхідності, породжує не відповідальність, а свавілля, уседозволеність, волюнтаризм.

Отже, чим важливіше, масштабніше виконується особою соціальна роль, тим вище повинна бути її соціальна відповідальність, як у розумінні усвідомлення значимості своєї діяльності, так і у відношенні тих несприятливих наслідків, що повинні впливати на діяннями, що суперечать соціальним вимогам.

Вперше в історії правової науки ввів термін „відповідальність” Т.Гоббс, який вжив його в змісті абстрактної відповідальності співгромадян, об'єднаних „суспільним договором” за дії своєї держави. І. Кант ототожнював відповідальність особи з її обов'язком, Гегель – з розумним усвідомленням нею необхідності визначеної лінії поведінки. Співвітчизник Т. Гоббса Дж. Милль майже двома сторіччями пізніше вперше застосував термін „відповідальність” у виключно ретроспективному змісті. Ця концепція також одержала своє відображення в роботах А. Бена, Ф. Бредлі, М. Шліка й інших. Але саме Дж. Милля можна вважати родоначальником ретроспективної відповідальності.

Інший аспект теорії відповідальності, пов'язаний з розумінням останньої як усвідомлення своєї ролі в ланцюзі явищ, як вплив на їхній розвиток, або не розглядався взагалі, або відходив на другий план. Лише в середині XX століття він привернув увагу дослідників. Намітилося більш широке розуміння відповідальності, ніж просто реакція на вчинки, що суперечать соціальним нормам.

У 40-50-ті роки XX століття такої позиції з питань проблеми відповідальності дотримувались і окремі закордонні філософи. Серед них можна назвати таких, як Ф. Поллак, Ж. Сартр, Н. Хейнс і інші.

Аналогічна точка зору була висловлена і у радянській філософській літературі в середині 60-х років, зокрема, у роботах Р. Косолапова, В. Маркова, В. Тугаринова., А. Черепніної та інших вчених [9; 10; 11]. Відповідальність за майбутнє (особливо за подальші перспективи, але також і за найближче майбутнє) утворює серцевину, є кристалізованою сутністю усякої відповідальності, відповідальності будь-якого роду, завжди і скрізь [11, с.84].

Зміст покарання як і юридичної відповідальності залежить від того, в рамках якої суспільно-економічної формації вони існують, які там були соціальні, політичні, культурні, моральні погляди, тобто, яка ідеологія панує в суспільстві. В значній мірі сутність покарання та юридичної відповідальності залежать від підходу до праворозуміння.

Природно-правова парадигма передбачає обґрунтування необхідності покарань інтересами розвитку людства як роду і людини як родової істоти. Для природно-правової концепції покарання є не відплата злом за зло, а поновленням порушеної справедливості. Покарання, будучи суворим, тільки за формою нагадує зло, але за своєю сутністю не є злом, оскільки несе в собі інший ціннісний заряд, протилежні завдання та цілі. Тому суворі покарання покликані не збільшувати загальну суму зла, а навпаки, її зменшувати.

Вбачається, що для успішного розвитку цивілізації найбільш прийнятним є те, щоб злочинці не користувались плодами своїх злодіянь, а страждали б від понесених покарань. Дуже важливим є і те, щоб вид і міра покарання були співвідносні злочинам. Саме цю ідею у XVIII-XIX століттях активно пропагували видатні європейські філософи та юристи, зокрема Ч. Беккарія, І. Бентам, Вольтер, К. Цехаріс та інші. Саме в природно-правовому праворозумінні робиться наголос на покаранні як засобі відновлення справедливості, як віддачі рівним за рівне. Головне в праві не кара, а справедливість, вважають юснатуралісти. Покарання має бути не заради страху, а заради справедливості. Прогресивні мислителі неодноразово підкреслювали, що втрати від покарання мають мати істотні переваги над вигодами злочину, тобто, втрач від вчинення злочину, від покарання має бути більше ніж вигод від злочину. Іншими словами злочинець має втратити більше, аніж набуде вчинивши злочин.

Водночас, в сучасний період активно обґрунтовуються принципи раціонального зважування міри покарання і підкреслюється що держава не має права перевищувати при визначенні виду і міри покарання, міри розумності та обрушуватись на винного всією тяжкістю своєї державної машини.

Поширеною також є думка про те, що саме за допомогою кари суспільство лякає злочинця, щоб він більше не коїв злочинів. Водночас, абсолютизувати покарання як засіб залякування особливо в теперішній період, є недоцільним. Практика показує, що правосвідомість може сильніше впливати на поведінку людей, ніж страх. Залякані пригнічені страхом люди не можуть бути суб'єктами побудови демократичної, соціальної, правової держави. Вони є швидше матеріалом для маніпулювання – політиків, псевдоюристів, розмаїтих вождів тощо.

З позицій природного права практика здійснення покарання не повинна супроводжуватись приниженням особистості злочинця з боку представників державної влади. Одночасно доцільно зазначити, що не менш важливим аспектом в природно-правовому трактуванні проблеми покарання є те, що само по собі покарання повинно служити не тільки праву і справедливості взагалі, але і самій людині, яка вчинила злочин, як суб'єкту права. Тому злочинець є зацікавленим в існуванні справедливості не менше ніж його суддя.

Соціальною сутністю юридичної відповідальності є здійснювана “руками держави” природна негативна реакція суспільства (принаймні тієї його частини, волю якої виражає держава) на порушення певних соціальних інтересів, на “пошкодження” певних соціальних чи особистих благ [12, с.136]. Необхідно завжди виходити з того, що свідомість та воля являються регуляторами людської активності. Тому свобода волі, а відповідно і відповідальність являються продуктом історичного розвитку і їх роль постійно зростає по мірі розвитку демократичного суспільства.

Вбачається, що важлива роль в цьому процесі відведена пенітенціарній системі, яка створюється кожною державою не повинна мати слабких уразливих місць не повинна залишати лазівок для осіб, які прагнуть уникнути покарання. Їй необхідно бути максимально ефективною, щоб покарання для злочинця було невідворотним.

Суттєвим кроком по вдосконаленню пенітенціарної системи стало прийняття 11 липня 2003 року нового Кримінально-виконавчого кодексу України [13], який набрав чинності з першого січня 2004 року. В цьому нормативно-правовому акті визначаються головні положення щодо загальних принципів виконання і відбування всіх видів кримінальних покарань, правове положення засуджених, види органів і установ виконання покарань та контроль за їх діяльністю, а також визначені порядок та умови виконання і відбування кримінальних покарань, підстави та порядок звільнення від відбування покарання, здійснення контролю і нагляду за особами, які звільнені з місць позбавлення волі, а також особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням.

Список використаних джерел:

1. Павлухин А.Н. Уголовная ответственность как научная категория российской правовой доктрины. Генезис, состояние, перспективы / А. Павлушин, А. Чистяков. — М.: Закон и право, 2003. — 80 с.
2. Самощенко И.С. Ответственность по советскому законодательству / И. Самощенко, М. Фарукшин. — М.: Юрид. лит., 1971. — 240 с.
3. Історія вчень про державу та право : [посібник для підготовки до іспитів] / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський. — К. : ФОП Ліпкан О.С., 2010. — 196 с.
4. Зінченко О.В. Історія вчень про державу і право : [навч. посіб] / О.В. Зінченко, О.В. Петришин. — Х.: Право, 2012. — 208 с.
5. Кон И.С. В поисках себя. Личность и самосознание / Кон И.С. — М., 1984. — 124 с.
6. Платон. Держава / Платон — К.: Основи, 2000. — 355 с.
7. Гусейнов А.А. Введение в этику / Гусейнов А.А. — М., 1985. — 208 с.
8. Волков Б.С. Проблема воли и уголовная ответственность / Волков Б.С. — Казань, 1965. — 136 с.
9. Косолапов Р. Свобода и ответственность / Р. Косолапов, В. Марков. — М., 1969. — 192 с.
10. Тугаринов В.П. Личность и общество / Тугаринов В.П. — М., 1965. — 206 с.
11. Черепнина А.П. Проблема ответственности в современной буржуазной этике / А.П. Черепнина // Вопросы философии. — 1965. — №2. — С. 82–86.
12. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави / Рабінович П.М. — К., 1994. — 236 с.
13. Кримінально-виконавчий кодекс України // Відомості Верховної Ради. — 2004. — №3—4. — Ст. 21.

**Осауленко Олександр Іванович,
професор кафедри теорії держави та
права та філософії Міжнародного
економіко-гуманітарного університету
кандидат юридичних наук, професор**

СТИЛІСТИКА ПРАВАЗАСТОСОВНИХ АКТИВ

Аналіз змісту текстів правозастосовних актів дає підставу дійти висновку, що стилістичне їх викладення є не завжди досконалим, що, в свою чергу, призводить в деяких випадках до порушення законності в процесі правозастосовної діяльності.

Вивчення наукової літератури щодо стилістики акта застосування права, дає змогу дійти висновку, що ця проблема є вкрай малодослідженою. Виявлені лише деякі роботи з особливостей стилю окремих актів [1; 2], або роботи, що досліджують тільки юридичну термінологію [3; 4; 5]. Мають місце також дослідження, що стосуються стилю окремої документації [6] і, нарешті, роботи учених філологів, що розглядають юридичну мову в цілому – письмову та усну [7].

Стосовно ж інтересу до проблеми юридичної, то потрібно погодитися з Н.Н. Івакіною щодо того, що вчені, які так чи інакше досліджують питання мови, виступають насамперед як юристи, оскільки їх цікавить виражений в документі правовий зміст, аналіз же мови здійснюється, як правило, без відповідної лінгвістичної основи і зводиться власне кажучи до загальних міркувань про точність, дохідливість, виразність [8, с. 9]. Подібної точки зору дотримується також Р.І. Пащук [9, с. 4-5].

Основними рисами, характерними стилю правозастосовних актів можна назвати наступні.

1. Об'єктивність, тобто мова повинна носити узагальнений характер при відсутності суб'єктивізму.
2. Офіційність передбачає повну відсутність емоційності мови.
3. Стандартизованість, що проявляється в наявності значної кількості повторюваних мовних засобів і форм документів.
4. Стилість, що передбачає компактність викладу та економне використання мовних засобів.

В узагальненому вигляді стиль правозастосовних відрізняється наступними мовними особливостями:

1) перевага стилістично нейтральних книжкових слів; відсутність “зниження” лексики, елементів простої мови і жаргону, а також емоційних слів і оборотів (слів зі зменшувальними і збільшувальними суфіксами, сполучень типу: “і ось”, “а він як вдарить”, “тут вони і попались”, вигуків і риторичних запитань тощо);

2) широке вживання професійної термінології (юридичної);

3) часте використання віддієслівних іменників (типу “здійснення”, “порушення”, “переслідування”, “затримання”, “вилучення” тощо);

4) поширеність кліше – таких, наприклад, як “здійснити обшук”, “піддати штрафу”, що за правилами ділового стилю зазвичай не заміщаються відповідними дієсловами (“обшукати”, “оштрафувати”);

5) використання дієслів і оборотів з пасивним значенням, наприклад: вина підсудного підтверджується наступними обставинами (а не “наступні обставини підтверджують вину підсудного”);

6) чіткий порядок слів у реченні: а) підмет найчастіше знаходиться на початку речення і, як правило, передує присудку: “гр. Кривенко В.А. визнав себе винуватим у пред’явленому обвинуваченні і повністю відшкодував заподіяний збиток”; б) визначення, навіть розповсюджені, із залежними від них словами, знаходяться перед іменниками, які визначаються: “Викликаний для дачі показань громадянин Сидоренко І.В. у райвідділ не з’явився”; в) доповнення стоять після основного слова; г) обставинні слова (прислівники) знаходяться по можливості ближче до слова, до якого вони відносяться за змістом; д) вступні слова і обороти як правило знаходяться на початку речення: “Крім власних показань обвинувачуваного, його вина підтверджується також і іншими матеріалами справи, серед яких ...”;

7) кількісна перевага складних речень над простими;

8) широке вживання дієприкметникових оборотів, які надають мові лаконізму і динамічності [1, с. 9].

Логічну основу правозастосовного акта оформляє стандартний текст, який представлений фразеологізмами.

Фразеологізм – це неподільне сполучення слів, нерозривне словосполучення, яке виконує функцію окремого слова [10, с. 81].

Особливе місце в системі фразеологізмів, що використовуються у правозастосовних актах, належить кліше (штампам)

Так, на думку Н.Н. Івакіної [8, с. 27-28] у вступній частині процесуальних актів, кліше вводять особу, яка їх читає в ситуацію: називають документ, особу, яка склала документ (слідчий; суд у складі головуєчого, народних засідателів), тих хто брав участь у процесуальних діях (“за участю”; “при секретарі”), обставини (“з дотриманням вимог ст...КПК України”), характеристику злочину (“обвинуваченого у вчиненні злочину, передбаченого ст. ...КК України”).

В описовій частині кліше закріплюють підстави складання документа (“приймаючи до уваги”, “керуючись ст. ...КПК України”), визначають позицію обвинуваченого (“допитаний у якості обвинуваченого ... винуватим себе (не) визнав і дав наступні показання”), вводять матеріал, що доводить його винуватість (“винуватість доведена”), вказують обставини, що пом’якшують і обтяжують покарання: “Відповідно до ст. 66 КК України обставинами, які пом’якшують покарання є...” (чи “обставин, які пом’якшують покарання не встановлено”).

Кліше резолютивної частини містять висновок, до якого дійшов слідчий чи суддя (“визнати потерпілим”; “накласти арешт”; “здійснити виїмку”; “порушити кримінальну справу”; “прийняти до свого провадження”).

Фразеологічні звороти, що мають місце в актах застосування права, дуже різні і класифікувати їх, на нашу думку, буде правильно за такими підставами, як походження (природа). У такий спосіб утвориться дві групи.

1. Загальнодокументальні, що не мають юридичної природи походження (офіційно-ділові, наукові, публіцистичні).

2. Власне-правові, що мають юридичну природу походження. Ці звороти, у свою чергу, можна розділити на групи за їх належністю до тієї чи іншої групи актів застосування (слідчі, судові, охоронні, юрисдикційні тощо).

Як висновок потрібно відзначити, що кожному суб’єкту застосування права необхідно оволодіти належною технікою оформлення стандартної частини тексту акта, після чого не буде важко “записувати” у нього довільний текст. При цьому обов’язково потрібно дотримуватись наступних вимог: 1) домагатися точності слововживання; 2) правильно будувати речення; 3) домагатися відповідності фразеології правозастосовного акта та акта нормативного; 4) намагатися не вживати штампи на шкоду вимогам стислості формулювань.

Значну роль при формуванні тексту правозастосовного акта відіграє морфологія. Морфологія правозастосовного акта притаманні особливості юридичного стилю в цілому. Так, об’єктивність забезпечується послабленням форм особи дієслів і займенників. Дієслова 1-ї особи та особисті займенники використовуються досить рідко (наприклад, “Затверджую” – в обвинувальному висновку).

Стиль акта застосування права має свої особливості при використанні всіх морфологічних одиниць: іменників, прикметників, числівників, займенників і дієслів. Важливе значення для викладення текстів правозастосовних актів мають також і правила синтаксису. Для синтаксису актів застосування права є

характерним.

1. Прості речення використовуються, як правило, оповідальні, особисті, розповсюджені, повні. Практично не зустрічаються речення запитальні та окличні.

З числа складних речень більш часто застосовуються безсполучникові і складнопідрядні з підрядними з'ясувальними. Складнопідрядні речення, як правило, використовуються для вираження причинно-наслідкових зв'язків.

2. Використання речень з великою кількістю сполучників, що обумовлено:

а) поширеністю речень. Дуже розповсюджені, наприклад, конструкції з послідовним підпорядкуванням однотипних відмінкових форм (як правило форм родового відмінку);

б) значною кількістю речень з однорідними членами (їх число навіть у лінійно записаних фразах може досягати двадцяти і більше); крайнім випадком складних переліків є рубрифіковані конструкції типу ... 1. Визначити... а)... б)... в)...; 2. Організувати... а)... б)... в)...; 3. Призначити ..., причому кожна рубрика може бути будь-якої складності (включати однорідні члени речення, доповнюватися самостійними реченнями тощо); рубрифікований перелік можуть включати десятки слів.

Дісприкетникові звороти в актах застосування права зустрічаються рідко, причому як правило вони являють собою стійкі конструкції типу: “виходячи з...”; “приймаючи до уваги...”; “враховуючи те, що...”.

в) активним використанням страждальних конструкцій і безособових форм. Але необхідно відзначити, що в цілому, як правило, акт складається від третьої особи.

г) використання нетипових для інших мовних стилів способів словозміни, наприклад, розвиток форм множини в абстрактних іменниках.

Отже, в сучасний період крім розглянутих вище проблем назріла також необхідність предметного вивчення таких розділів стилістики правозастосовного акта, як групування речень у тексті, порядок і форма викладення тексту, способи зв'язку речень у тексті тощо. Ці питання повинні стати предметом розгляду не тільки юристів, але і філологів, які займаються філологічними проблемами юриспруденції.

Список використаних джерел:

1. Зубарев В.С. Язык и стиль обвинительного заключения / В.С. Зубарев, Л.П. Крысин, В.Ф. Статкус. — М.: Юрид. лит., 1987. — 109 с.
2. Кацавець Г.М. Мова ділових паперів / Г.М. Кацавець, Л.М. Паламар. — К.: Алтерта, 2004. — 317 с.
3. Язык закона / [под ред. А.С.Пиголкина]. — М.: Юрид. лит., 1990. — 282 с.
4. Артикуца Н.В. Мова права і юридична термінологія / Н.В. Артикуца. — К.: Стилос, 2002. — 196 с.
5. Заруцький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства / М.С. Заруцький. — К.: Політехніка, 2004. — 124 с.
6. Палеха Ю.І. Управлінське документування / Ю.І. Палеха. — К.: Літера ЛТД, 2001. — 327 с.
7. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А.О. Білецький. — К.: Освіта, 1996. — 223 с.
8. Ивакина Н.Н. Профессиональная речь юриста / Н.Н. Ивакина. — М.: Юрид. лит., 1997. — 199 с.
9. Пашук Р.І. Ділове мовлення правоохоронця / Р.І. Пашук. — Луганськ, 2002. — 218 с.
10. Ділова українська мова: [навч. посіб. / за ред. С.В. Шевчук]. — К.: Знання, 2006. — 222 с.

Пендюра Максим Миколайович,
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук, доцент

УНІФІКАЦІЯ НОРМ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ

Нормативними основами юридичної деонтології як і будь-якої юридичної науки є основний закон – Конституція, поточне законодавство країни, міжнародні документи (кодекси, резолюції тощо, що ратифіковано законодавчим органом держави й виступають невід'ємною часткою національного законодавства), кодекси етики, правила поведінки і дисциплінарні статuti, інші службові документи окремих професійних груп юристів, які юридично або морально зобов'язують дотримуватися викладених в них норм при здійсненні професійної діяльності.

Соціальним підґрунтям норм юридичної деонтології (*професійної деонтології, – поліцейської деонтології*) виступають, перш за все, норми природного права – правовий звичай, моральні, етичні, релігійні норми.

Існують й офіційні джерела юридичної деонтології. Їх можна назвати актами про норми-стандарти, канони, які формують юридичну професію та регулюють відносини, як у внутрішній юридичній сфері (юрист-юрист), так і у зовнішній сфері (юрист-громадянин, юрист-клієнт, юрист-потерпілий, юрист-підсудний, юрист-засуджений тощо).

Нормативними основами юридичної деонтології є: етичні або деонтологічні кодекси (правила поведінки) професійних груп юристів, які прийняті в державі – кодекси національних об'єднань (корпорацій) юристів, етичні або деонтологічні кодекси, канони (правила поведінки) юристів, які затверджені як міжнародні стандарти – кодекси міжнародних об'єднань юристів; законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти держави в тій їх частині, в якій містяться нормативні приписи етичного (деонтологічного) змісту – національне законодавство.

Забезпеченість нормативів, що містяться в цих документах, залежить від суб'єктів їх ухвалення. Ними є національні професійні об'єднання юристів, міжнародні (європейські) організації юристів, правотворчі органи держави.

У цивілізованому суспільстві виникла соціальна необхідність в систематизації і приведенні в дію наукових і практичних способів формування атмосфери взаєморозуміння між виконавцями службових функцій і споживачами їх послуг. Документи, що регулюють етичні та інші соціальні норми поведінки окремих юридичних професій в різних країнах, мають різноманітні назви. Першим таким фаховим стандартом вважається професійний кодекс, прийнятий Американською Правовою Асоціацією (АПА) у 1908 році під назвою «Канони професійної етики». Положення «Канонів» стали деонтологічними стандартами (нормативами культури юриста), що забезпечували, з одного боку цілісність професії, а з іншого – довіру до юридичної професії з боку суспільства. Сьогодні в Сполучених Штатах Америки діють «Канони професійної етики», «Правила професійної поведінки» — прийняті в кожному штаті для регулювання діяльності членів адвокатур штатів. У їх основі лежать Типові правила професійної поведінки. Вони володіють силою нормативного документа на відповідній території; «Федеральні правила цивільного процесу» – служать зразком для цивільного процесу в штатах; «Кодекс судової етики» – містить такі правила: суддя повинен зберігати чесність і незалежність судової влади; суддя не повинен здійснювати неналежних дій у своїй діяльності і не допускати сумнівної поведінки; суддя повинен виконувати посадові обов'язки неупереджено і старанно; суддя може займатися позасудовою діяльністю з метою вдосконалення закону, правової системи і процесу здійснення правосуддя; суддя повинен регулярно подавати звіти про свої доходи, які він одержав за правову і позасудову діяльність; суддя не повинен втручатися в політичну діяльність; «Висновки Верховного Суду з етичних питань» – Верховні суди штатів виробляють етичні роз'яснення або безпосередньо, або через створювані ними органи (комісії, комітети); «Етичні стандарти прокурорів округу Окленд» – прийняті правоохоронними органами майже в кожному штаті країни; «Статут поліцейських міста Ленсинга», «Кодекс етики поліцейських штату Мічиган»; «Морально-етичний кодекс поліцейського США» – служить моделлю для морально-етичних кодексів працівників поліції кожного штату.

Етичні правила та інші нормативи культури адвокатів, суддів та інших юридичних професій діють у Франції, Англії і Уельсі, Шотландії, Німеччині, Нідерландах, Бельгії, Данії, Австрії, Польщі, Туреччині, Ізраїлі, Росії та інших країнах. Тільки відносно адвокатів розроблені «Етичні правила солісторів Великобританії», «Регламент Паризької колегії адвокатів», «Кодекс адвокатської етики Нідерландів», «Правила професійної етики російських адвокатів», «Зібрання основ адвокатської етики і професійної гідності» Польщі (схвалено в 1961 р., вносилися зміни в 1970, 1987, 1993, 1998 р.р.) [2].

Для працівників поліції теж прийнято цілий ряд актів деонтологічного змісту та згідно з якими проводиться освітня підготовка поліцейських кадрів. Так, в 1979 році Організацією Об'єднаних Націй прийнятий «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку», а також для забезпечення його виконання «Керівні принципи» (1989 р.). Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку в подальші роки був покладений в основу ряду деонтологічних, професійно-етичних кодексів працівників поліції США, ФРН, Франції, інших західно-східноєвропейських країн. Парламентською асамблеєю Ради Європи 8 травня 1979 року ухвалена резолюція № 690, що містить «Декларацію про поліцію». Декретом № 86592 введено «Кодекс деонтології національної поліції Франції». У Англії діє «Положення про етичні принципи поліцейської служби Великобританії», у ФРН – «Етика поліцейського ФРН», в Польщі – «Польський кодекс професійної етики», в Російській Федерації – «Кодекс честі рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ Російської Федерації», в Україні – «Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ України» [1; 3; 4]

Як підкреслюється у Європейському кодексі поліцейської етики, нагальною стала проблема визначення сучасних європейських напрямів та принципів в галузі функціонування та відповідальності поліції у демократичних суспільствах, що базуються на принципі верховенства права. І це цілком відповідає

викликам сьогодення. Адже, сучасний європейський вибір – демократія, заснована на правах людини і основних свободах, процвітання через економічну свободу й соціальну справедливість та безпека для всіх наших країн [1; 4].

На цій підставі та на виконання європейських вимог, активізувалася діяльність з розробки і ухвалення деонтологічних (за назвою – етичних) правил для юридичних професій в Україні. Так протягом 90-х років ХХ ст. початку ХХІ століття в Україні були прийняті керівні документи, що заклали основні засади для прийняття відомчих нормативно-правових актів.

Наведемо основні документи деонтологічного значення в Україні (за роками появи):

- наказом МВС України від 11.06.1996 № 18 року був затверджений «Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ України»;
- в 1999 році схвалені Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України «Раритети». Правила адвокатської етики;
- наказом Національної служби посередництва і примирення (08.09.2000 р.) затверджені «Правила етики арбітра (члена трудового арбітражу)»;
- наказом Головного управління державної служби України (02.10.2000 р.) затверджені «Загальні правила поведінки державного службовця»;
- колегією МВС України від 05.10.2000 року (Рішення № 7КМ/8) схвалено «Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України»;
- на V з'їзді суддів України (2002 р.) затверджений «Кодекс професійної етики суддів»;
- рішенням конференції Української нотаріальної палати (2007 р.) затверджений «Кодекс професійної етики нотаріусів».
- кодекс поведінки працівника органів внутрішніх справ (затверджений наказом МВС України № 825 від 5 листопада 2011 р.)
- наказ МВС України від 22.02.2012 № 155 «Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України».

Як правило, етичні (або деонтологічні) кодекси юридичних професій в Україні розробляються з орієнтацією скоріше на європейські, чим на американські моделі, хоча вивчаються при їх складанні всі.

Серед основних напрямів вдосконалення правоохоронної діяльності України відповідно до реформи та в контексті настанов Європейського кодексу поліцейської етики, що був прийнятий 19 вересня 2001 року Комітетом Міністрів Ради Європи треба назвати:

- європейський кодекс – є деонтологічним кодексом, що містить норми, що закріплюють обов'язок належної поведінки поліцейських, їх гідну професійну поведінку, ефективність їх діяльності в європейському контексті;
- організаційно-правові основи, стратегія та тактика діяльності поліції не повинні мати каральну спрямованість;
- необхідно перетворити міліцію на ефективний державний інститут, який надійно захищає права та свободи людини і громадянина, користується довірою та повагою громадян. Для цього слід вивчати позитивний досвід поліцейських сил/служб у різних країнах, методи їх діяльності, необхідно виявити схожі риси, зокрема щодо цілей правоохоронної діяльності та тих проблем, з якими їм доводиться стикатись під час виконання своїх службових обов'язків;
- необхідно активно інтегруватися у світове співтовариство правоохоронних органів, збільшувати кількість та якість міждержавних контактів МВС України з ООН, Інтерполом, Радою Європи, Міжнародною асоціацією поліцейських (ІАР), Міжнародною асоціацією кадрів поліції (ІАСР), Асоціацією європейських поліцейських коледжів (академій) — АЕРС та ін.
- потрібно визначити базову роль і функції поліції в умовах зростання рівня злочинності, посилення страху та невпевненості у суспільстві. Йдеться про певну кризу довіри до поліції загалом і в усьому, що з нею пов'язано.

На виконання вище зазначених деонтологічних нормативів (норм-стандартів) та з метою подальшого ефективного виконання функціональних обов'язків у практичних підрозділах, співробітники української поліції повинні сформулювати для себе такі переконання:

- усвідомлення положення про те, що в демократичних країнах поліція сприяє підтримці цінностей демократії та сповідує їх. Тому варто керуватися такими категоріями, як «гуманізм», «верховенство права», «верховенство закону», «законність», «правова, соціальна держава» та ін.;
- ефективність діяльності поліцейських підрозділів пов'язується із гострою необхідністю реформування правоохоронних органів, зокрема поліції, кардинальних змін у підготовці її працівників (як на стадії здобуття першопочаткових юридичних знань так й в процесі практичної діяльності) у процесі

подальшої демократизації, у тому числі в Україні, консолідації та інтеграції зусиль правоохоронних органів багатьох країн, особливо на європейському континенті, у протидії правопорушенням, відповідно до вимог Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

- усвідомлювати те, що усунення негативних соціальних явищ, зниження темпів злочинності, ліквідація у суспільстві соціальної апатії, невіри у силу закону та влади, є оптимальними при застосуванні поліцією специфічних методів та засобів на сучасному етапі історичного розвитку;

- в діяльності української поліції необхідно використовувати міжнародно-правові стандарти щодо підтримання правопорядку, визначених Генеральною Асамблеєю ООН та Радою Європи, які є головними принципами діяльності поліцейських організацій, своєрідною програмою їх реформування в умовах вимог XXI століття;

- використання в діяльності поліції положень Європейського кодексу поліцейської етики, що вимагають від працівників служб та підрозділів поліції (української поліції) « нової поведінки » – більш толерантного ставлення до громадян, і яка полягає, насамперед, в активній позиції, на яку надихає визнання загальних прав людської особи та основних свобод іншої людини. Толерантність при цьому розглядається не лише як етичний обов'язок, а й як політична та юридична потреба;

- пріоритетом у роботі поліції мають стати не показники розкриття злочинів, – а довіра до неї з боку суспільства. Йдеться про оцінку діяльності поліції не за кількістю «галочок» у звіті, – а в залежності від ставлення до її працівників з боку людей, громадянського суспільства. Треба вдосконалювати напрями, спрямовані на регламентацію діяльності служб та підрозділів поліції відповідно до формування нового іміджу правоохоронців. Працівник поліції має стати, насамперед, партнером громадянина, а не представником карального органу;

- поліція має дотримуватися людської гідності та основних прав, свобод людини та громадянина у тому вигляді, в якому вони закріплені у Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод;

- в основі поліцейської діяльності мають бути покладені принципи та норми, викладені у законах про поліцію, рішеннях і постановах Європейського суду з прав людини [4, с. 62].

Список використаних джерел:

1. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН 17 груд. 1979 р. // Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку. – К., 2002. – С. 5–15.

2. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 1 жовтня 1988 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України: Адвокатура в Україні. – К., 2000. – № 1 : Адвокатура в Україні. – С. 185–196.

3. Основные принципы этики полицейской службы [Электронный ресурс] : утв. 9 мая 1979 г. резолюцией № 690 Парламентской Ассамблеи Совета Европы. – Режим доступа : <http://window.edu.ru/library/pdf2txt/687/64687/35726/page8>

4. Європейський кодекс поліцейської етики : прийнятий як додатковий регулятивний документ Ради Європи з питань організації та функціонування підрозділів поліції 19 вересня 2001 р. // Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку. – К., 2002. – С. 62–125.

**Пікуля Тетяна Олександрівна, доцент
кафедри теорії держави та права
НАВС, кандидат юридичних наук**

МЕТОДОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЙНІ СХЕМИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ДЕРЖАВ СВІТУ

Актуальність типологічного дослідження держав світу обумовлюється колосальним обсягом емпіричного матеріалу, накопиченого до теперішнього часу юридичною наукою і практикою багатьох країн світу та епох. Узагальнення якого можливе виключно за допомогою специфічного інструментарію – типології, яка у сучасній науці інтерпретується по-різному, як особливий різновид наукової *класифікації* [1], методологічний *прийом або засіб* систематизації досліджуваного явища, *метод* наукового пізнання [2] та загалом *теорія*, що має на меті виявлення вищої та найбільш узагальненої класифікаційної одиниці – типу [3]. Практичне значення типологізації сприятиме: розумінню внутрішньої логіки та закономірностей процесу розвитку держав світу та на цій основі науковому прогнозуванню майбутнього України та інших держав; систематизації та аналізу фактичного та наукового матеріалу, що торкається процесу виникнення та

еволюції держав світу; чіткому поділу наукових та псевдонаукових державно-правових теорій з метою розбудови сучасних держав світу виключно на науковій основі.

Стан дослідження. Розвиток класифікаційного методу пізнання держав світу відбувається синхронно із розвитком політико-правової думки в історичній ретроспективі. Комплексна розробка класифікаційних схем поділу держав за певним критерієм бере початок у працях давньогрецьких і давньоримських мислителів: Платона, Арістотеля, Полібія, Цицерона та знаходить подальший розвиток у дослідників епохи Нового часу (Г. Гегеля, Ж. Бодена, К. Маркса, Ф. Енгельса) [1]. Важливі філософські ідеї та парадигми, що стали теоретичною основою даного дослідження містяться у першоджерелах дослідників новітнього часу: Г. Кельзена, А. Тойнбі, У. Ростоу, Г. Єллінека, Р. Дорендорфа, Р. Макайвера [4], а також російських та українських сучасників – С. Бостана [5, с. 100-110], В. Нерсесянца [6, с. 236-245], С. Алексєєва [7, с. 149-160], М. Марченка [1], Л. Грініна [8] та ін.

Мета статті удосконалити цивілізаційно-історичну типологізацію держав, що базується на діяхронічному методі пізнання закономірностей та етапів історичного розвитку держав світу.

Виклад основного матеріалу. Типологія або класифікація держав світу одна із основоположних категорій і одночасно методологічних проблем юридичної науки. Вирішенням її займаються економіко-географи, економісти, політологи, соціологи, а також правники. Зазвичай, термінологічно слово «**типологія**» вживається для характеристики різновиду наукової класифікації, результатом якої виступає виявлення вищої і найбільш узагальненої класифікаційної одиниці – типу [1, с.4]. Відповідно, **типологія держав** – це наукова класифікація держав за певними типами (групами) на основі схожих загальних ознак, які виявляються в єдності їх закономірностей і тенденцій виникнення, розвитку й функціонування [1].

Тип держави визначають на підставі найбільш важливого та загального, об'єктивно складеного та відносно стійкого комплексу ознак, які у своїй єдності дозволяють виділити групу держав та відокремити її від інших аналогічних груп [9].

Головною методологічною проблемою типології є вибір **критеріїв (основи) групування держав по типам**. Відбір таких типологічних ознак відбувається відповідно до принципів типології, серед яких універсальними є правила формальної і діалектичної логіки: принцип взаємного виключення типів, не протиріччя, достатньої підстави, неперервності поділу [1]. На їхній основі науковці роблять власні умовиводи та пропозиції щодо можливих критеріїв типології держав, як то: критерії за своїм змістом не можуть бути випадковими та взаємопов'язаними між собою, або, за основу типології варто брати не кількісні, а якісні ознаки (критерії), які дозволяють віднести кожен з них до того чи іншого типу соціально-економічного та політичного розвитку [10, с. 2]. Розповсюдженою серед авторів є думка про те, що критерії типології держав повинні мати об'єктивний характер, адекватно відбивати досліджувану державно-правову матерію, вбирати в себе найбільш важливі й у той же час типові для держави і права ознаки і риси, у максимальному ступені враховувати і відбивати економічні, політичні, соціальні й інші умови, у яких функціонують держава і право [11].

Проте вимога об'єктивності типології держав вирішувалася науковцями доволі по-різному, в залежності від накопичених людством знань у певну історичну епоху та представниками якої галузі наук були дослідники. Як показує досвід типологізаційних досліджень, у якості «об'єктивних» критеріїв класифікації держав світу широко використовувалися географічні і кліматичні чинники, ступінь складності держав, характер їх зв'язаності з релігією, ступінь свободи і незалежності людини стосовно держави, засіб внутрішньодержавної організації і життєдіяльності людей, рівень розвитку загальної культури і світогляду людей, засіб виробництва матеріальних і духовних благ, характер їхнього розподілу та ін. [12; 13].

Вважаємо, що якщо кожен із перелічених вище та потенційно можливих критеріїв згрупувати за галузями наук та відповідно за предметом дослідження останніх, то можна виокремити економічні (напр., економічний розвиток), політичні (напр., державний устрій, форма правління), географічні (напр., географічне розташування, розмір території, чисельність населення та ін.), соціальні (напр., національна структура, етнічний склад) та інші критерії типологізації держав світу.

Якщо узяти до уваги, що процес формування державності та політичної мапи світу нараховує декілька тисячоліть, то застосовувавши таку форму систематизації, як періодизація можна запропонувати **ретроспективний огляд еволюції критеріїв та заснованих на їх основі концепцій типології держав**.

Так, перші спроби типологізації держав здійснили античні мислителі (**Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон**), які поділяли держави на дві групи: *правильні та неправильні*. До групи правильних держав вони відносили ті з них, де влада здійснювалася на основі законів та на користь загальних інтересів, а до неправильних держав – ті, де влада не спирається на закони і служить інтересам лише правителів [1, с. 236].

Аутентичний принцип – законності, **Сократ** використовував, як базисний критерій у власній класифікації і характеристиці різних форм державного устрою і правління. Владу, основану на волі народу і

на державних законах, він називав царством, а владу проти волі народу і таку, що базується не на законах, а на свавіллі правителя, назвав тиранією. Якщо правління здійснюється людьми, які виконують закони, то такий устрій він називав аристократією, якщо ж влада походить від багатства — плутократією, якщо від волі всіх — демократією [14].

Беручи за основу той самий підхід, **Платон** виділяв три *правильних* форми: царську владу (законну монархію, тобто правління однієї особи на основі закону), аристократію (законну владу небагатьох) і законну демократію (владу демосу на основі законів) та відповідно три *неправильні* форми: тиранію (незаконну владу одного), олігархію (незаконну владу небагатьох) і незаконну демократію (владу демосу не на основі законів).

З тих самих позицій **Арістотель** писав, що форма держави визначається кількістю правлячих (один, небагато, більшість) та метою правління. У *правильних* формах правителі мають на меті загальне благо, у *неправильних* — тільки своє особисте благо. Трьома правильними формами держави є монархічне правління (царська влада), аристократія і політія (правління на основі законів), а відповідними неправильними формами є — тиранія, олігархія і демократія (правління демосу, більшості не на основі законів) [1].

У контексті зазначеного наголосимо, що античні філософи для характеристики держав, як ми бачимо, вживали відмінні поняття, як то: «форма державного устрою», «форма державного правління», «форма держави», але слід пам'ятати, що кожен із них кваліфікував не певну державну форму у сучасному розумінні, а державу загалом, як таку з відповідним соціальним змістом, яка заснована на соціальній рівності (є правильною) або ж — нерівності (є неправильною). Відповідна традиція тривала до другої половини XVIII ст., моменту юридичного закріплення республіки, як однієї із форм правління у Конституції США 1787 р. Після чого, у вченні про державу відбулося змішування елементів різних понятійних рядів — форми держави та соціальної сутності держави [1, с. 105].

Узагальнюючи типологізаційну характеристику держав періоду античності можна ствердити, що **античні філософи здійснили перші класифікації держав, засновані на критерії законності та протиставленні законного правління беззаконню**. Даний критерій у певному сенсі безперечно зберіг своє значення і до тепер (наприклад, вітчизняний теоретик держави і права В. Ткаченко, використовуючи як критерій принцип законності, поділяє держави на дві групи — держави до громадянського і держави громадянського типу [15, с. 874]) та у тій чи іншій формі широко використовується у подальшій політико-правовій думці.

Аксіоматичним доказом останнього твердження є епоха середньовіччя (V — XV ст.) — період панування релігії і церкви, який «у концентрованій формі» представив засновник християнської державно-правової концепції, теолог **Фома Аквінський**. Він належить до когорти геніальних еkleктиків, систематизаторів християнської теології на основі вчення Арістотеля, класиків-інтерпретаторів, які особисто нових наукових істин не відкривали. Доктрини держави у його творчості виходять з ідей арістотелівської «Політики» про те, що держава представляє собою певну частину універсального порядку, котрий утворений та керований Богом. Форму влада та способи її використання поділяв на *правильні і дурні*. З п'яти форм правління (чотири простих — аристократія, олігархія, демократія, монархія і одна змішана — аристократія з демократією) найкращою називав монархію, оскільки принцип її побудови схожий з принципом миротворення, керованого Богом [16; 17].

В епоху Нового часу (XVI — кінець XIX ст.), яку пов'язують з переходом культури з релігійної сфери у сферу світську, набув поширення *історико-формаційний підхід* **Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля**: концепція духовної формації. У межах якої проблема типології держав трактувалась з позицій *всесвітнього-історичного процесу розвитку духу свободи і його об'єктивізації у різних формах держави*. Їм виділялось «чотири *всесвітньо-історичних царств*»: східне, грецьке, римське, германське. Відповідні царства, по Гегелю, представляли собою об'єктивно-історичні формації (формоутворення) світового духу, тобто розвитку ідей розуму і свободи у *всесвітній історії*. Із зміною цих *всесвітньо-історичних царств* (формацій світового духу) відбувається і зміна відповідних форм держави: *східному царству відповідає східна теократія* (свобода одного, верховенство правителя), *грецькому — афінська демократія*, *римському царству — римська республіка або аристократія* (свобода деяких, тобто частини населення), *германському царству — представницька монархія* у германських народів Нового часу (свобода духа) [18, с. 370].

Отож, **гегелівська типологія держав ґрунтується на його вченні про розвиток і зміну у *всесвітній історії* відмінних суспільно-духовних формацій (царств, світів)**, що представляють собою прогресуючі сходи здійснення розуму і свободи, яким відповідають певні типи (форми) держави — теократія, демократія або аристократія, конституційна монархія.

Переконані, що подібна абсолютизація ролі окремих народів та надання типологічного значення їхнім державним формам є доктринальним перебільшенням Гегеля. До того ж, типологізація держав через

форми держави визиває заперечення ще й тому, що деякі із згаданих Гегелем форм (наприклад, республіка, демократія) існували не тільки у період античності, але й існують до тепер. А найвища та остання, по Гегелю, форма держави – представницька монархія, була замінена після буржуазних революцій у багатьох країнах Європи республіканською формою.

Але, у свій час філософія Гегеля була кульмінаційним пунктом розвитку німецької філософії та світової загалом. Наприкінці XIX століття провідні академічні філософи, як в Америці, так і у Великобританії були в більшості своїй гегельянцями, і одним із його учнів був німецький філософ **Карл Маркс**, який зберіг у своїй системі, в її остаточному вигляді, деякі істотні гегельянські риси, хоча на відміну від ідеалістичної діалектики Гегеля, марксистська діалектика є матеріалістичною.

Одним із аспектів матеріалістичної діалектики **К. Маркса став формаційний підхід типології держав та правових систем, в основі якого лежить категорія суспільно-економічної формації**. У вітчизняному державознавстві радянської доби він вважався найбільш загальним критерієм типології держав і правових систем, й у теперішній час продовжує достатньо активно застосовуватися у якості критерію, оскільки взамін сучасною наукою не напрацьовано інших, більш переконливих та всеосяжних, здатних конкурувати з ним. Однак, із початком так званої перебудови та зміни політичних та ідеологічних орієнтирів на пострадянському просторі, самодостатність даного критерію стала ставитися зі сторони окремих теоретиків під сумнів [19], про що більш докладно буде зазначено нижче. Згідно марксистського підходу до типології, «суспільно-економічна формація» це – історичний тип суспільства, заснований на певному способі виробництва, який виступає важливим етапом розвитку людства. Кожна суспільно-економічна формація характеризується певним типом виробничих відносин – економічним базисом. Кожна з них має, як загальні, властиві усім формаціям, так і власні, неповторні закони виникнення, функціонування і розвитку. Економічний базис кожної суспільно-економічної формації зумовлює відповідну надбудову у вигляді сукупності ідей, теорій, поглядів, уявлень, різноманітних організацій та установ, а також системи виникаючих між ними відносин. Найважливішими елементами надбудови є держава і право. Кожній суспільно-економічній формації відповідає певний історичний тип держави і права. Зміна однієї суспільно-економічної формації іншою знаменує собою зміну системи виробничих відносин – економічного базису, виникаючої на його основі надбудови, і разом з тим відповідного історичного типу держави і права. Усвідомити формально-юридичний зміст категорії «історичний тип держави» можливо за допомогою послідовної поступеневої характеристики наступного понятійно-категоріального ряду: «сутність держави» – «зміст держави» – «функції держави» – «механізм держави» — «форма держави» – «історичний тип держави». Беручи до уваги, що форма держави розкривається через організацію механізму та методів реалізації функцій держави. Де організація механізму держави охоплюється формою державного правління та формою державного устрою, а методи реалізації функцій держави – державно-правовим режимом. І нарешті, кожен із елементів форми держави найбільш повно характеризує історичний тип держави.

З позиції формаційного підходу історичних типів держави чотири: *рабовласницький* (V – IV тис. до н. е. – сер. I тис. н. е., стародавні часи); *феодальний* (сер. I тис. н. е. – XVII – XVIII ст., середні часи); *буржуазний* (XVII – XVIII ст. – по. XX ст., новий час); *соціалістичний* (з 1917 р., тобто Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, новітній час) [с. 101].

У марксистській літературі радянської доби, спираючись на судження Маркса та Енгельса про специфіку «азіатського способу виробництва» і «східний деспотизм», стали виокремлювати і особливий *східний* (азіатський, деспотичний) тип держави, що, безперечно, не відповідало (як у основоположників марксизму, так й у його послідовників) марксистському вченню про історично змінюючі один одного економічні формації [с. 239].

Вказана вада формаційного підходу до типології держав була визнана науковими колами однією із перших, але, нажаль, не стала єдиною, оскільки: по-перше, марксистська типологія держав гіпертрафувала економічні та класові відносини, та недооціненими залишилися духовні, культурні та інші ідеологічні фактори; по-друге, марксистський прогноз про п'яту бездержавну суспільно-економічну формацію – комуністичну, виявився антиісторичним; по-третє, соціалістичний тип держави (перша фаза комунізму) був глибоко та всебічно розроблений теоретично, але ніколи і ніде не був остаточно втілений практично; по-четверте, марксистське вчення в принципі має антидержавний та антиправовий характер, складовими якого стали антиіндивідуалізм, нігілістське ставлення до природних прав людини, ідеї правової держави. Марксизм вважав державу і право формами організованого примусу (класового пригноблення), що приходять на зміну одна одній; по п'яте, марксистське вчення заперечувало ставлення до держави, як до загальносоціальної цінності, як до досягнення у розвитку людської культури; по-шосте, критерій, відповідно до якого тип держави визначається тільки приналежністю останніх до тієї чи іншої суспільно-економічної формації, потребує свого уточнення, бо у світі завжди існували так звані перехідні держави, які

виходять за межі тієї чи іншої формації, знаходяться «на переході» від одного типу держави до іншого – від рабовласницького до феодального, від феодального до капіталістичного, від капіталістичного до соціалістичного і, навпаки – від соціалістичного (або псевдосоціалістичного) до буржуазного, капіталістичного. Вперше концепцію перехідної держави розробив В.І. Ленін. У контексті розвитку класової боротьби він зробив висновок про можливість переходу окремих держав до соціалізму, обминувши капіталістичну стадію [20]. І останнє, окрім суспільно-економічної формації, як відомо, існують й інші критерії, комплексне використання яких допомагає провести більшу чітку, строго обґрунтовану класифікацію держав. Даний, загальний за своїм характером критерій повинен використовуватися не тільки сам по собі, але й доповнюватися іншими, приватними критеріями, які стосуються сутності, змісту, механізму, форми держави (такими критеріями можуть бути: рівень економічного розвитку, рівень та якість життя, індекс суспільного розвитку). Актуалізуючи сказане, сучасний державознавець **Сергій Костянтинович Бостан** у своєму дослідженні зокрема пише, що для визначення типу певної держави значення мають не тільки соціально-економічна формація, а увесь стан суспільства. З огляду на це **в основі типологізації держави замість категорії «суспільно-економічна формація» слід класти категорію «суспільна формація»**, яка відображає стан суспільства як певної, історично визначеної системи економічних, соціальних, духовно-культурних та політичних відносин, що визначають сутність та зміст держави. Тобто, пропонує державу розглядати не як надбудовний елемент суспільно-економічної формації, а як «продукт людського суспільства». Виходячи з наведеного, автор традиційну марксистську чотирьохчленову типологічну схему держав – рабовласницька, феодальна, буржуазна та соціалістична, змінює на трьохчленову типологічну схему держав – нереспубліканська (кастово-становая), республіканська (громадянського суспільства) і перехідна держава. *Нереспубліканський (кастово-становий) історичний тип держави* охоплює епоху кастово-станового суспільства, коли держава була виразником інтересів вузьких класових угруповань – це рабовласницький, феодальний та буржуазний тип держави. *Республіканський історичний тип держави* (епохи громадянського суспільства), коли держава стала проявляти загальносоціальні інтереси, бере початок у західній цивілізації від англійської, американської та французької буржуазних революцій XVII – XVIII ст., а у східній цивілізації – від перетворень та революцій у другій половині XIX (реформи 60-х рр. в Японії і Росії) – та початку XX ст. (Росія, Іран, Туреччина, Китай), а в Африці 60-ті роки XX ст., коли переважна більшість країн цього континенту позбулася колоніальної залежності та заклали основи своєї власної державності. І останній, *перехідний тип держави*, що триває у період «переходу» від одного історичного типу держави до іншого [, с. 102, 108 – 110].

Аналогічна, але двочленова типологізація держав широко представлена у **західноєвропейській науці, де держави класифікують в залежності від характеру взаємовідносин між державною владою та індивідом**. Наприклад, австрійський та американський юрист і філософ **Ганс Кельзен**, в залежності від того, яке місце індивіда у створенні правопорядку, виділяє два типи держави. Якщо індивід активно приймає участь у створенні правопорядку – *демократію*, якщо ні – *автократію* [21, с. 149—152]. Подібну типологізацію держав пропонує американський соціолог, політолог **Роберт Моррісон Макайвер**, поділючи усі держави на два типи: 1) *династичні (аристократичні)*, де державна воля не виражає волі більшості населення. До них відносяться імперії та псевдodemократичні держави, у яких уряд утворює привілейовану частину суспільства; 2) *демократичні*, де державна воля виражає волю усього суспільства, або більшості його членів, і де народ активно підтримує діяльність уряду (сучасні держави розвиненої демократії) [22].

Формально-юридичний аналіз наведених підходів щодо типологізації держав свідчить, що жоден з них не може претендувати на універсальність, не дає максимально достовірні дані про історичні типи держав, а лише удосконалює марксистську типологію. Вирішити слабкі сторони наведених типологій держав напевне можливо шляхом синтетичного використання їх позитивних сторін та врахування недоліків. На такій ідеологічній основі, у новітній період розвитку людства (початок XX ст.), англійський історик **Арнольд Джозеф Тойнбі розробив цивілізаційний підхід до типології держав, поклавши в основу типології категорію «цивілізація»**, як соціокультурну систему, що спирається не тільки на соціально-економічні, а й етнічні, географічні, культурні, психологічні, релігійні засади суспільства, ступінь гармонізації людини і природи, а також рівень економічної, політичної, соціальної і духовної свободи особистості. Розкриваючи поняття «цивілізація», Тойнбі пише про те, що кожна цивілізація являє собою локальне утворення, яке володіє тільки йому притаманними рисами і характеристиками і жодним чином не нагадує за своїми ознаками інші цивілізації. Єдиної цивілізації як такої немає. Є ряд цивілізацій, які вельми відрізняються за своїми соціальними і політичними цінностями, державно-правовими формами, типами культурно-творчої діяльності, спрямованості історичного розвитку і, звичайно, розвиненістю матеріально-технічного базису. Загалом Тойнбі виділяє 21 цивілізаційну систему. У це число він включає *західну цивілізацію, православну (візантійську ортодоксальну), російську православну, перську, арабську*

(ісламську), індійську, далекосхідну, античну (Греко-Римську), сирійську, китайську, японо-корейську, мінойську, шумерську, хетську, вавілонську, єгипетську, андську, мексиканську, юкатанську, а також цивілізацію майя. З яких збереглися лише ті, які змогли розвинути духовний початок у всіх видах людської діяльності, освоїти життєве середовище [23].

Вочевидь, що на основі вчення Тойнбі про локальні цивілізації можливо, у кращому випадку, вести мову про розпоршені типи організації влади у відповідних автономних цивілізаціях, але не можливо побудувати цілісну типологію держав. До того ж, у вченні науковця відсутнє спеціальне дослідження проблем держави, на основі якого у юриспруденції можливо побудувати теоретично значиму типологію держав.

Але, враховуючи перспективність цивілізаційного підходу для наукової типологізації держав, на сьогоднішній день він включає певну кількість пов'язаних між собою, і разом з тим, відносно самостійних парадигм. Послідовниками Тойнбі стали американський економіст Уолт Уїтмен Ростоу, німецький юрист Георг Еллінек, а також десятки інших сучасників правників, соціологів, політологів та представників інших гуманітарних наук.

Як результат у сучасних соціальних науках термін «цивілізація» і досі не має строго визначеного, фіксованого значення. Він асоціюється і з «гарними манерами», і з певними стадіями розвитку суспільства або культури та ін. Така неоднозначність терміна і поняття «цивілізація», його внутрішня суперечливість, аморфність і невизначеність змісту, роблять проблематичним використання останнього, як єдиного і основного критерію типології держав. Відповідно, існують різні підстави для типології цивілізацій і їхньої державності: хронологічні, генетичні, просторові, релігійні, за рівнем організації та ін. Історичний прогрес привів до складання понад двох десятків цивілізацій, які відрізняються не тільки системами цінностей, що затвердилися в них, культурою, але і характерним для них типом держав. Зокрема, ґрунтуючись на різних підходах стосовно поняття «цивілізація», дослідниками виділяються такі основні види цивілізацій і відповідних їм типів держави [24]: 1) за ступенем економічного розвитку: традиційні (аграрні), індустріальні, постіндустріальні або інформаційні (**У. Ростоу**); 2) за фактором реальності буття: ідеальні (утопія); емпіричні (**Г. Еллінек**); 3) за історичними формами визнання людей у якості суб'єктів права і держави: етнічні, станові, індивідуально-політичні, гуманітарно-правові (**В. Нерсесянц**) [с. 243-245;].

Наведена строкатість критеріїв та виділених на їхній основі типологічних схем класифікації держав демонструють, що універсальність у відповідному питанні навряд можлива. Бо кожен із науковців переслідує власну ціль, виходячи із предмету дослідження галузі наукових знань, яку він представляє. Вважаємо, що головне у цьому питанні, щоб такі дослідження відбувалися на основі об'єктивних критеріїв (принципів, ознак) з метою забезпечення достовірності отриманих результатів, як то, наприклад, порівнювальні явища та процеси мають належити до єдиного історичного періоду; застосована до них методологія дослідження має бути єдиною; порівнювальні явища та процеси повинні бути типовими для відповідного історичного періоду, максимально враховувати соціально-економічні, політичні та інші фактори буття держави тощо.

Висновки. Вважаємо, найбільш плідним для розвитку наукових знань в аспекті побудови класифікаційних схем типологізації держав є **цивілізаційний підхід, коли під цивілізацією розуміють певну епоху людської культури у сфері взаємодії суспільства і природи.** Поняттям цивілізаційний тип держави при такому підході позначається сукупність ознак держави, що відображають рівень та особливості культури у сфері взаємодії суспільства з природою. Особливості взаємодії держави (суспільства) із природою визначаються релігійними (ідеологічними), географічними, етнічними та техніко-економічними факторами. Кожен із перелічених факторів по-особливному впливає на цивілізаційні характеристики держави, на його інституційно-владну та функціональну організацію. Разом з тим, з усіх перелічених факторів визначальними є ті, що визначають рівень розвитку матеріальної культури (яка піддається об'єктивним критеріям дослідження і, як наслідок типологізації держав), тобто техніко-економічні фактори. На підставі техніко-економічних показників, беручи за основу існуючі класифікації держав у межах окремих галузей соціальних наук, пропонуємо наступний варіант цивілізаційної типології держав: 1) *за ставленням до релігійних організацій*: деідеологізовані (світські, атеїстичні) держави, ідеологізовані (не світські, теократичні); 2) *за географічним розташуванням*: держави Середземномор'я, Східні, Західні тощо; 3) *за етнічним складом*: арабські, китайські, індійські держави тощо; 4) *за техніко-економічними факторами*: аграрні, індустріальні, постіндустріальні держави.

Отже, згідно існуючим у науковій літературі поглядам (філософській, юридичній, соціологічній, політологічній та історичній), типологізація держав та правових систем по типах представляє собою об'єктивно необхідний, закономірний процес та засіб пізнання природно-історичного розвитку держави, що відображає процес історично закономірної зміни одних типів держави іншими.

Список використаних джерел:

1. Кульков, М. О. Теоретические проблемы типологии форм государства [Текст]: автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.01 / Кульков Макар Олегович; Волгогр. гос. универ. – Саратов, 2008. – 34 с.
2. Теория государства и права [Электронный ресурс]: учебник / под ред. М.Н. Марченко. – М.: Издательство "Зерцало", 2004. // Режим доступа: <http://lawtoday.ru/razdel/biblio/tgp/index.php>.
3. Типология держав [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.djereho.com/index.php?option=com_content&task=view&id=683&Itemid=460.
4. Типы государства [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Типы_государства.
5. Актуальні проблеми теорії держави та права. Частина I. Актуальні проблеми теорії держави [Текст]: навч. посіб. / С.М. Тимченко, С.К. Бостан, С.М. Легуша, Н.М. Пархоменко, Т.О. Пікуля, Н.В. Пронюк. – К.: КНТ, 2007. – 288 с.
6. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства [Текст]: учебник для вузов. / В.С. Нерсисянц. – М.: Норма, 2010. – 552 с.
7. Алексеев С.С. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов Учебник. - 453 с. [Электронный ресурс] / С. Алексеев. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/content/5319.html>.
8. Гринин Л.Е. Эволюция государственности: от раннего государства к зрелому. Государство и исторический процесс. Изд. 2, испр. 2010. – 368 с. [Электронный ресурс] / Л. Гринин. – Режим доступа: <http://urss.ru/cgi-bin/db.pl?lang=Ru&blang=ru&page=Book&id=101352>.
9. Тип государства: формационный и цивилизационный поход [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/diploma/doc43p0/instrum664/item667.html>.
10. Максаковский В.П. Географическая картина мира. В 2 кн. Кн. I: Общая характеристика мира [Текст] / В.П.Максаковский. – 4-е изд., испр. – М.: Издатель: Дрофа, 2008 – 225 с.
11. Типология та основні типи держав [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://stydentam.org.ua/3374.html>.
12. Типология стран мира [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://rui-tur.ru/tipologiya-stran-mira.html>.
13. Современная политическая карта мира: многообразие стран современного мира, их основные типы [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://geography.kz/slovar/sovremennaya-politicheskaya-karta-mira-mnogoobrazie-stran-i-ix-osnovnye-tipy/>.
14. Андрусак Т. Історія політичних та правових вчень. Лекції [Электронный ресурс] / Т. Андрусак. – Режим доступа: <http://gadnuk.info/pidrychnuku/istoriya-vchen/446-andrusyak/6750-9--.html>.
15. Ткаченко В. Принцип законності як класифікаційний критерій типології держав // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У10 т. – Т. 1
16. Мірошниченко М.І., Мірошниченко В.І. Історія вчень про державу і право [Текст]: навч. посіб. / М.І. Мірошниченко, В.І. Мірошниченко. – К.: Атіка, 2010. – 460 с.
17. Цюрупа М.В., Ясинська В.С.. Основи сучасної політології [Электронный ресурс] / М.В. Цюрупа, В.С. Ясинська. – Режим доступа: <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-teoriya-politiki/teologichni-paradigmi-politichnogo.html>.
18. Гегель Г. В. Ф. Философия права [Текст] / Г.В. Гегель. — М.: Мысль, 1990. – 526 с.
19. Типология стран мира [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://uamconsult.com/book_146_chapter_8_1.4._TIPOLOGIJA_STRAN_MIRA.html.
20. Типология государств: основания, различные подходы, современный взгляд на проблему [Электронный ресурс] / Режим доступа: / <http://lib.4i5.ru/cu201.htm>.
21. Кельзен Г. Общее учение о государстве [Электронный ресурс] / Г. Кельзен. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Кельзен,_Ганс.
22. Современное государство (The Modern State, 1926) [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_colier/655/МАКИВЕР
23. Тойнбі А.Д. Типологія цивілізацій [Текст] / А Д Тойнбі. – Режим доступа: http://ua-referat.com/Типологія_цивілізацій_А_Д_Тойнбі.
24. Цивілізаційний підхід до типології держав // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://textbooks.net.ua/content/view/2309/31/>.

Радовецька Людмила Василівна.
доцент кафедри теорії ті історії
держави і права Національної академії

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗА ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ

Реальний стан взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства у сфері забезпечення державної безпеки найбільш яскраво виявляється у рівні демократизації органів держави спеціальної компетенції. Причому у контексті такої взаємодії доречно і більш обґрунтовано, на думку дисертанта, вживати поняття «співучасть», а зміст діяльності, пов'язаної із такою «взаємодією» інтерпретувати через поняття «форми участі» у цьому процесі.

На цю думку підштовхує вже етимологія понять «взаємодія», «співпраця», «співробітництво», «співучасник», розбіжність семантичного змісту яких полягає у наступному: 1) взаємодія означає *взаємно узгоджено* діяти [1, с. 125], що реалізуються в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями, навичками та у взаємному впливі людей; тобто зміст поняття «узгодженості» передбачає по-перше, взаємність, а по-друге, встановлення відповідності та єдності з обох (різних) сторін, а тому ця ознака передбачає на нормативному рівні а) передбаченість як матеріальних, так і б) процесуальних норм, у зв'язку з чим всі суб'єкти, що взаємодіють, повинні мати рівний, однаковим обсяг обов'язків та прав, а також можливості здійснювати їх однаковими формами та за допомогою однакових методів; тобто суб'єкти повинні бути «рівноправними»; 2) в той час як співпраця – спільна з ким-небудь діяльність, спільна праця для досягнення мети [1, с. 1367] – більш загальне поняття, де з'являється *мета* як об'єднуюче начало діяльності; 3) співучасник – той, хто бере участь разом з кимось у якійсь діяльності [1, с. 1367] – більш загально, нейтрально розкриває зміст спільної діяльності суб'єктів не встановлюючи ніяких меж.

Ця гіпотеза певною мірою підтверджується науково-доктринальним підходом у юриспруденції про розмежування «суб'єктів» та «учасників» правової діяльності, за якою для учасника головною рушійною силою в процесі є необхідність задоволення своїх потреб та інтересів, а також надання допомоги суб'єкту у вирішенні певних завдань [2, с. 684]. Тобто термін «взаємодія» слід вживати для «рівноправних» суб'єктів, тобто тих, які наділені владно-державними повноваженнями, водночас для «нерівноправних» суб'єктів у формулі суб'єкт – учасник доречніше і адекватніше застосовувати термін «співучасть» (не зважаючи на дещо «кримінальне» забарвлення), а зміст їх діяльності через «форми участі». У суб'єктів та учасників правової діяльності суб'єктивна сторона може не співпадати за мотивами, потребами, цінностями, а також різнитися по лінії обов'язків для суб'єктів і можливостей (прав) для учасників – їх об'єктивній стороні. Окремих питань співпраці, формам їх здійснення присвячені праці зарубіжних вчених, дослідження яких може бути доцільним і перспективним.

Враховуючи різноманітність та своєрідність органів держави спеціальної компетенції, що ускладнює їх загальнотеоретичний аналіз, участь громадянського суспільства у їх діяльності буде розглянута на прикладі СБУ. Форми її діяльності та форми участі громадськості у цій діяльності знаходяться у правовому полі Конституції України, по-перше, оскільки нею не встановлено ніяких заборон до здійснення такого виду діяльності, і, по-друге, ст.ст. 36, 37 Конституції, де закріплено фундаментальні основи громадянських та політичних прав людини і громадянина щодо членства у політичних партіях та громадських організаціях, а також ст. 140 щодо функціонування органів місцевого самоврядування, крім того, Законів «Про Службу безпеки України», «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією держави та правоохоронними органами держави», «Про основи національної безпеки», та іншими законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами.

Так, у галузево-рамковому Законі «Про Службу безпеки України» ст. 8 передбачено правові основи відносин СБУ з громадянами та їх об'єднаннями (ч. 2) [3]. З цієї правової норми можна зробити висновки: а) громадяни та їх об'єднання сприяють СБУ як державному органу, функцією якого є забезпечення державної безпеки лише у рамках його законної діяльності; б) громадяни та їх об'єднання сприяють СБУ у забезпеченні державної безпеки на основі принципу доброї (власної, не забезпеченої ніяким примусом) волі і є, по-суті, суб'єктивним правом громадян та їх об'єднань, тобто мірою можливої, не обов'язкової поведінки; в) суб'єктами цих правовідносин можуть бути як окремі громадяни, так і їх колективні утворення.

Так, правовідносини СБУ та політичними партіями передбачена приписами вищеаналізованої статті, однак із певними застереженнями. Зокрема, у статусному законі про СБУ існує заборона щодо членства співробітників СБУ у політичних партіях (ст. 6) [3], тобто діяльність як внутрішня (у формі членства у політичних партіях), так і зовнішня (тобто як співпраця з політичними партіями) у рамках задоволення політичних інтересів у діяльності СБУ виключена чинним законодавством. Очевидно, що можна говорити про певний взаємозв'язок лише у випадках формування політичної думки, волі та участі у

виборах співробітників СБУ у межах забезпечення законних прав і свобод громадян, що є змістовою складовою функції забезпечення державної безпеки.

До другої групи вищекласифікованих інститутів громадянського суспільства відносяться інститути із функцією правового захисту, а саме різноманітні правозахисні організації, адвокатура, нотаріат та інші інституції, діяльність яких направлена, переважно, на захист порушених або неправомірно обмежених законних прав та інтересів людини і громадянина. Вони, як слушно зауважує І. Грицай, сприяють створенню демократичного правового суспільства за рахунок підтримки соціально незахищених фізичних осіб, що потребують правової допомоги, розвитку місцевої демократії та місцевого самоврядування, правової освіти громадян та захисту їх прав та свобод. Розвиток недержавних правозахисних організацій як невід'ємного елементу громадянського суспільства відповідає встановленим цілям демократичних реформ, що проводяться в Україні, та підвищує якість життя населення країни [4, с. 115]. На сьогодні зустрічаються й використовуються різні терміни для визначення недержавних об'єднань, діяльність яких спрямована на захист законних прав людини і громадянина, зокрема це терміни «неурядові правозахисні організації», «недержавні правозахисні організації», «громадські правозахисні об'єднання», «неполітичні об'єднання громадян» тощо.

У світовій практиці громадські організації називають неурядовими організаціями (non-government organization "NGOs"). Визначення, яке запропоноване в Енциклопедії публічного міжнародного права, характеризує такі організації як приватні об'єднання, федерації, спілки, товариства, групи не засновані урядом або міжурядовою угодою, які здатні відігравати певну роль у міжнародних відносинах своєю діяльністю, члени яких мають незалежне право голосу. Членами неурядових організацій можуть бути як індивідуальні особи (окремі громадяни), так і юридичні [4, с. 116].

Як видається сутність цього терміну лежить власно у назві, що говорить сама за себе. Цими організаціями є неурядові, недержавні інституції, тобто такі, що мають недержавну природу свого існування, тобто не наділені державно-владними повноваженнями. Однак не всі громадські організації є правозахисними за своєю природою, оскільки їх самоврядна діяльність, що унормована статутами, не обов'язково і не завжди є правозахисною.

Правозахисною діяльністю займаються також й нотаріат, адвокатура. Участь цих інститутів громадянського суспільства у діяльності СБУ визначається на додаток до статусного закону, також Законами «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Адвокатура як інститут громадянського суспільства поєднує публічно-значущу та приватно значущу діяльність, здійснювана у межах правоохоронної діяльності суб'єктів із функцією правового захисту приватних та публічних інтересів, що проявляється, переважно, у кримінальному судочинстві, так і, у цивільному судочинстві. Громадські інтереси адвокатура захищає опосередковано через захист інтересів окремих громадян (прояв захисту приватних інтересів) – як членів суспільства, так і їх об'єднань. Крім того, адвокатські об'єднання, як професійні утворення громадян покликані захищати інтереси самих адвокатів.

Незалежні засоби масової інформації (ЗМІ) утворюють окрему групу інститутів громадянського суспільства. Їх роль у діяльності СБУ в останні роки набула нових масштабів у зв'язку із розвитком по-перше, інформаційних технологій та інформаційного суспільства, по-друге, у зв'язку із утвердженням демократичного режиму, на сторожі якого повинні стояти незалежні незаангажовані ЗМІ, здатні реально, об'єктивно, актуально, прозоро висвітлювати події, що відбуваються. Незалежні ЗМІ у розвинених демократичних країнах ще прийнято називати «четвертою гілкою влади» (поряд із законодавчою, виконавчою та судовою) і які виконують функцію «ланцюгових псів демократії», забезпечуючи при цьому законність та державну дисципліну, допомагають досягти зниження рівня порушень прав і свобод людини у діяльності державних органів в цілому, і безпекових органів зокрема, провідним із яких є СБУ. У ст. 7 статусного Закону цього органу закріплено право громадськості на інформацію про діяльність СБУ, де визначено питання, які підлягають обов'язковому інформуванню, а також та інформація, що не підлягає розголошенню [3].

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. Т.1. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології / [відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко]. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1232 с.
3. Про Службу безпеки України : Закон України №2229-ХІІ від 25.03.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Грицай І. О. Основна характеристика деяких видів неурядових правозахисних організацій / І. О. Грицай // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : [матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 19-20 вересня 2013 р.)]. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 115 – 117.

Редька Віталій Вікторович, завідувач відділення соціально-гуманітарної роботи навчально-наукового інституту підготовки фахівців для експертних та криміналістичних підрозділів НАВС, кандидат юридичних наук

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯН - ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

Формування демократичного суспільства – це перш за все, процес суттєвих структурних реформ, кінцевою метою яких є поліпшення добробуту українського народу, який можна досягти завдяки підвищенню суспільно-політичної діяльності громадян. Дана діяльність повинна ґрунтуватись на суспільно-демократичних цінностях.

Але, якщо ми дійсно хочемо демократії, ми повинні зрозуміти, що для її досягнення необхідні радикальні зміни у свідомості громадянина. Адже демократичне суспільство вимагає для свого функціонування сформованої демократичної свідомості.

Заклики до зміни свідомості – це безглузде. Важливіше зрозуміти, а також спробувати змоделювати конкретні шляхи цих змін. Потрібні зміни не лише на рівні державної влади, але і на різних рівнях відносин між людьми (на роботі, на вулиці, в міському транспорті, тощо).

Цей процес є довготривалим, багатоетапним та віддаленим у часі, проте висвітлення цієї теми вже сьогодні займає чільне місце серед науковців, журналістів та політиків. Дана тема пронизана різноманітними підходами та оцінками до її висвітлення, політичними та ідеологічними розбіжностями.

Нашою метою є окреслення проблем, які впливають на формування політичної свідомості особистості та політичної культури громадян, що є основою їхнього сприяння правоохоронним органам.

З досвіду високо розвинутих демократичних країн ми бачимо, що активна допомога громадян у розкритті і розслідуванні злочинів несе за собою відкритий характер і вважається за честь, адже довіра до правоохоронних органів серед населення є ознакою демократичного суспільства, де закон оберігає твою честь і гідність і ти є частиною цього закону.

Ми вважаємо, що основним напрямком формування європейського демократичного суспільства в Україні є підвищення рівня політичної активності [1] (засіб захисту та обстоювання своїх прав та інтересів) серед населення і тим самим подолання політичної бездіяльності – апатії (відсутність інтересу до політичної діяльності) [2, с. 37], аномії (стан психіки людини, коли вона відчуває, що фактично політичне життя проходить мимо неї) [3, с. 177]. Стан аномії у індивіда може бути наслідком впливу об'єктивних умов політичного життя, політичної системи, політичного режиму. Воно пов'язано зі структурними відносинами панування і підкорення, присвоєння та експлуатації влади і контролю в суспільстві.

Тобто формування політичної активності у громадян є чітке усвідомлення їхнього місця у захисті свої прав і законних інтересів. Наприклад, для свідомого громадянина поліція – це інструмент захисту їхніх прав та інтересів, що мають свій інструментарій (гласні, негласні слідчі (розшукові) дії тощо), щодо захисту прав громадян. А громадянин тим самим повинен сприяти працівникам поліції, тобто надавати необхідну допомогу.

Політична активність громадян повинна формуватись ще з дитинства, починаючи з виховання батьків та навчанням у закладах системи освіти.

Процес засвоєння індивідом упродовж життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить називається *політична соціалізація*.

Політична соціалізація передбачає комплекс заходів, які готують людину до життя у сфері політики, визначають її політичну поведінку, впливають на уподобання та рішення. Високий рівень політичної соціалізації громадян є передумовою високого рівня розвитку суспільних відносин та їх стабільності [4].

Даною проблематикою займається така наука як *політична психологія*, адже психологічні і біологічні елементи (мислення, темперамент, воля, пам'ять, стан фізичного і психологічного здоров'я, стать, вік тощо) також здійснюють вплив на політичну поведінку людини [3].

Політична психологія – наука, що вивчає психологічні компоненти і феномени (ціннісні орієнтації і певні судження, які пов'язані із політикою, погляди, настрої, почуття, волю, особливі риси характеру,

потреби, мотиви, традиції та ін.), що формуються у людей в результаті соціально-політичних відносин і реалізуються в політичних діях індивідів, соціальних груп, класів, народів і націй. До сфери дослідження політичної психології входить те, як психологічні чинники допомагають визначити політичну поведінку [5]. Предмет політичної психології в цілому – це політика, як особлива людська діяльність, яка має власну структуру, суб'єкта та рушійні сили [6]. Її головне завдання полягає в аналізі психологічних механізмів політики та виробленні практичних рекомендацій з оптимального здійснення політичної діяльності на всіх її рівнях [7].

Отже, об'єкт політичної психології – політична участь, політичне лідерство, політичні цінності та настанови; мотиви, що впливають на політичну поведінку, індивідуальну, групову та масову свідомість [8].

Предметом політичної психології є внутрішні, психологічні механізми політичної поведінки суб'єктів політичної діяльності. Д. Кнутсон вважає, що предметом політичної психології є психологічні компоненти політичної поведінки людини, соціальних груп і цілих народів, дослідження яких дозволяє застосувати психологічне знання до пояснення політики [9].

Ми вважаємо, що основний вектор дослідження даної дисципліни повинен зосереджуватись на політичній сфері суспільства через вплив та взаємодію з нею психологічних компонентів.

До структури політичної психології входять: політичні потреби, інтереси, почуття, настрої, традиції.

Політична потреба – базовий елемент політичної психології, це ті потреби, задоволення яких пов'язані зі здійсненням влади. Вони можуть бути лише тим чи іншим чином стосуватись влади, а можуть виявитись безпосередньо у прагненні до її задоволення і здійснення.

Політичні інтереси – це усвідомлені політичні потреби. Залежно від відмінностей у політичних інтересах одні й ті самі явища політичного життя можуть по-різному сприйматись його учасниками, що формує відповідні політичні почуття, настрої, емоції, тощо.

На відміну від настрою, *політичні традиції* більш стійкою складовою політичної культури (це установленні норми політичної поведінки, політичні цінності, ідеї, звичаї, що передаються з покоління у покоління) [10, с. 482].

Кожній людині властиве індивідуальне ставлення до політики, її участь у політичних процесах залежить від особистісних характеристик, а також від конкретних матеріальних, соціально-культурних, політико-правових умов. Так, малоосвічена, з низькою політичною культурою людина найчастіше є простим об'єктом політичного впливу, маніпулювання з боку інших; у суспільствах з високорозвиненими демократичними засадами і нормами безпосередню участь у політичних процесах беруть значно більше людей, ніж у суспільствах з низьким рівнем демократії [11].

Політична участь – це втягнення (залучення) членів соціально-політичної спільноти в існуючі всередині неї політичні відносини і структуру влади [12]. Більш конкретно політична участь розглядається як участь громадян у певних справах держави:

- узгодження свого життя, діяльності з органами влади відповідно до основних конституційно-правових норм;
- участь у виборчих кампаніях, референдумах, формуванні представницьких органів різних рівнів – від місцевих до центральних;
- участь у демонстраціях, мітингах, пікетуваннях, інших масових політичних акціях;
- участь у діяльності політичних партій, громадських об'єднань, в інших організованих формах політичного процесу;
- безпосередня політична діяльність у формах і на посадах, пов'язаних з виконанням функцій представника влади, депутатського корпусу тощо;
- політична діяльність, яка фактично є для людини основним заняттям, джерелом її існування. Це державні діячі, лідери політичних партій, об'єднань, теоретики-ідеологи та ін.

Політична діяльність – складова соціальної діяльності, специфічна особливість якої полягає в спрямованості на реалізацію політичних інтересів суб'єктів політики і насамперед на завоювання, утримання та реалізацію влади.

У політичній діяльності вирізняють кілька типів політичної поведінки людини:

- *конформізм* пов'язаний з орієнтацією на чужу думку, погляд, підтримку будь-якої позиції. Така поведінка є відповідним пристосуванням, політичною лояльністю, позицією «як усі, так і я» [13]. Людей з подібною політичною позицією активно використовують політики-маніпулятори, авантюристи, всі, хто у своїй діяльності вдається до дешевого популізму;
- *політичну індиферентність* – байдуже ставлення до політики, відчуженість від неї. Люди цього типу вважають, що їх участь у політиці безперспективна, не потрібна;
- *політичний активізм* – притаманний тим, кого реальний стан не лише в політиці, а й у суспільстві загалом абсолютно не влаштує. Люди з таким типом політичної поведінки активно

залучаються до політичного, суспільного життя, глибоко переконані, що саме завдяки їх особистій участі стан справ у суспільстві зміниться на краще. Саме з таких громадян формуються справжні політичні лідери: традиційні («як робили до нас, так робимо і ми»); легальні, або бюрократичні (лідерство посади, а не реальних дій); харизматичні (лідерство, як кажуть, від Бога, як історична необхідність).

Як вже було сказано рівень політичної активності особистості залежить від рівня її політичної свідомості.

Політична свідомість – система теоретичних і повсякденних знань, оцінок, настроїв і почуттів, за допомогою яких відбувається усвідомлення політичної сфери соціальними суб'єктами – індивідами, групами, класами, спільнотами [10, с. 481].

Сучасна політика в Україні так часто змінюється, що виникає проблема у пристосуванні до цих змін особливо у простих громадян, яким все важче і важче здійснити свій вибір, вибирати свідому правильну позицію. Саме тому сьогодні громадяни стають жертвами різного роду маніпуляцій зі сторони політиків, які використовують сучасні технології.

Політична свідомість виникає, коли особистість усвідомлює свою групову належність та ідентичність, неможливість реалізації своїх групових інтересів без вступу в певні відносини з політичною владою, а також з'ясування людиною своєї належності до певних політичних позицій, усвідомлення свого громадянського статусу суб'єкта, наділеного правами, свободами, можливостями впливати на владу.

Політична свідомість формується шляхом:

- критичного осмислення соціально-політичної дійсності, поступова раціоналізація чуттєвих уявлень людей, узагальнення наявної інформації;
- усвідомлення мети партійного або політичного руху, приєднання до оцінки і норм вже сформованої громадянської поведінки;
- емоційне прилучення до віри у справедливість тих чи інших політичних ідеалів.

Стійкість форм у політичній свідомості особистості впроваджуються у його політичну культуру.

Політична культура – сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки, а також характеру і способів функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи, які виявляються в діяльності суб'єктів політичного життя суспільства [10]

Політична культура є складовою політичної системи і відіграє надзвичайно важливу роль у її функціонуванні. Вона впливає на форми, функціонування і розвиток політичних інститутів, зумовлює політичну поведінку широких мас. Стійкість і життєздатність будь-якої політичної системи залежить від ступеня відповідності її цінностей цінностям політичної культури більшості громадян.

Особливо важливу роль у функціонуванні політичної системи відіграє єдність, або однорідність, політичної культури, з якою безпосередньо пов'язана стабільність суспільства.

Тому в даній ситуації потрібно звернутись до історії нашої держави. Безумовно важливо зрозуміти, що вчора ми жили в одній державі, але сьогодні важливо зрозуміти, в якій саме державі ми жили?!

Головна ознака держави – це її *народні маси*.

Саме народні маси, не еліта є показником демократичного суспільства. Підвищення рівня життя звичайного пересічного громадянина (середнього класу) є показником рівня громадянського суспільства, що є однією з головних ознак правової держави. Народні маси – явище досить таки широке.

Народність (грецькою – *етнос*) – поняття багатопланове. Частіше за все в цей термін вкладається таке значення: *етнос* – це історична спільність людей, яка склалася на певній території та володіє стабільними особливостями мови, культури і психічного складу, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших [2, с. 300]. Народ відрізняється від племені тим, що плем'я утворене з родів на основі шлюбних і родинних зв'язків. Народи об'єднуються на основі консолідації – рівноправного об'єднання народів, інтеграції – злиття, асиміляції – поглинання одного народу іншим. На основі політико-господарського об'єднання формуються нації.

Нація – конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру [2, с. 320]. Нація може включати в себе народності, що різняться культурними особливостями (до українців належать бойки, лемки, гуцули).

Звідси бачимо, що Україна на світовій карті як незалежна держава сформувалась двадцять років тому, але її звичаї, традиції, тобто сама українська культура існують дуже давно і не змогла викоринитися навіть за умов існування тоталітарних режимів.

Отже характерними рисами політичної культури є те, що вона:

- продуктом природно-історичного розвитку суспільства, результатом колективної політичної творчості;

- має тотальний характер, за яким політичні відносини суспільства насичені політичною культурою;
- фіксує стійкі зв'язки та відносини між сторонами політичного процесу, закріплює стабільні елементи політичного досвіду;
- характеризує політичну свідомість та політичну поведінку основної маси населення;

Тому на нашу думку політична культура в Україні перебуває в стані «перехідного періоду» від тоталітарної системи до плюралістичної, що виражається у відході від ідеї комунізму до демократії.

Зі світової історії ми бачимо, що перехід від будь-якої ідеї до іншої займав не менше 50 років, а то і століття. Але це не означає, що треба ні чого не робити, а просто сидіти і чекати, коли все стане на своє місце.

Ще однією проблемою у формуванні політичної свідомості громадян є існування фрагментарного типу культури. Її існування пов'язано із наявністю у суспільстві полярих політичних субкультур та їх великою розбіжністю (Західна Україна, Східна Україна, Автономна Республіка Крим). Вона спричиняє нестабільність у суспільстві, неповагу до загальнолюдських, загальнонаціональних цінностей, інтересів та ідеалів, намагання підняти над ними регіональні, групові, партійні, що стримує прогресивні зрушення в суспільстві.

Отже, процес політичної соціалізації характеризується протистоянням двох основних тенденцій: з одного боку – зростанням суспільної потреби у розвитку політичної свідомості особи, а з іншого – відчуженням людини від державного життя та від прийняття політичних рішень. Такі тенденції спостерігаються, зазвичай, на перехідних етапах розвитку суспільства. У цьому аспекті роль школи, вчителя є визначальною, адже ранні етапи політичної соціалізації придатні для переорієнтації особи, бо її політичні знання та погляди ще не повністю трансформувалися у переконання. Як стверджують дослідники, саме дитячі та юнацькі роки є найважливішими як для соціалізації загалом, так і для політичної соціалізації, а прогалини у соціальному та політичному розвитку загрозливі для майбутнього. Тому роль педагога у політичній соціалізації особистості є надзвичайно відповідальною та вимагає тактовності й наполегливості.

Отже, підвищення рівня політичної активності серед громадян є їх сприяння у здійсненні державної влади в країні в тому числі у пріоритетних напрямках боротьби зі злочинністю і корупцією.

Можна назвати наступні риси свідомого громадянина, який вступає у політику з чітко усвідомленими інтересами, співвідносить з інтересами соціальних груп (тобто тих, з котрими він себе ідентифікує):

- сформовані ідеологічні орієнтації, які допомагають йому робити політичний вибір («окрім мене це ні хто не зробить!»);
- навчений прийнятних для суспільства «правил політичної гри», особливо терпимості та толерантності;
- готовий брати активну участь у політиці і тим самим допомагати державі боротись злочинним елементом.

Список використаних джерел:

1. Новий тлумачний словник української мови. У трьох томах. Укладачі: В. Ярмоленко, О.Сліпушко. – К. – 2001. Том 1, с. 926
2. Політологія: Підручник видання 2. За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенко, Київ «Академія» 2001
3. Социология: курс лекций. Радугин А.А., Радугин К.А. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Центр, 1999. - 160 с.
4. Почепцов Г.Г. Информационные войны. Киев: Ваклер, 2000. С. 20.
5. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии. - Екатеринбург: «Деловая книга», 2001. - 477 с.
6. Ирхин Ю.В., Зотов В.Д., Зотова Л.В. Политология: Учебник. - М.: Юрист, 2002. – 511 с.
7. Юрій М.Ф. Політологія : Навчальний посібник - К.: Дакор, КНТ, 2006.- 416 с.
8. Политическая психология. Учебное пособие для вузов / Под общей ред. А.А. Деркача, В.И. Жукова, Л.Г. Лаптева. М.: Академический Проект, Екатеринбург.: Деловая книга, 2001. -846с.
9. Шияхтун П.П. Політологія (теорія і історія політичної науки)/ Підручник для студентів ВНЗ. К.. «Либідь», 2002 с. 573
10. Голобуцкий А. Цифровая демократия: реалии и перспективы // Электронное правительство и электронная демократия. Сборник докладов. II Международная конференция, Киев. 12 апреля 2002 г. – К., 2002. – С. 37 – 39.

11. Громадяни у пошуках інформації: українські реалії. Під ред. І. Підлуської. – К.: Агенство „Україна”, 2005. – 178 с.
12. [Большой психологический словарь](#) / под редакцией [Б. Г. Мещерякова](#) и [В. П. Зинченко](#). - 4-е издание, расширенное. - Москва: АСТ, Прайм-Еврознак, 2009. - 816 с.
13. Гаєвський Б.А. Сучасна українська політологія. - К., 1999.

**Свиридюк Наталія Петрівна, доцент,
докторант НАВС, кандидат
юридичних наук**

ЗАКОННІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Актуалізація проблем правового регулювання у сфері економічних відносин або здійснення економічної політики держави пов'язується із багатьма факторами об'єктивного або суб'єктивного походження, але, перш за все, із гальмуванням економічного розвитку країни, загостренням кризової ситуації, яка за висловами очільників української держави характеризується як дуже складна та навіть катастрофічна. Негативи економічного походження породжують соціально-шкідливі явища в інших сферах суспільного життя, що накладає відбиток на стан функціонування громадянського суспільства загалом. В юридичному контексті недоліки здійснення державою економічної політики виявляються у статистичних показниках криміногенної ситуації, яка, нажалі, із політичними подіями початку 2014 року в Україні погіршилася. Проте не слід вважати, що до цього періоду все було гаразд у сфері економічних відносин, де із року в рік офіційна статистика констатувала наявність таких правопорушень як приховування прибутків, несплата податків, шахрайство тощо.

Нажалі, за останні роки зусилля корумпованої державної влади вивести економічну систему України на рівень розвинутих країн світу, наблизитися до європейських стандартів у сфері виробництва та споживання найважливіших товарів і послуг виявилися марними. Більш того, зовнішній борг української держави вже давно перевищив планку 100 млрд. доларів. Складається враження, що сфера економічних відносин вийшла з області державного впливу та функціонує за своїми власними законами, не підкоряючись правилам та вимогам правового регулювання, не реагуючи на запити суспільного розвитку. За таких умов реалізація економічної політики держави є неможливою, а тому потребує повернення до правового порядку, посилення режиму законності, як шляхом використання превентивних, каральних засобів, так і засобів правового стимулювання.

Отже метою статті є висвітлення найбільш оптимальних шляхів удосконалення механізму правового регулювання у сфері здійснення економічної політики української держави, у зв'язку з чим передбачається вирішення таких пізнавальних завдань: охарактеризувати поняття принципу законності та його роль у досягненні мети правового регулювання; розкрити взаємозв'язок законності та ефективності механізму правового регулювання економічних відносин; охарактеризувати роль превентивних заходів правового впливу у протидії економічним правопорушенням.

Методологічною основою вирішення вище зазначених задач є методи статистики, моделювання, прогнозування, тлумачення використання яких дозволяє виявити тенденції та закономірності правового регулювання економічних відносин, сформулювати пропозиції щодо підвищення його ефективності.

Проблеми правового регулювання економічних відносин в Україні вже не раз ставали предметом дослідження представників правознавства, які у своїх роботах торкалися питань структури та причин економічної злочинності, шляхів її попередження, ролі держави у протидії економічним правопорушенням (В.Б. Авер'янов, О.Г.Кулик, О.Є. Користін, В.В.Козлюк, В.І. Литвиненко, В.І. Сало, Ю.Є. Черкасов, Ю.С. Шемшученко).

Окрему увагу вітчизняних правників було привернуто до проблем функціонування відносин власності, інституту відповідальності у сфері господарських відносин, захисту інтересів та прав споживачів, використання господарсько-правових засобів попередження зловживань монопольною владою на ринку, правового моделювання шляхів розвитку господарського, фінансового, банківського та бюджетного законодавства, державного контролю за економічними відносинами (Л.І. Антошкіна, Є.О. Акімов, І.Г. Андрушко, А.І. Берлач, Я.В. Билінін, Н.О. Бикадьорова, Ю.А. Заїка, С.Б. Мельник, Л.Л. Нескороджена, О.А. Старицька, Я.С. Синявська, Т.О. Шкляр та інші).

Суттєвий внесок у розробку проблематики економічного зростання України зробили також фахівці інших галузей наукового знання, чії праці стали доповненням до загальної картини економіко-правового регулювання, де предметом є сукупність особливого виду суспільних відносин, що виникають та розвиваються у зв'язку з потребами виробництва матеріальних та духовних цінностей, їх перерозподілу,

обліку, споживання тощо (В.Я. Бобров, Б.В. Кульчицький, М.І. Михальченко, С.В. Околіта, П.Ю. Саух, Р.Г. Соболю).

Разом з цим, постають аналогічні проблемні питання, що потребують вивчення, актуалізація яких пов'язується з політичними та економічними трансформаціями в Україні, перерозподілом власності, розвитком правової системи, впливом зовнішньоекономічних чинників, загальноцивілізаційними та глобалізаційними процесами, а також зниженням ролі права, правових засобів у регулюванні економічних відносин.

Зокрема, потребують додаткового осмислення та інтерпретації проблеми модернізації механізму правового регулювання, орієнтованого на нові умови господарювання, на принципи ринкової та цивілізованої економіки, на жорстку конкуренцію із світовими виробниками, на плюралізм та подальшу диференціацію економічного інтересу споживача. Окрім іншого додаткової уваги потребує і проблематика законності, зміцнення якої в економічній сфері передбачає не лише кроки у напрямку декриміналізації, гуманізації, демократизації, але й посилення державного контролю у цій сфері, розширення державної ролі та участі у виробничих процесах, легалізацію тіньового капіталу, удосконалення нормативної бази здійснення економічної діяльності.

Нажаль, в Україні відбулося зрощення крупного капіталу з державною владою. Держава втратила контроль над процесами вироблення ВВП, темп приросту якого знизився, корупція увійшла у владні структури, для яких ідеали справедливості, законності, гласності перетворилися на гасла для прикриття власної бездіяльності. Проте, сучасний світовий досвід, як вказують фахівці, дозволяє сформулювати висновок: чим більше держава відсторонюється від втручання в економіку, тим гостріше та глобальніше постануть завдання, що потребують невідкладного вирішення [1]. Тому держава змушена повертатися до вирішення економічних задач, застосовувати політичні засоби для стимулювання економічного зростання, виплати зарплат, конверсії виробництва тощо.

Разом з цим, інший досвід свідчить про те, що самовідстороненість так само негативно впливає на стан правопорядку та законності у країні, а відповідно й на результати здійснення економічної політики, як і надмірне втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання.

Так 21 січня 2014 року в Давосі на засіданні Всесвітнього економічного форуму було відзначено стурбованість його учасників щодо надмірності державного регулювання господарською діяльністю. Серед країн, в яких керівники компаній особливо стурбовані надмірним державним регулюванням: Франція (88%), Австралія (85%), Індія (82%), Німеччина (77%). [2]

Отже правове регулювання економічних відносин, державна економічна політика мають спиратися на принцип збалансованості, сутність якого полягає у виборі адекватної моделі регулювання, в якій гармонійно поєднуються методи централізованого та децентралізованого управління. При порушенні такого балансу господарник завжди знаходить із ситуації вихід для того, щоб вийти із області державного контролю, що в результаті призводить до тінізації економіки, створенню передумов для поширення економічної злочинності.

Для економічної системи України тіньова економіка продовжує залишатися найнебезпечнішим явищем, боротьбу з яким розпочали ще у 1993 році із прийняттям Державної програми боротьби зі злочинністю [3], у 2003 році на загальнодержавному рівні проголосили фактором загрози національній безпеці та демократичному розвитку держави [4]. А за підрахунками фахівців у галузі економічної злочинності на тіньову економіку України у перші роки XXI століття припадало 40-60 % ВВП країни [5, с. 5].

Загалом слід підкреслити, що категорія законності та правового регулювання є достатньо відпрацьованими у правознавстві як на рівні загальної теорії права, так і на рівні окремих галузевих дисциплін. Зокрема, привертає увагу методологічна різноплановість використання зазначених термінів, що цілком узгоджується із визначеними вище пізнавальними завданнями. Проблема полягає не в тому, які склалися авторські підходи до розуміння змісту цих категорій, а в тому, як використовуючи різні авторські інтерпретації охарактеризувати загальний стан та тенденції, що склалися у сфері реалізації економічної політики держави, запропонувати заходи удосконалення механізму правового регулювання у цій сфері, реалізація яких дозволить забезпечити режим повсякденного та стабільного виконання вимог закону.

Що ж насправді передбачає правовий режим законності, основні риси якого ми намагаємося моделювати відносно економічної сфери, на яких постулатах він ґрунтується та які фактори свідчать про його рівень?

Перш за все, слід звернутися до ідеї верховенства закону, згідно якої закон в системі нормативно-правових актів займає вище положення. Зазначений постулат унеможливорює втручання суб'єктів відомчої нормотворчості у відносини, що регламентується виключно законом. Таким чином, унеможливлюються і колізії законодавства, виключається можливість легалізації вузьковідомчого інтересу, нормативне визнання

якого зводить нанівець положення законодавства. Так, Конституція України у ст. 92 визначає перелік тих відносин, що регулюються виключно законами України [6]. Цей перелік є вичерпним і розширеному або звуженому тлумаченню не підлягає.

Однак ідея верховенства закону повинна працювати не тільки на стадії правотворчості, але й на стадії правореалізації, в процесі прийняття правозастосовних рішень, здійснення актів реалізації права, коли суб'єкти господарських правовідносин обирають правову підставу для своєї подальшої поведінки, орієнтуючись на норми законодавчого акту.

Наступним важливим положенням, реалізація якого також сприятиме зміцненню законності в економічній сфері, є принцип єдності розуміння закону та єдності застосування його норм. Відхилення від цього принципу проявляється, як правило, на тих стадіях правового регулювання, коли в наявності є спір, суспільним відносинам завдано шкоду і вони потребують відновлення у судовій інстанції.

З метою забезпечення єдності юридичної практики судами здійснюється узагальнення окремих категорій справ, на підставі чого виробляються рекомендації, роз'яснення щодо тлумачення окремих термінів, особливо тих, що мають оціночний характер, використовуються рішення Конституційного Суду України або Європейського суду з прав людини.

Так, наприклад, привертають увагу рішення Конституційного Суду України в яких дається тлумачення таких економіко-правових термінів як поняття судових витрат на юридичні послуги, які підлягають відшкодуванню юридичній особі в господарському судочинстві (Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2013 від 11.07.2013 р.), поняття засад договору споживчого кредиту (Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2013 від 11.07.2013 р.), поняття особливого захисту споживача як слабого суб'єкта економічних відносин (Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2011 от 10.11.2011 г) [7].

Важлива роль у забезпеченні законності належить також Пленуму Верховному Суду України, який, наприклад, вимагає, щоб позовна заява, яка виникає із кредитних правовідносин за формою і змістом відповідає загальним правилам, встановленим статтею 119 ЦПК, а залежно від предмета та підстави позову – вимогам, що містяться у спеціальному законодавстві (Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 30 березня 2012 р. «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин») [8].

І як підтверджує Т.С. Подорожня, завдяки поясненню створюються умови для однозначної правозастосовної практики. Внаслідок аналізу рішень судів усіх інстанцій Пленуми Верховного і Вищого Господарського судів можуть дійти висновку, що ті чи інші поняття сприймаються не однаково, а в деяких випадках неправильно, на підставі чого готуються відповідні роз'яснення, що цілковито відповідають думці законодавця. [9, с 114-115]

Привертає увагу також принцип невідворотності відповідальності, зміст якого націлює органи та їх уповноважених осіб не на обов'язковість покарання, а на обов'язковість фіксації та реагування на правопорушення. У зв'язку з цим, слід наголосити й на інших сторонах міжгалузевого інституту юридичної відповідальності, завдяки якому вирішуються питання не лише карного, але й превентивного, виховного впливу, а головне – відшкодування, відновлення, компенсування, що разом характеризує функціональне призначення юридичної відповідальності. Одним із проблемних моментів реалізації принципу невідворотності юридичної відповідальності є те, що у сфері правового регулювання економічних відносин правопорушення мають високий рівень латентності, що не дозволяє окреслити реальний стан законності у цій сфері та виявити реальну кількість правопорушників. Такі правопорушення як крадіжка, незаконне привласнення, шахрайство, хабарництво здійснюються за умов максимальної таємності для оточуючих, а тому їх виявлення, розслідування, притягнення до відповідальності винних осіб є інколи неможливим, що не дозволяє реалізувати принцип невідворотності, вплинути на стан законності в регіоні, галузі, відомстві тощо.

У цьому контексті привертає увагу робота О. Е. Дементьевої, у якій узагальнено досвід боротьби з економічною злочинністю у зарубіжних країнах. На її думку, до ознак економічної злочинності слід відносити такі як: здійснюються з використанням правових форм економічних відносин (тобто за формальними ознаками мають законний характер); анонімність жертв; велика відстань між жертвою та злочинцем; складність визначення персональної відповідальності; неочевидність факту скоєння злочину; високий рівень латентності тощо [10].

Саме ці характеристики свідчать про складність протидії економічній злочинності, вказують на основні причини її поширення та нездатність правоохоронних органів упереджувати та своєчасно реагувати на зазначений вид правопорушень, забезпечувати належний рівень законності та правопорядку у зазначеній сфері.

Наступним принципом, реалізація якого сприятиме зміцненню законності є принцип її

співвідносності з правовою культурою суб'єктів правових відносин. Зміст цього співвідношення полягає в тому, що рівень законності в певному соціальному просторі (місто, район, область, трудовий колектив) прямо залежить від рівня правової культури суб'єктів, яким адресовано правову норму.

Найяскравішим прикладом нігілістичного ставлення до правил господарювання є здійснення шахрайства працівниками підприємства, на якому вони працюють. Так, відповідно до результатів соціологічного опитування, проведеного компанією PWC, в якому взяло участь 65 підприємств, виявлено, що 45 % компаній в Україні стали жертвами економічних злочинів. На підприємствах було зафіксовано тенденцію збільшення кількості шахрайств «на робочому місці» та відповідне збільшення розмірів збитків. При цьому українська особливість виявлялася в тому, що 25 % шахрайств були виявлені випадково, а 70 % опитаних керівників компаній підтвердили, що середній менеджмент віддає перевагу наживі за рахунок свого підприємства. [11] В умовах ринкових відносин, загострення соціальної кризи вимоги до правової культури суб'єктів господарювання лише підвищуються. Це пояснюється тим, що право виявляє себе як єдиний феномен: з одного боку, воно передбачає свободу самореалізації особи, а з іншого, - її відповідальність перед собою та суспільством за наслідки вільно обраних дій. [12, с. 172]

Отже сфера господарської діяльності передбачає прийняття суб'єктами господарювання на власний розсуд та власний ризик вільних рішень, а це означає, що їх прийняття та наступна реалізація мають здійснюватися у відповідності до принципів законності, послідовне втілення яких дозволить забезпечити стабільність та ефективність дії законодавства в економічній сфері, створить умови для нормального функціонування механізму правового регулювання. Під законністю слід розуміти режим точного та неухильного виконання приписів чинного законодавства всіма суб'єктами права як на стадії правотворчості, так і на стадії право реалізації. Законність, як режим, ґрунтується на безумовному дотриманні принципів верховенства закону, єдності законності, невідворотності відповідальності, взаємозв'язку з культурою тощо.

Разом із тим, правова база забезпечення законності у сфері господарської діяльності може бути ефективною лише за умови її постійного вдосконалення відповідно до сучасних реалій економічного розвитку держави. Попередження економічних злочинів, що вчиняються співробітниками підприємства, є особливо актуальним завданням для сучасних підприємств, зокрема, для забезпечення ефективності їх діяльності, що передбачає вжиття ними всього комплексу правових та інших заходів, орієнтованих на удосконалення механізму правового регулювання діяльності підприємств.

Як зазначалося вище, до превентивних заходів загального характеру слід віднести: агітаційно-пропагандистські (орієнтовані на підвищення правової та економічної культури працівників, здійснення індивідуально-виховного впливу); правові (пов'язані з використанням засобів правового стимулювання та юридичної відповідальності, удосконаленням нормативної бази діяльності підприємств, модернізацією чинного законодавства, подоланням в ньому прогалин та колізій). Основною метою вжиття превентивних заходів є виявлення існуючих недоліків правового регулювання, зміцнення режиму законності, підвищення авторитету правових засобів впливу.

Список використаних джерел:

1. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Михальченко Н. И. К. : Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
2. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.pwc.com/ua/ru/publications/2014/shadow-tax-procedures.jhtml>
3. Постанова Верховної Ради України від 25 червн. 1993 р. № 3325-ХІІ «Про Державну програму боротьби зі злочинністю» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=3325-12>
4. Послання Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році» від 15 квіт. 2003 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/varnaly/004.htm>
5. Попередження та виявлення злочинів у сфері економіки шляхом впровадження та використання захищених бланків суворого обліку : [методичні рекомендації] / [Ю.Е. Черкасов, В.І. Литвиненко, О.Г. Кулик, В.В. Козлюк ; за заг. ред. В. Д. Сущенка. – К. : НАВСУ, 2003. – 28 с.
6. Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/publish/category/4828;jsessionid=7E94D86ACF6E7D7F2ECF2D5C272E20C1>
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 30 березня 2012 р. «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>

9. Подорожня Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : [монографія] / Подорожня Т. С. – Львів : ПАІС, 2009. – 196 с.
10. Дементьева Е. Е. Проблемы борьбы с экономической преступностью в зарубежных странах: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / Дементьева Е. Е. – М., 1996. – 30 с.
11. День. - № 214. – 25 ноября 2009 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ukrrudprom.ua/digest/45_kompaniy_v_Ukraine__gertvi_ekonomicheskikh_prestupleniy.html
12. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : [монографія] / Цимбалюк М. М. – К. : Атіка, 2008. – 288 с.

**Сердюк Ігор Анатолійович, доцент
кафедри теорії та історії держави і
права Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент**

КЛАСИФІКАЦІЯ АКТИВ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА

Тези цієї доповіді є спробою автора запропонувати низку нових науково обґрунтованих підходів до класифікації поняття «акт безпосередньої реалізації норм права», які відображають багатоманітність прояву однойменного явища правової дійсності в суспільному житті.

Задача поділу цієї загальнотеоретичної категорії буде розв'язуватися нами з урахуванням існуючих в сучасній юридичній науці підходів до класифікації правового акта (родове поняття по відношенню акта безпосередньої реалізації норм права – авт. І. Сердюк) та правової поведінки, з якою досліджуваний правовий феномен перебуває у діалектичному взаємозв'язку.

Так зокрема, О. Скакун за формою вираження (підстава для класифікації) розрізняє такі види правових актів:

- 1) письмовий (акт-документ);
- 2) усний (заяви, розпорядження, накази, вказівки);
- 3) конклюдентний (акт-дія) [2, с. 312].

Вважаємо, що наведений підхід до поділу поняття «правовий акт» є цілком прийнятним для класифікації актів безпосередньої реалізації норм права, адже волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права зовні може бути об'єктивоване у вербальній (усній), конклюдентній або документальній формі.

Зважаючи на те, що за характером діяння суб'єктів права юридично значуща поведінка може бути активною (діяльність) або пасивною (бездіяльність), вважаємо обґрунтованою диференціацію актів безпосередньої реалізації норм права за способом зв'язку з правовою дійсністю на позитивні акти використання можливостей і виконання юридичних обов'язків активного типу та негативні акти дотримання заборон. Останні, на відміну від позитивних актів, характеризуються відсутністю прояву активності, тобто пасивністю (бездіяльністю).

Оскільки уповноважуючі, зобов'язуючі та забороняючі приписи правових норм можуть здійснюватися як в межах правової форми взаємодії суб'єктів права, так і поза нею, не позбавлена сенсу класифікація актів безпосередньої реалізації норм права на такі різновиди:

- 1) акти безпосередньої реалізації норм права, що здійснюються в межах правовідносин;
- 2) акти безпосередньої реалізації норм права, що здійснюються поза правовідносинами.

Як відомо, норми права можуть реалізовуватись право-дієздатними суб'єктами як індивідуально, так і у складі колективу. Тому небезпідставним буде поділ актів безпосередньої реалізації норм права на такі, що є волевиявленням однієї фізичної особи (індивідуальні акти) та ті, що являють собою волевиявлення окремої соціальної групи (колективні акти).

Не позбавлена сенсу диференціація актів безпосередньої реалізації норм права за сферою суспільного життя, в якій вони здійснюються. За цією підставою пропонується розрізняти такі їх види:

- 1) акти безпосередньої реалізації норм права в економічній сфері;
- 2) акти безпосередньої реалізації норм права в політичній сфері;
- 3) акти безпосередньої реалізації норм права в культурній сфері;
- 4) акти безпосередньої реалізації норм права в сімейній сфері;
- 5) акти безпосередньої реалізації норм права в екологічній сфері.

Соціальна сутність реалізації норм права, на чому слушно наголошує П. Рабінович, полягає у задоволенні учасниками суспільного життя своїх потреб соціально прийнятними (допустимими) способами, засобами, які змодельовані, «сконструйовані» державою [1, с. 129]. Такі потреби можуть бути як приватними, так і публічними (суспільними і державними). Зважаючи на це, можна запропонувати

диференціацію актів безпосередньої реалізацію норм права на такі різновиди:

- 1) ті правові акти, що мають на меті задоволення приватних потреб;
- 2) ті правові акти, що мають на меті задоволення публічних потреб.

За характером правових приписів норм права, що втілюються в правомірній поведінці суб'єктів права, пропонується розрізняти:

1) акт безпосередньої реалізації уповноважуючих норм права – це волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що полягає у здійсненні ними шляхом активних дій своїх можливостей і породжує юридичні наслідки;

2) акт безпосередньої реалізації зобов'язуючих норм права являє собою волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що полягає у здійсненні ними шляхом активних дій своїх юридичних обов'язків і породжує юридичні наслідки.

3) акт безпосередньої реалізації забороняючих норм права – волевиявлення право-дієздатних суб'єктів права, що полягає в їх пасивній поведінці і породжує юридичні наслідки.

Таким чином, про багатоманітність прояву акта безпосередньої реалізації норм права, як самостійного явища правової дійсності, свідчать такі підходи до класифікації однойменного поняття: 1) за зовнішньою формою вираження; 2) за способом зв'язку з правовою дійсністю; 3) залежно від того, в межах чи поза межами правовідносин він здійснюється; 4) за суб'єктами волевиявлення; 5) за сферою суспільного життя, в якій вони здійснюються; 6) залежно від того, які потреби мають на меті задовольнити правові акти; 7) за характером правових приписів норм права, що втілюються в правомірній поведінці суб'єктів права.

Список використаних джерел:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5 – те, зі змінами. Навчальний посібник. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

**Старицька Ольга Олексіївна, доцент
кафедри теорії держави та права,
кандидат юридичних наук**

ІНСТИТУТ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Протягом останніх років проблема захисту прав споживачів набуває дедалі більшої актуальності не тільки в нашій країні, а й за її межами. Реформування відносин між суспільством і державою є невідворотним у процесі переходу до ринкової економіки, тому вимагає формування нових підходів до правового регулювання суспільних відносин, орієнтованих на всебічну охорону прав і законних інтересів в отриманні якісних та безпечних товарів (робіт, послуг), забезпеченні свободи їх вибору [8, с. 458 – 464].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою при написанні статті стали наукові розробки провідних фахівців права, які частково піднімали питання особливостей захисту прав споживачів у країнах Європи. Зокрема, до таких можна віднести: О.П. Письменну, А.Т. Ткаченко, Г. А. Осетинську, В.М.Коссака, А.Е. Шерстобитова, О.М. Ващука, В.В. Гушину, В.Д. Пахомова, Е.П. Приходько, О.Ю. Черняк та деяких інших авторів. Проте, недостатньо дослідженими залишаються питання історичних аспектів формування законодавчої бази європейських країн, що стала основою для становлення відповідного споживчого законодавства ЄС.

Саме тому **метою** запропонованої статті є загальнотеоретична характеристика досвіду європейських країн у сфері правового регулювання споживчих відносин, для досягнення якої передбачається вирішення таких **завдань**: аналіз змісту окремих нормативно-правових актів міжнародного рівня, призначених для регулювання споживчих відносин; виявлення на цій основі окремих етапів поступового формування нормативної бази, що стала підґрунтям для відповідних нормотворчих процесів національних правових систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавство про захист прав споживачів пройшло певні історичні етапи залежно від рівня розвитку продуктивних сил. Паралельно з розвитком цих сил відбувалося формування споживчого законодавства, що захищало інтереси продавців (виробників робіт або послуг) і покупців (споживачів) цих товарів (робіт, послуг) [5, с. 261].

Першим кроком до впорядкування відносин між продавцем і споживачем у Європі був указ англійського короля Іоанна про покарання обважувальників на ринках. Згодом у Великій хартії вольностей 1215 р. було закріплено єдину міру для всієї продукції.

У середньовіччі в Європі питанню захисту прав споживачів приділяли мало уваги; привілеї надавали лише для продавців, здебільшого, представників єврейських громад. Зокрема, 13 вересня 1084 р. Шпеерський єпископ Рудигер Гуоцман надав певні привілеї європейській громаді, які потім, 1090 р. офіційно підтвердив і розширив німецький імператор Генріх IV. Також привілеї було надано на території Чехії (1254), Польщі (1364), Литви (1388 – 1389).

У XIV – XVI ст. ситуація змінюється. Наприклад, в Австрії державна влада особливо починає стежити за якістю виробництва масла, тому пропонує додавати до споріднених сумішей крохмаль. У Франції продавця неякісних або протухлих яєць мали ними закидати [1, с. 17 – 23]. Водночас у Нормандії діяла пряма заборона на перешіптування між продавцем та покупцем, обмін чужомовними словами чи натяками, а також пояснення знаками [3, с. 42].

Таким чином, інтереси та права споживачів поступово почали захищати не тільки споживачі продукції, а держава.

Науково-технічний прогрес потребував складніших форм захисту від неякісної продукції і товарів. Загалом промислова революція спричинила збільшення обсягів використання хімікатів, які додавали до їжі для подовження строків її зберігання. Використання отруйних хімікатів і барвників було майже неконтрольованим. Саме тому невдала практика їх використання зумовила появу перших законів про застереження від фальсифікації продуктів. Британський парламент 1869 р. прийняв загальнонаціональний закон щодо продуктів харчування [3, с. 42]. Цю позицію підтримала і Франція, у якій, крім положень Цивільного кодексу, захист прав споживачів урегулював закон «Про обманні дії і фальсифікацію продуктів та послуг» від 1 серпня 1905 р., який передбачав кримінальну відповідальність за обман споживача щодо проданого товару або надання послуги [1, с. 17 – 23].

Отже, в останній третині XIX ст. в Європі виникли необхідні передумови для перших розробок концепції захисту прав споживачів, а також визнання його як соціального явища.

Поступово підходив до проблеми захисту прав споживачів змінюється під впливом досвіду зарубіжних країн. Після прийняття Генеральною Асамблеєю ООН 1948 р. Загальної декларації прав людини почали створювати асоціації споживачів у Європі. 1960 р. національні асоціації споживачів США, Англії, Бельгії, Нідерландів й Австрії об'єдналися в Міжнародну організацію спілок споживачів з подальшою метою про об'єднання спілок споживачів усього світу.

Таким чином, у середині XX ст. проблема захисту й охорони прав споживачів стає однією з найактуальніших.

У країнах Заходу вже почали відбуватися перші кардинальні зміни, які переконали тогочасне світове суспільство, що в цивілізованих країнах відносини між продавцем і споживачем мали б ґрунтуватися на чітко визначених правових принципах. Першим обґрунтував необхідність цих кардинальних змін американський президент Дж. Кеннеді, який 15 березня 1961 р. висловив цю пропозицію в Конгресі США. Саме він сформував перші права споживачів, а саме: 1) право на безпеку; 2) право на інформацію; 3) право бути почутим; 4) право на здорове довкілля.

Зазначену подію стали вважати визначальною у формуванні сучасного споживчого законодавства в низці країн світу.

Важливий етап розвитку і становлення європейського споживчого законодавства розпочався після створення 1957 р. ЄЕС. Утім у Договорі про створення ЄЕС визначення захисту прав споживачів не містить. У його преамбулі є положення про спільну мету шести країн, що підписували його, а саме: постійне покращення життя й умов праці громадян. Також у цьому Договорі визначені непрямі посилання на політику Співтовариства щодо захисту прав споживачів, згідно з якими однією з цілей сільськогосподарської політики є забезпечення постачання продукції споживачам за розумною, прийнятною ціною (ст. 31); спільна організація сільськогосподарського ринку мала уникати «...будь-якої дискримінації між виробниками чи споживачами в межах співтовариства» (ст. 34 (40)); сумісним з принципами спільного ринку стало укладення угод між фірмами за наявності належної частки кінцевого прибутку для споживачів (ст. 81 (3)); у сфері конкурентної політики компаніям заборонялося «...обмежувати виробництво, розповсюдження і технічний розвиток на шкоду споживачам» (ст. 82) [4, с. 26].

Європейська Комісія 1962 р. утворила комітет, що розглядав запити споживачів, який 1973 р. відповідно до «Хартії захисту прав споживачів», прийнятої XXV сесією Консультативної асамблеї ЄС, було замінено на Консультативний комітет споживачів, до якого входили незалежні експерти та представники громадських організацій споживачів, він виконував функції консультативного органу до 1989 р. Згодом, 1995 р. утворено окремий Директорат при Європейській Комісії, що відповідав за політику прав споживачів [9, с. 8].

Незважаючи на прямого визнання необхідності захисту споживачів не було, кілька директив, що були прийняті протягом першого десятиріччя існування ЄЕС, стосувалися важливих аспектів їх захисту,

зокрема щодо якості продуктів харчування, кормів, фармацевтичної продукції, тканин, косметики побутових електроприладів, а також транспортних засобів [2, с. 32].

Першим визнанням важливості здійснення політики захисту прав споживачів на рівні ЄЕС було прийняття 1975 р. Радою міністрів ЄЕС «Першої програми» щодо захисту прав споживачів, яка містила визначення п'яти основних прав споживачів, спрямованих на: захист здоров'я і гарантію безпеки (товари та послуги не мають становити ризику за нормальних умов їх використання); захист економічних інтересів (споживач має бути захищений від зловживань виробників/продавців (оманливої реклами, несправедливих умов договорів, неякісних товарів і послуг тощо); відшкодування (споживач має право на негайне відшкодування моральної та матеріальної шкоди від неякісних товарів і послуг; інформацію й ознайомлення з нею (достатня інформація, доступ до неї мають бути належно забезпечені з метою сприяння споживачам у здійсненні вибору товарів і послуг, їх безпечного й ефективного використання); представництво (зміни до законодавства, що будуть впливати на інтереси споживачів, мають бути узгоджені з представницькими організаціями споживачів). Також після прийняття першого Плану дій (1975) було прийнято ще декілька схожих планів.

Суд Європейського Співтовариства, своїми рішеннями визнав, що національні заходи, спрямовані на захист прав споживачів, мають застосовувати лише за умови виправданості цього застосування та дотримання принципу пропорційності (Справа Case 120/78 від 20 лютого 1979 р.), що визначило необхідність гармонізації законодавства держав-членів щодо захисту прав споживачів з метою сприяння нормальному функціонуванню внутрішнього ринку; висловив свою позицію щодо належного інформування споживачів про товари та послуги, а також доступу споживачів до ринків із широким асортиментом якісних і безпечних товарів за прийнятну ціну (Справа Case C-362/88 GB-INNO v. CCL [1990] ECR I-667), керуючись Рішенням 1981 р., яким було затверджено програму захисту прав споживачів, а саме наголошено на цінності інформації для споживача [9, с. 12 – 39].

1986 р. розпочато виконання Третьої програми на основі Єдиного європейського акта. З метою реалізації цієї Програми було прийнято правові акти щодо безпеки іграшок, матеріалів, що використовують під час будівництва, обміну інформацією про небезпеку, яку можуть становити товари.

У грудні 1986 р. Рада ЄС прийняла рішення про інтеграцію політики щодо захисту прав споживачів в інші сфери спільної політики ЄЕС. Після цього рішення було схвалено подібні акти 1987 та 1989 рр. щодо поліпшення представництва, інформування споживачів та загальної безпеки товарів і послуг [7, с. 17].

Незважаючи на те що на політичному рівні ЄЕС здійснено вибір на користь прийняття спеціальної узгодженої програми дій щодо захисту прав споживачів, процес реалізації цих намірів, на жаль, не був достатньо, ефективним [2, с. 34].

Уперше на рівні первинного законодавства Маастриський договір 1992 р. визначив сферу захисту прав споживачів, за якою 12 держав-членів ЄС зобов'язалися діяти, захищаючи безпеку й економічні інтереси споживачів і забезпечуючи їх відповідною інформацією. Норми щодо захисту прав споживачів визначено в ст. 129А, у якій передбачено, що Співтовариство має сприяти досягненню високого рівня захисту прав споживачів. Згодом, 1997 р., відповідно до Амстердамського договору, ст. 129А Маастрихтського договору було замінено на ст. 153 Амстердамського договору, у якій було визначено загальну мету діяльності ЄС щодо захисту здоров'я, безпеки й економічних інтересів споживачів, сприяння інформуванню, самоорганізації та освіти споживачів. Таким чином, положення щодо спільної політики держав-членів ЄС у сфері захисту прав споживачів визначено в ст. 153 Договору про заснування Європейського Співтовариства.

Отже, унаслідок зазначених договірних змін, не змінюючи загального підходу до регулювання сфери захисту прав споживачів, було розширено законодавчу базу для подальшого її розвитку на рівні Європейського Співтовариства.

Нещодавно європейські країни за підтримки ЄС у межах реалізації політики у сфері захисту прав споживачів розпочали нову програму захисту прав споживачів, що розрахована на 2007 – 2013 рр. Головною метою програми є захист громадян від різноманітних ризиків, пов'язаних зі споживанням.

Таким чином, країни ЄС продовжують утілювати в життя пріоритетні напрями споживчої політики шляхом:

1. задоволення основних потреб: надання всім споживачам ефективного доступу до базових товарів і послуг (охорона здоров'я, харчування, житло, вода, енергія, засоби зв'язку, освіта та деякі фінансові послуги);

2. захисту економічних інтересів споживачів: запобігання нечесним методам у торгівлі, рекламі та продажу, несправедливим умовам в угодах зі споживачами; запобігання виникненню спекулятивних цін; регулювання кредитів для споживачів; внутрішні позики й інші фінансові операції; гарантійні зобов'язання в після продажний період; підтримання стандартів якості тощо;

3. безпеки: захист споживачів від товарів або послуг, що є небезпечними або ненадійними, шляхом запобіжних заходів (інформаційні вимоги, схеми страхування якості, зобов'язання з контролю під час процесів виробництва та реалізації, вилучення товарів, система обміну інформацією, положення про нагляд за ринком), а також заходів корекції (надання споживачам доступу до адекватних і легкодоступних схем компенсації, зокрема, шляхом суворих правил відповідальності);

4. відшкодування споживачам: надання споживачам швидких і доступних засобів реалізації їх прав; визначення відповідних цивільних, кримінальних й адміністративних засобів захисту; надання групам споживачів законного статусу чи права на колективні дії в судах і трибуналах; розроблення незалежних та ефективних альтернативних схем вирішення суперечок (АСВС);

5. освіти: споживачів ознайомлюють з їх правами та зобов'язаннями; це допоможе їм відігравати активну роль на ринку; захистить їх від обману та підробок; надасть споживачам ефективний доступ до механізмів права й відшкодування; допомагає приймати рішення;

6. інформування: поради щодо вибору товарів і послуг; запобігання ризикам та нещасним випадкам, пов'язаним з товарами чи послугами, формування умов, угод, цін і тарифів: маркування, упакування товарів, застереження та зауваження з їх використання, роз'яснення умов контрактів і надання споживачам періодів «охолодження»; заборона реклами, що вводить в оману; створення мережі консультативних центрів для споживачів, поширення споживацької інформації тощо [6].

Висновки. Підбиваючи підсумки здійсненого аналізу, можна стверджувати, що зарубіжний історичний досвід свідчить, що запровадження інституту захисту прав споживачів позитивно впливає на суспільство, є дієвою складовою системи захисту прав людини.

Передумовою для сучасного правового регулювання споживчих відносин у ЄС стала розвинена система національних законодавств країн Європи, що у свою чергу стало вагомим внеском у розвиток національної нормативної бази України.

Список використаних джерел:

1. Булатецкий Ю. Е. Потребительское право : курс лекций / Булатецкий Ю. Е. — М. : НОРМА, 2008. — 416 с.
2. Бургуані Т. Право та політика ЄС у сфері захисту прав споживачів : навч. посіб. / Бургуані Т., Рогачова Г., Серьогін О. — К. : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2003. — 183 с.
3. Вороненко Ю. В. Как защищают потребителей в США (Законодательство США о контроле за качеством питания и медикаментов ; Зачем и когда оно появилось и как работает / Ю. В. Вороненко, Н. И. Швець, В. П. Шипулин, О. В. Яценко // Проблемы питания и здоровья. — 1996. — № 2. — С. 42.
4. Європейський Союз. Консолідовані договори / пер. Ю. Петруся ; наук. ред. В. Муравйов. — К. : Port-Royal, 1999. — 206 с.
5. Коршакова О. М. Становлення законодавства щодо захисту прав споживачів [Електронний ресурс] / О. М. Коршакова // Право і Безпека : наук. журн. — 2012. — № 1 (43). — С. 261–266. — Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/chapter/8/59/2078>.
6. Павлов В. І. Концептуальні аспекти формування та реалізації державної споживчої політики [Електронний ресурс] / В. І. Павлов, Б. М. Пісний. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvse/2010_4/35.pdf.
7. Правове регулювання сфери захисту прав споживачів у Європейському Союзі та в Україні (комплексно-порівняльне дослідження) / [Ісічко А., Мінін О. та ін.] ; за ред. І. А. Грицяка. — К. : АТІКА-Н, 2005. — 656 с.
8. Черняк О. Ю. Класифікація прав споживача за законодавством України та Європейського Союзу [Електронний ресурс] / О. Ю. Черняк // Форум права. — 2008. — № 2. — С. 458–464. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08coytes.pdf>.
9. Weatherill S. EC Consumer law and policy / Weatherill S. — London : Addison Wesley Longman Ltd., 1997. — P. 8–39. A

Тихомиров Денис Олександрович,
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук

Контроль та нагляд за діяльністю представників адвокатської професії є важливою складовою функціональних обов'язків серед повноважень правових інститутів сучасної демократичної держави. Актуальність теми дослідження полягає у тому, що сучасне законодавство про адвокатуру потребує певних вдосконалень, особливо у питаннях відповідальності адвокатів за порушення ними як норм законів так і професійних морально-етичних норм. Це надасть змогу покращити надання ними професійних послуг.

Основними вченими-науковцями, які розглядали питання, що торкаються проблематики відповідальності адвокатів у нашій країні і за кордоном є Апарова Т.В. Романюк А.К., Яновські О.Г., Шкарупа О.В., Фіолетовський Д.М., тощо

Проте деякі питання у сфері нагляду за діяльністю адвокатів залишаються поза увагою науковців, так наприклад до цього переліку можна віднести питання про відповідальність за порушення етичного кодексу, підтримання належного рівня престижу професії тощо.

Метою дослідження є порівняння діяльності Дисциплінарного трибуналу солісіторів Великобританії і дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури України. Основними завданнями у дослідженні даної теми виступає: порівняння процедури розгляду та вирішення справ по притягненню до дисциплінарної відповідальності солісіторів та адвокатів, аналіз повноважень Трибуналу солісіторів та Дисциплінарної палати, дослідження можливих видів стягнень, які накладаються на винних солісіторів та адвокатів. Основними методами, які використовуються у дослідженні є методи порівняння та аналізу.

Дисциплінарний трибунал солісіторів був утворений ще у 1974 році, і діє згідно 46-го розділу «Акту про солісіторів». Основним завданням, які ставить перед Трибуналом «Акт про солісіторів» можна визначити як: нагляд за дотриманнями правил професійної поведінки, підтримання належної професійної репутації, чесності і довіри до солісіторів, розгляд скарг поданих на солісіторів та винесення по них справедливого рішення. Також не менш важливим завданням є розгляд питань щодо надання права на діяльність в якості солісітора закордонним юристам, а також розгляд справ про повернення ім'я солісітора до «Сувою» [1], під яким розуміється офіційний перелік солісіторів, які мають право практикувати на території Великобританії.

Крім вищезазначеного Дисциплінарний трибунал солісіторів розглядає порушення пов'язані із діяльністю закордонних юристів - солісіторів і клерків, наданням права на діяльність в якості солісітора закордонним юристам, а також Трибунал солісіторів заслуховує та розглядає подання про повернення ім'я солісітора до «Сувою». [2]

Аналізуючи завдання кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатів України слід зазначити, що вони не суттєво відрізняються від завдань Трибуналу, який діє на території Великобританії. Так щодо неї передбачено такі завдання як:

- визначення рівня професійних знань осіб, які мають намір займатися адвокатською діяльністю
- видача, припинення, анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, прийняття Присяги адвоката України;
- Здійснення контролю та нагляду за виконанням адвокатами своїх обов'язків та дотримання законодавства у їхній діяльності
- виявлення причини та умов, що сприяють вчиненню адвокатами дисциплінарних проступків, надання правової допомоги на низькому професійному рівні,
- розроблення рекомендацій стосовно заходів щодо усунення цих причин і умов;
- обирання представників до складу Вищої кваліфікаційної комісії. [4]

Отже серед спільних завдань Трибуналу солісіторів Великобританії і дисциплінарно-кваліфікаційної комісії України можна виділити наступні: надання дозволу на діяльність у якості адвоката (або солісітора), нагляд за діяльністю адвокатів (або солісіторів).

Певні відмінності виявляються і в результаті проведення аналізу організаційної основи зазначених інституцій.

Так, дисциплінарний трибунал солісіторів складається з 30 членів, які призначаються «Майстром Сувою» (старший суддя Канцлерського підрозділу Високого суду). Дві третини з членів Трибуналу, тобто 20 осіб, повинні бути солісіторами, які не пов'язані із спілкою «Правове суспільство», а інша частина (10 осіб) не повинна бути пов'язаною із діяльністю адвокатів взагалі (тобто вони не можуть бути ні баристерами ні солісіторами чи аторнеями). Біографічні данні діючих членів Трибуналу зазначаються в його щорічних звітах та є відкритими для суспільства. Такий склад дає можливість більш неупереджено розглядати справи про порушення солісіторами норм права та етичного кодексу і виносити справедливе рішення. Також у даному питанні слід зазначити, що незважаючи на те, що у Великобританії існує професійна спілка адвокатів-солісіторів, вона виступає на боці обвинувачення по справам, порушеним щодо солісіторів більш як у 90 відсотків всієї кількості справ. [1] Це в свою чергу показує, що престиж професії підтримується не

тільки державними органами примусово, а й самі соліситори дбають про престиж своєї професії.

Для виконання своїх обов'язків Трибунал соліситорів Великобританії наділений відносно широким колом повноважень. Зокрема, основними повноваженнями, щодо притягнення соліситорів до дисциплінарної відповідальності є право:

- Викреслити ім'я соліситора, на якого подана скарга з «Сувою» у випадку, якщо Трибунал визначить винуватість соліситора у вчиненому проступку.
- Відсторонити соліситора від практики на певний період, який визначається Трибуналом в залежності від вчиненого проступку.
- Накласти на соліситора або колишнього соліситора штраф, який сплачується на користь Її Величності.
- У деяких випадках використовується відсторонення соліситора від надання правової допомоги населенню, як на деякий час так і на завжди.
- У випадку, коли колишній соліситор, чиє ім'я було викреслено зі списку Трибунал може подати заяву на відновлення його у «Сувої» лише через Дисциплінарний трибунал соліситорів.
- Відновити у «Сувої» ім'я соліситора або колишнього соліситора, чиє ім'я було викреслено у «Сувої» [5]

Для забезпечення нагляду та контролю за діяльністю адвокатів України, держава наділила дисциплінарну палату адвокатури певними повноваженнями, що зазначаються у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Модельному Положенні про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури від 2013 року. Основними з-них можна назвати право винести адвокату попередження, зупинити на строк до одного року дію свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю або анулювати свідоцтво дане.

Як можна побачити до переліку прав Дисциплінарної палати, на відміну від Дисциплінарного трибуналу, не входять рішення про накладення матеріальних стягнень на порушників-адвокатів. Згідно *Цивільного кодексу* ці питання повинні вирішуватися у порядку цивільного судочинства. Але такий «подвійний» розгляд однієї *персональної* справи може збільшити загальний час розгляду та винесення щодо неї повної сукупності рішень дисциплінарної комісії та судової установи.

Важливим питанням, що привертає увагу в контексті здійснення порівняльного аналізу діяльності внутрішньокорпоративних контрольних механізмів, є питання процесуальної урегульованості дисциплінарного провадження.

Для Трибуналу соліситорів Великобританії він полягає у наступному.

Особа складає скаргу на соліситора, який на її думку здійснив проступок і надсилає її до професійної спілки соліситорів «Правове суспільство» або до Дисциплінарного трибуналу соліситорів безпосередньо. Перед тим як надіслати скаргу до Дисциплінарного трибуналу особа, яка її подає повинна показати її соліситору та проконсультуватись із ним, для правильного оформлення та надання повного пакету документів до «Правового суспільства» або Дисциплінарного трибуналу. *Позивач, при цьому повинен додати до скарги всі документи та докази, які можуть допомогти Дисциплінарному трибуналу винести справедливе рішення по наданій скарзі.* [6]

Після отримання скарги та наданих до неї документів Дисциплінарний трибунал розглядає отримані докази та надсилає скаргу разом з наданими до неї документами соліситору на якого вона направлена (надалі він виступатиме відповідачем) та до професійної організації соліситорів «Правове суспільство». Відповідач-соліситор після цього має 28 днів для того, щоб надіслати відповідь та надати до Дисциплінарного трибуналу докази які б доводили його невинуватість. Після отримання вищезазначених документів від відповідача-соліситра Трибунал відправляє отримані дані позивачу, яка в свою чергу протягом 28 днів може направити ще один зустрічний пакет документів. Дисциплінарний трибунал, якщо вважатиме за потрібне має право продовжити термін надання документів для повного та правильного ознайомлення з ними обох сторін.

Після прийняття рішення по справі Трибунал соліситорів у письмовій формі повідомляє зацікавлених учасників по справі, а саме: відповідача-соліситора, професійну організацію соліситорів «Правове суспільство» та особу, яка подала скаргу.

У випадку коли особа, яка подала скаргу, не задоволена прийнятим Дисциплінарним трибуналом рішенням вона може протягом 21 дня, з моменту отримання копії рішення, Трибуналу, подати скаргу (апеляцію) до Високого суду. В свою чергу Високий суд може або погодитися з рішенням, прийнятим Трибуналом соліситорів або прийняти нове рішення самостійно. [6]

Процедура ж розгляду справи Дисциплінарною палатою проходить наступним чином.

Право порушити дисциплінарне провадження стосовно адвоката належить виключно голові дисциплінарної палати, але в разі його відсутності - заступникові голови, який попередньо розглядає

інформацію, що стосується підстав притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Також голова або його заступник після порушення дисциплінарного провадження щодо адвоката повинен ознайомити його з цією інформацією і має право вимагати від нього письмового пояснення, що стосується матеріалів справи.

У випадках, коли вина адвоката не явна і є підстави вважати, що нема причин для порушення дисциплінарного провадження, або в інших випадках коли є потреба для перевірки підстав притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності голова дисциплінарної палати має право доручити одному з її членів провести додаткову перевірку. При цьому можуть бути витребувані додаткові документи і матеріали.

В Україні, адвокат, який притягається до дисциплінарної відповідальності, має право в будь-який момент заявляти клопотання і давати додаткові пояснення. За розсудом членів дисциплінарної палати, у ході засідання, можуть бути заслухані повідомлення інших осіб, запрошених з ініціативи як адвоката, так і палати, оголошені документи і досліджені інші матеріали, що є у справі, і ті, що подані додатково.

Треба зазначити, що участь адвоката при розгляді справи про дисциплінарну відповідальність, порушеної щодо нього є обов'язковою, але повторна неявка адвоката без поважних на те причин на засідання не може перешкодити розгляду справи. В такому випадку рішення Дисциплінарної палати буде виноситися у відсутність адвоката, щодо якого порушено дисциплінарну справу.

Стягнення, яке накладається Дисциплінарною палатою, застосовується безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше як через місяць з дня його виявлення, не рахуючи часу хвороби адвоката або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладено пізніше як через шість місяців з дня вчинення проступку.

Для порівняння можна вказати, що справа про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності повинна бути розглянута не пізніше як у місячний строк з дня її порушення, а при аналогічному провадженні у Великобританії кожна з зацікавлених сторін має по 28 днів лише на те, щоб ознайомитись з обставинами справи. Крім того Трибунал має право ще подовжити строк ознайомлення сторін зі справою. Отже виходячи з вищезазначеного можна сказати, що дисциплінарна комісія України може здійснювати дисциплінарне провадження відносно оперативніше, ніж це відбувається у Великобританії.

Рішення дисциплінарної палати не є остаточним, також як і Дисциплінарного трибуналу, і може оскаржуватися у Вищу дисциплінарно-кваліфікаційну комісію України, а рішення Дисциплінарного трибуналу, у свою чергу, може оскаржуватися до Високого суду у Великобританії.

В законодавстві України є чітко визначений перелік випадків у яких адвокату можуть анулювати свідоцтво на адвокатську діяльність. Це наступні випадки:

- 1) подання адвокатом заяви про зупинення адвокатської діяльності;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення злочину, крім випадку, передбаченого пунктом 6 частини першої статті 32 цього Закону;
- 3) накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю;
- 4) визнання адвоката за рішенням суду недієздатним або обмежено дієздатним. [3]

Так як і в Україні за «тяжкі» проступки солісіторам Великобританії може бути заборонена подальша діяльність, але у Великобританії ще проводиться й викреслення із «Сувою», тобто на винних осіб накладається повна заборона займатися діяльністю солісітора. Прикладами таких проступків, за які у Великобританії можуть «викреслити» можна назвати: виявлення фактів незаконного використання грошей клієнта у будь-яких цілях, обвинувачення солісітора у здійсненні кримінального злочину, або виявлення фактів його кримінального минулого, завідоме залучення до ведення справи, без згоди на те «Правового суспільства», осіб, які не є солісіторами, або були викреслені із «Сувою» тощо. [7]

Випадки, наведені вище, не є вичерпним списком проступків, наслідком яких є заборона подальшої діяльності солісітора. Дисциплінарний трибунал, якщо виявить у діяльності солісітора вагомі порушення норм права або норм етичної та професійної поведінки, які вважає серйозними, в інтересах суспільства та для збереження гарної репутації професії солісітора може прийняти рішення про заборону подальшої діяльності солісітора, тобто про викреслення його імені із «Сувою».

Отже при порівнянні обсягу компетенції та порядку діяльності інституцій, що належать до різних систем адвокатури та відповідно різних національних правових систем, але мають схожі завдання щодо здійснення контролю за якістю надання правових послуг адвокатами та солісіторами. Основною відмінною рисою у діяльності цих органів є те, що Дисциплінарний трибунал має більш широкі повноваження, а також те, що до обов'язків цього органу входить не лише повноваження щодо притягнення до відповідальності, а й нагляд за підтриманням престижу та належного рівня поваги до професії солісітора, що позитивно впливає як на рівень обслуговування, відношення інших осіб до солісіторів так і на рівень оплати їх професійної діяльності. Окрім накладення виключно дисциплінарних стягнень трибунал має

право притягнути особу і до матеріальної відповідальності шляхом накладення штрафів, що сплачуються на користь Її Величності. При реформуванні та вдосконаленні законодавства України, яке зокрема стосується професійної відповідальності адвокатів та підтримання належного рівня престижу даної професії треба використовувати досвід інших держав, зокрема Великобританія має давню історію юридичної-адвокатської професії.

Хоча на сучасному етапі розвитку української адвокатури більш актуальним є проблеми доступності правових послуг для широкого кола споживачів, ніж проблеми якості їх надання. Проте, виходячи із соціального значення юридичної професії, виключної ролі права у суспільстві, вважається за необхідне брати до уваги як питання престижу так і питання ефективності юридичної роботи, що забезпечується не лише притягненням адвокатів до юридичної відповідальності але й вихованням у *всіх юристів відповідального ставлення до виконання професійних обов'язків*.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Дисциплінарного трибуналу Англії [Електронний ресурс] . – Режим доступу до ресурсу: <http://www.solicitortribunal.org.uk/introduction.html>
2. Сайт присвячений правопорушенням у сфері правосуддя в Англії [Електронний ресурс] . – Режим доступу до ресурсу: http://www.unjustis.co.uk/Alerts/Solicitors_Disciplinary_Tribunal_2003.htm
3. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27, ст.282
4. Положення про кваліфікаційно- дисциплінарну комісію адвокатури [Електронний ресурс] . – Режим доступу до ресурсу: <http://vkdkka.org/wp-content/uploads/2013/08/Polozhennia-KDKA-modelne.pdf>
5. Офіційний сайт Дисциплінарного трибуналу Англії [Електронний ресурс] . – Режим доступу до ресурсу: <http://www.solicitortribunal.org.uk/constitution.html>
6. Ірландський сайт Дисциплінарного трибуналу [Електронний ресурс] . – Режим доступу до ресурсу: <http://www.distrib.ie/about.htm>
7. Solicitors Act 1974 [Електронний ресурс] . – Режим доступу до ресурсу: <http://www.statutelaw.gov.uk/content.aspx?LegType=All+Primary&PageNumber=54&NavFrom=2&parentActiveTextDocId=2188768&ActiveTextDocId=2189073&filesize=29664>

Тихомиров Олександр Деонисович,
професор кафедри теорії держави та
права НАВС доктор юридичних наук,
професор

ФІЛОСОФІЯ ПРОСТОРУ І ГЕОГРАФІЯ ПРАВА

В останні роки все більше суміжних соціальних, гуманітарних і природничих наук повертаються до осмислення значення простору й часу в побудові наукової картини світу. Як учені, так і практики усвідомлюють, що будь-яке соціальне явище або діяння конкретної людини мають свої просторові й часові параметри. Розвиток глобалізації, інформаційно-комунікативні технології, міграція населення й інші процеси, що визначають образ ХХІ століття, обумовлюють необхідність «просторово-часових уявлень» про світ на всіх рівнях буття і свідомості - від повсякденного життя людини до світоглядного й філософського осмислення, розуміння того, що кожне рішення опосередковане не тільки часом (коли воно приймається й коли буде реалізоване), але й місцем його прийняття та реалізації, що фіксується в певному багатомірному й складно структурованому просторі.

Багато наук включають у свій інструментарій поняття ”простору й часу”, однак серед них особливо виділяються історичні й географічні науки, для яких ці поняття є фундаментальними, але які розробляються на основі філософських уявлень про їх. У науковому плані найважливіше значення простору й часу відзначається вже при розгляді зв'язку таких найдавніших наук як філософія, історія, географія і юриспруденція, що проявляється, насамперед, через взаємозв'язок методологій і предметів їхніх досліджень, розвивається й ускладнюється в міру зміни останніх, знаходить своє конкретне втілення у філософських основах географії права й історії права.

Вивчення простору існування права є однією з основ юридичної компаративістики, що вивчає право в єдності його універсальних атрибутів - просторі й часі, що знаходить, наприклад, своє відображення у вивченні іноземного права, правових сім'ях, регіональному праві й т.д. Найбільш відомими серед них є роботи представників німецької школи геюриспруденції (М. Ланганс-Рацебург, А. Грабовські, К. Шмідт), які розглядали в основному публічне право в геополітичному просторі. М. Ланганс-Рацебург увів термін і сформулював визначення «географічної науки про право або геюриспруденції».

Проблематика просторового існування правової реальності в її філософських і географічному «вимірах» охоплює такі групи проблем як: еволюція поглядів на простір у філософії, географії й правознавстві; своєрідність адаптації у філософії права таких філософських категорій як "матерія", "рух", "простір", "час", "відбиття", "частина" й "ціле", "загальне" й "одиничне" і т.п.; осмислення простору онтології, гносеології й аксіології права (його існування як реальних правових систем, національного, регіонального, міжнародного права, а також його пізнання й осмислення, ідеалу права); усвідомлення специфіки розуміння руху правової матерії у просторі, понять правового простору, простору права, права простору й простіру в праві, а також географічного й соціального простору права; діалектики взаємодії й розвитку правових реальностей, їхніх джерел, рушійних сил, співвідношення внутрішніх і зовнішніх, глобальних і локальних факторів розвитку; визначення місця географії права в системах юридичних і географічних наук і розкриттям її внутрішньої структури, її співвідношення з філософією права й правовою географією; співвідношення права, суспільства й природи, відображеного в поняттях "географічне середовище", "середовище права", "навколишнє середовище" «правове середовище» і т.д.

Наприкінці ХХ - початку ХХІ вв. одним з напрямів наукових досліджень географічного спрямування, що найбільш активно розвиваються, стає регіоналістика (регіонознавство), за яким визнається статус міждисциплінарного, що накладає свої особливості на його розвиток. На цей час регіоналістика диференційована, «рознесена» по різних соціальних і гуманітарних науках: політології, економічній й історичній й іншим наукам. Її методологія й понятійний апарат плюралістичні, відрізняються від однієї науки до іншої. Причому простежується два рівні регіоналістики: мікрорівень - краєзнавство, регіони усередині країни; макрорівень - цивілізації, міждержавні об'єднання, континенти й т.д. Регіоналістика базується на диференціації геопростору, на його децентралізованості. Регіон не зводиться до «провінції», «периферії», «району», області», для яких необхідний й які можуть бути виділені тільки стосовно центра, а являє собою відносно стійку й «самодостатню» спільність, прив'язану до фрагмента геопростору. Регіони, що заперечують центр, рівноправні між собою, а тим самим регіоналізація геопростору протистоїть його глобалізації, нетотожна адміністративно-територіальному устрою країн. З багатьох понять географічних наук поняття «регіон» у такій його інтерпретації найбільше адекватне компаративізму в його «горизонтальному» вимірі, порівняльному правознавству, юридичній антропології, правовому плюралізму, які виходять із «різного», де «загальне» розуміється як те, що властиве «різному», є результат діалогу «різного», а не привнесено ззовні, тому що це спільність «одних й других», що зв'язує їх на відміну від «інших».

У пострадянській науковій і навчальній літературі, особливо в порівняльному правознавстві, неодноразово висловлювалися думки про необхідність розробки правової географії, юридичної географії, правової карти світу й т.п. Ці пропозиції мають на меті вивести юридичну науку в нову площину досліджень, а саме вивчення просторових аспектів правової реальності (правового простору, простору права), що не зводиться до території держави, але включає її як один зі своїх компонентів традиційне включення території в правове дослідження й правову реальність у вигляді: дії нормативно-правових актів у просторі, правового режиму території, адміністративно-територіального подолу, місцевого самоврядування і таке інше. Як правило, у подібних дослідженнях простір сприймається як територія, обмежена кордонами, на яку поширюється й у межах якої діють нормативно-правові акти й інші правові рішення, компетенція органів державної влади и т.д.

Для компаративізму, правової і юридичної компаративістики простір має, подібно часу, інше значення - форми існування різних регулятивів і правових явищ. Оскільки правова й регулятивна реальність багатомірні, багатоаспектні, то простір існування й функціонування права не може бути обмежений тільки прив'язкою до геопростору, а являє собою й культурний, ідеологічний, соціальний, цивілізаційний, віртуальний, кібернетичний й інші простори. Подібні розуміння простору розроблені в багатьох соціально-гуманітарних науках. При такому підході простір є фундаментальною властивістю будь-якого правового явища, а тому й просторовий підхід - одним з необхідних елементів будь-якого правового дослідження. Тоді, як й раніше, у випадках що розглядалися, передбачається необхідність існування дослідницької області, напрямку досліджень або чогось подібного, а в перспективі - автономної науки, предметом якої повинні стати просторові аспекти, властивості права й інших регулятивів, найбільш адекватне позначення якої може бути географія права. На відміну від правової географії, що повинна входити в комплекс географічних наук, подібно політичній та економічній географії, географія права - це застосування географічної методології, основою якого є порівняльний метод, географічних знань, компаративного підходу й відповідних знань до дослідження правової реальності, правового життя планети, регіону, країни. У цьому випадку, географія права буде входити в комплекс юридичних наук, а основу її складуть компаративно-географічні дослідження іноземного й внутрішнього права на рівні континентів, регіонів, країн, краю (місця), причому не тільки в описовому, але й у пояснюючих аспектах.

Подібні завдання вже реалізуються іншими гуманітарними науками, тому введення простору в правові явища буде сприяти взаємодії правознавства з ними. Географія права як й історія права являють собою дві основні частини юридичної науки й компаративістики. Те, що порівняльна історія права, що спочатку визнавалася основою порівняльного правознавства, надалі була незаслужено забута, а опис іноземного права як його необхідна складова послідовно відривалася порівняльним правознавством, що прагне до «логічності», «чистоті» порівняння, нанесло порівняльним дослідженням істотну втрату, оскільки цим фактично виключався такий фундаментальний принцип дослідження як принцип простору. Якщо продовжити, то можна припустити, що в Україні повинні існувати світова географія права й географія права України, завдання яких визначаються необхідністю вивчення простору правових зв'язків континентів, регіонів, країн світу й простору права України, включаючи його внутрішні й зовнішні (міжнародні) аспекти. Одним з напрямків географії права може стати картографія права, метою якої є розробка карт права.

Окремим і першочерговим завданням є розробка філософських засад географії права, які на світоглядному рівні обумовлюють ідеали й норми, наукову картину світу цієї науки, забезпечують взаємозв'язок її й світогляду, культури, соціальних і правових практик у часовому й просторовому контекстах, тобто в певну історичну епоху й на певному просторі. Філософські засади географії права не тотожні філософському знанню взагалі, як близькі, але й не тотожні філософія, філософія науки, філософії права й філософія правознавства як науки. Вони забезпечують взаємозв'язок географії права, практик, інших форм світогляду, культури, згідно її предмету й місцю в системі юридичних наук. Особливе значення філософські засади відіграють у реалізації евристичної функції географії права, тобто виявленні, поясненні нових раніше не досліджених, об'єктів, властивостей простору права й т.д., які вивчаються переважно на передньому краї науки, у її проблемному полі й т.д. Формування філософських засад географії права повинно здійснюватися на «стику» філософії, філософії права й юридичних та географічних дисциплін, шляхом вибрання й адаптації філософських знань до природи й потреб цієї науки, тобто їхньої конкретизації, уточнення, адаптації, наповнення новими смислами, тому вимагає як філософських, так і спеціальних наукових знань дослідника.

Тюріна Оксана Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії держави і
права НАВС

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПЕРСПЕКТИВНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА.

Процес пізнання права та правової дійсності людського існування відбувається з давніх часів й по сьогоднішній день. Право, щоб постійно прогресувати й адекватно реалізовувати ідеали справедливості, повинно завжди бути пізнавальним правом, завжди функціонувати у формі правового пізнання. Процес пізнання права, дослідження державно-правових явищ, вирішення державно-правових проблем за різних періодів розвитку юридичних знань нерозривно пов'язаний із використанням порівняння як пізнавальної операції співставлення, що призводить до приросту нового знання. Тому абсолютно істотним явищем для юриспруденції було формування порівняльної сфери наукових знань, що відбувалося тривалий період часу і виокремлювалося у порівняльне правознавство.

Сучасний стан розвитку порівняльного правознавства характеризується підвищеною зацікавленістю з боку наукової та викладацької громадськості як вітчизняної, так й зарубіжної, відносно його власної ідентичності як юридичної науки, наукової спеціальності та навчальної дисципліни, що й обумовлює актуальність даної наукової статті. Метою цієї статті є з'ясування якостей та потенційно можливих напрямів розвитку порівняльного правознавства на сучасному етапі.

Питаннями порівняльного правознавства в їх різноманітності цікавиться та займається на ґрунтовному науковому рівні широкий загал вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Батлер В., Бехруз Х., Бигич О.Л., Варга С., Дамірлі М.А., Кресін О.В., Лафітський В.І., Лисенко О.М., Марченко М.М., Оксамитний В.В., Оніщенко Н.М., Осакве К., Саїдов А.Х., Саломатін О.Ю., Скакун О.Ф., Тихомиров О.Д., Тихомиров Ю.О., Харитонов Є.О., Харитонova О.І. та інші.

Порівняльне правознавство пройшло складний історичний шлях свого формування, становлення та розвитку. Більшість вчених схильні вважати, що саме період ХІХ ст. характеризується як період інституалізації порівняльного правознавства, що визначалося економічними, суспільно-політичними та правовими процесами тогочасного світу, і потребувало відповідної реакції з боку науки, що й виявилось у формуванні порівняльного правознавства як специфічної сфери наукових знань. Визначеному передувало

поступове накопичення предметно-методологічних знань у сфері порівняльно-правових досліджень.

За понад двох століть свого існування порівняльне правознавство в рамках юридичної науки окрім виміру наукового метода, способу вирішення науково-практичних завдань, набуло якості систематизованої сфери наукових знань із власною понятійно-предметною, теоретико-методологічною та концептуальною ідентичністю.

Сприйняття порівняльного правознавства як багатогранного явища в останні часи стало домінуючим. Порівняльне правознавство як науковий метод дозволяє виявляти спільне та особливе у правовому розвитку, як юридична наука – узагальнює та систематизує наукові знання щодо правового простору світу в його історичному розвитку та багатогранності, як навчальна дисципліна дає знання про основні закономірності функціонування та розвитку правової дійсності суспільства в їх схожості та відмінності.

Визнання порівняльного правознавства як самостійної юридичної науки при достатньо тривалій його історії, на сьогоднішній день залишається дискусійним питанням, хоча й розв'язується більшістю вчених позитивно на користь визнання самостійного дисциплінарного статусу порівняльного правознавства. При цьому, прихильники такого визнання, і зокрема вітчизняні компаративісти, пропонують різні підходи щодо аргументації своєї позиції. Так, О.Д. Тихомиров виділяє декілька систем “координат” або “форматів” для визначення природи, місця та ролі юридичної компаративістики в структурі юридичної науки, а саме вирішення питання щодо предметності або методологічності природи юридичної компаративістики як наукової дисципліни; окреслення сфери проблемних наукових досліджень, заснованих на компаративному підході, та досліджень по систематизації компаративних правових знань; а також просторова та темпоральна системи “координат”, орієнтовані на розуміння юридичної компаративістики у просторовій та часовій розповсюдженості [1]. О.Ф. Скакун пропонує кваліфікувати порівняльне правознавство як наукову дисципліну через його метатеорію як рівень самопізнання науки через розкриття загальних теоретичних питань про об'єкт і предмет даної дисципліни, закономірностях становлення, мету і завдання, функції, методології тощо [2]. О.М. Лисенко наголошує на необхідності чітко визначити предмет порівняльного правознавства з його відмежуванням від предметів суміжних юридичних наук, що дасть можливість закріпити його в статусі самостійної юридичної науки і відповідно виділити порівняльне правознавство як окремий напрям наукової спеціальності 12.00.01 (теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень) [3]. З позиції двох аспектів визначається предмет порівняльного правознавства вітчизняними науковцями: 1) у практико-прикладному аспекті - як комплекс проблем, процесів, що відбуваються в державно-правовій сфері і які потребують порівняльного дослідження задля досягнення конкретного правового результату, а також коло об'єктів порівняльного правознавства у їх безпосередній взаємодії з порівняльно-правовою метою даного дослідження; 2) у суто науковому – розробка методології та методики порівняльного правознавства та дослідження на цій основі загальних принципів і закономірностей виникнення, функціонування і розвитку різних правових систем [4, С. 145].

Один з метрів порівняльного правознавства, російський вчений А.Х. Саїдов предмет порівняльного правознавства як науки визначає як автономне вивчення зарубіжного (іноземного) права на рівні правових систем в цілому, на рівні окремих галузей права і основних правових інститутів з метою створення юридичної географії світу [5, С.27]. Як зазначає російський науковець В. І. Лафітський, основою порівняльного правознавства як наукового напрямку є знання про право інших держав або складових частин однієї держави. В їх співставленні й народжується порівняльне правознавство, яке існує у наступних формах:

- загальне порівняльне правознавство, що вивчає правовий простір світу, типологію, класифікацію, загальні і особливі риси, а також тенденції розвитку національних правових систем;
- історичне порівняльне правознавство, що розкриває різноманітність форм історичного розвитку права;
- інституційне порівняльне правознавство, що робить опис складових частин (компонентів) права – правові галузі, інститути і норми;
- функціональне порівняльне правознавство, яке аналізує практику застосування законодавчих та інших норм права;
- практичне порівняльне правознавство, яке використовується з метою удосконалення правотворчої та правозастосовної практики, уніфікації і рецепції права, з'ясування правових конструкцій і дефініцій, застосування у судах норм іноземного права [6, С. 86].

В якості предмета дослідження загальної теорії порівняльного правознавства, російський вчений-компаративіст М.М. Марченко виділяє загальні принципи і закономірності виникнення, становлення та розвитку різних правових систем, що розглядаються у порівняльному плані [7, С. 109].

На думку вітчизняних вчених О.І. Харитонові та Є.О. Харитонова предмет компаративістики може

бути диференційованим та залежить від мети дослідження, галузі права, інституту чи інших елементів правових систем, що порівнюються [8, С.10]. М.А. Дамірлі в якості критеріїв науковості порівняльного правознавства виділяє онтологічні, гносеологічні та інституціонально-організаційні критерії [9]. Х. Бехруз зазначає, що порівняльне правознавство як наука перебуває у періоді трансформації та самоідентифікації, що викликано перш за все необхідністю визначення його місця в системі юридичних наук. Порівняльне правознавство сприяє розгляду правової системи як явища, що безпосередньо залежить від особливостей різних суспільств, та дозволяє підкреслити зв'язок правових явищ, які відображаються у правовій системі, з такими складовими соціальної структури суспільства, як релігія, культура, мораль, політика, традиція, ідеологія і т.д. [10].

Н.М. Оніщенко визнаючи порівняльне правознавство юридичною наукою, пропонує поєднати його з порівняльним державознавством і виділити порівняльне праводержавознавство [11]. Дане дасть можливість комплексно досліджувати державно-правові системи різних країн у їх співставленні, тим більше, що порівняльне пізнання національних правових систем тісно переплітається із розглядом як форм різних держав світу, так й відповідних суспільно-державних проблем і процесів в окремих країнах світу, певних регіонах та світовому співтоваристві в цілому, при цьому, інтенсивного розвитку на сучасному етапі зазнають порівняльна політологія та порівняльна соціологія як наукові напрями, які б могли бути корисними запозиченням з них відповідних знань, підходів, методик тощо для формування порівняльного праводержавознавства, нарівні з цим, ідея щодо виділення порівняльного праводержавознавства можливо дасть поштовх до формування нової наукової спеціальності саме в такому форматі, що відкриє нові обрії для розвитку всієї юридичної науки, але, враховуючи, що власно порівняльне правознавство на період сьогодні перебуває ще на етапі свого становлення в системі юридичних наук, маючи відповідні методологічні та методичні проблеми, зазначена ідея носить прогресивно-перспективний характер.

Питання щодо виокремлення порівняльного правознавства як наукової спеціальності по захисту кандидатських та докторських дисертацій також носить дискусійний характер. Базовий проект паспорту спеціальності було розроблено та обговорено у 2006 р., повторно обговорено у 2010 р., зазнаючи певних альтернативних варіантів з боку вчених, що свідчить про тривалість та значимість даного процесу для розвитку як порівняльного правознавства, так й в цілому всієї системи юридичних знань.

Порівняльне правознавство як навчальна дисципліна на сьогоднішній день визнається необхідним компонентом юридичної освіти, але при цьому перебуває у стадії свого становлення відносно змістовного наповнення відповідних навчальних програм, визначення місця, і навіть термінологічної назви, в системі юридичних навчальних дисциплін. Така ситуація ускладнюється дискусіями щодо предмета та статусу порівняльного правознавства як юридичної науки.

Зрозуміло, що в рамках порівняльного правознавства та за його допомогою правові системи одних держав порівнюються з правовими системами інших держав, тим самим з одного боку юридична компаративістика має справу з такими категоріями як порівняння та порівняльно-правовий метод, а з іншого – правові системи та їх складові, які тісно пов'язані з політичними, соціальними, культурними та іншими аспектами функціонування права в об'єктивно існуючому національному, міжнародному та загальносоціальному контексті.

Право знаходить свій вимір в межах певної правової системи, в рамках певної правової сім'ї і на рівні всього світового співтовариства. Просторовий вимір права тим самим має певний масштаб свого поширення, що розповсюджується на певну сферу суспільних відносин, і термінологічно позначається як правовий простір. Саме в межах правового простору право реалізує своє основне призначення – регулювання суспільних відносин, особливості якого зумовлені як національною правовою доктриною, так й державною організацією певного суспільства, що має відповідну соціальну структуру, власний генезис формування та розвитку, територіально-географічні умови функціонування, певний рівень економічних потреб, культурні особливості тощо. Особливості нації та національної психології, менталітету завжди накладають свій відбиток на характер світогляду, способи пізнання світу і практичної активності в ньому, а в кінцевому підсумку визначають характер певної національної правової системи. При цьому, існування світового правового простору як єдиного масштабу реалізації загальної мети – регулювання (упорядкування) суспільних відносин, що є й потребою, й всесвітнім благом для людського соціуму, має своїм підтвердженням як історичний розвиток права, так й сучасні форми та зміст його виміру.

Спільність мети обумовлює й єдині цінності для всіх правових систем, при всьому їх розмаїтті. За всіх часів для людства було й залишається необхідним та важливим – збереження миру, продовження роду, захист духовної спадщини, соціальної пам'яті людства і т.ін., по суті все те, що визначається природними законами суспільного існування. Єдиними були і залишаються засоби правового впливу, і безпосередньо правового регулювання, а саме – заборона, дозвіл, зобов'язання, визнання, стимулювання, заохочення, покарання тощо. При цьому такі засоби можуть різнитися за їх формалізацією в різних правових системах,

але за змістом всі вони мають спрямованість, перш за все, на здійснення регулюючого впливу на суспільні відносини, учасником яких виступає певний суб'єкт (індивідуальний чи колективний), і тим самим впливу на поведінку суб'єкта. У переважній більшості правових систем центральним суб'єктом правових відносин є індивід, фізична особа, що у правовому полі на рівні наукового пізнання та нормативного визначення визнається як узагальнений та усереднений носій певних можливостей та зобов'язань.

Міркування про предмет порівняльного правознавства як юридичної науки, наведені вище, дають можливість визначити, що об'єктами порівняльно-правових досліджень виступають різноманітні правові явища – від норми права до правової системи (правової сім'ї), при цьому право як загально-соціальне, так й позитивне, а також похідні правові явища мають своїм сутнісним завданням визначення індивідуальної свободи людини і через це регулювання та охорону суспільних відносин. Саме в рамках порівняльного правознавства при виявленні спільного та відмінного є можливість виділяти одне-друге-інше, що вказує на унікальність правових явищ - з одного боку та їх узагальненість - з іншого, що може визначити й відповідні порівняльно-правові дослідження антропологічного спрямування, в рамках яких людина як *homo juridicus* постає центральною постаттю порівняльного пізнання у розумінні її не як усередненого суб'єкта відносин, а як істоти, життєдіяльність якої відбувається у повсякденності. Повсякденність як дослідницька сфера міждисциплінарних наукових розвідок була проблематизована відносно недавно, але в її осмисленні намічено певні напрями, методологічні підходи, розроблено деякі поняття, виокремлено проблеми, що мають методологічне значення для компаративного праворозуміння, зокрема, повсякденність є очевидною реальністю, такою, що не потребує доказів, перевірок і підтверджень; повсякденність створюється й змінюється під впливом не тільки макро- і мезорівнів соціально-культурного життя, а й насамперед життєдіяльністю, поведінкою людей, у яких тенденції більш високого рівня виявляються, «проглядаються» в опосередкованому безпосереднім життям людини, її свідомістю, умовами побуту вигляді; правові, соціальні, політичні, культурні й інші явища беруть свій початок у повсякденності, у реальній життєдіяльності, а переходячи в інші площини, відносно незалежні від її форми існування, впливають на повсякденність, певним чином змінюють її; в «одинацях» повсякденності — конкретних життєвих ситуаціях — відображається через «присутність або відсутність» уся сукупність існуючих сьогодні соціальних, природних, технічних, релігійних, правових, політичних та інших явищ, процесів, подій; повсякденності «взагалі» в реальності не існує, вона завжди конкретна, має географічні (просторові) та історичні (часові), суб'єктні й об'єктні координати, що прив'язують її не тільки до соціальних, культурних, політичних, правових просторів, а й фізичного простору, астрономічного й біологічного часу, об'єктного світу (світу речей) [12].

Тим самим, виявлення одного-другого-іншого у правових порівняннях, об'єктом яких є людина як *homo juridicus* в рамках повсякденності, яка, в свою чергу, може сприйматися як фон (атмосфера), що впливає на людину, визначає її поведінку, а також як те, що здатне зазнавати впливу з боку людини, і особливо людини як *homo juridicus*, може дати можливість якісно по-новому осмислити унікальне-регіональне-загальносоціальне. У світлі зазначеного є можливість окреслювати новий вимір розвитку порівняльно-правових досліджень і в цілому порівняльного правознавства, за якого антропологічна спрямованість порівняльно-правових досліджень буде сприяти гуманізації порівняльного правознавства.

Маючи методологічну можливість та ставлячи на меті виявлення спільного та відмінного у різних національних правових системах, порівняльне правознавство відкриває пізнавальні обрії у трьох просторових вимірах: загальнолюдське (універсальне) – регіональне (особливе) – унікальне (одиничне). Тим самим, порівняльне правознавство досліджує геоправовий простір в усіх його вимірах, при чому як на діахронному, так й на синхронному рівнях.

Сучасний етап порівняльного правознавства характеризується актуалізацією, інтенсивністю та різноаспектністю напрямів його розвитку. Актуалізація розвитку порівняльного правознавства визначається, перш за все, глобалізаційними та регіоналістськими процесами у правовій сфері, що відбуваються на сучасному етапі розвитку людства, інтенсивність пов'язана з потребою пізнання загальносвітових, регіональних і унікальних тенденцій та закономірностей розвитку права і правового регулювання, різноаспектність обумовлюється необхідністю пошуку відповідей на виклики сучасності та усвідомлення науковою громадськістю потреби пізнання права у всій його багатовимірності, а також вирішення проблем процесу правового регулювання як на національному, так й на міждержавному та міжнародному рівнях. Беззаперечно, ціннісний науковий і навчальний потенціал порівняльного правознавства є необхідним для сучасного етапу правової науки, збагачує і розширює її можливості, але водночас вимагає й пізнання сутності самого порівняльного правознавства з метою ефективного його розвитку для вирішення нагальних потреб правового сьогодення та майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Тихомиров А.Д. Юридическая компаративистика как научная специальность, научная и учебная дисциплины// Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання: Збірник наукових праць і навчально-методичних матеріалів / За ред.. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка; упор. О.В. Кресін. – К.: ВДК Університету «Україна», 2011. – С. 10-21
2. Скакун О.Ф. Метатеория общего сравнительного правоведения как научной и учебной дисциплины // Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання: Збірник наукових праць і навчально-методичних матеріалів / За ред.. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка; упор. О.В. Кресін. – К.: ВДК Університету «Україна», 2011. – С. 22-29
3. Лисенко О.М. Місце порівняльного правознавства в номенклатурі спеціальностей для захисту дисертацій// Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання: Збірник наукових праць і навчально-методичних матеріалів / За ред.. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка; упор. О.В. Кресін. – К.: ВДК Університету «Україна», 2011. – С.63-71
4. Бигич О.Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення. – Дис. ... к.ю.н.: 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2002.
5. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение. М., 2007.
6. Лафитский В.И. Сравнительное правоведение в образах права. Том первый. – М.: Статут, 2010.
7. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Общая часть. Учебник для юридических вузов. – М.: Издательство «Зерцало», 2001. – С. 109
8. Харитонов О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи. – Х.: «Одісей», 2002. – С.10
9. Дамирли М.А. Сравнительное правоведение в поисках собственной идентичности: Открытая лекция. – Киев-Львов: ЗУКЦ, 2012.- Серия научно-методических изданий «Академия сравнительного правоведения». – Выпуск 28.
10. Бехруз Х. Роль учебной дисциплины «сравнительное правоведение» в профессиональной подготовке современных юристов// Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання: Збірник наукових праць і навчально-методичних матеріалів / За ред.. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка; упор. О.В. Кресін. – К.: ВДК Університету «Україна», 2011. – С. 88-98.
11. Оніщенко Н.М. Деякі аспекти методики викладання порівняльно-правових дисциплін// Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання: Збірник наукових праць і навчально-методичних матеріалів / За ред.. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка; упор. О.В. Кресін. – К.: ВДК Університету «Україна», 2011. – С. 110-119.
12. Тихомиров О.Д. Філософські та методологічні аспекти компаративного підходу до праворозуміння. – Info-Pressa.com.

**Філянiна Людмила Анатолiївна,
старший викладач кафедри теорiї та
iсторiї держави i права
Днiпропетровського державного
унiверситету внутрiшнiх справ,
кандидат юридичних наук, доцент**

МIЖНАРОДНЕ СПIВРОБIТНИЦТВО ДЕРЖАВ У ПРОТИДIЇ ЗЛОЧИННОСТI В РАМКАХ МIЖНАРОДНИХ ОРГАНIЗАЦIЙ

Розширення масштабiв правопорушень, створення та функцiонування органiзованих злочинних груп, розподiлення кримiнальних функцiй та ролей, укрiплення багатоступеневих злочинних зв'язкiв, у тому числi на мiжрегiональному та мiждержавному рiвнях – всi цi перерахованi негативнi явища створюють сприятливi умови для подальшого розвитку загальнокримiнальної злочинностi. Розвиток злочинностi стає базисом для негативних кiлькiсних та якiсних змiн загальнокримiнальної злочинностi.

Мiжнародне спiвробiтництво держав щодо боротьби зi злочинностю не iснує само по собi. Це складова частина мiжнародних вiдносин, бо злочинностi не має кордонiв та нацiональної приналежностi її рiвень розгалуженостi та прогресування визначається системою мiжнародних злочинних зв'язкiв. В ходi розвитку науково-технiчного прогресу спiвробiтництво держав у протидiї злочинностi, також видозмiнюється та вiдiграє все бiльш суттєву роль у вiдносинах мiж державами. Аналiз практики та наукових дослiджень показують, що основною причиною процесiв кримiналізацiї суспiльства є правовий нiгiлізм, який охопив велику кiлькiсть населення, зневажання правовими нормами, правова неосвiченiсть, пряма непокора законодавству, котрi стають нормою поведiнки. Таке явище обумовлюється послабленням контролюючої ролi держави та малоефективною наглядовою дiяльностю її правоохоронних органiв.

Злочинність, особливо її організовані форми, давно вийшла за рамки національних інтересів, тому боротьба з нею можлива тільки шляхом широкого міжнародного співробітництва. Так, Л. Тимченко відзначає що, переростання національної злочинності в міжнародну поставило вимогу об'єднання зусиль міжнародного співтовариства в боротьбі з цим небезпечним явищем. Міжнародно-правової регламентації, у числі інших, набувають питання гармонізації кримінально-правової заборони, оптимізації систем кримінального правосуддя, координації превентивних антикримінальних зусиль держав.

На сучасному етапі розвитку суспільства міжнародним співтовариством здійснюється процес відпрацювання загальної політичної домовленості у формуванні глобальних зусиль щодо боротьби з різноманітними проявами злочинності, а саме тієї злочинності, яка виходить за межі однієї держави, або вчиняється організованими злочинними групами, до складу яких входять громадяни різних держав. Багато країн та міжнародних організацій вже створили консолідацію щодо протидії таким злочинним проявами, а саме: Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол), Рада Європи, Європейський Союз, НАТО.

Так, Статут ООН закріпив принципово нову правову основу для міжнародного співробітництва в даній сфері, проголосивши прагнення народів Об'єднаних Націй затвердити віру в основні права людини, гідність і цінність людської особистості. Така співпраця стала більш різноманітною, змістовною і послідовною в рамках універсальної міжнародної організації – Інтерпол. Необхідно також враховувати, що, чим вище рівень інтернаціоналізації злочинності, тим більш активно і всебічною повинна бути взаємодія держав у боротьбі з нею. Як показує практика, найбільш успішно це відбувається в рамках міжнародних організацій.

Як ілюстрацію розвитку співробітництва держав у цій сфері є Конвенція проти катувань і інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1984 році. Конвенція дає чітке визначення такого роду дій і розглядає їх як злочинні діяння, за які держави-учасники зобов'язані притягати винних до кримінальної відповідальності.

Міжнародна практика минулого сторіччя свідчить про те, що з'явилася значна кількість нових видів злочинів. Вони стосуються інтересів держав у різних сферах. Наскільки різноманітні ці сфери, можна судити з наступних прикладів. У 1973 році в Нью-Йорку була відкрита для підписання Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, що користаються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів; 1979 рік Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про боротьбу з захопленням заручників; 1980 рік у Відні відкрита для підписання Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу; 1989 рік Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців [1, с.812-819]; 1988 рік на конференції в Римі були прийняті Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, і Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі[2]; 1989 рік Генеральна Асамблея прийняла Конвенцію про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців; Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї 2000 року була прийнята Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Крім того, укладені багатосторонні конвенції, що мають наметі забезпечити безпеку цивільної авіації. В усіх цих документах мова йде про неприпустимість таких дій, що являють собою злочинні діяння, та підлягають кримінальному переслідуванню і покаранню.

Разом з тим, на нашу думку необхідно звернути увагу на Конвенцію ООН проти транснаціональної злочинності в якій вперше на міжнародно-правовому рівні закріплені спеціальні методи розслідування та контрольованої поставки, електронного спостереження та агентурні операції. Розроблені стандарти обміну оперативно-розшуковою поліцейською інформацією, яка передається каналами Інтерполу.

Варто сказати, що при розробці національного законодавства та інших заходів для ефективної боротьби з організованою транснаціональною злочинністю слід враховувати структурні особливості злочинних організацій і способи їх діяльності. Крім цього, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності визначила характерні особливості, за якими злочин може визнаватися як злочин транснаціонального характеру

Водночас, регіональні міжнародні організації також займають активну позицію у боротьбі зі злочинністю. Так, 8 листопада 1990 р. державами-учасниками Ради Європи (далі – РЄ) була прийнята та 1 вересня 1993 р. набула чинності Конвенція про відмивання, пошук та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом². Метою цієї Конвенції є досягнення більшої єдності членів РЄ, проведення спільної політики, спрямованої на убезпечення суспільства від тяжких злочинів, що стали міжнародною проблемою. Також вона закріпила положення про боротьбу з відмиванням грошей, отриманих у результаті вчинення

² Україна ратифікувала конвенцію 17 грудня 1997 р. із застереженнями.

злочину. Також, у листопаді 1990 р. була прийнята Конвенція РЄ про «відмивання», виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності. Але, не зважаючи на регіональний характер даного договору відповідно до ст. 37 Конвенції після набуття чинності Комітет Міністрів РЄ може запросити будь-яку державу, незалежно від її географічного місця розташування, та участі у розробці тексту, приєднатися до неї за умови, що за таке рішення проголосували більшість держав-учасниць. Конвенція містить ряд принципово нових на той час положень, а саме вводиться єдине поняття доходів здобутих злочинним шляхом.

Отже, враховуючи досвід універсальних міжнародних організацій щодо протидії міжнародній злочинності, її структурних особливостей та способів діяльності, дотримуючись загальних і спеціальних принципів співробітництва, держави розробляють регіональні міжнародні договори для ефективної боротьби з проявами міжнародної злочинності.

Разом з тим, щоб протистояти консолідації злочинного світу, необхідна координація зусиль і взаємодія усіх держав, що входять до складу Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу за посередництвом Центру з міжнародного попередження злочинності, а також Ради Європи. Водночас, від правоохоронних органів необхідне більш тісне співробітництво в правовій сфері, насамперед щодо гармонізації і зближення національного законодавства та створення уніфікованої законодавчої бази й утворення загального правового простору в інтересах усіх держав. Без такого співробітництва, без активного пошуку загальних правових підходів до вирішення проблем боротьби зі злочинністю навряд чи буде змога домогтися серйозних позитивних зрушень з даного питання.

Насамперед, ще не досягнуте тісне ділове співробітництво, належне взаєморозуміння і довіра між правоохоронними органами, як на державному рівні, так і в окремих галузях в рамках міжнародних організацій. Як правило, розроблювальні і проведені ними спеціальні операції ґрунтуються тільки на власних можливостях, не застосовуючи допомоги інших зацікавлених відомств, не використовуючи їх багатий досвід, спеціальні сили і надбання. Зокрема, хід реалізації багатьох Міждержавних програми показує недостатній рівень взаємодії правоохоронних органів держав-учасників і відповідних міждержавних органів.

Боротьба зі злочинністю ведеться в основному в ході реагування на вже вчинені злочини.

Недостатньо здійснюються спільні засоби, спрямовані на попередження злочинних зазіхань, на цілеспрямоване руйнування міжнародних зв'язків злочинних співтовариств.

Список використаних джерел:

1. Действующее международное право / Сост. Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. Т.2. С. 812-819.
2. Тимченко Л.Д. Международное право: Учебник. - Харьков: Консум. Университет внутренних дел, 1999. – 526 с

**Харченко Наталія Петрівна, старший
викладач кафедри теорії держави та
права НАВС**

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ: ОКРЕМІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Попри вживаність такої юридичної категорії як «правовий режим» у вітчизняних нормативно-правових актах та чималій низці доктринальних праць, нині вона залишається малодослідженою на загальнотеоретичному рівні. Окреслення окремих аспектів правового режиму дослідниками в наукових працях є доволі фрагментарним, що унеможлиблює сформувані єдине визначення поняття правового режиму, розкрити його зміст, особливості, структуру, види. Плюралізм загальнотеоретичних досліджень у цій сфері призводить до доволі дискусійного, а інколи й суперечливого застосування цієї категорії в галузевих розвідках.

Неусталеність категорії «правовий режим» призводить часто-густо до ототожнення з іншими правових категоріями: «правове регулювання», «механізм правового регулювання», «правова природа», «нормативна основа», «тип правового регулювання» тощо.

Невизначеність змістовних характеристик правового режиму ускладнює визначення його особливостей як юридичної категорії, а також специфічних характеристик правових режимів тих чи інших досліджуваних об'єктів[1, с. 121].

Зважаючи на зазначене, **актуальність** вивчення проблематики правового режиму на загальнотеоретичному рівні є безсумнівною.

Метою написання даної наукової статті є окреслення загальнотеоретичних засад правового режиму як важливої юридичної категорії у вітчизняній юридичній доктрині та українській правовій системі.

Задля цього автором поставлені такі **завдання**:

- дослідити наукові позиції щодо визначення поняття «правовий режим»;
- окреслити стан вітчизняного законодавства у даному контексті;
- розкрити особливості правового режиму як загальнотеоретичної категорії;
- визначити співвідношення понять «правовий режим» та «механізм правового регулювання»;
- надати авторське визначення поняття «правовий режим».

Як слушно зауважує Л. В. Томаш: «...цілісна концепція правового режиму має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє: 1) науці – побачити глибину і можливості як правового регулювання, так і права в цілому; 2) законодавцю, враховуючи всі обставини, поклавши в основу необхідне поєднання юридичних засобів, що створюють оптимальні умови щодо конкретного об'єкта (чи суб'єкта діяльності), піддати виникаючі відносини особливій, специфічній регуляції; 3) правозастосувачу — застосовувати закони й інші нормативно-правові акти, чітко знаючи, що покладено в основу будь-якого поєднання юридичних засобів і чи досягаються цілі специфічного регулювання; 4) правоохоронцю — забезпечити контроль і нагляд законної та правильної (на основі принципів пріоритету прав і свобод і т.п.) дії механізмів реалізації»[2, с. 25].

Поширеність вживання категорії правового режиму в юридичній доктрині обумовлена тим, що вона допомагає лаконічно і влучно виразити комплекс правових засобів, що застосовуються у регулюванні тієї чи іншої сфери суспільних відносин [3, с. 20].

Правові режими є з'єднувальною ланкою між нормативним актом і правозастосовчою практикою, і від якості їх використання в обох сферах, належного закріплення в законодавстві залежить успіх управлінського процесу»[4, с. 121].

Нині у вітчизняній правовій системі є чимало галузей та інститутів права, де в упорядкуванні суспільних відносин застосовуються різні правові режими. У межах адміністративного права виокремлюють правовий режим надзвичайного чи воєнного стану; земельного права — правовий режим земельної ділянки, правовий режим зон санітарної охорони водних об'єктів, правовий режим земель охоронних зон об'єктів магістральних трубопроводів; фінансового права — правовий режим певного майна суб'єктів господарської діяльності; цивільного права — правовий режим самочинного будівництва; податкового права—податковий режим, режим оподаткування, загальний режим оподаткування, спеціальний податковий режим, спеціальний режим оподаткування, режим податкової застави, режими розстрочення і відстрочення сплати податкових платежів, спеціальний режим оподаткування тощо.

Поняття «режим» походить з латини «regimen» – управління [5, с. 493] та від французького «regime» – порядок (упорядковувати) [6, с. 722].

У тлумачних словниках цей термін має декілька трактувань: 1) державний лад; 2) установлений порядок будь-чого; 3) умови діяльності, праці, існування будь-чого; 4) систему заходів, правил, вимог, норм, принципів, запроваджуваних для досягнення певної мети [7-10].

Отже, поняття «режим» є складним та багатоаспектним, що уможливило його оперування у різних галузях знань. Зокрема нині воно дедалі інтенсивніше впроваджується у вітчизняне законодавство. Здебільшого категорія «режим» застосовується в підзаконних нормативно-правових актах: Постанові Кабінету Міністрів України «Про порядок здійснення Аграрним фондом закупівель зерна, переданого у заставу за надану бюджетну позику в межах режиму державних заставних закупівель», Постанові Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим», Наказі Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з організації охорони та забезпечення пропускового режиму до адміністративної будівлі Державної служби України з надзвичайних ситуацій», Наказі Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Інструкції із санітарно-епідеміологічного режиму аптечних закладів», Указі Президента України «Про питання безвізового режиму для громадян Турецької Республіки», Наказі Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Положення про порядок зарахування дохідних надходжень з поточних рахунків зі спеціальним режимом використання залізниць і підприємств, підпорядкованих Державній адміністрації залізничного транспорту України, на єдиний поточний рахунок зі спеціальним режимом використання Державної адміністрації залізничного транспорту України», Постанові Верховної Ради України «Про режим використання грошових благодійних пожертв на матеріально-технічне та медичне забезпечення Збройних Сил України та Національної гвардії України» тощо.

Тривалий час дана категорія застосовувалась переважно в підзаконних нормативно-правових актах. Однак, нині, як слушно зауважує О. С. Родіонов: «...режимне регулювання перейшло з рівня переважно відомчого нормотворення на законодавчий, у зв'язку з чим проблема правових режимів стає однією найбільш значущих в теорії права»[4, с. 101].

Щодо категорії «правовий режим», то вона інтенсивно застосовується в таких нормативно-правових актах як закони, серед яких: Господарський кодекс України, Митний кодекс України, Закон України «Про

правовий режим майна у Збройних Силах України», Закон України «Про правовий режим майна, що забезпечує діяльність Верховної Ради України», Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», Закон України «Про правовий режим земель охоронних зон об'єктів магістральних трубопроводів», Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України, Закон України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу»тощо.

Ця ж категорія застосовується й у міжнародно-правових документах, зокрема в Угоді СНД про правовий режим інформаційних ресурсів Прикордонних військ держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 25 листопада 1998 року, Договорі між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань від 12 січня 1993 року, ратифікованому Постановою Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань» від 14 липня 1993 року.

Попри таку розгалужену систему нормативно-правових актів, де застосовуються категорії «режим» чи «правовий режим», й донині відсутні їх дефініції.

Дослідження нормативно-правових актів у даному контексті надало можливість дійти висновку, що у деяких правових документах під ними розуміється «певний порядок введення, припинення, дії, особливості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, специфіка додержання прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб і відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму (Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» тощо) або «особливий статус того чи того об'єкта, або особливий порядок нормативно-правового регулювання певних суспільних відносин» (Закон України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» тощо).

Відсутність легальних дефініцій цих понять у вітчизняному законодавстві сприяло плюралізму наукових поглядів у цій сфері.

До наукового обігу цей термін було введено російським правником С. С. Алексєєвим. На його думку, правовий режим – порядок регулювання, який виражений у комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих між собою дозволів та заборон, а також позитивних зобов'язань, які утворюють особливу направленість регулювання [11, с. 185].

До того ж правовий режим розглядається дослідником «...як свого роду збільшений блок у спільному арсеналі правового інструментарію, певний комплекс правових засобів, що сполучає в єдину конструкцію. І з цієї точки зору ефективно використання правових засобів при вирішенні тих чи інших спеціальних завдань значною мірою полягає в тому, щоб обрати оптимальний для вирішення відповідного завдання правовий режим, майстерно відпрацювати його згідно зі специфікою цього завдання і змістом суспільних відносин, що регулюються» [12, с. 123].

Подальшого розроблення ця тематика знайшла відображення в загальнотеоретичних наукових розвідках В. М. Корельського, А. В. Малька, Н. І. Матузова, В. Д. Перевалова, Є. Ф. Шамсувої та інших.

Так, Н. І. Матузов та А. В. Малько розглядають правовий режим як особливий порядок правового регулювання, який виражається у певному поєднанні юридичних засобів і який створює бажаний соціальний стан і конкретний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єкта права. Тобто режим – це система умов й методів здійснення правового регулювання, так би мовити «розпорядок» дії права, його функціональна характеристика [13, с. 17-18]. Ідентичну позицію дослідники висловили в більш сучасній розвідці [14].

В. М. Корельський, В. Д. Перевалов під правовим режимом розуміють специфіку юридичного регулювання певної сфери суспільних відносин за допомогою різних юридичних засобів [15, с. 265].

На думку Є. Ф. Шамсувої, правовий режим – особливий порядок законодавчого регулювання діяльності суб'єктів права у різноманітних сферах суспільних відносин або на певних об'єктах, який складається з встановлення механізму забезпечення фактичної реалізації системи стимулів, нормативів, гарантій, заборон, зобов'язань, обмежень, а також їх виконання, застосування заходів примусу та притягнення винних до відповідальності [16, с. 71-72].

Отже, дослідники здебільшого поняття «правовий режим» репрезентують як «особливий порядок правового регулювання», що унеможливує розмежування між іншими юридичними категоріями, а саме: «механізм правового регулювання», «метод правового регулювання» та «тип правового регулювання».

Так, у роботах з теорії держави та права надається таке визначення цих понять:

- «механізм правового регулювання» – це узятя в єдності система правових засобів, способів, форм, за допомогою яких здійснюється результативне врегулювання суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок («належне» у праві стає «сущим»);

- «метод правового регулювання» – це сукупність способів і прийомів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини визначеного виду;

- «тип правового регулювання» – це особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному поєднанні способів для задоволення інтересів суб'єкта права [17].

Кореспондує нашому баченню позиція Т. П. Мінки щодо співвідношення понять «правовий режим» і «механізм правового регулювання»: «Поняття «правовий режим» не можна ототожнювати з поняттям «механізм правового регулювання». Правовий режим здійснюється через механізм правового регулювання... Якщо механізм правового регулювання – юридична категорія, що показує як здійснюється правове регулювання, то правовий режим – здебільшого змістовна його характеристика, яка показує, як реалізується механізм правового регулювання. Отже, правовий режим реалізується через механізм правового регулювання, який є загальним порядком, процесом дії та реалізації права» [18, с. 126].

Отже, дослідження доктринальних джерел та нормативно-правових актів у цій сфері надає можливість дійти таких висновків.

1. Правовий режим – самостійна правова категорія.
2. Правовий режим є важливим елементом механізму правового регулювання.
3. Правовий режим обумовлює характер, результат і ступінь ефективності правового регулювання.
4. Правовий режим є системою детермінант здійснення правового регулювання.
5. Правовий режим визначає дієвість правових норм.
6. Правовий режим охоплює різноманітні варіативно поєднані правові засоби.
7. Правовий режим має відмінності в різних галузях права.
8. Правовий режим визначається в нормативно-правових актах та забезпечується державним примусом.

9. Метою встановлення правового режиму є упорядкування специфічного кола суспільних відносин шляхом чіткого визначення мети, просторово-часових меж, суб'єктів, об'єктів тощо.

Зважаючи на зазначене вище, пропонуємо таке авторське визначення поняття «правовий режим» – це особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою системи варіативно поєднаних юридичних засобів з метою їх упорядкування.

Список використаних джерел:

1. Гайдамака І. О. Правовий режим: поняття та вид / І. О. Гайдамака // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — Випуск 15. — 2008. — С. 120—127
2. Томаш Л. В. Правовий режим: поняття та ознаки / Л. В. Томаш // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. — 2005. — № 282. — С. 25—29
3. Заморська Л. І. Нормативність права як засіб оптимізації правового режиму: теретичний аналіз / Л. І. Заморська // Право і суспільство. — № 4. — 2011. — С. 18—21
4. Родионов О. С. Механизмустановленияправовыхрежимовроссийскимзаконодательством: дис... канд... юрид. наук : 12.00.01 / Олег СергеевичРодионов. — Саратов., 2001. — 157 с.
5. Латино-русскийсловарь / Состав. Д. И. Фомицкий [Авторысоврем. ред. словаря: Л. Ф. Цымлова, Т. А. Ширяева]. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. — 704 с.
6. Ганшина К. А. Французско-русскийсловарь: 51 000 слов [изд. 7-е, стереотип.]/ Ганшина К. А. — М. : Русскийязык, 1977. — 912 с.
7. Ожегов С. И. Словарьрусскогоязыка: 70 000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой; АН СССР, Ин-труского яз. — М. : Рус. яз., 1989. — 924 с.
8. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т.: 42000 слів: серія «Нові словники» / Укладачі: В. Я. Яременко, О. М. Сліпущко. — К. : Аконті, 2000. — Т. 3: ОБЕ–РОБ. — 2000. — 927 с.
9. Словник іншомовних слів / Гол.ред. ФО. С. Мельничук. — К.: Головна редакція УРЕ, 1977. — 746 с.
10. Большойэнциклопедическийсловарь. — 2-е изд. — М. :БРЭ;СПб. :Норинт, 1998. — 1456 с.
11. Алексеев С. С. Общиедозволения и общиезапреты в советском праве/ Алексеев С. С. — М. : Юрид. лит., 1989. — 288 с.
12. Алексеев С.С.Теория права. — М.: Издательство БЕК, 1995. — 320 с.
13. Матузов Н. И. Правовыережимы: вопросытеории и практики / Н. И. Матузов, А. В. Малько// Правоведение. — 1996. — №1. — С. 16—29

14. Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты : [монография] / под ред. А. В. Малько, И. С. Барзиловой. — М. : Юрлитинформ, 2012. — 416 с.
15. Корельский В. М. Теория государства и права: [учебник для вузов] / Корельский В. М., Перевалов В. Д. — М. : Инфра— М, 1997. — 570 с.
16. Шамсумова Э.Ф. Правовые режимы: (теоретический аспект): дис... к. ю. н: 12.00.01. — Екатеринбург, 2001. — 213с.
17. Актуальні проблеми теорії держави та права : [навч. посіб.] / [Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. Є.О. Гіди. — К. : ФОРМ О. С. Ліпкан, 2010. — 264 с.
18. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму / Т. П. Мінка // Право і суспільство.— 2012. — № 3. — С. 123—127

**Шкуратенко Олена Володимирівна,
завідувач кафедри історії держави та
права кандидат юридичних наук,
доцент**

КОНЦЕПЦІЯ ПОГЛЯДІВ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО НА ДЕРЖАВУ

Українська політико-правова думка на початок ХХ ст. виробила дві основні форми політичного самовизначення української нації, де пануючими напрями стали: ідея федералізації імперії і утворення автономної частини у складі такої федерації (Кирило-Мефодіївське товариство, М. Драгоманов, М. Грушевський) та ідея самостійної України у формі суверенної української держави (Ю. Бачинський, М. Міхновський, І. Франко). В ідейному протиріччі було сформовано від'ємність таких понять, як «незалежність», «самостійність», «суверенітет».

В політичних ідеях найгострішими і найактуальнішими були суперечності між «федералізмом» і «самостійництвом» у питанні державного суверенітету України, між республіканською та монархічною тенденцією у встановленні форми держави і відповідно, між одноосібною й колегіальною владою, між ідеологіями консерватизму, соціалізму, націоналізму та більшовизму.

Історія Української революції полягала у тому, що в міру свого еволюціонування, найбільшої сили набрало прагнення українців здобути політичні права для своєї нації. Саме цей чинник перетворив революцію в Україні на українську революцію.

29 квітня 1918 р. в історії української революції розпочався новий період – Гетьманат. Гетьман П. Скоропадський на початку своєї державотворчої діяльності заявив, що «моя Батьківщина не повинна стати ґрунтом для соціалістичних експериментів». Права приватної власності проголошувались фундаментом культури та цивілізації.

Згідно з проголошеними документами: грамотою «До всього Українського Народу» та «Законом про тимчасовий державний устрій України» гетьманська влада наділялася диктаторськими повноваженнями, які зберігали чинність до моменту скликання Українського державного сейму. Характер державної системи, до якої прямував гетьман, тяжко визначити однозначно – найімовірніше, це мала бути конституційна монархія, з визначеною українською історичною традицією: самостійництва та суверенності [1, 127].

Погляди П. Скоропадського на державний суверенітет України, суттєво змінювались та трансформувались та досягли чи не найвищого рівня їх втілення в державотворчій практиці. Сам гетьман зазначав, що «я пішов тим шляхом, до якого ближче було моє серце. Цей шлях вів до України. Ішов я без честолюбних замислів, від етапу до етапу, поступово, все більше й більше приймаючи той український світогляд, який і привів мене до ідеї української державності. Мене завжди цікавило минуле України, але я не приймав участі в новітнім українським русі» [2, 129]. Розуміння гетьманом свого українського патріотизму: «В національному питанні я вважав потрібним найсильніше підтримувати українські національні змагання... Засвоєння українцями шовіністично-націоналістичних тенденцій я вважав з державного боку шкідливими, бажаючи натомість розвитку територіально-державницького патріотизму» [2, 130].

Ідея територіального суверенітету в П. Скоропадського досить тісно пов'язана з ідеєю соборності та цілісності України. Гетьман «рятував в межах Берестейського договору та перебування чужого війська в Україні, що можна. Поволі, поступово усамостійнював Українську Державу та збирав її землі» [3, 267]. Гетьман проводив активний зовнішньополітичний курс щодо включення українських етнічних земель, які були у складі більшовицької Росії, Польщі та Румунії (північних повітів Чернігівщини, західних і південно-західних повітів Воронізької й Курської губерній, Холмщини, Підляшшя, північної Бессарабії). «Велика заслуга Гетьмана у приєднанні назад до України, до Києва: Одеси, підписання преліминарної угоди, на

підставі якої Крим мав увійти до складу України, причорноморських степів, частини відвойованого Чорноморського флоту. (Складаючи Брестський договір, УНР відмовилась від Криму)» [3, 268]. Також урядом П. Скоропадського проводились переговори з Державою донських козаків та Кубанню з приводу їх можливого входження до Української Держави на автономних засадах.

Ідея суверенітету у поглядах П. Скоропадського на певному етапі державного розвитку втілювалася у розуміння влади як повновладної верховної влади в Україні, чи за словами Скоропадського, диктатури.

Велике значення для міжнародного права має факт зовнішньополітичного представництва після перевороту, зміни влади чи зміни устрою. Тому «Законом про тимчасовий державний устрій України» в день приходу нової влади, 29 квітня 1918 р., встановлено: «Гетьман є вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними» [4, 342]. Такі заходи були здійснені досить вчасно і дали можливість не втратити міжнародних прав, що були набуті за Центральної Ради. Дотримуючись світової міжнародної політики гетьман прийняв усі міжнародні зобов'язання попереднього уряду УНР, Брестський договір також не було денонсовано. За доби Української Держави гетьмана П. Скоропадського – Україна «поглибила й упрочила своє відновлене міжнародне становище». Так, Законом від 14 червня 1918 р. встановлено штати посольств Української Держави. А 21 червня 1918 р. вийшла постанова про тимчасові дипломатичні представництва Німеччини, Болгарії, Фінляндії, Румунії, Швейцарії, Туреччини, Австро-Угорщини [5, с. 104]. На той час Україна мала 11 дипломатичних і близько 50 консульських представництв у 20 країнах, а на своїй території – 12 дипломатичних і 42 консульських представництва з 24 держав. Із вступом України в міжнародні відносини поставало й питання про встановлення українського громадянства. У зв'язку з цим був ухвалений «Закон про українське громадянство» від 2 липня 1918 р. [5, с. 108]

Закріпити свою незалежність в 1918 р. Українська держава могла лише за умов входження до світового співтовариства на правах рівноправності і партнерства, перетворюючись на активного суб'єкта міжнародного права.

Такого колективного визнання не удостоїлась ніяка новостворена держава перед Версальським трактатом. «Усі ті атрибути міжнародного права так Україною, як і державами, що в який-небудь спосіб визнавали її, було переведено без найменших застережень. Гетьманат, як форма Української Держави став суб'єктом права народів і гетьман виступав її найвищим представником на міжнародній арені» [6, 112].

Концепція поглядів П. Скоропадського на суверенітет та форму державної влади періоду Української Держави формувалися і реалізовувалися в умовах геополітичного протистояння. Складне міжнародне становище Павло Скоропадський зобов'язаний був врахувати. Крім того, проблеми в середині країни, зокрема «Національний Союз» через свого голову Винниченка був у конфлікті з Гетьманом та шукали союзу з червоною Росією. П. Солуха зазначав, що прохання українців допомогти їм розвалити їхню державу ... було для Москви щастям ... Помагати українцям руйнувати українськими руками українську справу це давня стратегія Москви. «На піддержку справи» склав Винниченко договір з Мануїльським [3, 36-37]. Антанта також була проти незалежності України і П. Скоропадський став заручником непоінформованості своєї дипломатії.

Отже в період Гетьманату намагання гетьмана були спрямовані на утвердження Української Держави, як суверенної одиниці. В екзистенційні погляди та дії П. Скоропадського направлені на шляхи досягнення цього суверенітету і звільнення від більшовицької окупації. З часом, ідея побудови суверенної Української держави у поглядах П. Скоропадського набуде таких рис, як «... всенациональна, отже понадкласова і понадпартійна. Держава виключає абсолютизм і диктатуру, а основана на співпраці всіх державно-творчих чинників Нації. Тільки так можна повернути до служби Державі всі сили нашої Землі. Шлях до нього веде через звільнення Українських Земель, страждаючих під терором більшовицької окупації...» [7, 392].

Таким чином, погляди на державотворення в Україні займали особливе місце у політичному світогляді П. Скоропадського в продовж його активного політичного і громадського життя. У трансформаціях цієї ідеї він пройшов типовий для української мислячої еліти шлях – від усвідомлення українства як національного і політичного явища через різні форми співіснування з Росією (автономія, федерація) до ідеї суверенної, самостійної України. Не розглядаючи демократизм, а сповідуючи консервативні погляди, Гетьманат став єдиною «правовою» Українською державою, витвореною місцевими консервативними силами. Особливість цього шляху полягає у практичному втіленні ідеї суверенітету, що дозволило перетворити її у юридичний факт суверенної України.

Список використаних джерел:

1. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної Української нації XIX-XX століття / Я. Грицак. – К. : Генеза. 1996. – 361 с.
2. Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич. Львів : Каменяр. – 1992. – 702 с.

3. Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського.(Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна) / П. Солуха. – Нью-Йорк, накладом автора: Хутір діда Петра., 1973. – 380 с.
4. Хрестоматія з історії держави та права України: навч. посіб. / Упоряд.: А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 657 с.
5. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко. □ У 2 т. □ К.: Темпора, 2002. – Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 352 с.
6. Гец М. Українська Держава 1918 р. як підмет міжнародного права / М. Гец. // За велич нації. У двадцяті роковини відновлення Української Гетьманської Держави. – Львів., 1938. – С. 80-91.
7. Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 \ П. Скоропадський. [Голов. редактор Я. Пеленський]. – К., Філадельфія: АТ “Книга”, 1995. – 492 с.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

**Аврахов Андрій Миколайович, студент
1-го курсу Навчально-науковий
інститут № 4 НАВС Кіровоградське
відділення**

**Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук**

ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У ЧАСІ ТА В ПРОСТОРІ

Всі нормативно-правові акти мають визначені, тимчасові, територіальні обмеження (кордони) свого існування і дії, а також розповсюджуються на визначене коло осіб (суб'єктів права). Правові межі дії юридичних норм встановлюються або шляхом безпосередньої вказівки в законодавчому акті, або за допомогою загальних установлень щодо часу дії, території та кола осіб, на яких поширюються норми права. Встановлення меж дії нормативних правових актів має безпосереднє значення в юридичній практиці для правильної реалізації правових норм.

Актуальність цієї теми полягає в значенні нормативно-правового акту, можливості впливу його на різні сторони розвитку держави та врегулювання суспільних відносин. Подальший етап розвитку Української держави тісно пов'язаний з правильним застосуванням та чітким визначенням меж дії нормативно-правових актів.

Дія нормативно-правового акта – це обов'язковість або формальна можливість його здійснення. Кожен нормативно-правовий акт призначений для врегулювання певних суспільних відносин, тому встановлення меж його дії є необхідною умовою забезпечення правомірності використання і застосування приписів, які складають зміст цього акту. Межі дії акта визначаються трьома параметрами: дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.

Основним джерелом права у сучасній Україні є нормативно-правовий акт. Нормативно-правовий акт – це письмовий документ компетентного органу держави або самого народу, в якому закріплюються встановлені та забезпечувані державою формально обов'язкові правила фізичної поведінки суб'єктів суспільного життя. Із теорії права відомо, що будь-який нормативно-правовий акт (закон, указ, декрет, постанова, розпорядження, тощо) має межі своєї дії в двох основних напрямках: у часі та просторі [1; с. 125].

Дія нормативно-правового акту у часі передбачає:

- момент вступу нормативно-правового акта в дію;
- момент припинення дії нормативно-правового акта;
- зворотна дія нормативно-правового акта.

У теорії права розглядаються такі варіанти вступу нормативно-правового акта в дію:

- термін установлюється в самому нормативному акті чи спеціально прийнятому акті;
- якщо нормативний акт не публікується, то з моменту його одержання виконавцем;
- з моменту ухвалення (Конституція України) [1];
- з моменту опублікування;
- нормативно-правові акти, у яких не вказано час набрання чинності і щодо якого не було постанови про порядок введення в дію, вступають у силу по всій території України одночасно після закінчення 10-денного строку з дня офіційного опублікування;
- нормативно-правовий акт (рішення), ухвалені в результаті референдуму, вводяться в дію з моменту їх опублікування, якщо в них самих не визначений інший строк.

Момент припинення дії нормативно-правового акта настає внаслідок [2; с. 68]:

- закінчення терміну дії, на який видавався акт (за умови, що він був зазначений в нормативно-правовому акті);
- прямої відміни конкретного акта;
- фактичної відміни акта іншим актом, прийнятим з того самого питання;
- із зміною обставин, для врегулювання яких було прийнято нормативно-правовий акт.

Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують кримінальну, адміністративну відповідальність особи;

Загальне правило таке: «Норма права зворотної сили не має». Але Існують винятки, наприклад у кримінальному, адміністративному законодавстві передбачено, що у випадку коли нормативний акт, що був

прийнятий після скоєння правопорушення, пом'якшує чи звільняє від юридичної відповідальності, то він має зворотну силу, а якщо установлює чи обтяжує відповідальність особи – то норми даного акту зворотної сили не мають.

Дія нормативних актів у просторі характеризується розповсюдженням їх впливу на певну територію [2; с. 137]:

- державу в цілому;
- відповідний регіон;
- адміністративно-територіальну одиницю;
- відповідне підприємство, установу, організацію.

Нормативно-правові акти України поширюються на територію всієї країни. Під територіальною дією нормативно-правових актів розуміється поширення законодавства в межах території держави, до якої відноситься [3; с. 112]:

- суходільний простір – земна територія;
- водний простір - внутрішні води всередині державних кордонів і територіальні води в межах 12 морських миль;
- повітряний простір над державними межами – на висоті до 110 кілометрів (верхня висотна межа повітряного простору міжнародним правом остаточно не встановлена, проте зазвичай вважається, що висотна межа повітряного простору складає близько 100-110 км від поверхні Землі);
- надра та континентальний шельф.

Екстериторіальна дія нормативно-правового акта завжди регулюється міжнародними договорами і передбачає поширення законодавства певної держави за межами її території. Вона відома як право екстериторіальності держав – порядок, відповідно до якого установи або фізичні особи, що розташовані або перебувають на території іншої держави, розглядаються як такі, що розташовані або перебувають на власній території і підвладні законам і юрисдикції власної держави, та поширюється на [4; с. 105]:

- космічні об'єкти під прапором і гербом держави;
- трубопроводи;
- підводні кабелі та нафтові морські вишки;
- повітряні, військові та торговельні судна у відкритому морі, які території дипломатичних представництв і консульств за кордоном.

Правом екстериторіальності користуються військові кораблі та літаки, що з дозволу певної держави знаходяться на її території, але розглядаються як частина території іншої держави.

На порядок дії нормативно-правового акта за колом осіб поширюється загальне правило: нормативно-правовий акт діє стосовно всіх осіб, які перебувають на території його дії і є суб'єктами відносин, на які він розрахований [4; с. 147].

Щодо кола осіб нормативно-правові акти діють на громадян України, осіб без громадянства, іноземних громадян, осіб з подвійним громадянством, на всі внутрішньодержавні, спільні, іноземні, міжнародні організації, які не користуються правом екстериторіальності. Винятком вважаються окремі іноземні громадяни, які мають імунітет від юрисдикції держави перебування. Це окремі дипломатичні та консульські працівники, а також вищі посадові особи інших держав, які перебувають в Україні з офіційним візитом.

Нормативно-правові акти – з огляду на їх формальну обов'язковість, є досить не однозначними. Це пояснюється, зокрема, тим, що вони приймаються різними суб'єктами. Ця властивість названих актів відображається поширенням їх юридичної сили. Дія нормативно-правових актів є дуже особливим в правовій системі країни. Тому, що дієвість законів, підзаконних актів регулює життя громадян в суспільстві.

Отже, дія нормативно-правових актів – це їхній фактичний вплив на суспільні відносини. Кожен нормативно-правовий акт призначений для врегулювання певних суспільних відносин, тому встановлення меж його дії є необхідною умовою забезпечення правомірності використання і застосування приписів, які складають зміст цього акту. Дія нормативно-правового акту обмежена трьома параметрами: а) дією у часі, тобто терміном дії, або часом, протягом якого нормативно-правовий акт має юридичну силу; б) простором, на який розповсюджується дія нормативно-правового акту; в) колом осіб, які підпадають під дію нормативно-правового акту.

Дія нормативно-правового акту у часі обмежена моментом набрання ним юридичної сили та моментом втрати останньої. Тобто, слід розрізняти:

- 1) введення в дію;
- 2) припинення дії;
- 3) зворотну силу дії.

Нормативно-правові акти починають діяти:

- а) з часу, що зазначений у самому нормативно-правовому акті чи спеціально прийнятому акті;
- б) після 10 днів з моменту його опублікування;
- в) якщо нормативно-правовий акт не публікується, то з моменту одержання його виконавцями.

Нормативно правовий акт впливає на всі сторони життя будь-якого суспільства. Завдяки йому регулюються багато соціально-економічних, політичних, трудових, сімейних і інших правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України: за станом на 28.06.1996 . – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. – Назва з екрану.
2. Пушняк О. В. Ультраактивна дія в часі нормативно-правових актів / О. В. Пушняк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2005. – Вип. 9. – С. 152-160.
3. Матузов Н. І. Теорія держави й права / Н. І. Матузов, А. В. Малько: підручник. – М.: Юристъ, 2004. – 512 с.
4. Тихомиров Ю. О. Правові акти / Ю. О. Тихомиров, І. В. Комелевская: навчально-практичний посібник. – М.: Юридичний коледж МДУ, 1995. – 162 с.

**Балашова Ірина Олександрівна,
курсант 2-го курсу, ННІ №1 НАВС
Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук**

МІСЦЕ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В СИСТЕМІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Під *судовою практикою* зазвичай розуміють ті положення (рішення) судів, які виробляються судами при розгляді певної категорії справ (наприклад, щодо встановлення батьківства, відшкодування шкоди, яка заподіяна джерелом підвищеної небезпеки тощо).[1]

Підвищення ролі й значення суду на сучасному етапі зумовлює постановку багатьох пов'язаних з цим проблем по-новому. Вирішального значення набуває питання про визначення місця і ролі судової практики взагалі в правовій системі України, і, зокрема, в системі джерел права. Судова практика на сьогодні – це, насамперед, носій об'єктивної інформації, що своєчасно сигналізує про ефективність прийнятих законодавцем правових норм та необхідність їх подальшого вдосконалення і розвитку. Відповідно особливу актуальність на сьогодні складають дослідження можливостей судової практики виступати джерелом права в межах української правової системи, чому є багато причин.[9]

Правова легалізація судової практики як джерела права відбулась із прийняттям *Закону України "Про судоустрій та статус суддів"*. Зокрема ч. 2 ст. 13 згаданого Закону визначає, що судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами, та їх об'єднаннями на всій території України.[5]

Слід зазначити, що питання природи судової практики, її місця в правовій системі завжди хвилювали юридичну науку. Зокрема, *Г. Ф. Шершеневич* ототожнює судову практику із судовими рішеннями. Він зазначає, що судові рішення може мати подвійне значення: воно вирішує конкретний випадок, який викликав судову діяльність, та може стати правилом вирішення подібних випадків у майбутньому. У другому випадку це рішення набуває характеру прецеденту. [11]

Про те, яке місце судовий прецедент займає в практичній юриспруденції і яке місце йому відведено в правовій системі України де-юре, говорив один із представників провідних українських юридичних компаній *Андрій Астапов*, керуючий партнер «AstarovLawyers»:

"По-перше, згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», при розгляді справ українські суди застосовують як джерело права практику Європейського суду з прав людини. [4]

По-друге, судовий прецедент часто використовується в судовій практиці «неформально». Особливо його значення проявляється після внесення значних змін до законодавства.

Якщо говорити про значення прецедентів в Україні, необхідно торкнутися ще одного важливого питання, яке має саме безпосереднє відношення до прецедентів.

Нові редакції Цивільного процесуального, Господарського процесуального кодексів України, а також Кодексу адміністративного судочинства України (ст. ст. 355, 111-16, 237 відповідно) містять наступну

підставу для скасування рішень вищих спеціалізованих судів: неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що тягне ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах." [8]

Як зазначали відомі компаративісти, зокрема *М. Н. Марченко* [3], *Р Давід* [6], ситуація, у якій судовий прецедент формально не визнається, а фактично існує і застосовується, є доволі типовою для країн романо-германського права. Просто судовий прецедент існує в таких країнах в інших, різних, часом завуальованих, модифікаціях. У такому контексті можна приділити увагу таким актам судової влади:

1. Рішення у конкретних справах вищих національних судів, які є фактично обов'язковими з метою одноманітного застосування законів. Рішення Верховного Суду України завжди були і є певними взірцями судової практики. [7].

2. Узагальнення судової практики, що здійснюється вищими судовими органами, на основі аналізу і дослідження судової практики з вирішення однотипних справ судами всіх інстанцій. В Україні такі узагальнення, роз'яснення, які мають на сьогодні важливе, але, на жаль, уже не обо в'язкове значення, здійснюються Верховним Судом України та вищими спеціалізованими судами.

3. Безумовно, акти Конституційних судів, які свого часу пан *С. Шевчук*, директор Центру порівняльного права, назвав «квазіпрецедентними» в контексті української правової системи [10].

Загалом, поняття «судова практика» дуже багатогранне, однак у контексті реалізації адміністративної та судової реформ варто детальніше звернутись до однієї з найважливіших конституційних гарантій, а саме, можливості скасування судами нормативно-правових актів, що на сьогодні займає центральне місце в механізмі реалізації прав і свобод людини. В Україні це закріплено в ст. 55 Конституції України, яка передбачає можливість судової перевірки рішень, тобто будь-який нормативний акт може бути оскаржений до суду. [9]

Отже, судова практика стає джерелом права, якщо в нормативно-правових актах містяться прогалини, їх текстуальний виклад є неоднозначним, суперечливим, що зумовлює появу проблем під час правозастосування. Нормативний зміст мають рішення Конституційного Суду України щодо конституційності правових актів і законопроектів про внесення змін до Конституції України, акти офіційного тлумачення Конституції і законів України та рішення Європейського суду з прав людини. Варто також зазначити, що вітчизняні суди у своїй судовій практиці зобов'язані використовувати не лише положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а й рішення та практику Європейського суду з прав людини як джерела права. [2]

Список використаних джерел:

1. Заїка Ю.О. Українське цивільне право. Навч. посіб. — К. Істина, 2005. — 312 с.
2. Зміївська С. С. Судова практика як джерело формування й розвитку права [Електронний ресурс] / С. С. Зміївська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc14/part_1/10.pdf.
3. *Марченко М. Н. Правовые системы современного мира: Учебное пособие.* - М.: Зерцало, 2001.- 394 с.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 // Офіційний вісник України. - 2006. - №12.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року N 2453- VI // Відомості Верховної Ради України від 22.10.2010 - 2010 р., № 41, / № 41-42; № 43; № 44-45 /, стор. 1468
6. Рене Давид, Камилла Жоффре-Спинози. Основные правовые системы современности.- М.: Международные отношения, 1999.- 400 с.
7. Судебная практика в советской правовой системе / Под ред. С. Н. Братуся.- М.: Юридическая литература, 1975.- С. 58.
8. Судовий прецедент. Закон передбачає, а практика в своєму розпорядженні [Електронний ресурс] // Право України – Режим доступу до ресурсу: <http://pravo-ukraine.org.ua/analytics/pravoprimerenie/10777-sudovij-precident-zakon-peredbachaye-a-praktika-svoeyemu-rozporyadzhenni>.
9. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України [Електронний ресурс] / Д. Ю. Хорошковська // наукові записки. Том 26. Юридичні науки. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum_naukma/law/2004_26/20_horoshkovska_dyu.pdf.
10. Шевчук С. Щодо обов'язковості рішень Конституційного Суду України у контексті доктрини судового прецеденту // Право України- 2000- № 2.- С 45-48.
11. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права: [учеб. пособие]: в 2 т. / Г. Ф. Шершеневич. - М. : Юрид. колледж МГУ. 1995. - Т.2. - 1995. - 207 с.

Білоус Олег Дмитрович, аспірант

СУДОВИЙ ВИКЛИК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Останнім часом у слідчій та судовій практиці почастишали випадки ухилення учасників кримінального провадження від виконання передбачених КПК обов'язків. Серед них найбільш поширеними є: неявка свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, захисників, спеціалістів та інших учасників кримінального провадження за викликом уповноважених осіб. Через неявку або несвоєчасну явку викликаних суб'єктів часто зриваються слідчі (розшукові) дії та судові засідання, що спричиняє порушення встановлених законом строків досудового слідства, судові процеси тривають на протязі декількох років, порушуються права інших учасників кримінального процесу, що в кінцевому результаті перешкоджає реалізації завдань кримінального судочинства. Як зазначає Ф. М. Кудін, неявка викликаних суб'єктів породжує значні, а часом нездоланні перешкоди в розвитку і закінченні провадження у справі [1, с. 70].

КПК України у ст. 134 визначає, право слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за власною ініціативою або за клопотанням слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника здійснити судовий виклик певної особи, якщо слідчий суддя чи суд встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою.

Суд здійснює судовий виклик учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою. Особа викликається до слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою [1].

Якщо особа відсутня за місцем проживання, повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи. У разі перебування особи під вартою, вона викликається через адміністрацію місця ув'язнення.

Повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику. Інший порядок вручення повістки допускається лише у випадку, якщо це обумовлюється обставинами кримінального провадження. Повістка про виклик обмежено дієздатної особи вручається її піклувальнику.

Слід зазначити, що повістка про виклик вручається особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором, а також секретарем судового засідання, якщо таке вручення здійснюється в приміщенні суду. Натомість, повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого - за допомогою дипломатичного (консульського) представництва.

Слід акцентувати увагу на тому, що особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом. У випадку встановлення КПК строків здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом.

Слідчий, прокурор має законне право викликати по телефону, на який особа повинна з'явитися. В іншому разі передбачена відповідальність особи за неприбуття на виклик до слідчого, яка полягає або у застосуванні штрафних санкцій, або у застосуванні приводу. Однак, щоб притягти особу до відповідальності, слідчий повинен довести слідчому судді, що особа викликала по телефону (тобто, особа отримала виклик на допит і ухилилася від явки). Вказана обставина викликає значні труднощі. Виникає питання: Як, наприклад, слідчий буде доводити, що телефонував саме він, а не інша особа; що виклик прийняла саме та особа, яку викликають тощо? Тим більше, що будь-яка особа може засумніватись у правдивості такого дзвінка, сприйнявши такий виклик як розіграш, або ж як шахрайські дії. Тому в будь-якому разі необхідно вимагати надання (направлення) повістки з усіма необхідними реквізитами.

У ст. 136 КПК України зазначається, що належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є розпис особи про отримання повістки, в тому числі на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які

підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом.

Якщо особа попередньо повідомила слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти, надіслана на таку адресу повістка про виклик вважається отриманою у випадку підтвердження її отримання особою відповідним листом електронної пошти.

Поважними причинами неприбуття особи на виклик є: 1) затримання, тримання під вартою або відбування покарання; 2) обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення; 3) обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини); 4) відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок відрядження, подорожі тощо; 5) тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад; 6) смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю; 7) несвоєчасне одержання повістки про виклик; 8) інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик (ст. 138 КПК України) [1].

Список використаних джерел:

1. Кудин Ф. М. Принуждение в уголовном судопроизводстве / Ф. М. Кудин. - Красноярськ : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. - 136 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 376 с.

**Бордун Н.І., здобувач кафедри
філософії права та юридичної логіки
НАВС**

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ВИМІР АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Захист прав людини, можливо, одна з найактуальніших проблем сьогодення, оскільки безправ'я, і навіть тотального, на земній кулі нині надто багато.

Ця форма правової діяльності зумовлена найперше природою самої людини, яка є трансгресивною істотою, тобто такою, що переступає через загальноприйняті правила життя. Людина схильна до порушення права у всіх формах і у формі прав людини найперше. Права людини мають бути непорушним реально діючим законом, переступати через який не дано нікому, проте в житті все виглядає інакше. Порушення прав людини стало подекуди нормою життя, в т.ч. і в сучасній Україні. Ні суспільство, ні влада не готові жити відповідно до права, тому необхідні і механізм захисту права загалом, і сама професійна діяльність юристів, зокрема адвокатська. Отже, адвокатура – це соціально-правовий інститут захисту прав і свобод людини.

Окремі питання деонтологічних засад адвокатської діяльності були досліджені багатьма вітчизняними та іноземними науковцями, зокрема у працях М.Ю. Барщевського, О.Д. Бойкова, І.В. Бригалога, Т.В. Варфоломєвої, Н.Н. Волпенка, В.Г. Гончаренка, М. Грошевого, О.Л. Жуковської, Я.П. Зейкана, В.В. Леоненка, С.М. Логінової, І.Є. Марочкіна, М.М. Михеєнка, О.О. Ніколаєва, В.Д. Нора, О.Д. Святоцького, І.Я. Семенюка, С.С. Сливки та ін..

Морально-етичний вимір адвокатської діяльності простежується в низці міжнародних актів[1; 2; 3; 5]. Зокрема, Статутом ООН, який зобов'язав уряди держав-членів ООН забезпечити справедливі умови життя у своїх країнах, створивши відповідні інститути для захисту прав людини. було надано особливого поштовху питанню захисту прав людини було надано

«Загальна Декларація прав людини» закріплює всі природні права людини, в т.ч. право на опір та протест проти всілякого насильства, тобто право на захист від будь-якого порушення її прав.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права – проголошує право людини на справедливий суд без невинуватої затримки, право на публічний розгляд справи неупередженим незалежним судом, створеним на основі закону. У ст. 14 мовиться про відповідну правову допомогу на всіх стадіях правосуддя.

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права акцентується на обов'язку держав згідно зі Статутом ООН сприяти загальній повазі та дотриманню прав людини.

Великим внеском у захист прав людини зроблено ЄКПЛ та практикою Європейського Суду з прав людини – всі принципи ЄКПЛ та всі рішення суду спрямовані на захист прав людини, всі вони несуть в собі колосальний гуманістичний потенціал, який має стати чинником впливу на адвокатську діяльність.

«Основні положення щодо ролі адвокатів» прийняті УІІ Конгресом ООН, у Нью-Йорку в 1990 р. Цим правовим актом ООН мала на меті вчинити морально-політичний вплив на держав-учасниць саме

безпосередньо підштовхнувши їх до інтенсифікації адвокатської діяльності.

У ст. 10 «Основні положення щодо ролі адвокатів» мовиться про недопустимість дискримінації за будь-якими ознаками: раси, походження, релігії, політичної приналежності, статі тощо. Наголошується, що «... кожній людині, що має необхідну юридичну кваліфікацію, повинно бути надано право стати юристом і здійснювати юридичну практику без обмежень» (п.1 «Стандартів юридичної професії» МАЮ).

Основні положення цього документа стали основою для прийняття Міжнародною асоціацією юристів у 1990 р. «Стандартів юридичної професії»

У «Зведених принципах захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі» передбачено, що така особа має право скористатися допомогою юриста, його консультаціями.

Всі ці міжнародні акти спрямовані на захист людини, її життя та права на гідність, їх гуманістичний вимір очевидний

У державах Європейського Союзу основні засади адвокатської діяльності нормативно закріплені у «Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства» (прийнятий делегацією 20 країн-учасниць на пленарному засіданні в Страсбурзі у жовтні 1988 р.) [5].

Морально-етичні вимоги до правничої професії загалом та адвокатської зокрема закріплює чинна Конституція України [6]. В Конституції України закріплено низку принципів, які є основою для правозахисної діяльності. Зокрема, ст. 55 наголошує, що права і свободи людини захищаються судом. Ч.2 цієї статті акцентує, що кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого ВРУ з прав людини, ч.3 цієї ст. говорить, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав та свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Ч.4 ст.55 говорить, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень та протиправних показань.

Ст. 59 чинної Конституції України гласить, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

У ст. 63 Конституції України закріплено, що підозрюваний, обвинувачений чи підсудний мають право на захист.

Ст. 29 Конституції України наголошує, що кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, пояснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Ст. 32 наголошує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте та сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди.

Адвокатська діяльність виступає надійною правовою гарантією здійснення захисту прав людини та громадянина і надання правової допомоги населенню, тож у юридичному механізмі захисту прав людини вона посідає надважливе значення. Адвокатура є також впливовим інструментом громадянського суспільства, одним із завдань якого є збереження рівноваги між суспільними та державними інтересами та інтересами окремих громадян. Особливістю роботи адвоката як елемента правової системи є те, що його професійним обов'язком є захист інтересів своїх клієнтів – громадян і організацій, яким він надає правову допомогу, на відміну від слідчих, прокурорів і суддів, які покликані захищати інтереси держави. В той же час, адвокатська діяльність носить державний характер, оскільки основна функція адвокатури – захист прав і законних інтересів громадян – є завданням державного значення.

Згідно із новим Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який набрав чинності 15 серпня 2012 р., адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Принагідно зауважимо: у попередньому Законі використовувався застарілий концепт «верховенства закону», що свідчило про те, що законодавець не виходив за межі нормативістського праворозуміння. Сутність цих принципів детальніше розкрито у правилах адвокатської етики.

Говорячи про принципи адвокатської діяльності, передусім йдеться про незалежність та свободу адвоката. Ця норма продиктована тим, що завдання, які ставляться перед адвокатом, вимагають відсутності будь-якого впливу чи тиску на нього (як зовнішнього, зокрема зі сторони держави, так і від власних інтересів).

Закон стверджує, що адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб [7].

Принцип дотримання законності передбачає, що у своїй діяльності адвокат повинен дотримуватися

чинного законодавства, а у приватному житті – не порушувати права. Адвокат не має права вдаватися до засобів та методів, які суперечать законодавству або правилам адвокатської етики.

Домінантність інтересів клієнтів адвокат повинен ставити вище власних інтересів та інтересів колег-юристів. Адвокат повинен поважати свободу вибору клієнтом захисника і не вчиняти перешкод у реалізації цієї свободи.

На наш погляд, особливо важливо нині перетворити адвокатуру України із маріонеткової одержавленої інституції у самостійний незалежний орган громадянського суспільства, покликаний стояти на захисті прав людини. Авторитет цієї незалежної структури громадянського суспільства в нинішній Україні має незмірно зрости, хоча для цього мають бути, певна річ, створені необхідні передумови.

Список використаних джерел:

1. Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам 1 серпня 1990 року // Бюлетень законодавства і юридичної практики України: Адвокатура в Україні. – 2000. – № 1.
2. Стандарты независимости юридической профессии Международной ассоциации юристов // Советская юстиция. – 1991. – № 23 – 24.
3. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23 липня 1996 року // Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію. – К., 1999.
4. Арман Гастон Камю. О профессии адвоката (первое письмо Камю). Електронний ресурс. Режим доступу <http://oldlawbook.narod.ru/Camus.djvu>
5. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 1 жовтня 1988 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України: Адвокатура в Україні. – 2000. – № 1.
6. Конституція України. – К., 1996.
7. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 15 серпня 2012 р.

**Ванчук І. Д., Аспірант Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького
Науковий керівник: Мацькевич М.М., професор кафедри конституційного та адміністративного права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького,
доктор юридичних наук, професор**

ПІДСТАВИ НАСТАННЯ ТА СТАДІЇ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІЛЬНОСТІ

Незважаючи на наявність значної кількості наукових розробок у напрямку дослідження проблем юридичної відповідальності, доводиться констатувати той факт, що наявні роботи носять або суто теоретичний, або виключно галузевий характер, при цьому питання підстав настання та етапів механізму реалізації юридичної відповідальності майже не піддавалися аналізу.

Проблематика реалізації механізму юридичної відповідальності безумовно пов'язана із виокремленням та розглядом етапів цього правового явища. Як влучно зауважує К.В. Басін, окреслене питання є доволі дискусійним та неоднозначним у науковому розумінні та викликає у правників подекуди напрочуд протилежні інтерпретації [1, с. 10].

На наше переконання, при розгляді питання стадій механізму реалізації юридичної відповідальності, перш за все, варто торкнутися проблеми підстав такої відповідальності, оскільки з точки зору практичної складової вона є досить суттєвою.

Відповідно до постулатів загальної теорії права відомо, що під підставами юридичної відповідальності варто розуміти сукупність обставин, за фактичною наявністю яких вона може бути реалізована. Як вказують відомі вітчизняні знавці права М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко, у науковій площині та чинному законодавстві підстави механізму реалізації юридичної відповідальності поділяються на фактичні та юридичні.

Відтак, для майбутнього застосування заходів відповідальності необхідна наявність факту реально вчиненого протиправного діяння або бездіяльності. Отже фактичною підставою юридичної відповідальності є наявність складу реально вчиненого правопорушення, за вчинення якого в законодавстві передбачено конкретні санкції.

Звертаючи увагу на питання юридичних підстав настання юридичної відповідальності, то варто

відмітити, що у такому випадку головною ознакою буде виступати порушення правових норм. Правові приписи діючого законодавства містять у собі необхідні об'єктивні та суб'єктивні показники ознак поведінки, яку вони можуть кваліфікувати як протиправну або неправомірну [2, с. 377 – 378].

Розглядаючи питання стадій механізму реалізації юридичної відповідальності, варто зазначити, що на відміну від загальних стадій реалізації норм права, можна виокремити чотири стадії, які у своїй сукупності є обов'язковими. Таким чином, не вдаючись до глибоких та ґрунтовних наукових дискусій виокремлюємо такі стадії:

- загального стану (попереджувальна відповідальність), тобто виникнення підстав для притягнення до відповідальності настає з моменту вчинення протиправного діяння (бездіяльності) - юридичного факту, який обумовив виникнення конкретного правовідношення;
- притягнення до відповідальності (суб'єктивна сторона), що передбачає встановлення компетентними органами суб'єкта протиправного діяння чи бездіяльності (фізичної або юридичної особи) та дослідження обставин справи;
- встановлення юридичної відповідальності (об'єктивна сторона), тобто прийняття рішення про застосування (незастосування) санкції, вибір у її межах виду та міри відповідальності;
- безпосереднє настання юридичної відповідальності – реалізація конкретних заходів юридичної відповідальності – на підставі певних норм правозастосовного акта: виконання, стягнення або покарання [3].

Таким чином, на основі проведеного аналізу можемо дійти наступних висновків:

- загальній науці теорії права відомі два види підстав механізму реалізації юридичної відповідальності, а саме фактичні (факт наявності вчинення протиправного діяння чи бездіяльності) та юридичні (безпосереднє порушення суб'єктом правовідносин норм чинного законодавства в результаті якого на нього можуть бути накладені санкції);
- з урахуванням особливостей механізму реалізації юридичної відповідальності можна виокремити чотири стадії його дії (факт скоєння протиправного діяння, встановлення відповідальної особи, прийняття рішення про розмір санкцій та їх безпосередня реалізація).

Список використаних джерел:

1. Басін К.В. Механізм реалізації юридичної відповідальності / К.В. Басін // Часопис київського університету права. – 2003. - № 4. С. 9 – 14. [Електронний ресурс] / К.В. Басін // — Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2003_4/2003_4.pdf
2. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків: Право, 2011. — С. 377 – 378.
3. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос. — Харків : Консум, 2001. — 656 с. : [Електронний ресурс] / О. Ф. Скаун // — Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-1720.html>

**Васильченко Аліна Петрівна, курсант
1 курсу НАВС
Науковий керівник:
Пендюра М.М., доцент кафедри теорії
держави та права НАВС,
кандидат юридичних наук, доцент**

ЗАКОНИ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ПРАВА УКРАЇНИ

Формування сучасної системи джерел права України відбувається під впливом глобалізаційних процесів. У національній правовій системі джерел права в сучасних умовах спостерігається збільшення кількості міжнародних договорів, змінюються види та місце законів у системі законодавства, розширюються предметні сфери законодавчого регулювання. Змінюється взаємодія у системі чинних джерел права України: нормативно-правових актів (законів та підзаконних актів), нормативно-правових договорів (міжнародних та колективних договорів), правових звичаїв.

Основними типами внутрішньосистемної взаємодії залишаються міжнародні договори та закони; закони та підзаконні нормативно-правові акти. У Конституції України деякі з цих зв'язків регламентовані. Так, ст. 8 проголошує, що Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Водночас, ст. 9 Конституції України фіксує положення, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. При цьому це положення не вирішує питання взаємодії законів та міжнародних договорів.

Законодавець визначає основні види підзаконних актів України: постанови Верховної Ради України, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення органів місцевого самоврядування, але не встановлює характер ієрархічних відносин між ними та іншими підзаконними актами, а також між підзаконними актами та законами. Ці та інші питання доцільно на наш погляд було б вирішити у спеціальному законі про джерела права України.

Виклад основних положень. Під зовнішньою формою (джерелом) права розуміється форма об'єктивації норм права шляхом надання їй загальнообов'язковості. Такими джерелами права є нормативно-правовий акт (закон та підзаконний), нормативно-правовий договір, правовий звичай, нормативно-правовий прецедент. А під системою джерел права варто розуміти комплекс взаємозв'язаних та взаємоузгоджених нормативно-правових приписів, що об'єктивовані у відповідних зовнішніх формах і утворюють нормативно-правову організацію, необхідну для забезпечення правового регулювання у будь-якому суспільстві. Водночас підсистемою останньої є система нормативно-правових актів, складовою якої є система законодавства - належним чином згрупований комплекс нормативно-правових приписів, що містяться у законах. Під законом розуміється нормативно-правовий акт органу законодавчої влади або народу, який регулює найважливіші суспільні відносини, приймається в особливому порядку та має вищу юридичну силу [1, с 219].

Ці визначення є загальною моделлю, дозволяють визначити місце закону у системі джерел права України та охарактеризувати основні типи зв'язків у ній. З метою визначення місця законів у системі джерел права та забезпечення їх взаємодії важливою є і диференціація законів.

В Україні існує така ієрархія законів: Конституція України, конституційні закони (Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 08 грудня 2004 р.), звичайні закони (про Конституційний Суд України, про судоустрій, про міжнародні договори України тощо).

Необхідно зазначити, що кодекс наділений всіма властивостями закону, в тому числі і юридичною силою.

В Україні тепер діє двадцять кодексів (сім з них - галузеві, три - міжгалузеві та десять - інституційні). Видається, що доцільно фіксувати пріоритет кодексів лише стосовно законів та підзаконних актів у межах предмета регулювання.

Важливим є і визначення у системі джерел права та системі законодавства місця «оперативних» законів. Особливо це актуально для системи законодавства України, що охоплює понад 4 тис. законів, з них близько 640 законів, які регулюють відповідні сфери відносин і прийняті як цілісні, первинні акти; 991, закон в яких надана згода Верховної Ради України на обов'язковість та припинення дії міжнародних договорів; понад 2 тис. законів, якими вносилися зміни, доповнення чи припинялася їх дія.

Ратифікаційні закони, а також закони, якими вводяться у дію закони чи припиняється їх дія, мають забезпечувальний характер. Вони містять оперативні нормативно-правові приписи, завдяки яким здійснюється підтримання всієї системи нормативно-правових приписів (системи джерел права) у дієвому, цілісному стані, забезпеченні для нормативно-правових приписів прямого регулювання (ті, що містять правила поведінки суб'єктів права) належних умов реалізації, ефективності правового регулювання загалом. Вони не існують окремо від законів, які вводять у дію.

Що ж до законів про внесення змін чи доповнень, то вони часто містять нові норми.

Кількість підзаконних актів в Україні вже перевищила 11 тис., що суттєво знівелювало престиж законодавчих актів.

Необхідною умовою ефективності системи джерел права України є і взаємодія законів та міжнародних договорів України. Конституція України назвала міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, складовою частиною національного законодавства. Отже, чинні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, мають таку ж юридичну силу як звичайні закони, хоч вони приймаються органами законодавчої влади України, а міжнародні договори нею ратифікуються. Водночас, у ст. 8 названого проекту зазначається, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають вищу юридичну силу, ніж закони та підзаконні акти, а це суперечить Закону України «Про міжнародні договори України», де зазначається, що ці міжнародні договори можуть мати пріоритет лише у разі виникнення юридичних колізій.

Незважаючи на те, що ст. 9 Конституції України визначає місце у національній системі законодавства лише міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, автори проекту визначають пріоритет міжнародних договорів України, укладених іншими суб'єктами правотворення (Президентом України, урядом України) щодо нормативно-правових актів, прийнятих цими суб'єктами. Пріоритет такого виду договорів суперечить ст. 9 Конституції України. Не зазначено у проекті і те коло

питань щодо дії міжнародних договорів, яке вже врегульовано Законом України «Про міжнародні договори України».

Висновок. Для забезпечення ефективності правового регулювання в Україні необхідним є законодавче закріплення понять «система джерел права», «система законодавства» та «закон», їх основних видів та типів взаємодії законів і міжнародних договорів, а також законів і підзаконних актів. Закон «Про нормативно-правові акти України» не зможе охопити всі субординаційні та координаційні зв'язки у системі джерел права, а тому видається за доцільне підготувати проект Закону України «Про систему джерел права України», яким би фіксувався механізм взаємодії всіх чинних джерел права України, що мав би базуватися на загальних принципах права і забезпечувати збалансованість приписів у спільному правовому полі, ефективність їх реалізації та відповідність кращим правовим надбанням людства.

**Вергун Анастасія Сергіївна, студентка
1 курсу ННІ№4 НАВС, Кіровоградське
відділення
Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук**

ІЄРАРХІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Законодавство будь-якої країни побудовано на певних джерелах, або формах фізичного вираження опосередкованої волі народу, що виливаються в види нормативно-правових актів. Розуміння цієї своєрідної піраміди дозволяє ефективно застосовувати норми закону для захисту прав особи і громадянина.

Міністерство юстиції листом №189-0-2-12/8.2-1 виклало свою точку зору з питання вирішення колізій у податковому законодавстві, спинившись і на тлумаченні понять, що вживаються у ПКУ та інших нормативних актах. Поняття, правила та положення, встановлені ПКУ і законами, з питань митної справи застосовуються виключно для регулювання відносин, передбачених статтею 1 ПКУ. Якщо ці поняття, правила і терміни по-різному викладено у ПКУ та інших нормативно-правових актах, то для регулювання оподаткування застосовуються ті, які містяться у Кодексі.

Ті терміни, які в ПКУ трапляються, але визначення яких там не дано, вживаються у тому значенні, яке визначено для цих термінів іншими законами.

Щодо колізій, то Мін'юст нагадує: законодавство України ґрунтується на принципі презумпції правомірності рішень платника податків.

Відповідно до п. 56.21 ПКУ, якщо норма ПКУ або іншого нормативного акта, виданого на підставі ПКУ, а також норми різних законів чи різних нормативних актів, норми одного і того самого нормативного акта суперечать одне одному і допускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або прав та обов'язків контролюючих органів, унаслідок чого є можливість прийняти рішення як платника податків, так і контролюючого органу, то рішення має прийматися на користь платника податків.

Ієрархія — поділ на вищі й нижчі посади, чини; суворий порядок підлеглості нижчих щодо посади або чину осіб вищим. В ієрархії між її членами діють вертикальні зв'язки — відносини субординації.

Говорячи про нормативно-правових актах, варто заздалегідь згадати про те, що вони собою представляють. Більшість правознавців схильні визначати їх як зовнішню форму вираження норм права — основних «цеглинок» всієї законодавчої бази. Однак від того, хто створює такі базисні правила, залежить і класифікація правових джерел. Відповідно, види нормативно-правових актів включають в себе:

- закон – конституційний і звичайний;
- підзаконні нормативно-правові акти;
- міжнародні угоди, схвалені відповідними органами держави.

Кожна категорія потребує особливої деталізації для поняття її сутності і місця в піраміді застосовуваного законодавства.

Закон як вища форма норми права

Говорячи про закон як про суспільно значимому явище, його характеристику слід давати, лише виходячи з кваліфікуючих ознак. До них відносяться:

- формальне вираження норм права;
- норми права, включені в даний джерело, розроблені тільки з використанням прямого або опосередкованого суверенітету. У першому випадку джерелом останнього є народ, у другому – особливий вищий орган держави (монарх або парламент);

- норми права, що містяться в даному акті, спрямовані на узагальнене регулювання відносин, що носять особливо значимий для суспільства характер;
- як джерело закон панує над рештою формами вираження права;
- закон є базою для розробки та прийняття інших джерел права.

З усього цього можна вивести, що:

Закон – це особливе джерело права, що приймається за допомогою вищого органу держави, що володіє законодавчою владою, і покликаний вирішувати найбільш значущі проблеми країни.

При цьому і сам **закон має свої різновиди** – конституційний і регулярний. **Конституційний**, як правило, спрямований на створення і забезпечення функціонування базисних напрямів розвитку країни. **Регулярний** закон базується на положеннях конституційного і покликаний їх деталізувати.

Ефективне управління справами країни неможливо здійснювати тільки за допомогою законів. А тому правознавцями було розроблено цілий комплекс додаткових джерел – підзаконні нормативні акти. До них в порядку убуття сили дії відносять:

- укази Президента – залежно від типу правління носять або управлінський (для президентської республіки), або регуляторний характер (для парламентської);
- постанови Уряду – покликані вирішувати проблеми імплементації норм закону в реалії поточного моменту і забезпечувати швидке реагування на зміну ситуації в країні;
- інструкції та накази міністерств – носять той же характер, що і попередній тип, за одним винятком – область застосування стосується тільки лише повноважень міністерства або відомства;
- локальні нормативні акти – приймаються на виконання законних та підзаконних джерел права органами місцевого самоврядування широкого ряду: від суб'єктів федерації і до адміністрацій міст і сіл.

Варто відзначити, що всі підзаконні нормативні акти втрачають свою дію в тому випадку, якщо вони вступають у протиріччя з законом. Проте визнання недійсним може бути здійснено тільки спеціалізованим органом, яким в більшості країн є Конституційний суд.

Багато правознавців сперечаються щодо того, чи варто включати ці акти в «піраміду» законодавства. Але при активізації дипломатичної діяльності в багатьох сферах менеджменту країни не можна відкидати значення укладених міжнародних актів для законодавств держав, їх взяли. До такого роду виду відносять міжнародний договір, конвенцію, угоду, що мають як двосторонній, так і багатосторонній характер. При цьому всі вони, пройшовши процедуру ратифікації, включаються до законодавчої бази країни і отримують в більшості випадків статус вище закону.

Отже, види нормативно-правових актів дозволяють зрозуміти сутність побудови правової діяльності в країні і можливість використання цих джерел в юриспруденції. Протягом останнього року в кримінально-процесуальному законодавстві відбулося кілька знакових змін, зокрема, це можливість свідку користуватися адвокатською допомогою і ряд змін до КПК України, внесених у зв'язку з прийняттям нового закону «Про судові суддів».

Гангур Назарій Володимирович,
аспірант кафедри кримінального
процесу Львівський державний
університет внутрішніх справ

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ПОРУШЕННЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ

Збирання доказів у кримінальному судочинстві проводиться шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних, як то: **витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій (ст. 93 КПК України) [1].** Дамо їх характеристику з огляду на особливості кримінальних проваджень про порушення авторського права та суміжних прав.

Одержання речей, документів і відомостей від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб може розглядатися в якості самостійного способу збирання доказів лише у тих випадках, коли надання доказів здійснюється ними добровільно і за відсутності вимоги слідчого, прокурора про їх надання. Вказане правило не розповсюджується на речі, вилучені законом з обігу.

Речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду (ч. 2 ст. 100 КПК України).

Даний спосіб збирання речових доказів стороною обвинувачення являє собою обов'язок слідчого, прокурора прийняти подані вказані речі. Він кореспондує праву підозрюваного, обвинуваченого, законного представника підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, представника та законного представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників і законного представника цивільного позивача збирати і подавати докази (п. 8 ч. 3 і п. 2 ч. 4 ст. 42, ч. 5 ст. 44, ч. 4 ст. 46, п. 3 ч. 1 ст. 56, ч. 4 ст. 58, ст. 59, ч. 3 ст. 61, ч. 3 ст. 62, ч. 3 ст. 63 і ст. 64 КПК України).

За допомогою даного способу збирання доказів слідчим, прокурором також можуть бути отримані будь-які речі, які мають значення для кримінального провадження, за винятком речей, вилучених законом з обігу. Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 100 КПК України, отримані ними речі підлягають огляду, фотографуванню та докладному опису в протоколі огляду. У ході огляду та фіксації отриманої стороною обвинувачення речі обов'язковому дотриманню підлягають норми ст. 104 і ч. 5 ст. 237 КПК України щодо порядку огляду речі, її вилучення та змісту протоколу огляду.

На нашу думку, до числа інших процесуальних дій, які є способом збирання доказів у кримінальних провадженнях про порушення авторських та суміжних прав, слід віднести: 1) затримання як на підставі ухвали слідчого судді, так і без такої ухвали (ст. ст. 191, 207 і 208 КПК України); 2) тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 159 - 166 КПК України).

У разі затримання особи на підставі ухвали слідчого судді або без такої ухвали уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити її обшук з дотриманням правил, передбачених ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК України (ч. 3 ст. 208 КПК України). Під час обшуку затриманої особи вилученню підлягають: 1) речі, які мають значення для кримінального провадження; 2) речі, вилучені законом з обігу. Як свідчить аналіз кримінальних проваджень про порушення авторських та суміжних прав такі речі були вилучені у 36% кримінальних проваджень.

У разі законного затримання особи без ухвали слідчого судді з підстав, передбачених ч. 2 ст. 207 КПК України, особою, що не є уповноваженою службовою особою, якій законом надано право здійснювати затримання. Така особа вправі тимчасово вилучити у затриманої особи будь-які речі, у тому числі речі, вилучені законом з обігу, проте зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом (у порядку ч. 1 ст. 168 КПК України).

Сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження з клопотанням про **тимчасовий доступ до речей і документів** (глава 15 КПК України), у ході якого особою, у володінні якої знаходяться такі речі та документи, надається можливість ознайомитися з ними, зробити їх копії та в разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом вилучити їх (здійснити їх виїмку).

У ході тимчасового доступу до речей і документів сторона обвинувачення, відповідно до ч. ч. 1 і 2 ст. 159 КПК України, на підставі ухвали слідчого судді, суду одержує можливість ознайомитися з речами, які перебувають у володінні певної особи, та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Речі, вилучені стороною обвинувачення під час тимчасового доступу до речей і документів, фіксуються в описі. Згідно з ч. 3 ст. 165 КПК України, опис вилучених на виконання ухвали слідчого судді, суду речей залишається володільцю речей.

Однак слід зауважити, що опис містить лише перелік речей, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду, але не відображає їх властивості та характеристики. Як слушно зазначає М.А. Погорецький, «речовим доказом стає не сам об'єкт речового походження (предмет, речовина тощо), а їх стан, властивості, які виражені в певній формі й пов'язані з обставинами злочину об'єктивними зв'язками, що дозволяє їх виявити процесуальними засобами й відобразити у протоколі огляду» [2, с. 24].

Отже, незалежно від способу збирання речових доказів, усі речі, які були вилучені або одержані, підлягають негайному огляду слідчим, прокурором (а у разі їх вилучення під час затримання - також уповноваженою службовою особою, якій законом надано право здійснювати затримання). Результати огляду вилучених або одержаних речей підлягають процесуальній фіксації слідчим, прокурором залежно від способу збирання речових доказів: 1) у разі вилучення під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій - у протоколі відповідної слідчої (розшукової) або негласної слідчої (розшукової) дії; 2) у разі одержання внаслідок витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб, отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб, одержання на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, вилучення під час тимчасового доступу до речей і документів - у протоколі огляду як самостійному процесуальному акті; 3) у разі вилучення під

час затримання особи уповноваженою службовою особою, якій законом надано право здійснювати затримання, слідчим, прокурором - у протоколі затримання; 4) у разі вилучення під час законного затримання особи без ухвали слідчого судді особою, що не є уповноваженою службовою особою, якій законом надано право здійснювати затримання, - у протоколі передання тимчасово вилученого майна.

У вказаній категорії кримінальних проваджень до таких речових доказів слід віднести: примірники творів, документи, чорнові записи, примірники контрольних марок, обкладинок, голографічних елементів, обладнання для відтворення та тиражування примірників творів. До документів, які матимуть доказове значення слід віднести: акт перевірки; протокол про адміністративне правопорушення; протоколи огляду місця події, комп'ютера, встановлених на ньому програм, обладнання для тиражування, матриць, які використовувалися для тиражування примірників творів, примірників творів, обкладинок, контрольних марок, документів тощо; висновок фахівця, що здійснював дослідження; книга обліку доходів і витрат тощо; оригінали (копії) угод, накладних, товарних чеків, які підтверджують факт отримання авторського права на певний вид використання твору, придбання примірників творів, вилучених у порушника, гарантійні талони на придбані комп'ютери та ін.

Список використаних джерел:

1. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання [Електронний ресурс] / М. А. Погорецький // Часопис Нац. університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1 (3). – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 376 с.

Гринь Карина Русланівна, курсант 2-го курсу факультету №1 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Науковий керівник: Філянina Л.А., старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

РЕФОРМИ УКРАЇНИ В СФЕРІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Сьогодні диктує свої правила та умови проведення реформування місцевого самоврядування. Світові приклади сучасних моделей розбудови місцевого самоврядування надають можливості перейняти досвід європейських країн та уникнути помилок.

Україна прагне до вдосконалення місцевого самоврядування шляхом децентралізації влади шляхом: запровадження адміністративної реформи на регіональному, місцевому рівнях, впровадження державної регіональної політики на засадах; передачі владних повноважень центральними органами підпорядкованим їм органам; партнерських відносин між місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування; проведення публічної, прозорої політики місцевого і регіонального розвитку.

Проблеми і перспективи реформування місцевого самоврядування є предметом досліджень багатьох науковців, серед яких Ващенко К.О., Войтович Р.В., Ковбасюк Ю.В., Пасіков Д.О., Серьогін С.М, та інш.

Місцеве самоврядування сьогодні виступає важливим фактором демократизації суспільного життя, децентралізації управління та необхідною передумовою становлення громадянського суспільства, наближення влади до її джерела – народу. В Україні закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято низку базових нормативно-правових актів, які регулюють діяльність органів місцевого самоврядування [1, 128].

Одним із найважливіших чинників розвитку системи української державності, фундаментальних засад конституційного ладу в Україні є саме місцеве самоврядування.

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування та національного законодавства самоврядування в Україні здійснюється на засадах: народовладдя; законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого

самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування[2].

Водночас, протягом останніх років різючих змін у політико-економічній ситуації України не відбулося і як наслідок система виконавчої влади залишилася без змін. Міжнародний досвід свідчить про те, що не можливо за один раз здійснити перерозподіл повноважень та ресурсів між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх без їх посилення чисельно та територіально. Для вдосконалення системи органів виконавчої влади необхідно звернутися не тільки до досвіду європейських держав але й до наукових розробок національних вчених. При цьому необхідно враховувати й те, що зміна, наприклад, кількості центральних органів призведе до перерозподілу управлінських функцій не лише серед них, а й на рівні окремо взятого міністерства, державного комітету або інших центральних органів виконавчої влади. Цілком зрозуміло, що подібні зміни на згаданому рівні потребують відповідних змін і по «вертикалі», тобто в нижчих ієрархічних ланках виконавчої влади.

Проблеми місцевого самоврядування в Україні виникли в наслідок законодавчої невизначеності територіальної основи місцевого самоврядування, непропорційної системи адміністративно-територіального наслідком чого є суперечки як між самими органами місцевого самоврядування, так і між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади.

Існуюча система територіальної організації влади занадто громіздка і вимагає значних коштів для свого утримання, надмірно централізована та припускає дублювання функцій, притаманних органам місцевого самоврядування. Вона не адаптована до сучасних методів надання адміністративних послуг, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, що надають перспективу: уникнути людського фактору (корупція, хабарництво, бюрократія, затягування часу) при вирішенні питань, особам з обмеженими можливостями доступу до отримання інформації та подачі заявок, скарг дистанційно через мережу Інтернет, професійного та кар'єрного зростання, навчання.

Отже, враховуючи те, що фундаментом будь-якої держави в тому числі і України є – народ, усі можливі реформи та зміни повинні відбуватися лише на його користь. Вся система місцевого самоврядування мусить бути побудована саме з вигідними умовами для проживання та існування громади. Досвід зарубіжних країн, де вже відбулися реформи місцевого самоврядування, демонструє позитивні зміни, а саме: самоврядуванню дали змогу міцно стати на ноги та перебрати на себе практично всі функції щодо забезпечення життєдіяльності громади; органи місцевого самоврядування отримали насамперед фінансову незалежність і самостійність. Існуюча в Україні система місцевого самоврядування в повній мірі не відповідає потребам суспільства. Для реформування місцевого самоврядування необхідно звернути увагу на забезпечення органів місцевого самоврядування законодавчими актами, що дозволять створити умови для підтримки сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання мешканцям територіальних громад якісних та доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатної громади.

Список використаних джерел:

1. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації : наук. доп. / [редкол. : Ю.В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.] ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2014. – 128 с
2. <http://dovidka.biz.ua/mistseve-samovryaduvannya-v-ukrayini/>

Губар Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, здобувач НАВС

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ ЗА КПК УСРР 1927 Р.

Чинним КПК України існування та діяльність такого суб'єкта кримінального провадження як орган дізнання не передбачено. Закон згадує про дізнання як форму досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків. Однак, Закону України про кримінальні проступки, завбаченого КПК України, до сьогодні не прийнято, тож і проваджень і у формі дізнання не існує. Як наслідок – суттєве зростання завантаженості слідчих. Звідси запитання, чи спроможний слідчий, здійснюючи по 130-140 проваджень, забезпечити швидке, повне і неупереджене розслідування?

Досвід діяльності органів дізнання в Україні достатньо багатий, його ґрунтовне вивчення є, безумовно, важливим для подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Необхідність таких реформ є очевидною. Ми розглянемо деякі процесуальні повноваження органів дізнання за КПК УСРР 1927 р.

До органів дізнання на той час були віднесені: органи міліції та кримінального розшуку; органи Державного Політичного Управління, органи інспекції праці, податкової, санітарної, технічної та торгової

інспекції у справах їх відання, лісова сторожа, урядові установи й особи у справах про незаконні дії підпорядкованих їм посадових осіб [1, арт. 94]. Органи міліції та кримінального розшуку не були обмежені певною категорією справ. Їм надавалася можливість порушувати кримінальні справи та проводити дізнання за будь-яким фактом злочину, якщо до розслідування даного факту не приступив слідчий.

За КПК УСРР 1927 р. права органів дізнання були значно розширені, відтепер вони могли проводити цілий ряд дій, які за КПК УСРР 1922 р. здійснювали лише слідчі. Так, у арт. 95 зазначалося, що при проведенні дізнання у справах, у яких попереднє слідство не є обов'язковим і в яких дізнання замінює слідство, органи дізнання керуються правилами кримінально-процесуального кодексу, встановленими для проведення попереднього слідства.

Пунктом 5 арт. 95 КПК УСРР 1927 р. передбачалося, що органи дізнання на початку розслідування складають постанову про притягнення особи як підозрюваного, а після закінчення дізнання складають постанову про притягнення підозрюваного як обвинуваченого, після чого направляють справу до суду або слідчому. Якщо за вчинення злочину відповідною статтею Кримінального кодексу УСРР 1927 р. передбачалася відповідальність, яка не перевищувала одного року позбавлення волі, органи дізнання такі справи направляли безпосередньо до суду. Якщо ж за злочини, які інкримінувалися обвинуваченому, за КК УСРР передбачалося покарання більше одного року, такі справи направлялися слідчому, який здійснював нагляд за дізнанням.

Разом з тим, законодавець не наділяв органи дізнання правом самостійно закривати справи. Згідно з арт. 101 КПК УСРР, виявивши підстави для закриття справи, зазначені в арт. 4 і арт. 197 КПК УСРР, органи дізнання були зобов'язані усі матеріали зі своїм висновком направити слідчому, який і приймав остаточне рішення у справі.

КПК УСРР 1927 р. надавав органам дізнання достатньо широких прав і у справах, у яких попереднє слідство було обов'язковим. Зокрема, згідно з арт. 97 органи дізнання у таких справах наділялися правом допитати осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, очевидців і потерпілих, також мали право стосовно особи, яка підозрювалася у вчиненні злочину, вибрати запобіжний захід аж до взяття під варту, при наявності достатніх підстав – провести виїмку, обшук, огляд та освідчення.

Артикулом 99 КПК УСРР передбачалось, що при виборі запобіжного заходу у виді взяття під варту у справах, в яких попереднє слідство не було обов'язковим, органи дізнання протягом 24 годин копію своєї постанови направляють до суду, якому підсудна дана справа або до народного судді, в районі діяльності якого вчинено злочин або затримано підозрюваного. У справах, для яких попереднє слідство є обов'язковим, органи дізнання були зобов'язані, згідно з арт. 97, арт. 99 протягом 24 годин довести до відома слідчого про розпочате розслідування і вибраний запобіжний захід.

Проте, одночасно встановлювалися і деякі обмеження для органів дізнання. Зокрема, прийняти рішення про відсторонення посадової особи від займаної посади у зв'язку з притягненням її до кримінальної відповідальності або призначити експертизу у розслідуваній справі могли тільки з дозволу слідчого. А призначити експертизу з питань, пов'язаних з визначенням психічного стану особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, вони могли лише під безпосереднім керівництвом слідчого.

Намагаючись підвищити рівень і значення дізнання до рівня слідства і перекласти частину роботи щодо розслідування справ зі слідчих на органи дізнання, законодавець пішов на збільшення строків дізнання. Зокрема, арт. 100 КПК УСРР 1927 р. передбачав, що дізнання у справах про злочини, за які може бути призначено міру покарання у виді позбавлення волі на строк до одного року, повинно бути завершеним протягом місяця, а в усіх інших справах – у строк не більше двох місяців.

Отже, за КПК УСРР 1927 р. розслідування справ про злочини невеликої тяжкості відбувалося у формі дізнання. При здійсненні процесуальних функцій органи дізнання керувалися, з деякими обмеженнями, правилами КПК УСРР, встановленими для досудового слідства. Наділення органів дізнання достатньо широкими повноваженнями дозволяло розвантажити слідчих та сприяло кращому вирішенню завдань кримінального судочинства.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР : затв. постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 20 липня 1927 р. // Збірник Законів і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1927. – Відділ. 1. – № 36–38. – арт.167.

**Гузема Валерія Іванівна, курсант 3-го
курсу факультету №1
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий керівник: Філянina Л.А., старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Трудова міграція для українців явище не нове. Воно спостерігалось ще за довго до формування української державності. Можна сказати, що загострення міграційних процесів спостерігалися в періоди Першої та Другої світових війн, які примушували тікати наших предків із своїх рідних земель задля забезпечення сімей і взагалі збереження життя. Тому історики (С.П. Наріжний, С.Ю. Лазебник, В.П. Трощинський, А.А. Шевченко) поділили історію української міграції на чотири хвилі. Перша хвиля тривала з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни; друга відбувалася у період між двома світовими війнами; третя у період після Другої світової війни до середини 1950-х рр.; четверта – від 1980-тих рр. до сьогодення.

Першу хвилю української еміграції історики умовно називають трудовою – оскільки основним мотивом виїзду людей закордон був пошук більш придатних умов для праці. Джерелом першої хвилі масової еміграції останньої третини XIX ст. стали селяни з відсталих національних окраїн Австро-Угорщини та царської Росії, а також частина міських ремісників. Переважно це були неписьменні або малоосвічені люди, які через соціально-економічні причини змушені були виїжджати до іншої країни на заробітки [1, 368].

За різними даними, в період 70-х років XIX ст. до 1914 року, з України виїхало близько 500 тис. осіб. Спочатку на першому місці серед привабливих для поселення країн були Бразилія та Аргентина, потім США і Канада. У цей же час досить активно українці, особливо східні, почали просуватися на схід та південь Російської імперії, заселяючи ще не обжиті землі. Так як Росія активно продовжувала розширювати свої володіння, захоплюючи все нові й нові території, їх необхідно було заселити за рахунок переселених західних регіонів. Так у період з 1897 по 1916 роки з України до інших частин Російської імперії (Сибіру, Казахстану, Середньої Азії, на Далекий Схід) було переселено понад 900 тисяч осіб. За даними з інших джерел відомо, що на Далекий Схід з України виїхало приблизно 2 млн. людей [2, 302-309].

Отже, можна зробити висновок, що українська діаспора у часи Першої світової війни спряла розвитку не лише зарубіжних країн, а й безпосередньо Росії, особливо на Далекому Сході, де українці відіграли визначну роль у заселенні та господарюванні.

Друга хвиля української еміграції припадає на період між двома світовими війнами, ця хвиля отримала назву політичної еміграції. Емігранти другої хвилі розселилися не лише у степах Західної Канади, а й у великих промислових містах східної частини країни, де знаходили роботу на фабриках і заводах. Чимала частина емігрантів опинилась на території Західної Німеччини, Австралії, США. За кордон виїжджали представники інтелігенції, робітники, учасники армії Української Народної Республіки. Склад цієї хвилі характеризується своєю неоднорідністю: це і солдати та офіцери білогвардійських та українських самостійницьких формувань; колишні землевласники та члени їх родин, колишні володарі промислових підприємств, торговці, священнослужителі, інтелігенти та ін.. [1]. Під час другої хвилі за межі свого проживання стала тікати тогочасна інтелігенція, яка бажала уникнути утисків з боку новосформованої радянської влади. Еміграційний процес ще більш посилювався під час громадянської війни. Таким чином, причинами виїзду вже були не лише пошук заробітку, а й не бажання залишатися в зруйнованій війною країні, відмова брати участь у «братовбивчій» війні. Інтелігенція прагнула як най далі вивести своїх нащадків та вберегти їх від переслідувань чи смерті.

Що стосується третьої хвилі міграції, її було названо інтелектуальною, так як припала на післявоєнний період. Після закінчення Другої світової війни притулку за межами СРСР повинні були шукати ті, хто активно відстоював українську мову та культуру, боровся за збереження українських національних цінностей і за незалежну Україну вцілому. У 70-80-х роки XX століття, цей часовий період характеризується активним рухом дисидентів. Дисидентами були люди інакомислячі, тобто такі, які не погоджувались з діями тогочасної політичної влади в Союзі РСР. Ці люди піддавалися жорстким репресіям з боку радянської влади і задля врятування власного життя були змушені покинути територію власної країни.

Отже, беззаперечним є твердження, що в будь-якій цивілізованій державі право на вільне пересування особи передбачено в Основному законі. Трудова міграція – це особливе пересування

територією своєї чи іноземної держави з метою працевлаштування, періодичність сплесків якої пов'язана з низьким рівнем життя та прагненням до заробітку з метою забезпечення життя сім'ї, а також війни, утиски та репресії інтелігенції з боку радянської влади.

Список використаних джерел:

1. Історія української культури. Навч. посіб./ За ред. О. Ю. Палової - К.: Центр учбової літератури, 2012. - 368 с
2. Трудова міграція та українська діаспора за кордоном / Е. В. Дробко // Університетські наукові записки. - 2006. - № 2. - С. 302-309. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2006_2_51.pdf

Депа Юлія-Михайлина Романівна,
здобувач кафедри теорії держави і права НАВС

Науковий керівник :Завальний А. М.,
завідувач кафедри теорії держави і права НАВС, кандидат юридичних наук, доцент

ПОНЯТТЯ ЛЕГІТИМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДЕМОКРАЦІЇ

Побудова в Україні правової, демократичної держави є важливим фактором забезпечення верховенства права, суверенітету та законності. Хоча дослідження цих питань є не новітнім, а зародилось ще за часів Античності, починаючи з роздумів Платона, Арістотеля та інших мислителів, і сьогодні наука вимагає неупинного поповнення знань про державу та право. Адже вдосконалення цих знань надасть змогу більш раціонального, дієвого та ефективного функціонування та існування держави та права загалом. Державна влада як засіб здійснення функціональних обов'язків держави повинна забезпечувати потреби суспільства, невід'ємні права та свободи кожного її громадянина. А від так ключовим питанням є довіра до влади, підтримка її населенням. Варто зазначити, що завдяки правомочній легітимній державній владі суспільство добровільно їй підкоряється. Тому аналіз процесу легітимації державної влади, дослідження її сутності, феномену та взаємодії з демократією є актуальний на даний час.

Дослідженням питання легітимації державної влади, займалось багато видатних науковців, зокрема, С.К. Бистрицький, І.М. Жаровська, А.П. Заєць, Т.А. Кравченко, В.Б. Ковальчук, С.І. Максимов, І.В. Музика, Н.В. Юськів, Ю.І. Ющик та багато інших.

За останні декілька років українське суспільство характеризується вкрай низьким рівнем довіри до влади. Яскравим прикладом є події київського Майдану, або ж як ще називають, революції Гідності. Ці події є вираженням делегітимаційного процесу, тобто, втрати довіри до влади та несприйняття влади суспільством. Інакше кажучи, народ не бажав підкорюватись минулій владі та вимагав змінення її шляхом революційного способу. Отже, вбачається, що громадяни легітимують або делегітимують державну владу на підставі її дій чи бездіяльності, її добросовісності або ж халатності.

Перш за все, вважаємо за необхідне дослідити, що є легітимація та делегітимація державної влади та їх вплив на демократичне суспільство. Ми вважаємо, що правова та законна легітимація без демократичного суспільства існувати не може. Адже у недемократичному суспільстві воля владних органів ніяк не залежить від народу, народ лише беззаперечно підкорюється їй. На сучасному етапі розвитку наукової думки на території певної держави легітимною визнають тільки ту владу, яка сформована в результаті верховенства права, демократичних процедур та наявності народного суверенітету. Ініціатива та вираження вподобань народу як умова легітимаційного процесу вважається проявами демократії у державі, а саме плюралізмі, гласність, форми народного волевиявлення, зокрема, вибори, референдуми, звернення, мітинги тощо. Тобто йдеться про таку державу, в якій публічна влада, і насамперед законодавча, формується демократичним шляхом, яка має суспільну легітимність, функціонує на основі демократичних процедур і може забезпечити демократичний порядок, передусім дотримання прав та свобод людини [1, с. 103].

На даний час одноставного розуміння поняття легітимації не існує, проте, ми проаналізуємо наявні думки вчених. Зокрема, С.І. Максимов вказує, що: «Легітимація державної влади додає їй необхідний авторитет у суспільстві, внаслідок чого більшість населення добровільно і свідомо підкоряється цій владі, законним вимогам її органів і представників, що додає їй стійкість і стабільність» [2, с. 89]. Легітимація – це завжди процес визнання чи невизнання існуючої влади – як її представників, так і її норм, процедур, інституцій – законів взагалі [3, с. 58]. Нам імпує думка відомого науковця В.Б. Ковальчука, він зазначає, що: «Легітимація державної влади – це процес, за допомогою якого державна влада, її дії, норми, інститути,

посадові особи набувають ознак легітимності, тобто стають такими, що дають громадянам підстави вважати їх справедливими, законними та справедливими» [4, с. 139]. Доцільно зазначити, що легітимація є процесом узаконення влади на території та схвалення її народом. Загальновідомим є той факт, що влада у демократичних державах здійснюється народом, зокрема, шляхом народного волевиявлення. Тому власне, схвалення та вибір народом влади є ключовим моментом легітимації державної влади у демократичній державі. Легітимаційні процеси становлення державної влади забезпечують законність та правомочність її походження, а також прийняття суспільством сформованої в демократичних умовах влади.

Отже, легітимація державної влади – це складний процес, визначення законності владовідносин, та правомочності державної влади. Для демократичних систем організації та функціонування публічної влади характерні такі властивості як: визнання народу джерелом влади; виборність та змінюваність вищих органів державної влади, їх підзвітність виборцям; розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову; конституційне визнання, закріплення та реальне гарантування основних особистих, економічних, політичних та інших прав і свобод людини і громадянина; захищеність особи від свавілля та беззаконня, можливість реально захищати свої права, свободи та законні інтереси від будь-яких посягань у тому числі з боку державних органів та посадових осіб; існування ряду політичних у тому числі опозиційних партій, невтручання держави в приватне життя громадян; гласність у діяльності держави [5, с.102].

Сучасна демократія, трактована як влада довіри, має пройти процес демократизації, що сприятиме, згідно Е. Гіденсу, поглибленню самої демократії шляхом збереження та розвитку ресурсу довіри до демократії в цілому та до влади зокрема, передбачаючи наявність хоча б мінімального комплексу наступних компонентів дієвої демократії: ефективних антикорупційних важелів на всіх рівнях; деволюцію влади; конституційні реформи, що забезпечують більшу прозорість в політичних справах; увагу до сьогоденних потреб громадян; наявність широкої мережі добровільних асоціацій; плекання сильної громадянської культури [6, с. 57-59].

Згадуючи вище минулі революційні події в Україні, також, вбачається за доцільне, виділити поняття делегітимації державної влади. Делегітимація державної влади являється протилежній процесу легітимації, що являє собою процес втрати правомочності цієї влади, кризової недовіри суспільства владі та втрата її такої якості як легітимність влади. А оскільки у Конституції України проголошено те що, наша держава є демократією та єдиним джерелом влади на її території є народ, вбачається, що громадяни мають повне та беззаперечне право виражати свою волю у виборі владних органів, котрі не повинні владарювати у своїх інтересах, а служити волі народу.

Легітимність є результатом легітимації, тому дослідження процесу легітимації державної влади є досить актуальним питанням, оскільки, осмислення її феномену та сутності з теоретико-правової точки зору надасть нам змогу більш ефективно аналізувати владні легітимаційні процеси в Україні та правомочність влади на всій її території.

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне процитувати видатного українського науковця Є.К. Бистрицького, котрий вдало підкреслив те, що: «... в основі легітимації незалежної, наголошую – суверенної – України лежать світоглядні, культурні цінності. Це від початку національно-демократичні цінності, заявлені при розвалі Радянського Союзу, і завдяки яким ми отримали незалежність та сучасні політичні кордони. Саме вони лежать в основі легітимації будь-якої – теперішньої, минулої й майбутньої – політичної влади в Україні. З самого початку Україна була заявлена як демократія на національній культурній основі» [7].

Список використаних джерел:

1. Кравченко Т. А. Роль Конституції і конституційного законодавства у легітимації системи державної влади / Т. А. Кравченко. // Наукові праці МАУП. – 2013. – С. 103 – 107.
2. Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз: Монографія / М. І. Панов, О. Г. Данильян, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. акад. АПрН України М.І. Панова, проф. О.Г. Данильяна. – Х.: Право, 2004. – 360 с.
3. Бистрицький Є.К. Легітимація як дієве філософське поняття // Філософська думка. – 2009. – № 5. – С. 49-59,
4. Ковальчук В. Б. До легітимації державної влади через демократичні вибори: досвід вітчизняного конституціоналізму [Електронний ресурс] / В. Б. Ковальчук. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/dip/2010_47/3-5.pdf
5. Бабаєв В. К. Теорія держави і права / В. К. Бабаєв. – Москва: Юристъ, 2003. – 592 с.
6. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гіденс; [пер. з англ. Н. Поліщук]. – К.: Альтерпрес, 2004. – 100с.

7. Бистрицький. Є. К. Кордонипроходять всередині нас [Електронний ресурс] / Є. К. Бистрицький. // Ізвиступу на II академічній дискусії проекту Інституту філології Київського національного університету імені Шевченка та фонду «Європа XXI» – «Українська гуманітаристика. Діалог культур між Сходом і Заходом».. – 2010 – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bystrytsky.org/svoboda10.htm>.

Дутка Христина Ігорівна. - здобувач кафедри теорії держави та права НАВС

Науковий керівник: Гусарєв С.Д., перший проректор НАВС, доктор юридичних наук, професор

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ

Удосконалення юстиції залишається актуальним питанням для багатьох сучасних країн Європи. Характерно, що існуючі у тій чи іншій країні проблеми функціонування системи юстиції обумовлюють відповідні напрями її розвитку та реформування. Реалізації цих напрямів сприяють методи й заходи, конкретизовані та закріплені в текстах основних стратегічних документів – державних планах, концепціях розвитку визначеної сфери.

Аналіз текстів зазначених документів, а також результати багаточисленних опитувань громадськості, державних та міжнародних моніторингів, тестувань тощо дозволяють окреслити основні проблеми, характерні для юстиції європейських країн. Формалізм, бюрократичність багатьох адміністративних процедур, а також недостатній рівень якості обслуговування громадян, все це стає перешкодою на шляху досягнення сучасних європейських та міжнародних стандартів юстиції.

Загалом, реформаторська політика держав у сфері юстиції передбачає досягнення конкретних цілей. Так, наприклад, для планування розвитку юстиції Польщі направлено на забезпечення прав громадян у загальній системі правосуддя, забезпечення дотримання процесуальних гарантій, більш широке використання альтернативних методів вирішення спорів, підвищення рівня консолідації органів в межах національної системи юстиції та раціоналізація перерозподілу державних коштів та коштів ЄС, які виділяються для забезпечення функціонування національної системи юстиції.[1]

Планова політика удосконалення юстиції Франції має на меті досягнення таких результатів як підвищення якості правосуддя та забезпечення справедливості, а також досягнення більш тісного та більш ефективного ступеню захисту як для кожного громадянина, так і для французького суспільства в цілому. [3]

Звертаючись до практики планової політики розвитку Міністерства юстиції Італії, уявляється можливим окреслити такі основні її цілі як: оптимізація структури Міністерства з метою скорочення державних витрат; децентралізація адміністративних функцій; уніфікація та раціоналізація управління товарами і послугами як всередині системи юстиції, так і в процесі співпраці з іншими державними інституціями; оптимізація структури міністерства та досягнення більш високого рівня спеціалізації з одночасною інтеграцією між окремими ланками цієї структури як на центральному, так і місцевому рівнях; удосконалення та закріплення на законодавчому рівні гарантій недоторканості осіб, що беруть участь в адміністративному процесі, прозорості та запобігання корупції. [4]

Реформа стратегічного планування юстиції Казахстану передбачає такі стратегічні напрями розвитку як: удосконалення законодавства та нормотворчості; удосконалення судово-експертної діяльності; підвищення якості державних послуг, які надаються органами юстиції; підвищення рівня правової культури громадян та ін. [6]

Португальський Уряд зробив акцент на втіленні новітніх технологій та використанні сучасного міжнародного досвіду у введенні інновацій в різних сферах управління з метою більш якісного забезпечення обслуговування населення. Зокрема, одним із основних напрямів модернізації юстиції, визначених у Плані розвитку, є введення інновацій в секторі юстиції, розробка експериментальних програм та тестування нових концепцій і підходів на основі досвіду судочинства США та Австралійського центру правосуддя. [2]

У свою чергу, основними стратегічними цілями болгарської реформи юстиції стали: гарантування незалежності суду та інших органів, діяльність яких пов'язана із правосуддям; оновлення ресурсної бази та визначення статусу суддів, прокурорів і слідчих; ефективне управління у сфері судової влади; модернізована та ефективна кримінальна політика; забезпечення гарантій законності та захист прав людини; суспільна довіра та прозорість судової системи. [5]

З метою досягнення означених цілей, кожна з європейських держав розробляє конкретні програми

та плани щодо їх реалізації. Так, спираючись на власний політичний досвід, а також беручи до уваги досвід більш розвинутих, досконалих юстиційних систем, європейські держави обирають оптимальні заходи для розвитку національних органів юстиції. Зокрема, проблематика незалежності та ефективності правосуддя є найбільш характерною для сучасних країн Європи. З метою її подолання вважається за необхідне реалізація таких основних заходів як втілення новітніх технологій та запровадження електронного правосуддя (Португалія, Болгарія), введення системи контролю та оцінки якості населенням (Франція, Болгарія), раціоналізація фінансування (Польща, Португалія), спрощення адміністративних процедур та запровадження процесуальних гарантій (Польща, Казахстан) та багато інших.

Міністерства юстиції означених країн беруть безпосередню участь у розробці та втіленні державних програм та концепцій розвитку національних систем юстиції. Ці органи безпосередньо опікуються такими питаннями як підвищення якості державних послуг (Казахстан, Грузія), удосконалення системи виборності посадових осіб (Болгарія), підвищення якості юридичної освіти та надання правової допомоги громадянам (Грузія, Болгарія, Казахстан), створення та забезпечення діяльності спеціальних органів, відповідальних за розподіл та раціональне використання коштів, направлених на розвиток системи юстиції (Португалія), формування нових засад державної кримінально-виконавчої політики (Грузія, Болгарія, Польща, Казахстан), удосконалення експертної діяльності (Казахстан) та ін.

Аналіз державних програм розвитку дозволяє визначити й такі характерні напрями, які вважаються необхідними та першочерговими з огляду на специфіку проблематики розвитку національних систем юстиції. Зокрема, Італія акцентує увагу на необхідності реструктуризації Міністерства юстиції, скорочення штату та інтеграції окремих його складових. Казахстан визначає першочерговість реформування законодавчого забезпечення функціонування юстиції, підвищення якості надання державних послуг. Грузія вважає за необхідне переформатування системи кримінальної юстиції та кримінально-виконавчої політики держави. Запровадження електронного правосуддя та реструктуризація органів юстиції визнано за необхідне урядом Болгарії. Португалія вбачає одним з найперспективніших заходів з удосконалення національної системи юстиції запровадження новітніх технологій та створення розгалуженої і захищеної інформаційної інфраструктури. Важливим кроком у розвитку справедливості та забезпечення основних прав людини у Польщі вважається консолідація органів в системі юстиції, раціоналізація їх діяльності та фінансування. У свою чергу, Франція визнала за необхідне удосконалення системи судочинства, забезпечення його відкритості, прозорості та контролю за діяльністю.

Отже, аналіз особливостей стратегічного планування розвитку юстиції окремих країн Європи дозволяє отримати загальне уявлення щодо основних стратегічних цілей юстиції, а також методів та заходів щодо їх реалізації. Також уявляється можливим зробити висновок, що загальноєвропейською тенденцією розвитку юстиції, характерною для сучасних європейських країн з різним рівнем державно-правового розвитку є удосконалення системи судочинства та захисту прав і свобод людини. Одночасно, слід підкреслити, що подальше дослідження європейської практики розвитку юстиції стане корисним не тільки для вітчизняного науково-компаративного досвіду, але й дозволить запропонувати перспективні напрями удосконалення системи юстиції України.

Список використаних джерел:

1. Glowne cele strategii. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалів: <http://www.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/strategia/glowne-cele-strategii/>
2. Lançamento do Plano Justiça + Próxima . [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалів: <http://www.portugal.gov.pt/pt/ministerios/mj/docs/20160301-mj-justica-mais-proxima.aspx>
3. Le citoyen au coeur du service public de la Justice. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалів: <http://www.justice.gouv.fr/publication/j21-15actions.pdf>
4. Reform of the Ministry. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалів: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_21_9.wp
5. Оновлена Стратегія запровадження реформи судової системи. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалів: http://www.justice.government.bg/Files/strategia_MS_635569122146613305.pdf
6. Стратегический план Министерства юстиции Республики Казахстан на 2014–2018 годы. [Електронний ресурс]. – Доступ до матеріалів: <http://www.adilet.gov.kz/ru/articles/strategicheskiy-plan-ministerstva-yusticii-respubliki-kazahstan-na-2014-2018-gody-0>

Закусіло Юлія Олегівна, курсант 1-го курсу ННІ №2 НАВС
Науковий керівник: Тихомиров Д.О.,
доцент кафедри теорії держави та

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Одним з пріоритетних напрямів правової реформи та вдосконалення правової системи України на нинішньому етапі є питання систематизації законодавства. Сьогодні систематизація законодавства - це своєрідне очищення від рутини, застарілості, множинності та відомчої зарегламентованості. Низька якість ряду законодавчих актів, поспішна їх зміна і навіть відміна, неузгодженість з програмами реформ призводять до втрати престижу закону у суспільстві. Деформована громадська думка спричинила зростання юридичних конфліктів, правовий нігілізм, розходження між вимогами законів та очікуваннями громадян.

Демократичні процеси в Україні, вступ України в СОТ, економічні та політичні реформи – все це призвело до необхідності перегляду нашого законодавства та переходу до стандартів Євросоюзу.

Причиною недосконалості українського законодавства стала його адаптація до європейських норм на початку 90-х років, що практично нищівно відобразилось на національній економіці. Яскравим прикладом подібних необдуманих реформ стала податкова політика, що практично зруйнувала малий та середній бізнес в Україні. На сьогодні для наближення України до стандартів ЄС перш за все необхідно реформувати законодавчу базу із врахуванням зміни Конституції.

Максимум уваги слід приділити реформуванню податкової системи. Необхідним є прийняття такого податкового кодексу, який би в першу чергу відповідав би умовам української економіки. При податковому реформуванні слід відмовитись від такого податку, як податок на додану вартість та зменшити податок на прибуток, які не дають нормально розвиватися українському бізнесу. Також реформування мають зазнати податки, що відраховуються із заробітної плати.

Податкове законодавство є не єдиною галуззю, яка потребує змін для європейської стандартизації вітчизняного законодавства. Змін мають зазнати митне право, банківське право, інтелектуальна власність, охорона праці, фінансові послуги, правила конкуренції, державні закупівлі, охорона здоров'я та життя людей, захист прав споживачів, технічні правила і стандарти, закони та інструкції щодо ядерної енергії, транспортне право, тощо.

Надзвичайно важливим пунктом є захист прав інтелектуальної власності, недосконале дотримання даної вимоги вже не один раз заважало Україні на світовій арені. І все ж таким ключовим фактором в реформуванні законодавства України до стандартів Євросоюзу є свідомість та адекватність урядовців щодо даного питання.

Тому для впровадження в життя приведення нашого законодавства до стандартів Євросоюзу необхідно здійснити певні адаптаційні дії, спробуємо визначитись які саме:

- Слід змінити координаційну діяльність міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади;
- Зобов'язати кожне з відомств висунути пропозиції щодо стратегії адаптації законодавства України до норм і стандартів Європейського Союзу;
- Розробити рекомендації до проектів законів, інших нормативно-правових актів щодо реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та Україною.
- Підготувати рекомендацій із забезпечення виконання Україною міжнародних програм та проектів з реформування українського законодавства;
- Адаптація окремих галузей права та секторів економіки;
- Міністерство юстиції України має координувати діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.
- Здійснювати правову експертизу щодо відповідності проектів законів, інших актів законодавства, що подаються на розгляд Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим основним положенням законодавства Європейського Союзу.
- Забезпечувати організацію роботи з перекладу актів європейського права на українську мову.
- В свою чергу Кабінет Міністрів має розробляти та затверджувати щорічний план дій щодо реалізації пріоритетних положень Програми інтеграції України до ЄС, складовою частиною якого має бути план роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.
- В Державному бюджеті України мають бути закладені витрати на фінансування заходів для виконання плану дій щодо реалізації положень Програми інтеграції України до ЄС, в тому числі плану роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Таким чином ми бачимо, що сформувалась приблизна стратегія, за допомогою якої можна втілити в життя приведення нашого законодавства до стандартів Євросоюзу, єдине що необхідно запам'ятати та дотримуватись – не можна сліпо орієнтуватися на стандарти Європи, при реформуванні правової системи за основу має братися економічна та соціальна ситуація, що склалася в Україні на сьогодні.

Реформування правової системи ґрунтується на цивілізованих принципах і нормах права, що має сприяти утвердженню законності й гуманізму в суспільстві. Водночас лишається багато проблем, які має вирішити законодавець, аби правова система Української держави сповна відповідала світовим стандартам.

**Капітонова Наталія Володимирівна,
ад'юнкт докторантури та аспірантури
НАВС**

ФУНКЦІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Становлення України як розвинутої демократичної, правової держави залежить від ефективної роботи всіх правоохоронних органів. Щоб унеможливити руйнацію демократичних здобутків, тенденційних за своєю природою, необхідно створювати системи забезпечення прав людини як базової складової. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Захист прав та свобод людини та їх гарантії визначають не тільки зміст і спрямованість діяльності держави, а є одним з напрямків цієї спрямованості, котрий реалізується в покладених на певні державні органи функції. Захист прав і свобод людини є однією з функцій правоохоронних органів.

Постає питання щодо того, що ж науковці мають на увазі, коли звертаються до поняття "функція", і якими функціями наділені правоохоронні органи, які є складовою державного механізму реалізації та забезпечення демократії в суспільстві.

Як визначають Марочкін І.Є., Сібільова Н.В., Тихий В.П., усі державні органи, як і правоохоронні органи, виконують тільки їм притаманні функції, які визначаються як головні напрямки діяльності, що безпосередньо визначають їх сутність та призначення [1, с. 54]. Відповідно до цього визначення, під функцією ми розуміємо напрям діяльності, що безпосередньо виражає її сутність та призначення. Функції відповідно в залежності від напрямку діяльності окремо мають поділ на наглядові та ненаглядові. Серед ненаглядових окреме місце займають правоохоронні функції.

Як визначає Лапутіна Ю.А., однією з невід'ємних функцій держави є правоохоронна [2, с. 25]. Від рівня її забезпеченості юридичними, інтелектуальними, матеріально-технічними ресурсами залежить як ступінь захищеності людини та суспільства, так, значною мірою, і перспективи розвитку самої держави.

Функції правоохоронних органів - це основні напрямки їх діяльності. Функції, властиві правоохоронному органу, визначають його організацію, структуру й компетенцію [1, с. 57].

Як визначають професори Мельник М.І. та Хавронюк М.Л. [3, с. 27], правоохоронні функції поділяють на головні, другорядні та допоміжні. Головні безпосередньо пов'язані з боротьбою зі злочинністю. До них належать: профілактична (тобто попередження правопорушень, які тягнуть за собою адміністративну чи кримінальну відповідальність); захисна (захист життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб); охоронна (охорона громадської безпеки, громадського порядку, власності); оперативно-розшукова; розслідування злочинів; судового розгляду справ; розгляду справ про адміністративні правопорушення; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання і досудового слідства та прокурорів.

До другорядних та допоміжних функцій належать: контрольна (наглядова); дозвільна; правороз'яснювальна; аналітична та/або методична; інформаційна; нормотворча (з правом видання актів міжвідомчого характеру); координаційна.

В свою чергу, Юзікова Н.С. визначає, що основні напрями судової і правоохоронної діяльності визначаються багатогранністю видів державної діяльності, що виконують різні соціальні функції [4, с. 16-17].

Правоохоронні функції – це основні напрями впливу на будь-які випадки порушення прав та законних інтересів фізичних заходів в установленій законом формі.

Період існування України як незалежної держави був дуже складним як з точки зору практичного забезпечення правоохоронної функції, так і з боку законодавчого регулювання цієї діяльності. Значне зростання кількості правопорушень, поява нових видів злочинів, підвищення рівня технічного оснащення та кваліфікації злочинців – все це вимагало від держави швидкого реагування. Практично всі державні органи, що здійснюють правоохоронну діяльність, були залучені до боротьби із цими негативними явищами. У межах правоохоронних відомств створювались нові підрозділи, іноді з майже однаковими функціями, які раніше не були властиві цим державним структурам. Вимоги до законотворчого процесу

також були досить жорсткими – необхідно було у стислий термін забезпечити правоохоронні органи дієвим механізмом юридичного супроводження виконання власних функцій. Всі ці дії держави мали позитивні результати, зокрема в подоланні значного "валу" злочинності.

Правоохоронні функції – це основні напрями впливу на будь-які випадки порушення прав та законних інтересів в установленій законом формі.

Розглядаючи з позицій теорії діяльності проблеми правового регулювання процесу реалізації державними структурами правоохоронних функцій, слід зазначити, що основні проблеми, які виникають на рівні практичної реалізації ними своїх завдань, знаходяться саме у площині теоретичного обґрунтування структури такої діяльності. Державні органи фактично є тими суб'єктами, які створені саме з метою реалізації тієї чи іншої функції держави. Тобто, зміст функції виступає загальною метою діяльності такого органу, а завдання, що виконуються ним – цілями, наміченими з урахуванням конкретних історичних, політичних, економічних, соціальних умов.

Правоохоронна функція виступає як одна з функцій, від успішності реалізації якої залежить стан існування держави. Проте це не єдина функція, яка впливає на згадані процеси. Сфера потенційних загроз державі виходить за межі тільки правового забезпечення та рівня захищеності правовідносин. Існують певні негативні явища, від яких держава також потребує захисту. При цьому вони впливають не тільки на правовідносини, а на різні сфери людського буття.

Функції правоохоронної діяльності характеризуються чітким розподілом компетенції правоохоронних органів. Діяльність останніх відбувається за основними напрямками, які визначаються функціональним розподілом та наявністю спеціалізації правоохоронних органів. Тому наявність або відсутність функцій правоохоронної діяльності є підставою для визначення місця та статусу відповідного правоохоронного органу. Усі функції взаємозалежні і взаємопов'язані.

Як вірно помічає Божьев В.П. [5, с. 16], при загальній характеристиці правоохоронних органів використовується поряд з функціями й завданнями такий параметр як основні напрямки діяльності правоохоронних органів. Якщо функції пов'язані із завданнями, які вирішують правоохоронні органи в боротьбі зі злочинами й іншими правопорушеннями, то основні напрямки визначають цілі діяльності правоохоронних органів, які впливають із правової політики держави.

Найбільш тісно пов'язані між собою функції, здійснювані у кримінальних справах: оперативно-розшукова діяльність, розслідування, обвинувачення й прокурорського нагляду, захисту й правосуддя. Ці функції у конкретній кримінальній справі можуть впливати одна за іншою, можуть реалізовуватися одночасно [6, с. 10]. Послідовне здійснення характерним є, наприклад, для розслідування й правосуддя, одночасно - для обвинувачення, захисту й правосуддя. Необхідно також відзначити, що деякі функції можуть здійснюватися й не правоохоронними органами, а іншими учасниками судочинства у кримінальній справі. Наприклад, потерпілий може виконувати функцію обвинувачення, сам підсудний - виконує функцію захисту.

Деякі однойменні функції виконуються різними правоохоронними органами при розмежуванні їх підвідомчості, підслідності або підсудності.

Функція попередження злочинів та інших правопорушень займає особливе місце. Серед правоохоронних органів немає такого, котрий був би спеціально створений для її реалізації. Дану функцію зобов'язані виконувати по суті всі без винятку правоохоронні органи. Справа в тім, що здійснення будь-якої іншої функції так чи інакше в остаточному підсумку служить попередженню злочинів та інших правопорушень. Але це не виключає, а навпаки, припускає цілеспрямовані дії правоохоронних органів для реалізації цієї функції поряд з тією функцією, що є основною. Такий обов'язок прямо записаний, наприклад, для органів, що здійснюють функції оперативно-розшукової діяльності, розслідування.

Функції діяльності правоохоронних органів реалізуються в конкретних діях суб'єктів, що здійснюють цю діяльність. Дії знаходять зовнішнє вираження в певних формах діяльності. Отже, під формою розуміється об'єктивоване вираження сутності дій суб'єктів, спрямованих на досягнення поставлених цілей та завдань [7, с. 211].

Значна роль у зміцненні законності і правопорядку в державі належить поліції, її діяльність здійснюється в ім'я торжества законності, спрямована на охорону суспільства від злочинних посягань, забезпечує порядок у громадських місцях та ін. Законність є основою діяльності цих органів: вони повинні діяти в цілях, установлених правом, на основі права і у правових формах.

Список використаних джерел:

1. Організація судових та правоохоронних органів / І.Є. Марочкін, Н.В. Сібільова, О.Б.Зозулинський та ін. – Харків, 1996. – 138 с.

2. Лапутіна Ю.А. Законодавче забезпечення правоохоронної функції держави: методологічні аспекти вдосконалення // Стратегічна панорама. – 2003. – №1. – С. 26-28.
3. Мельник М.І., Хавронюк М.Л. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі: Навчальний посібник. – К., 2000. – 512 с.
4. Юзікова Н.С. Судові та правоохоронні органи України: Навчальний посібник. – К.: Істина, 2006. – 320 с.
5. Правоохоронительные органы: Учебник / Под ред. В. П. Божьева. - М.: Спарк, 2002. – 325 с.
6. Кондратьев Я. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 426 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. - Харків: Консум, 2001. - 656 с.

**Каритун Олександр Іванович, курсант
3-го курсу ННІ№2 НАВС
Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук**

ЛАТЕНТНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ В СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Актуальність теми зумовлена специфікою розвитку України, на шляху формування соціально-правової держави. Однак злочинність є однією з основних перепон в процесі становлення. Ще більш небезпечним явищем стає латентна злочинність. Відповідно постає ціла низка запитань, що впливають з проблеми взаємозв'язку розвитку держави в соціально-правовому руслі, і впливу відповідної злочинності на нього.

Соціальна правова держава - це сучасна політико-правова теорія, де слово "соціальна" несе велике смислове навантаження: воно підкреслює, що держава бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки з обов'язковим урахуванням екологічних вимог, забезпечує захист соціальних та індивідуальних інтересів, участь трудящих у прийнятті рішень на виробничому рівні з метою запобігання необмеженого панування підприємців та ін. Здавалося б, що "правова держава" і "соціальна держава" несумісні, оскільки перша передбачає певну свободу особи від держави, а друга, навпаки, - активність держави в соціальному захисті особи. Однак сучасні правові теорії спростовують це твердження, пропонують шляхи розвитку держави саме в соціально-правовому напрямку.[3]

Злочинність ж це - відносно масове, історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, що являє собою цілісну сукупність всіх злочинів, вчинених на певній території за відповідний період часу. В Україні відповідне явище стає загально-соціальним, що охоплює практично усі верстви населення та сфери життя. Відповідна масовість зумовлює збільшення частки латентних злочинів від загальної їх кількості.

А. П. Закалюк визначає латентну злочинність як частку «злочинності, що становить сукупність злочинів різних видів, які вчинені, але з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінально-процесуального провадження та притягнення винних у їхньому вчиненні до відповідальності». Поширення даного явища ставить під сумнів реальність прагнення розвитку України як соціально-правової держави. Адже явище латентної злочинності априорі має бути максимально мінімізовано, як одним із факторів що найбільш негативно впливає на процес соціально-правового формування держави.[4] Найбільш поширеними серед них є економічні злочини, вчиненні з метою матеріального збагачення (крадіжки, шахрайства, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем тощо).

Постає питання в чому ж причини такої тенденції?

Дати чітку відповідь досить складно, в першу чергу це зумовлено тим, що повністю оцінити масштаби явища і сферу поширення фактично не можливо. Однак можна визначити певні фактори, які сприяють розвитку даного явища.

Головним серед них буде загальний добробут в суспільстві, населення змушене вчиняти злочини в силу відсутності елементарних засобів існування.

Ще одним фактором є відсутність покарання за вчинене правопорушення, держава фактично не може реалізувати одну з основних функцій – захистити своїх громадян. Органи та посадові особи, що мали б займатись цим, самі ж нерідко вчиняють злочини, латентність який є неймовірно високою.[8]

Характерною тенденцією, що негативно характеризує нашу державу є те, що збільшується латентність насильницьких злочинів, та інших де є явні наслідки, потерпілі, в той час як в інших державах,

зокрема Євросоюзу, де теж озвучуються прагнення соціально-правового розвитку тенденції повністю протилежні. Це може свідчити лише про, що шляхи досягнення мети в Україні є вкрай не ефективними.

Є досить велика кількість способів, що могли б мінімізувати латентну злочинність, це зокрема:

- виховання громадян в дусі високої правосвідомості та законослухняності;
- широке проведення правової пропаганди серед, населення з метою підвищення його правосвідомості і правової культури;
- вдосконалення законодавства;
- вдосконалення статистичного обліку та звітності;
- забезпечення гарантій захисту свідків і потерпілих;
- усунення необ'єктивності, неповноти статистичних показників про фактичну злочинність, підвищення вимогливості до додержання порядку, ведення статистичного обліку, шляхом посилення контролю над ним;
- підняття рівня професіоналізації працівників правоохоронних органів, зміцнення їх матеріальної бази;
- систематичне проведення аналітичної роботи з визначення кількісно-якісних характеристик злочинності, виявлення повної кримінологічної характеристики особи злочинців;[7]

Однак основним завданням держави, що дозволить зменшити як загальну кількість злочинів, так і латентних є підвищення добробуту населення, що є однією з фундаментальних умов формування соціальної держави, а також забезпечення неухильне дотримання і гарантування прав і свобод громадян, що дозволить охарактеризувати Україну, як правову державу.

Отже, наявність такого соціального явища, як латентна злочинність, постійне збільшення кількості відповідних злочинів не може характеризувати Україну, як соціально-правову державу. Навіть більше, така ситуація повністю не відповідає тим прагненням, що активно озвучуються керівництвом нашої держави. І нажалі в контексті розвитку ситуації, найбільш дієвим способом боротьби із латентною злочинністю, і в свою чергу формування України в демократичному руслі, як соціально-правової держави є лише бажання до змін самих громадян, зміні ментального сприйняття відношення до себе, та держави.

Список використаних джерел:

1. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія. – К.: ВІРА-Р; Дакор,2000. – 506 с.
2. Гумін О. М. Проблема латентності насильницької злочинності: шляхи вирішення // Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права : часопис / Хмельницький університет управління та права. – Хмельницький, 2009. – Вип. 2 (30). – С. 226 — 231.
3. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші; За ред. В.В. Копейчикова. — Стер. вид. — К: Юрінком Інтер, 1999. — 320 с. — Бібліогр.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. — 424 с.
5. Конституція України : [зі змін. та допов., внесеними Законом України від 21.02.2014 № 742-VII]. – Харків : Фактор, 2014. – 118 с.
6. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Концерн “Видавничий дім “Ін Юре”, 2003.
7. Кримінологія: Навчальний посібник / О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, О. Г. Колб та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джу́жи. — К.: Атіка, 2010. — 312 с.
8. Оболенцев, В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження/ В. Ф. Оболенцев. — Х.: Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. — 128с.

**Князев Юрій Вікторович, курсант 2-го курсу ННІ № 3 НАВС;
Науковий керівник :Завальний А. М.,
завідувач кафедри теорії держави і
права НАВС, кандидат юридичних
наук, доцент**

ВИДАТНИЙШЛЯХ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРАВОЛОДИМИРОВИЧАКОПЄЙЧИКОВА

Провідні вчені-правознавці другої половини ХХ століття ретельно досліджували питання захисту прав і свобод людини, ставлячись до нього як до підґрунтя всієї законодавчої системи. Одним із таких

митців правової сфери був доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України В.В. Копейчиков [1].

Володимир Володимирович Копейчиков народився 17 листопада 1923 року в Харкові. Учасник радянсько-німецької війни, на якій отримав тяжке поранення. В 1948 році закінчив Харківський юридичний інститут, продовжив навчання в аспірантурі. Протягом 1953—1971 років працював доцентом, виконуючим обов'язки професора кафедри теорії держави і права, вченим секретарем вченої ради Харківського юридичного інституту.

З 1971 року проживав в Києві, депрацював професором юридичного Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. З 1978 року — старший науковий співробітник відділу прав людини Інституту держави і права АН СРСР, а з 1983 року і до смерті — професор кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ України. Автор понад 250 наукових праць. Під його керівництвом підготовлено 6 докторів наук та 24 кандидати наук.

Академік В.В. Копейчиков був членом кількох вчених та спеціалізованих рад із захисту кандидатських та докторських дисертацій з юридичних спеціальностей, а також членом редакційної колегії видання «Вісник Академії правових наук України», широко відомий юридичній та громадській спільноті як видатний вчений-юрист та активний учасник розбудови держави і права в незалежній Україні.

Академік В.В. Копейчиков був не лише патріотом України, але і активним учасником правотворчих процесів нашої держави. Він був дослідником аспектів праввідносин у сферах місцевого самоврядування, державного будівництва, захисту прав людини. Указом Президента України був призначений членом робочої групи з розробки та прийняття нової Конституції України, до якої входила 41 особа на чолі з Президентом, де плідно працював протягом 1991–1996 років. У тексті нової Конституції України за ініціативою академіка В. Копейчикова і на підставі багатьох міжнародних і європейських декларацій та конвенцій з прав і свобод людини був значно розширений каталог основних прав громадян України.

Таким чином, академік В. В. Копейчиков, як науковий консультант Президента України з питань державного будівництва, наряду з головою Конституційного Суду України Л. Юзьковим та окремими народними депутатами творив історію сучасної України в прямому сенсі цього слова.

Ще в 1995 році під час гострих дискусій з приводу проекту Конституції України, вчений наполягав на розширенні повноважень місцевих органів влади, при цьому відстоював позицію унітаризму, розділяючи поняття «автономія» та «федерація». Він також наполягав на необхідності наділення місцевої влади таким собі «суверенітетом» в фінансовій сфері, реалізації кадрової політики, плануванні територій, але виключно у відповідності до законодавства [2].

Крім того, В. Копейчиков наполягав на тому, що при створенні Конституції України необхідно зберегти культурні цінності нації, ставити найвищим пріоритетом права і свободи людини, плюралізм ідей і політичних поглядів, захист всіх форм власності, а також цілковито стояв на позиціях єдиноначальності мовного питання, вважаючи неприпустимим та неприйнятним закріплення на державному рівні будь-якої мови, крім української [3].

Вчений всіляко критикував позицію гарантування цілковитої недоторканості народним депутатам на період їхнього парламентського скликання. Він пропонував надання депутатської недоторканості виключно на період сесії парламенту, і при умові, що в цей час народний депутат не буде затриманий на місці скоєння злочину [3, с.15].

Натомість чинна норма Конституції України надає мандату народного депутата відповідний імунітет і повністю нівелює головний принцип правової держави – рівність всіх громадян перед законом і судом.

Взагалі переконання професора В. Копейчикова відповідали духу своєї епохи. Глибина його праць вражає прогресивністю й гостротою часу їх публікування. Однією з перших робіт академіка, що були опубліковані вже в незалежній Україні, стала стаття 1994 року в газеті «Урядовий кур'єр» з промовистою назвою «Реалізація прав і свобод людини», у якій йдеться про формування нової української державності як про синтез захисту прав і свобод людини та принципів моралі. Він переконаний, що не держава формує суспільство, а розвинене демократичне суспільство створює правову державу: «Маючи глибоке коріння української нації, суспільство в нас було сформовано вже давно. Трагедією народу стала відсутність національної держави. А тепер, коли Україна отримала незалежність, ми мусимо відкрити в собі те безцінне, що передано нашими пращурами нам у спадок на генетичному рівні» [4]. В. Копейчиков навіть у ті часи критикує комуністичне гасло «держава – передусім!», оскільки такий підхід на його переконання є пригніченням особистості не лише в правовому, а й соціальному плані.

Захищаючи демократичні засади парламентаризму, вчений завжди підтримував позицію президентсько-парламентської республіки, адже прекрасно розумів неефективність колегіального керівництва, тому наполягав на концентрації влади в руках Президента. Він вважав, щовіддавати кермо

правління парламенту означало б занурити країну в політичний і суспільний хаос. І як показали події 2004 – 2014 років, вчений виявився абсолютно правим.

За багаторічну науково-педагогічну та громадську діяльність Указом Президента в 1996 році академіку Копейчикову присвоєне почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки», 22 серпня того ж року він був нагороджений Президентом України «Почесною відзнакою». У 1997 році Міністерство освіти України присвоїло вченому звання «Відмінник освіти», а в 1998 році він був нагороджений Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня. Помер академік 9 червня 2002 року.

Академік В. В. Копейчиков належить до тих науковців, які віддані своїм ідеям. Учений став не просто ідеологом сьогодення, а пророком майбутнього. Професор звертався до прав людини як до фундаменту створення Конституції незалежної України.

Список використаних джерел:

1. Від курсанта до генерала. Шляхи бойових звитяг і трудових звершень (1921–2011 рр.). – К. : Укр. вид. консорціум ; Нац. акад. внутр. справ, 2011. – 360.
2. Копейчиков В. В. Проблеми самоврядування і її розв'язання в західних демократіях і в Україні [лекція] – НАВС, 2000.
3. Копейчиков В., Гусарев С. Питання реалізації Конституції України // Вісник академії правових наук України – Х: «Право», 1997, №3.
4. Копейчиков В. Реалізація прав і свобод людини / В. Копейчиков // Урядовий кур'єр. – 19.06.1994.
5. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254>.
6. Копейчиков В. Закон, особа, суспільство / В. Копейчиков // Радянське право. – К. : Наук. думка, 1977. – № 7. – С. 7–13.
7. Капічон О.Г. Еволюція поглядів академіка Володимира Копейчикова в царині прав людини та громадянина // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, – № 2, – 2015.

**Корольова Юлія Володимирівна,
здобувач Національної академії
внутрішніх справ**

ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розуміння правотворчості у сучасній науці має вузьке та широке значення. Вузьке пов'язує процес прийняття нормативно-правових актів з діяльністю держави, якій належить монополія на прийняття, зміну та вдосконалення системи нормативно-правових актів. Широкий підхід відображає сучасне розуміння правотворчості як діяльності, що здійснюється державою через уповноважених суб'єктів державної влади, суспільством за допомогою інститутів безпосередньої та представницької демократії, міжнародним співтовариством, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та ін. Саме таке розуміння правотворчості, на нашу думку, має декілька переваг, адже, по-перше, розширює коло суб'єктів правотворчої діяльності; по-друге, визначає місце держави у правотворчій діяльності; по-третє, з'ясовує роль інститутів громадянського суспільства у прийнятті нормативних документів; по-четверте, відображає динамічний характер джерел права. При цьому неможливо заперечувати провідної ролі держави в правотворчості, яка виявляється у реалізації особливої законодавчої функції. [8, с. 67]

На нашу думку, можливо погодитись із Т.О. Дідичем, який визначає роль держави у правотворчій діяльності через:

- діяльність органів держави, наділених правотворчими повноваженнями;
- гарантування державою авторитетності та загальнообов'язковості актів правотворчості, які в подальшому складають систему законодавства;
- функціональне призначення держави у сфері правотворчості у вигляді окремого напрямку по створенню та подальшому вдосконаленню законодавчої бази держави;
- розуміння держави в якості ключового фактору правотворчості, який визначає об'єктивну необхідність зміни правового регулювання;
- характеристику монопольного значення держави в процесі формування права як на національному, так і міжнародному рівнях. [2, с. 158-159]

Динамічність діяльності держави обумовлює і динамічний характер джерел права. Особливо це знаходить свій вплив у діяльності органів держави, які складають її механізм і які здійснюють правотворчі функції, визначаючи юридичну силу джерел права.

Із змінами в принципах організації механізму держави пов'язані і певні новації в процесі

правотворчості. Відповідно, в сучасних умовах переосмислюється зміст таких основоположних понять, як: правотворчість та законотворчість.

Враховуючи те, що сучасне практичне функціонування держави потребує встановлення чітко визначених меж діяльності законодавця у сфері правотворчості, актуальним є питання про межі можливостей законодавчих органів в загальному процесі правотворчості як важливого різновиду державної діяльності. Мова іде про можливість обмеження дії парламенту, можливість відміни неправових законів та його відповідальності за неефективну діяльність.

Правильно з цього приводу висловлювався відомий вчений-державознавець Р.З. Лівшиц, який вважав, що можливість парламенту слід визнати обмеженими. Інша відповідь розходила би з головною ідеєю розподілу влади, ідеєю не лише автономії влад, але їх взаємних стримань і противаг. Необмеженість повноважень парламенту може привести до його тиранії. [6, с. 105-106] Погоджуючись в цілому із сутністю ідеї, все ж можливо зазначити, що мова може іти не про автономію влад, адже влада є єдиною державною, політичною, публічною, а про автономію гілок влади. Стосовно України, то Конституція встановлює предметні обмеження законодавчої влади Верховної Ради України (ст. 92 Основного Закону). [5]

Формування соціальної правової держави обумовлює необхідність аналізу проблеми взаємозв'язку джерел права соціального та політичного рівнів, адже завдання законодавця полягає у забезпеченні стабільності більшого розвитку суспільства. Некомпетентність законодавця породжує неефективне право, сприяє розвитку правового нігілізму. Прогресуючий процес прийняття значного числа законів в Україні, не забезпечує підвищення якості правопорядку, так як в силу об'єктивних причин ці закони не можуть бути реалізовані. Слід погодитись із висновком М.І. Козюбри про те, що, на жаль, діяльність українського законодавця далека від вимог прямої дії Конституції. Закони часто ухвалюються з грубими порушенням встановленої Конституцією процедури, нерідко із обговорення навіть доленосних для країни законопроектів. [4, с. 32]

У світлі розподілу влади стає очевидним необхідність реалізації прийнятого парламентом акту вищої юридичної сили. У процесі впровадження його положень у юридичну практику виникає потреба у конкретизації загальних приписів підзаконними актами. Саме цю діяльність охоплює сфера підзаконної нормотворчості. Ця діяльність пов'язується, перш за все, з діяльністю виконавчих органів влади, до повноважень яких належить реалізація законів. Принцип законності зобов'язує носіїв виконавчої влади створювати умови для ефективної реалізації приписів закону, не змінюючи при цьому його змісту. Н. М. Пархоменко, характеризуючи правове забезпечення нормотворчості уряду, зазначає на такій властивості його актів, як відповідність Конституції та законам України. [7, с. 143]

Реалізація принципу розподілу влади пов'язується з підвищенням ролі судової влади в процесі правотворчості як на рівні формалізації, так і на рівні реалізації. Суди вищої інстанції України покликані відігравати в цьому процесі важливу роль.

Діяльність держави забезпечує зв'язок генетичного та політичного рівнів джерел права, який полягає у тому, що завдяки суб'єктам правотворчості спільні для всього суспільства інтереси можуть бути, по-перше, усвідомленими; по-друге, сформульованими; по-третє, документально закріпленими; по-четверте, доведеними до членів суспільства у доцільній для сприйняття формі та забезпечені у випадку необхідності примусовою силою держави. Саме держава стає посередником між суб'єктами суспільних відносин, між собою та суспільством, забезпечуючи їх співіснування шляхом певного порядку.

Аналіз юридичної літератури з проблем правотворчості надає можливість зробити висновок, що держава в радянському правознавстві, та навіть і у сучасному, визначається як основна правоутворююча сила, уповноважена забезпечувати порядок відносин між людьми, надаючи своїм рішенням правової форми. Так, ще І.А. Ільїн писав, що держава уповноважена авторитетно встановлювати правові норми та примусово застосовувати їх до громадян. Вона уповноважена не просити, а вимагати; вона зобов'язана не умовляти неугодних, а авторитетно вимагати і забороняти, зберігаючи в перспективі можливість, обов'язковість та невідворотність примусу. [3, с. с.279-280] Поєднуючи правотворчість та джерела права М.Г. Александров стверджував, що джерело права – це вид діяльності держави, що полягає у встановленні юридичних норм. [1, с. 53] Визначаючи в якості джерел права законотворчість, судову та адміністративну практику. Це надає можливість визначити роль держави у формуванні джерел права, адже саме вона надає обов'язкового значення правовому звичаю та сприяє визначенню його в якості основного чи доповнюючого джерела права; держава формує уявлення про значення правового прецеденту та можливості визначення його самостійним джерелом права і, нарешті, забезпечує можливість підвищення ролі правової доктрини як правової основи джерел права та самостійної його форми.

Вищевказані висловлювання правознавців засвідчують факт значної уваги, яка приділяється питанню ролі держави у формуванні права. За наявності різноманітних позицій вчених, неможливо ігнорувати активної ролі держави у процесі формування позитивного права, тому, на нашу думку, не

підлягає сумніву той факт, що правотворчість є прерогативою держави.

Список використаних джерел:

1. Александров Н. Г. Понятие источника права / Н. Г. Александров // Ученые труды ВИЮН. – 1946. – Вып. VIII. – С. 53.
2. Значення та роль держави в сфері правотворчої діяльності в сучасних умовах: постановка проблеми / Т.О. Дідич // Альманах права. — 2012. — Вип. 3. — С. 156-160.
3. Ильин И. А. О сущности правосознания // Соч. : в 10 т. / И. А. Ильин. – М., 1994. –Т. 4.
4. Козюбра М.І. Верховенство права і Україна / М.І. Козюбра // Право України. – 2012. – №1-2. – С. 30-63.
5. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 2 січ.2016 р.: (ОФЦД, ТЕКСТ). –К.: ПАЛИВОДА А.В., 2016. – 64 с.
6. Монтескье Ш.Л.Избранные произведения/ Ш.Л. Монтескье. – М.:Госполитиздат, 1955. – Т.3. – 799 с.
7. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : моногр. / Наталія Миколаївна Пархоменко. – К.: ТОВ «Вид-во «Юрид. думка», 2008. – 336 с.
8. Ющик О. І. Теоретичні основи законодавчого процесу: [монографія] / О. І. Ющик. — К.: Парламентське видавництво, 2004. — 519 с.

Любова Наталія Олександрівна,
курсант 3 курсу факультету №1
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
Науковий керівник: Філянina Л.А.,
старший викладач кафедри теорії та
історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРИНЦИП РІВНОСТІ І ПРАВА НАРОДУ РОЗПОРЯДЖАТИСЯ ВЛАСНОЮ ДОЛЕЮ У СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Проблема реалізації народом права розпоряджатися власною долею цікавило науковців ще в період війн за території, коли насильницьким шляхом, порушуючи права людей, більш сильні держави захоплювали менш розвинуті країни. В сучасний період історії людства ця проблема є менш актуальною, адже більшість конфліктів вирішуються демократичним шляхом, проте виникають ситуації, коли суспільні відносини, що проголошуються та захищаються національним та міжнародним законодавством, піддаються посяганням, в тому числі і іноземними державами.

У контексті захисту прав людини все більше уваги приділяється розробці групових прав, більш помітними стають тенденції розвитку прав корінних народів.

Корінні народи — народи, соціальні, культурні та економічні умови яких регулюються повністю або частково їх власними звичаями або традиціями, або спеціальним законодавством. Додатковою ознакою корінних народів, крім їхньої самобутності, вважається, походження від предків, які населяли дану територію з періоду її завоювання або консолідації [1].

Д.М. Киценко вважає, що на рівні ООН було вжито цілу низку заходів для поліпшення становища корінних народів світу, до яких належать приблизно 300 мільйонів людей з більш ніж 70 країн: у складі Підкомісії з заохочення та захисту прав людини Комісії з прав людини Економічної та Соціальної Ради ООН створено Робочу групу у справах корінних народів; проголошено Міжнародний рік корінних народів світу (1993 р.) і Міжнародне десятиріччя корінних народів світу (1995-2004 рр.), створено Постійний форум корінних народів світу [2].

Відповідно до ст. 1 Міжнародного пакту про громадські і політичні права: «Всі народи мають право на самовизначення. За силою цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток» [3]. З цього випливає право кожного народу розпоряджатися власною долею, а саме: створення власної держави або ж на певне виокремлення в межах складного державного утворення. Зокрема, всі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, застосованого на принципі взаємної вигоди та

міжнародного права.

Процеси реалізації права рівності і права народу розпоряджатися власною долею зазвичай досить суперечливі та повільні, а інколи це право взагалі не актуалізується. Адже, право дане право зачіпає інтереси великої кількості окремих осіб і різноманітних колективів й вимагає наявності низки внутрішньо-національних та зовнішніх умов, а саме: 1) відсутність власних національних держав; 2) наявність національно-визвольних рухів, організацій, фронтів, що виражають суверенну волю народу на міжнародній арені; 3) виконання національно-визвольними рухами, організаціями, фронтами законодавчих та виконавчих функцій щодо свого народу [4].

Правовим документом, що закріпив право українського народу розпоряджатися власною долею, став Акт проголошення незалежності України, ухвалений Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. і схвалений 1 грудня 1991 р. всенародним голосуванням. Цей Акт за своїм значенням не має рівних: саме з його прийняттям відбулося здійснення українським народом права на самовизначення і виникла Україна як незалежна держава. Конституція України 1996 р. констатує в Преамбулі невід'ємне, природне право української нації, усього українського народу на самовизначення [5].

Народ – зв'язана однаковим походженням і мовою культурна спільність людей, яка знаходиться під юрисдикцією держави та на котру поширює свій вплив національне право [6].

Загальна декларація ООН «Про права корінних народів», проект якої готувався майже 22 роки, передбачає захист цивільної свободи корінних народів, а також їхніх прав на землю і природні ресурси, однак й інші заяви не є обов'язковою для виконання. За прийняття декларації проголосували 143 члени ООН, 11 утрималися і чотири висловилися проти – Австралія, Канада, Нова Зеландія і США. Вони стверджують, що цей документ не відповідає їх законодавству. Росія – утрималася.

Вважається, що у світі живе близько 370 млн. представників корінних народів, таких, як іннуїти в Канаді, бушмени в Ботсвані й аборигени в Австралії.

Відповідно до Загальної декларації ООН «Про права корінних народів», яку підтримала Україна, ані українці, які мають свою державу, ані росіяни, які також прийшли на Кримський півострів з території Росії, не є корінним народом півострова, тому не мають право на самовизначення, має таке право тільки кримськотатарський корінний народ. Втрутившись у цю ситуацію, Російська Федерація тим самим порушила такі принципи міжнародного права як, принцип невтручання у внутрішні справи інших держав - України, принцип розв'язання міжнародних спорів мирним шляхом, принцип непорушності державних кордонів, принцип територіальної цілісності.

Відповідно до ст. 73 Конституції України: «виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України» [5].

Згідно з нормами міжнародного права, на Кримському півострові, як невід'ємній частині України, мають право на самовизначення тільки його корінні народи, тобто кримські татари, кримчаки і караїми. Оскільки через свою малу чисельність ні кримчаки, ні караїми сьогодні не ставлять питання про самовизначення, то кримські татари є єдиним суб'єктом, за яким відповідно до декларацій ООН «Про права корінних народів», зберігається право на самовизначення в Криму.

При розпаді Радянського Союзу близько 290 мільйонів на той час радянських громадян повною мірою реалізували своє право розпоряджатися власною долею (самовизначались) як на особистому рівні, так і на рівні народів. Пам'ятаймо, що право на самовизначення кожен народ реалізує лише один раз. Це право при розпаді СРСР здійснили майже всі держави, які входили до його складу. Заслугує на увагу і те, що не існує законного способу скористатися цим правом знову, адже при реалізації даного права в друге буде змінюватися території уже існуючих держав.

Також вкрай важливо те, що категорично не визнається право на самовизначення за багатонаціональними спільнотами. Територія Автономної республіки Крим населена багатонаціональною спільнотою, що диктує широке різноманіття культур. Складові цієї спільноти вже реалізували у різний спосіб своє право на самовизначення в межах визнаних світовим правопорядком форм державності.

Таким чином, за будь-яких обставин і будь-яких умов «кримський референдум про самовизначення, від'єднання, приєднання...» не має і не може мати жодної міжнародно-правової перспективи. Право на самовизначення є завжди «правом рухатися до більшої демократії».

Проаналізувавши Основний Закон України, ряд міжнародних актів, серед яких Міжнародний пакт про громадські і політичні права, Загальна декларація ООН «Про права корінних народів», ми дійшли висновку, що референдум, проведений 16 березня 2014 року, населенням АРК порушує норми національного законодавства та міжнародно-правові акти, адже питання про зміну території держави вирішується виключно на всеукраїнському референдумі, чого дотримано не було. Референдум не може бути визнаний міжнародною спільнотою як легітимний.

Отже, право на самовизначення в нашій державі можуть мати кримчаки, караїми та кримські

татари. У випадку малочисельності перших двох, це право залишається лише за кримськими татарами, які відповідно до положень Загальної декларації ООН «Про права корінних народів» є корінним народом. Проте опираючись на історію України, робимо висновок, що кримські татари уже реалізували своє право на самовизначення після розпаду СРСР. Вдруге вони цього зробити не можуть, адже це буде нелегальний спосіб, що буде суперечити принципу територіальної цілісності. Також кримські татари не можуть реалізувати своє право на самовизначення, так як Крим є багатонаціональною спільнотою, складові якої у різний спосіб та у різний час реалізували своє право на самовизначення.

Список використаних джерел:

1. Курас І.Ф. "Проблема "корінних народів" у політичному дискурсі України" / І.Ф. Курас// Етнополітика: історія і сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90- их років -К.1999 р.
2. Киценко Д.М. Щодо формулювання дефініції корінного народу у міжнародному та національному праві // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Спецвипуск. – Харків, 2001. – С. 228 – 230.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // Міжнародні договори України від 16.12.1966 р., рат. Україною 23.03.1976 р. ст. 1
- 4.. М.О. Баймуратов Міжнародне право. – Х.: «Одіссей», 2002. – С. 81.
5. Конституція України. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 — 1996 р., № 30,
- 6.Теорія держави і права : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, Ю.А. Ведерніков. -Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-н внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012.- С. 42.
- 7.Загальної декларації ООН «Про права корінних народів». Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй "Декларація про права корінних народів" 61/295.
8. Загальна декларація ООН "Про права народів"

Николюк Лілія Сергіївна, курсант 2-го курсу ННІ №1 НАВС

Науковий керівник: Тихомиров Д.О. доцент кафедри теорії держави та права НАВС, кандидат юридичних наук

ПРАВОВИЙ ІДЕАЛІЗМ ЯК ДЕВІАНТНІСТЬ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Однією специфічною формою правової культури є правовий ідеалізм, який полягає в тому, що його носії вважають, що за рахунок права та приписів можна кардинально змінити суспільство та людину. З їхньої точки зору достатньо "написати добрі закони", щоб суспільство змінилось на краще, стало справедливим і безпечним, пододало суспільні "хвороби". Воно є невинуватим і необґрунтованим перебільшення можливостей права .

Правовий ідеалізм фактично ігнорує суспільно-політичні, економічні, релігійні й інші фактори, які впливають (визначають зміст суспільних відносин) – це призводить до того, що "правові ідеалісти", як правило, розчаровуються у праві, у його можливостях. Отже, він може породжувати у суспільстві нігілістичні тенденції ставлення до права та його окремих інститутів.

Це породило у значної частини людей віри в законодавчі, а в більш широкому плані - парламентсько-конституційні шляхи вирішення назрілих проблем, нові прогресивні інститути.

Його позитивною рисою є те, що він підтримує повагу до права та правової системи в цілому. Але ж, основною небезпекою полягає те, що чим більший розрив між очікуваними результатами від реформи та її фактичними результатами, тим з більшою вірогідністю можливе настання правового нігілізму згодом. При надмірному правовому регулюванні утворюються нагромадження юридичних норм, законів, багато з яких практично не застосовується. В результаті – різке зниження рівня керованості і врегульованої соціальної процесу, відсутність елементарного громадського порядку.

Правовий ідеалізм, як і інші форми деформації правосвідомості, призводить до правового безсилля, неефективності правової системи.

Згадаємо, що правова свідомість (правосвідомість) — це особливий вид суспільної свідомості, сукупність різних форм відображення правової дійсності у правових теоріях та концепціях, поглядах, почуттях, уявленнях людей про право, його справедливості, цінності, місце і роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей.

Романтизм характеризується таким станом правосвідомості громадян, зокрема посадових осіб державного апарату, при якому відбувається переоцінка реальних можливостей форм впливати на суспільні відносини і процеси.

Правова мета ідеалізму як ідеальне передбачення результату, на досягнення якого спрямовані рефлексивні дії девіантної правосвідомості, взагалі характеризує усі форми та види теоретичного управління. Девіантна правова свідомість ніби окреслює певну ієрархічно упорядковану перспективну схему (модель) тих чи інших перехідних суспільних право свідомість. Отже, відносно випередження традиційною правовою свідомістю та абсолютне випередження девіантною правосвідомістю новою девіантно-маргінальною правовою дійсністю відбувається не на порожньому місці

Проте, шляхи подолання правового ідеалізму існують, хоча це тривалий процес, який стосується різні сфери суспільних відносин. Він повинен бути спрямований не тільки на зміну законодавства, а й об'єктивних умов життя. Для цього необхідно відродити і затвердити у людей віру в право, діючи за наступними напрямками:

а) привести всю законодавчу базу як на федеральному, так і регіональних рівнях, у відповідність Конституції;

б) ліквідувати суперечливі, взаємовиключні позиції з нормативних актів;

в) при розробці нових законів чітко і зважено підходити до їх змісту, оцінюючи їх взаємозв'язок, механізми і важелі їх реалізації, їх можливості в застосуванні до існуючих умов з урахуванням відносин, що склалися в суспільстві;

г) залучення до законотворчої діяльності висококваліфікованих фахівців у галузі права, а також, при розробці правових норм, регулюючих якусь конкретну сферу діяльності - фахівців-професіоналів у цій галузі;

д) забезпечення обов'язковості виконання законів шляхом вдосконалення механізмів реалізації правових норм, спираючись, насамперед, на правові процедури;

е) напрямок зусиль суспільства на підвищення рівня загальної та правової культури громадян, їх правового і моральної свідомості.

Також один з основних способів подолання правового ідеалізму найбільш ефективно впливає правове виховання населення. Правове виховання — цілеспрямована, послідовна і систематична діяльність держави, громадських об'єднань і організацій по формуванню системи правових знань, вмінь і навичок у правовій сфері, правового мислення, правових почуттів — поваги до права, законності, до тих соціальних цінностей, що охороняються правом і законом, по підвищенню правосвідомості і правової культури в цілому, що забезпечує ефективне дотримання, виконання і використання юридичних норм.

Змістом правового виховання є залучення громадян до знань про державу і право, законність, права і свободи особи, вироблення у громадян стійкої орієнтації на законслухняну поведінку. Правове виховання може бути ефективним лише тоді, коли воно здійснюється системно, безперервно, цілеспрямовано і послідовно. Здійснювати правове виховання повинні підготовлені кваліфіковані фахівці.

До заходів, спрямованих на підвищення рівня правової культури, належить цілеспрямоване і систематичне правове виховання населення, зростання позитивної правосвідомості, правової активності і культури як звичайних громадян, так і посадових та службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, на подолання негативних проявів широко розповсюдженого в нашому суспільстві правового нігілізму.

Так, сліпа віра в «хороші» закони, а з ними і в швидкі зміни життя в кращу сторону в підсумку породжують у людей розчарування, а потім і недовіру у людей до права і державі в цілому. Створення правових норм, які за своєю суттю, можливо, і є прогресивними, але випереджають свій час, також не несе в собі нічого доброго. Тим часом, віра законодавців в те, що досить розробити і прийняти «розумні» і «правильні» закони, і суспільство почне жити і розвиватися за новими принципами, призводить до появи маси правових норм, що намагаються охопити все нові сфери життя. Але, на жаль, одними законами змінити життя відразу неможливо. Закони ж, які не працюють, можуть викликати тільки іронію і роздратування. Достаток нереалізованих правових норм призводить до зневіри в їх можливості, до того, що закон перетворюється на «пустий звук».

У нашій країні в останні роки створювалися численні передумови для розвитку проявів цього феномена. Ними пронизано все суспільство, від вищих ешелонів влади до пересічних громадян. Зневажливе ставлення до законів, невіра в можливості права породжує відчуття безкарності, що призводить до збільшення числа правопорушень, зростання злочинності. Безсилля влади, проникнення правового нігілізму в середу державних структур, коли сама влада намагається не слідувати духу і букві закону, а підігнати правові норми «під себе», викликає підвищення соціальної напруженості в суспільстві, що особливо небезпечно.

На закінчення хотілося б сказати, що для того, щоб подолати таку форму деформації суспільної свідомості, як правовий ідеалізм, необхідно, насамперед, вивчити глибинні причини, які заважають нормальному ходу правових процесів у нашій країні і встановленню верховенства права. І на першому місці тут виступає низький рівень правової культури суспільства, що дісталася нам у спадок зневага до правовому порядку. Підвищення цього рівня сучасні вчені-правознавці бачать у зміні типу праворозуміння.

На їхню думку, зараз право розуміється як інструмент примусу до послуху влади і висловлює абсолютний державний інтерес. Тільки змінивши традиційну парадигму праворозуміння, перебудувавши систему цінностей і принципів соціального устрою, спрямувавши їх на втілення вільної автономності особистості, вивівши на передній план недооцінюємо досі «людське» зміст права, можна рухатися до права і правової культури. А разом з ними і до побудови дійсно правової держави.

Остапчук Владислав Андрійович,
курсант 1 курсу НАВС
Науковий керівник: Пендюра М. М.,
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук, доцент

РОЛЬ ПРАВА ЯК ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА В РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА

На сьогоднішній день Україна знаходиться в період радикальних перетворень усіх сфер життя суспільства. Збереження і подальше поглиблення курсу на реформування суспільства - об'єктивно необхідна і єдина можлива умова демократичного розвитку країни, перетворення її на економічно розвинену і процвітаючу державу. Ці процеси вимагають якісних змін у системі нормативного регулювання. Соціально-нормативне регулювання, зумовлене змістом і закономірностями суспільного життя. Тим самим виступаючи як чинник свідомого і цілеспрямованого впливу на спосіб і форми життєдіяльності людей.

Реальний ефект реформування України виявляється у наявності соціальних регуляторів, які виступають у ролі інструментів узгодження суперечливих суспільних відносин, що припускає використання всіх елементів системи нормативного регулювання.

Основу життєдіяльності суспільства становлять влада і соціальні норми. Спочатку влада була суспільною і не виділялася з суспільства, а соціальне регулювання було засноване на мононормах. Сучасний стан суспільства - це державно організована влада і її інструмент - право. Водночас, за відносної самостійності, право здійснює специфічні регулятивні функції не ізольовано і відособлено, а в єдиному комплексі та тісній взаємодії з іншими соціальними регуляторами.

Теоретичною основою дослідження проблеми сутності та значення права стали праці відомих вчених. Вагомий внесок у розроблену цих проблем зробили С. Алексєєв, А. Заєць, В. Копейчиков, О. Копиленко, М. Марченко, С. Муромцев, Н. Оніщенко, П. Рабінович, Ю. Тихомиров, В. Хропанюк, Ю. Шемшученка та ін.

Право, як і держава, належить до числа не тільки найважливіших, а й найскладніших суспільних явищ. Намагаючись зрозуміти, що таке право і яка його роль у житті суспільства, ще римські юристи звертали увагу на те, що воно не вичерпується одним значенням. З розвитком суспільства і держави у людей, природно, мінялося і уявлення про право. З'явилося безліч різних правових ідей, теорій, думок. Проте початкові основи, закладені римськими юристами, особливо в такій галузі права, як цивільне, хоча і в модернізованому вигляді, але збереглися. Насамперед це стосується таких правових інститутів, як власність, спадкоємство, купівля-продаж тощо.

Багато інститутів римського права як своєрідне першоджерело постійно використовувалися і продовжують використовуватися при розробці цивільних кодексів та інших нормативно-правових актів і в інших країнах. Повною мірою зберегли свою значущість і актуальність, наприклад, положення, сформульовані давньоримськими і давньогрецькими юристами про нерозривний зв'язок права і справедливості, права і добра.

Як «регулююча норма політичного спілкування», право, як відзначав Арістотель, повинно служити «критерієм справедливості». Для того, щоб знати, що таке право, писав давньоримський юрист Ульпіан, потрібно зрозуміти, з чим, з якими явищами воно зв'язано і звідки воно походить. Потрібно пам'ятати, насамперед, що «воно одержало свою назву від justitia - правда, справедливість», що право є «мистецтво добра», «рівності і справедливості».

Право створюється на засадах культури, є її відображенням, має історичний характер. М. Бердяєв

вважав, що «правовий і політичний прогрес є не що інше, як здійснення і гарантування природного права, яке не потребує ніякої історичної санкції, оскільки це право є безпосереднім виразом морального закону, даного до будь-якого досвіду».

Право, як і держава, виникає під впливом економічних, політичних, соціальних та інших процесів. У первісних суспільствах існували звичаї чи мононорми. Під мононормою розуміли синкретизм соціальних норм, тобто єдність релігійних, моральних, правових норм.

Широкий підхід до визначення права зумовлений намаганнями фахівців підійти до розкриття його сутності як багатогранного явища, не тільки у статиці, а й динаміці, під кутом зору визначення його ефективності в процесі реалізації. Норми моралі, традиції та звичаї виступають самостійними соціальними регуляторами суспільних відносин, тісно пов'язаними з правом, але не тотожними йому, оскільки їм не властива риса загальнообов'язковості та державного примусу.

Представники близької до правової - політичної науки під правом розуміють систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил поведінки (норм), які виступають регулятором суспільних відносин.

Особливостями права є: засоби організації управління суспільством, додаючи діям суб'єктів узгодженості; необхідна умова розвитку сучасного суспільства; дійові засоби захисту суспільного устрою; засоби оновлення суспільства, чинники прогресу, виразник справедливості; міра (масштабу) свободи особи в соціумі; засіб утвердження етичних основ у суспільному житті, виховання населення, формування прогресивної культури.

Конкретизуючи сутність права, треба зазначити, що воно повинно слугувати інтересам справедливості, захищати природні права людини, захищаючи честь та гідність. Людство пройшло шлях розвитку від недосконалого архаїчного права до більш досконалого, що відповідає за своєю сутністю потребам справедливості, свободі особи, захисту його інтересів.

Висновок. Отже, право як категорія теорії, наповнена реальним змістом, виконує інструментальну роль для держави та суспільства. Спірним питанням про те, що є право, яку реальність воно відображає, можна по-різному осмислювати походження права, розходитися в думках щодо сутності і призначення права. Але якщо питання ставиться в практичній площині, слід шукати єдину точку відліку, єдиний погляд, одну позицію. Справді, якщо юрист-практик звертається до права для винесення правильної ухвали, якщо право дозволяє співставляти дії громадян і посадовців, якщо це загальний масштаб поведінки, то повинна бути повна визначеність хоча б в одному - до яких джерел слід звертатися, за допомогою яких норм вирішувати питання. Право втратило б свою цінність, перестало б виконувати свою роль у стабілізації і впорядкуванні суспільних зв'язків. Визначеність у розумінні права є первинним елементом порядку в суспільних відносинах, особливо в умовах трансформаційних процесів розвитку держави та суспільства

Список використаних джерел:

1. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: Монографія. - К.: Юридична думка, 2008. - С. 30-32.
2. Шемшученко Ю.С. Вибране. К.: Юридична думка, 2005. - С. 62.
3. Загальна теорія держави та права. Академічний курс в 2-х томах. Під ред. М.Н. Марченко. - Т. 2. Теорія права. - М.: Зерцало, 1998. - С. 1-2.
4. Хропанюк В.Н. Теорія держави та права: Хрестоматія. - М.: Інтерстиль, 1998. - С. 136
5. Теорія держави та права: Посібник для вузів / Під ред. проф. М.М. Рассолова. - М.: ЮНІТ-ДАНА, Закон і право, 2004. - С. 164.

Паламарчук Вікторія Андріївна,
здобувач кафедри теорії держави та
права Національної академії
внутрішніх справ
Науковий керівник: Пікуля Т.О.,
доцент кафедри теорії держави та
права, НАВС кандидат юридичних
наук, доцент.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНА ТЕРИТОРІЯ»

Розуміння поняття «територія держави» почало формуватися ще в стародавній період. За античних часів держава розглядалась як громадянська община і не ототожнювалося з місцем розселення людей, які її населяли. У Стародавньому Римі була поширена ідея «imperium», за якою держава існувала там, де

здійснювалася її влада [1].

За часів феодалізму саме речове право власності на землю слугувало визначенню природи державної влади. При цьому територія, як і раніше, не виділялася як окремий інститут, а права феодала чи монарха щодо неї сприймалося виключно як права власника на землю.

У XVI–XVIII століттях прихильники ідеології природного права, розглядаючи державу як союз індивідів, фактично визнавали за територіальним верховенством речовий характер. З поширенням теорії народного суверенітету територію почали розглядати як об'єкт права власності саме народу, але згодом суб'єктом такого права визначили державу [2].

Напочатку XIX століття було сформульовано концепцію території як основи існування держави.

В юриспруденції прийнято виділяти кілька основних підходів або теорій розуміння території. Найстарішою з них являється об'єктна теорія, згідно з якою держава, як публічно – правова єдність, здійснює своє публічно – майнове право власності над своєю територією. Представниками даної теорії були такі вчені як К. Галлер, Г. Гейльберн, Г. Зайдель, Б. Клаус, А. Цорн. Відповідно до об'єктної теорії, право держави на територію домінує над правом приватної власності на землю, і тим самим протирічить одному з основних принципів приватного права, кількість її прибічників було незначним.

На зміну об'єктної теорії прийшла просторова теорія, яка вперше була сформульована В. Незабитовським, який висловив думку про те що: «Територія не річ, якою володіє держава, а простір, в межах якого державна влада існує і діє» [3]. Представниками цієї теорії виступали Й. Блюнчлі, Г. Еллінек, Л. Дюгі, М. Коркунов, Ф. Кокошкін, Ф. Ліст, К. Фрікер.

Патримоніальна теорія отримала свою назву від слова "патримоніум", що означає право власності на землю. Найбільш видними представниками цієї теорії вважалися Л. Галлер, Л. Опенгейм, Д. Донаті. У центрі теорії є ідея, що держава походить від права власника на землю (патримоніум). З права володіння землею влада автоматично поширюється на людей, що проживають на цій землі, за такий, приблизно, логіці: влада обмежена територією; хто знаходиться на цій території, повинен підкорятися владі; хто володіє територією, той здійснює владу.

Теорія компетенції вперше була сформована З. Радницьким у 1906 році та продовжена Г. Кельзенем, Ж. Сселем, Ш. Руссо. Найбільший вклад у дану теорію зробив Г. Кельзен, який вважав, що державна територія визначається як «простір, в межах якого, згідно загального міжнародного права, діють органи влади визначені національним юридичним порядком та уповноважені здійснювати цей порядок» [4].

Окрім розглянутих теорій існує ще одна теорія, яка згадується порівняно рідше і розглядається менш детально. Це теорія міжнародної власності. Прибічниками цієї теорії були П. Лабанд, С. Розен, Е. Цительман, В. Уляницький, Л. Комаровський, Ф. Мартенс, К. Штрупп, А. Бустаманте, Ж. Оріу, П. Фошиль, Л. Опенгейм, Г. Лаутерахт. Відповідно до даної теорії, територія держави являється не внутрішньодержавною, а міжнародною власністю держави. Для внутрішнього права, територія – це арена влади держави, а для міжнародного – територія являється власністю держави.

У радянській юридичній доктрині існували різноманітні думки з приводу юридичної природи державної території. А. Ладиженський вважав, що територія «являється одночасно і просторовою границею влади і її об'єктом, але об'єктом не в громадсько – правовому, а в державно – правовому, міжнародно – правовому і адміністративно – правовому сенсі» [5].

У свою чергу Б. Клименко стверджував: «Оскільки певна територія належить певній державі, постільки вона є його власністю. Ця власність істотно відрізняється від поняття власності у внутрішньому праві. Вона існує і розглядається в площині міжнародних відносин і міжнародного права і в цьому сенсі може вважатися міжнародною» [6].

Н. Ушаков вважав, що державна територія – це просторова сфера здійснення державного верховенства, а також «об'єкт публічних повноважень держави, оскільки вона розпоряджається своєю територією, ділить її на адміністративно – територіальні одиниці, встановлює відповідний правовий режим».

Таким чином, розглядаючи концептуальні підходи до розуміння поняття «державної території» можна зробити висновок, що генезис їх розвитку свідчить про еволюцію суспільної думки стосовно розуміння важливості території та її режиму як основи існування держави. Маємо надію, що запропонований нами поділ історичних періодів розвитку наукової думки допоможе краще систематизувати отримані знання та уявлення минулих часів. Крім того вивчення сучасних процесів державотворення допоможе вивести нову історичну теорію правового режиму державної території, що в майбутньому дасть змогу уникнути помилок, які зробили наші сучасники.

Список використаних джерел:

1. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм / Шаповал В.М. — К. : Юридична фірма «Салком» ;

Юрінком Інтер, 2005. — С. 140.

2. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна : монографія / А.С. Матвієнко. — К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. — 26 с.

3. Незабитовський В.А. Собрание сочинений / Незабитовський В.А. — К., 1884.- С.105

4. Кельзен Г. Принципи міжнародного права / Кельзен Г. — Нью-Йорк, 1959. — С.208

5. Ладыженский А.М. Юридическая природа территориального верховенства // Вестник МГУ. — Вип.10: Политология: зб. наук. роб. — Москва: Изд-во МГУ, 1948. — С. 43.

6. Клименко Б.М. Основные проблемы государственной территории в международном праве: Автореф. ... д-ра юрид. наук. — М., 1970. — С. 6.

Піддубна Даря Едуардівна, курсант 1-го курсу ННІ№2 НАВС
Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та права НАВС, кандидат юридичних наук

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Отже, правова держава – це така держава, в якій досягнуто пріоритет прав людини, де держава зв'язана саме цим правом і підкоряється йому, де законодавча, виконавча й судова влади закріплюють, гарантують, забезпечують права людини, народу в повсякденній своїй діяльності.

Правова держава в сучасних умовах розглядається як держава в якій тільки юридичними засобами забезпечується верховенство права, реальне здійснення, забезпечення, охорона, захист і поновлення порушених прав громадян, взаємна відповідальність держави і особи, контроль і нагляд за створенням і здійсненням юридичних законів. Метою створення правової держави в Україні є забезпечення цивілізованого функціонування і розвитку громадянського суспільства.

Найчастіше науковці виділяють такі риси правової держави, як верховенство і панування правового закону; постійне утвердження суверенітету народу, як єдиного джерела державної влади; поділ влад на законодавчу, виконавчу і судову; забезпечення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, виконання ними своїх обов'язків перед іншими людьми, державою і громадянським суспільством; урегулювання взаємовідносин особи і держави на засадах загальнодозволеності особи робити все, що прямо не заборонено законом, а державних органів – тільки те, що прямо дозволено законом; взаємну відповідальність особи і держави, відповідальність держави перед особою і громадянським суспільством за свою діяльність; ефективну організацію контролю і нагляду за здійсненням закону і режиму законності.

До основних шляхів формування правової держави в Україні слід віднести:

- необхідність зв'язати правом (загальносоціальним, що характеризується правами людини) діяльність держави та її органів;
- формування правового механізму, за допомогою якого можна подолати відчуження людини і громадянина від засобів виробництва, власності, від безпосередньої і представницької форм демократії;
- чітку роботу законодавчої влади на основі Конституції України, конституційних законів, а також підвищення ефективності роботи виконавчої влади;
- забезпечення незалежності судів загальної і спеціальної юрисдикції;
- формування в людей нового правового мислення, високого рівня правової культури, знань про життєво необхідні закони і вміння використовувати ці закони в повсякденному житті.

Україна проголошена правовою, соціальною, незалежною, демократичною, суверенною державою, а отже і гарантом захисту прав людини. Людина і держава дуже взаємопов'язані між собою. Держава (правова) визнає людину, її життя, недоторканість, честь і гідність найвищою соціальною цінністю. Головний обов'язок держави – забезпечення людині відповідних умов для здійснення прав і свобод, виконання обов'язків. Держава відповідальна перед людиною і суспільством за свою діяльність.

Отже, Конституція України у відповідності до міжнародних стандартів закріпила права людини і громадянина. Проте лише реалізація норм національного законодавства та ратифікація норм міжнародного законодавства щодо утвердження і забезпечення прав та свобод людини в Україні стане першим і найголовнішим кроком на шляху становлення нашої держави як правової, як гаранту захисту прав людини.

В Україні на конституційному рівні потрібно закріпити модель правової організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм буде спрямований на здійснення і захист прав і свобод людини, забезпечення незалежності та неупередженості суддів, реалізація на практиці

принципу стримування й противаги у системі державних органів.

Посудевський Ілля Валерійович,
курсант 1-го курсу ННІ № 1 НАВС
Науковий керівник: Білозьоров Є. В.,
професор кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук, доцент.

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Реальний захист прав людини належить до найгостріших проблем української дійсності. В останні роки це питання є предметом серйозного наукового аналізу. Конституційне прагнення України розвивати і зміцнювати правову державу неможливо реалізувати без утвердження у суспільній свідомості невідчужуваних прав і свобод людини та громадянина. Невипадково, що однією з фундаментальних ознак правової держави вважається наявність системи ефективних юридичних засобів захисту прав особи, які гарантують правову захищеність людини й громадянина.

Саме виходячи з наведених підстав, проблема захисту прав і свобод людини є вельми актуальною і потребує ретельного дослідження, хоча їй приділяли увагу багато дослідників, зокрема у працях Є.В. Білозьорова, С.Д. Гусарєва, М.І. Козюбри, В.В. Копейчикова, С.Л. Лисенкова, О.В. Марцеляка, М.І. Матузова, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, І.В. Ростовщикова, В.Ф. Сіренка, О.Ф. Скаун, О.Д. Тихомирова, Ю.С. Шемшученка та інших вчених. Необхідно зазначити, що окреслена проблема не втрачає своєї актуальності сьогодні, а навпаки, в умовах проведення правової реформи набуває нового значення.

Осмилення правового захисту за сучасних умов набуває особливої уваги, що зумовлено характером політичних, економічних перетворень у розвитку нашої держави. Під захистом прав і свобод особи розуміють форму забезпечення прав і свобод, яка відображає дію даного механізму, спрямовану на: припинення порушень прав і свобод особи; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; відновлення порушених прав і свобод; притягнення до юридичної відповідальності особи, винної у скоєнні правопорушення [1, с. 7]. У зв'язку з цим, у науковий обіг введено поняття правовий механізм захисту прав людини і громадянина як системи засобів та факторів, які створюють необхідні умови поваги прав і свобод людини [2, с. 15].

Механізм правового захисту прав і свобод людини та громадянина є складною категорією. Як цілісне системне утворення він функціонує через свої структурні елементи, внутрішні взаємозв'язки, які обумовлюють злагоджену організацію та функціонування як їх самих, так і механізму. Все це характеризує механізм захисту як єдину, цілісну і узгоджено функціонуючу систему. Структура механізму розкривається через єдину узгоджено функціонуючу систему взаємопов'язаних між собою елементів, які у своїй сукупності створюють реальні можливості для захисту порушених прав і свобод особи.

Таким чином, можна виділити правову (нормативну), інституційну (організаційну) та функціональну складові вказаного механізму. Нормативний компонент механізму правового захисту – це система правових норм та принципів, що регулюють відносини у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина. Таким чином, законодавство України у сфері правозахисної діяльності умовно можна поділити на дві групи. До першої групи, на нашу думку, слід віднести нормативно-правові акти, що визначають засади здійснення правозахисної діяльності, до другої – нормативно-правові акти, що встановлюють систему правозахисних органів та організацій і визначають їх правовий статус.

До інституційного (організаційного) елемента механізму правового захисту відносяться суб'єкти правозахисної діяльності, тобто органи та організації, які спеціально уповноважені державою здійснювати на професійній основі та відповідно до закону, а у випадках встановлених законодавством – у відповідній процесуальній формі із застосуванням правових засобів діяльність, спрямовану на захист прав та свобод людини і громадянина.

Функціональним елементом механізму захисту прав і свобод людини та громадянина є правозахисна діяльність. Ця діяльність полягає в наданні кожному громадянину правової допомоги, а також юридичним особам, іноземцям і особам без громадянства у спірних питаннях із охорони права, зловживанням правом, захисті фізичних осіб від обвинувачення та в державному гарантуванні охорони прав громадян правозахисними органами [3, с. 27].

Значимість правозахисної діяльності для суспільства не викликає заперечення. Однак, для реалізації функцій та виконання завдань, що стоять перед цим видом діяльності важливим є наявність ефективного механізму його здійснення. Таким чином, удосконалення правового механізму захисту прав і свобод

людини та громадянина – важливе і невідкладне завдання Української держави. На жаль, розмитість, невизначеність, а то й повна відсутність юридичних правил, які б регулювали захист громадян, свідчать про незадовільну правову ситуацію, яка склалася в суспільстві. Юридичні механізми, які діяли в минулому зруйновані, нові ще не сформовані, а ті що діють, недосконалі. В таких умовах правовий статус людини і громадянина, закріплений в Конституції України, не має реального підґрунтя. А це загрожує перетворенням суб'єктивних прав у декларацію, відірвану від реального життя.

Список використаних джерел:

1. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / К.Г. Волинка; НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2000. – 16 с.
2. Словська І. Механізм захисту прав людини – основоположний принцип сучасного українського конституціоналізму // Право України. – 2001. – № 9. – С. 15-17.
3. Білозьоров Є. В. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні : [монографія] / Є. В. Білозьоров, В. І. Вишковська. – К. : ФОРМ-ЛТД, 2015. – 168 с.

**Продкун Анастасія Олександрівна,
студентка 1 курсу ННІ№4 НАВС
Кіровоградське відділення
Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук**

ПРАВОВИЙ ІДЕАЛІЗМ

Характерною рисою суспільної правосвідомості громадян є правовий нігілізм та правовий ідеалізм – дві крайнощі, дві сторони однієї і тієї ж медалі. Так, правовий нігілізм означає не сприйняття, ігнорування, недооцінку права, а правовий ідеалізм навпаки означає його переоцінку. Правовий ідеалізм менше «на слуху» про нього мало говорять, мало пишуть, про те він вкрай негативний за своїми наслідками. У наш час ця проблема стала дуже важливою для суспільства. Проблема правового ідеалізму та шляхи її вирішення почали все частіше з'являтися у суспільстві.

Правовий ідеалізм, є одним з різновидів деформації правової свідомості, а отже, правовому ідеалізму притаманні риси останнього. М.Требін визначає деформацію правової свідомості як один з її станів, протилежний позитивному. Деформація правової свідомості – це соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання і емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають ставлення до діючого права, законності і правопорядку.

Розкриваючи поняття правового ідеалізму розглянемо насамперед термін «ідеалізм». Ідеалізм – це протилежний до філософії напрям, вихідним принципом якого є твердження, що в основі речей і явищ об'єктивної дійсності лежить не матеріальне, а ідеальне, духовний початок: світовий розум, ідея, відчуття і т. ін.

Доцільно звернути увагу на визначення правового нігілізму. За загальним визначенням правовий нігілізм трактують як тип правосвідомості, який заперечує соціальну і особисту цінність права, вважає його недосконалим (найменш досконалим) способом регулювання суспільних відносин. Як зазначає Н.Матузов, якщо правовий нігілізм означає недооцінку права, то правовий ідеалізм його переоцінку, тому, борючись із правовим нігілізмом, не слід упадати в іншу крайність — правовий фетишизм, волюнтаризм, ідеалізм. Незважаючи на їх, здавалося б, різновекторну спрямованість, вони в кінцевому підсумку змикаються, створюючи дві сторони однієї медалі - дефіциту політико-правової культури, деформованої правосвідомості, а часом і відвертого юридичного невігластва.

Однак, на відміну від правового нігілізму, явище правового ідеалізму в реальному менш помітні, і саме тому вони помилково не викликають ніяких хвилювань з боку суспільства. Як зазначає М. Козюбра, вони усвідомлюються лише з часом, коли настає суспільне розчарування у законах, з якими пов'язувалися надії на покращення життя чи вирішення інших гострих суспільних проблем - боротьби з корупцією, бюрократизмом, алкоголізмом і т. д. Можуть настати й інші, на мою думку більш небезпечні наслідки. Існуюча на всіх рівнях правосвідомості найважливіша віра у всемогутність закону змінюється більш стриманими відношеннями до нього. Соціальні очікування покладаються не стільки на майбутній справедливий закон, скільки на оперативне розпорядження влади, що не обов'язково має нормативно – правову форму. Таке явище може стати реальною загрозою для основоположних принципів демократичної

держави – принципу правової держави, верховенства права та закону.

Досліджуване явище супроводжує людство на протязі усього часу його існування. Так, ще Платон вважав, що головним засобом втілення у життя своїх намірів будівництва ідеальної держави будуть ідеальні закони, що прийматимуться мудрими правителями. В епоху просвітництва вважалося достатнім знищивши старі закони, прийняти нові, і царство розуму буде досягнуто. Дивно, але ще й сьогодні багато людей і навіть політики помилково покладають на закон занадто великі сподівання у справі перебудови нашого суспільства.

Правовий ідеалізм ще інколи називають – правовий романтизм, фетишизм. Правовий ідеалізм відображає неадекватне ставлення до права, що передбачає перевищення його ролі у вирішенні суспільних проблем. Він виявляється у надмірних сподіваннях на те, що лише шляхом прийняття певного закону можна вирішити всі проблеми, при цьому не враховуються реальні передумови реалізації законів.

Так М. Требін зазначає, що *правовий ідеалізм* (фетишизм) – форма деформації правосвідомості, що виражається в абсолютизації ролі права і правових інститутів у регулюванні суспільних відносин.

Будь-які перетворення, що здійснюються в суспільстві, потребують надійного правового забезпечення. Без нього сподіватися на позитивні зрушення неможливо, про що наочно свідчить досвід розвинутих країн Заходу. Проте на право, закони не можна покладати завищені надії. Вони не всесильні і їм слід відводити лише те місце і ту роль, які випливають з їх об'єктивних можливостей. Безсилля законів, їх нездатність змінити ситуацію породжують той самий нігілізм: їх престиж падає разом з престижем влади. Націленість на розбудову демократичного суспільства, правової держави ще не є гарантією досягнення проголошених цілей. Перш за все потрібні соціальні, економічні заходи і закони. Лише спільна дія усіх цих факторів може дати бажаний результат. Окрім цього, належний політичний, суспільний та нормотворчий досвід дозволить подолати та розв'язати прояви правового ідеалізму.

Для правового ідеалізму властиво сприймати право як чудодійний засіб, здатний змінити світ, ошчасливити людей, створити досконале суспільство і державу. Правовий ідеалізм здається позитивним, але насправді є негативним, прихованим явищем у суспільстві. А суб'єктами, що продукують дане явище є індивід(пересічна особа, політики) або суспільство(його класи та групи). Проявом правового ідеалізму є повальна правотворчість, прагнення якнайшвидше законодавчо врегулювати всі сфери державного і громадського життя. Правовий ідеалізм призводить до прийняття непродуманих, скоростиглих політико-правових програм, далеких від життя правових концепцій, свідомо нездійсненних законів, указів, постанов або окремих правових норм; прагнення за допомогою правового регулювання скоріше «бажане» зробити «дійсним» — без наявності для цього необхідних ресурсів.

Отже, правовий ідеалізм можна визначити як один із видів негативного стану (деформації) правової свідомості індивіда або суспільства, при якому у них утворюється помилкові уявлення, що виражаються у вірі в всесильність ролі права і правових інститутів та ідеальність нормативно-правових актів, їх стовідсоткову дієвість, здатність водночас вирішити усі існуючі проблеми та негаразди, що призводить до зневіри до державних органів і посадових осіб, неповаги до закону, зниження рівня правової культури, розвитку правового нігілізму.

У нашій країні потрібно більше приділяти уваги вирішенню проблеми правового ідеалізму, адже він породжує в людей скептичне ставлення до правових засобів вирішення життєвих ситуацій і невір'я в правові інститути взагалі. Надзвичайно важливо і необхідно подолати як правовий нігілізм, так і правовий ідеалізм, які живлять один одного.

Список використаних джерел:

1. Требін М.П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації – Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна – 844'2009 – Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Випуск 23 – с.59-63
2. Матузов, Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» /Н. И. Матузов.//Правоведение. -1994. - № 2. - с. 3 - 16.
3. Козюбра М.І. Конституційний ідеалізм та конституційний нігілізм як прояви дефіциту правової культури // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». – Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – с. 3-7.
4. Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права.- Саратов, 2004. – с.188
5. Волинка К.Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2003 - с.198 -199

**Прохватилова Тетяна Анатоліївна,
студентка 1 курсу ННІ№4 НАВС
Кіровоградське відділення**

Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Право займає важливе місце у взаємодії правовідносин, так як реалізується в правовідносинах, живе і діє в них. Правовідносини мають зв'язок з суспільством та державою, з системою права і законодавства

У зв'язку з стрімким розвитком суспільного життя виникла потреба у дослідженні нових правовідносин. Тема правовідносин відіграє важливе значення у житті кожної людини, бо майже постійно вона вступає в них.

Правовідносини - це особлива форма діяльності права. В суспільстві поділяються:

1. За функціональною спрямованістю норм права:

- регулятивні (коли поведінка суб'єкта правовідносин повністю відповідає нормам права, норми її регулюють).

Наприклад: правовідносини, пов'язані з придбання, використання земельних ділянок; цивільно-правові зобов'язання, трудові, сімейні та інші правовідносини.

- охоронні (виникають з факту неправомірної поведінки як негативна реакція держави на правопорушення у формі державного примусу).

Наприклад: правовідношення, в якому уповноважений суб'єкт стягує з пішохода штраф за перехід вулиці у невстановленому місці.

2. За рівнем індивідуалізації суб'єктів:

- відносні, в них точно визначені права і обов'язки учасників так само, як і самі учасники.

Наприклад, кредитор і боржник, покупець і продавець, суддя і підсудний; правовідносини, пов'язані з різними угодами, передбаченими нормами цивільного права.

- абсолютні — в цих правовідносинах визначена лише одна сторона — уповноважена, а всі інші ("всякий і кожний") є зобов'язаними відносно цієї особи.

Наприклад, власник майна, а всі інші особи зобов'язані утримуватись від порушення його права власності. Те саме можна сказати і про право на життя.

Ці два види правовідносин можна назвати **конкретними**. Їх завдання — обслуговувати повсякденні потреби, запити, інтереси людей. Такі відносини безперервно виникають, змінюються і припиняються.

- загальнорегулятивні відносини, що, на відміну від конкретних, виражають юридичні зв'язки більш високого рівня між державою і громадянами.

Характеризуються наступними ознаками:

- ✓ виникають головним чином на підставі норм Конституції та інших фундаментальних нормативно-правових актів (наприклад, Кримінального кодексу);

- ✓ носять загальний, а не індивідуалізований і деталізований характер;

- ✓ є постійними або досить тривалими; опосередковують найважливіші, основоположні суспільні відносини;

- ✓ виражають загальне правове положення (статус) суб'єктів; виникають безпосередньо із самих законів;

- ✓ є первинними, базовими, служать передумовою для виникнення і функціонування різноманітних конкретних відносин.

3. За галузями права:

- конституційні (відносини громадянства в Україні, що регулюються нормативно-правовими актами конституційного права - Конституцією України та Законом України про громадянство);

- шлюбно-сімейні (аліментні відносини в Україні, що регулюються Сімейним кодексом [11, с. 375-377]);

- адміністративні (відносини порядку сплати штрафу, що регулюються Кодексом про адміністративні правопорушення України.);

- кримінально-процесуальні (кримінально-правових відносин є відносини відповідальності за крадіжку, що регулюються Кримінально-процесуальним кодексом України)

- трудові (відносини за трудовим договором, що регулюються основним нормативно-правовим актом трудового права - Кодексом законів про працю);

- цивільно-правові (відносини купівлі-продажу в Україні, що регулюються основним нормативно-правовим актом цивільного права - Цивільним кодексом України).

4. За галузевою ознакою:

- матеріальні правовідносини виникають на основі норм матеріального права і регулюють суспільні відносини безпосередньо.
- процесуальні правовідносини виникають на основі норм процесуального права і носять організаційний характер.

5. За кількістю суб'єктів:

- прості (беруть участь два суб'єкти)

Наприклад: правовідношення, що виникає із договору позики.

- складні (правовідносини між трьома і більше суб'єктами)

Наприклад, судові засідання, сторонами якого можуть бути суд, обвинувачений, захисник, свідки, експерти.

6. За розподілом прав і обов'язків між суб'єктами:

- односторонні, кожна сторона має або лише права, або лише обов'язки. Наприклад, громадянин зобов'язується сплачувати податки, а держава має право їх отримувати; договір дарування, згідно з яким у однієї сторони є лише суб'єктивне право (вимагати передачі подарованої машини, будівлі тощо), а у іншої — лише обов'язок (передати подарунок).

- двосторонні, кожна сторона має і права, і обов'язки

Наприклад, навчання студента у вищому навчальному закладі є правовідношенням, у якому кожна з сторін (студент і вищий навчальний заклад) мають стосовно один одного як права, так і обов'язки.

- багатосторонні, участь у них трьох чи більше сторін і наявність у кожної з них прав і обов'язків стосовно одна до одної. У таких правовідносинах кожному суб'єктивному праву однієї сторони відповідає суб'єктивний юридичний обов'язок іншої.

Наприклад, будь-яка цивільно-правова угода, у якій, крім двох основних сторін, бере участь третя сторона — посередник.

Односторонніми і двосторонніми правовідносинами також називають відносини, в яких бере участь відповідно один суб'єкт (наприклад, заповіт або дарування є односторонньою угодою), або два чи більше (купівля-продаж тощо).

7. За волевиявленням сторін:

- договірні, для виникнення цих правовідносин потрібна згода як уповноваженої, так і зобов'язаної сторін

Наприклад: договір найму житлового приміщення.

- управлінські, для виникнення їх потрібна згода лише однієї уповноваженої сторони

Наприклад: накладання адміністративного стягнення.

8. За тривалістю у часі :

- короткострокові (купівля-продаж)
- довготривалі (шлюб, громадянство).

9. За характером обов'язку:

- Правовідносини пасивного типу виникають на основі забороняючих норм, що виражають статичну, закріплюючу функцію права (правовідносини власності).

Наприклад, правовідносини власності передбачають заборону зазіхання на майно з боку інших осіб (забороняюча норма).

- Правовідносини активного типу виникають на основі зобов'язальних та управомочуючих норм і виражають динамічну функцію права (податкові правовідносини - обов'язок сплатити конкретну суму податку).

Отже, розглянувши правовідносини, можна зробити висновок, що їх можна розподілити за функціональною спрямованістю норм права, рівнем індивідуалізації суб'єктів, галузями права, галузевою ознакою, кількістю суб'єктів, розподілом прав і обов'язків між суб'єктами, волевиявленням сторін, тривалістю у часі, характером обов'язку.

Список використаних джерел:

1. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник/ С. Л. Лисенков. - К.: Юрискон-сульт: КНТ, 2006. - 355 с.
2. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко "Теорія держави і права" Академічний курс. Підручник. Київ. Юрінком Інтер. 2006

3. Основи теорії держави і права: Навчальний посібник для вузів/ Т.І. Бабак, О.Д. Брайченко, К.В. Манжул, Л.В. Сорока; М-во освіти і науки України, Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. - Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. - 89 с.

**Ремез Олена Леонідівна, слухач
магістратури ННІ №4 НАВС
Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук**

ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ВИД ДЕВІАНТНОЇ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ

В останні роки девіантна поведінка, що розуміється як порушення соціальних норм, придбала масовий характер і поставила цю проблему в центр уваги соціологів, соціальних психологів та медиків. Звичайно, суспільство не може довго залишатися в такому положенні. Девіантна поведінка значної маси населення втілює сьогодні найбільш небезпечні для країни руйнівні тенденції.

Девіантна поведінка (від лат. *Deviatio* – відхилення) – поведінка, що порушує соціальні норми певного суспільства та виражається у вчинках, поведінці (діях або бездіяльності) як окремих індивідів, так і соціальних груп, що відступають від установлених законодавчо або сформованих у конкретному соціумі загальноприйнятих норм, правил, принципів, зразків, звичаїв, традицій [1, с. 8].

Як суб'єкт соціальних відносин особистість характеризується соціальною активністю, здатністю впливати на оточення, змінюючи його і себе. Причому активна діяльність особистості лише тоді є продуктивною, коли вона узгоджується з культурними надбаннями суспільства, коли її поведінка взаємопов'язана з оточуючими і має соціальний характер.

Діяльність і поведінка особистості детермінується, тобто обумовлюється, обмежується не лише внутрішнім механізмом мотивації, взаємодії потреб, інтересів, цінностей особистості. Ззовні на поведінку людини впливають наявні у суспільстві норми.

За своїм характером соціальна поведінка може бути найрізноманітнішою: альтруїстичною або егоїстичною, законослухняною або протизаконною, серйозною або легковажною.

У жодному суспільстві неможливо провести лінію і просто розділити всіх на тих, хто відхиляється від норм, і тих, хто їх дотримується. Унаслідок різноманітних причин духовного, економічного, політичного характеру в суспільстві завжди є люди з девіантною поведінкою.

На формування девіантної поведінки дуже впливає стан інституціональних форм суспільства, їхня суперечливість. Наприклад, погана робота системи торгівлі сприяє поширенню спекуляції. Бюрократизм, сам будучи відхиленням від норми, сприяє появі різних девіацій, у тому числі господарських злочинів, викликає соціальну напруженість тощо.

Істотний вплив на формування поведінки, що відхиляється, роблять такі соціально-психологічні особливості людей як національна нетерпимість, брутальність і невірноваженість, самовпевненість, марнославство, кар'єризм, низький рівень самоконтролю [2, с. 88].

Девіантна поведінка як соціальне явище має певне історичне коріння, характеризується стійкістю і масовістю. Різноманітність соціальних норм, що діють в суспільстві – моральних, релігійних, естетичних, політичних, правових та інших – тягне за собою різноманітність девіацій (соціальних відхилень). З часом як соціальні норми і правила, так і соціальні відхилення зазнають змін. Те, що раніше вважалося девіацією, може перетворитися на норму поведінки і навпаки. Виникнення нових „соціальних” законів та правил тягне за собою і нові види девіацій. Тому соціальна оцінка відхилень повинна здійснюватися з моніторингу історичних позицій і носити конкретний характер.

Наприкінці XIX і початку XX століття були поширені біологічні та психологічні трактування причин девіації. Італійський лікар Цезаре Ломброзо вважав, що існує прямий зв'язок між злочинною поведінкою і біологічними особливостями людини. Особливе значення він надавав рисам обличчя. Американський лікар і психолог Вільям Шелдон підкреслював важливість будови тіла. Прихильники психологічного трактування пов'язували девіацію з психологічними рисами (нестійкістю психіки, порушенням психологічної рівноваги і т. п.) [3, с. 69-70].

Розгорнуте соціологічне пояснення девіації вперше дав Б. Дюркгейм. Він пропонує теорію аномії, яка розкриває значення соціальних і культурних факторів. За Дюркгеймом, основною причиною девіацій є аномія, буквально „відсутність регуляції”, „безнормність”. По суті аномія — це стан дезорганізації суспільства, коли цінності; норми, соціальні зв'язки або відсутні, або стають хиткими і суперечливими.

Один із засновників теорії структурного функціоналізму американський соціолог Р. Мертон

розробив класифікацію девіантної поведінки, основною причиною якої він вважав розрив між цілями суспільства та соціально прийнятними засобами досягнення цих цілей. Більшість членів суспільства визнають пануючі у ньому норми і цінності, прагнуть реалізувати їх легальними, тими, що схвалюються суспільством, рекомендованими засобами [4, с. 17].

У типології соціальних відхилень виділяються і такі типи девіантної поведінки як: культурні і психологічні, індивідуальні та групові, первинні та вторинні, культурно схвалювані та культурно осуджені відхилення.

Девіація носить негативний характер. До різко негативних форм девіації можна віднести злочини, наркоманію, алкоголізм, проституцію. Та розглядаючи девіацію як негативне явище, прихильники теорії конфлікту, у тому числі й марксистки, пояснюють її внутрішньою суперечливістю суспільства, конфліктами між соціальними групами. Правлячі класи використовують норми, особливо правові, проти тих, хто позбавлений влади. Девіантом у зв'язку з цим може бути оголошений той, хто виступає не проти загально визнаних норм, а норм, що захищають інтереси небагатьох. Відповідно до цієї теорії джерелом девіації є соціально несправедливий устрій суспільства, а її подолання пов'язане з подоланням соціальної несправедливості.

До цього напрямку належить теорія так званого навішування ярликів, відповідно до якої панівні соціальні групи нав'язують суспільству своє уявлення про девіації. Навішування ярлика девіанта призводить до того, що людина найчастіше й поводить як девіант.

Так само можна говорити про позитивну сторону девіації. Вона виникає тоді, коли стара система соціальних норм або конкретна соціальна норма, будучи інституціоналізованою (особливо правовою), водночас не відповідає дійсному стану справ у суспільстві, гальмує розвиток соціальних відносин.

Основним ж видом девіації є так звана нейтральна девіація, що являє собою невеликий відступ від норм, що не має згубних наслідків, як для суспільства загалом, так і для індивіда. По суті, сама ж нейтральна девіація „нормальна”. Ненормальною, тобто девіантною, якраз швидше слід було б назвати абсолютно комфортну поведінку.

Таким чином, соціальні відхилення можуть мати для суспільства різні значення: позитивні служать засобом прогресивного розвитку системи, підвищення рівня її організованості, подолання застарілих, консервативних чи реакційних стандартів поведінки, негативні – дисфункціональні, дезорганізують систему, підриваючи часом її основи [5, с. 39].

Механізм поведінки, що відхиляється, розкривається через аналіз взаємодії нормативного регулювання, особливостей особистості, її відносини до норми та реальної життєвої конфліктної ситуації. На поведінці позначаються гострота і тривалість конфліктної ситуації, особливості адаптації до неї особистості й інші моменти.

У сучасну епоху гострих соціальних потрясінь негативні відхилення, у тому числі злочини, одержують усе більше поширення. З'явилися чи одержали поширення нові особливі небезпечні її форми, у тому числі злочинність у бізнесі на внутрішньодержавному і міжнародному рівнях (злочинність транснаціональних монополій), корупція службовців, розкрадання творів мистецтва, злочинність, пов'язана з наркотиками, міжнародний тероризм, екологічні злочини, економічний шантаж та ін.

З прогресивним розвитком суспільства причини вчинення злочинів трохи змінилися, так як і самі типи відхилень. Якісне відновлення суспільства, розвиток демократії активізували боротьбу з бюрократизмом. Ця боротьба ведеться в умовах становлення нових політичних структур і утвердження нової бюрократії як соціально-класового утворення. Прояви бюрократизму різноманітні: від захисту інтересів відомства, страху перед новим, до організованої злочинності. Для сучасного бюрократа характерні: прагнення перебільшити свою роль, нетерпимість до ініціативи, самоврядування, „командний” стиль, марнославство, амбіції, низька культура. Бюрократизм тісно пов'язаний з іншими негативними відхиленнями, з аморальною поведінкою. Він формує підґрунтя для розкрадань, хабарництва, переслідувань за критику і т. п. Бюрократизм пов'язаний, як правило, з некомпетентністю, безініціативністю. Його подолання вимагає удосконалювання політичних інститутів, розвитку демократії, розвитку соціального контролю за діяльністю чиновництва. Украй необхідні спеціальні правові норми боротьби з бюрократизмом [6, с. 237].

Безумовно, неможливе створення суспільства абсолютно законслухняних громадян – девіація настільки ж природно притаманна суспільству, як і норма. Однак, види і типи девіації можуть бути різні, з яких домінують у суспільстві безпосередньо обумовлені сформованою системою соціальних норм.

Усвідомлення неминучості відхилень у поведінці частини людей не виключає необхідності постійної боротьби суспільства з різними формами соціальної патології. Тільки соціальні заходи, а також створення системи соціальної допомоги (наркологічної, суїцидологічної, соціальної реадaptaції), дозволяють зняти чи нейтралізувати ці форми соціальної патології.

Список використаних джерел:

1. Ланцова Л.А. Соціологічна теорія девіантної поведінки /Л.А. Ланцова, М.Ф. Шурупова // Соціально-політичний журнал. – 1993. – № 4. – С. 8.
2. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. - К.: МАУП, 2006. – С. 88.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда// Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М.: Наука, 1990. – С. 69 - 70.
4. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура // Социс, 1992, № 2. – С. 17.
5. Кудрявцев В.Н. Правова поведінка. Норма і патологія. М.: Наука, 1982. С. 39.
6. Головаха Е.І. Соціальне божевілля. Історія, теорія і сучасна практика/ Е.І. Головаха, Н.І. Панінна. – К: Абрис, 1994. – С. 237.

Синько Євген Віталійович, курсант 2 курсу факультету №1 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
Науковий керівник: Талдикін О.В., доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

РЕФЕРЕНДУМ ЯК ЗАСІБ НАРОДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Сьогодні Україна впевнено прямує до Європейських стандартів. Важливим питанням є забезпечення демократизму в державі. Так, існує декілька форм безпосередньої демократії – основними з них є вибори та референдуми. Законодавство України розрізняє два види референдумів: загальноукраїнський та місцевий. Референдуми відіграють важливу роль у становленні української державності. Насамперед Україна здобула свою незалежність завдяки референдуму.

Першим значимим всеукраїнським референдумом можна назвати референдум 17 березня 1991 року. Це був всесоюзний референдум, на якому було винесене питання про збереження СРСР як оновленої федерації рівноправних суверенних республік. Явка була 83%, «за» збереження СРСР проголосувало 70% виборців [6]. Слід відзначити що явка була просто неймовірною, майже все населення УРСР. Однак, крім цього питання, на території УРСР було винесено додаткове питання республіканського значення, яке мало значне історичне значення для становлення Української незалежності. Це питання про те, щоб Україна була у складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята 16.07.1990 року. На це питання «За» відповіли вже 80% [7]. З цього виходить, що українці на той час прагнули збереження СРСР, але із більшими повноваженнями республіканської влади. Але в цей же день в Івано–франківській, Львівській та Тернопільській областях було винесене ще одне питання – «чи хочете ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої та зовнішньої політики?». Результати в цих трьох областях значною мірою різняться від загальним результатом референдуму. На всесоюзне питання «за» проголосувало в середньому 17% виборців, що прийшли на голосування. На республіканське – 41%, та на Галицьке питання – 88% [7]. Це нам говорить про те, що не всі громадяни погоджувалися із рішенням про збереження СРСР та статусу республіки як суб'єкту федерації, а прагнули вже становлення незалежності.

З цією думкою тодішньої меншості погодилися вже під кінець того ж року. 1 грудня 1991 року відбувся ще один всеукраїнський референдум. На ньому було винесено одне питання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» Для його проведення по всій території України було створено 34 093 дільниць для голосування. 37 885 555 осіб було внесено до списків громадян, що мали право голосу. 31 943 820 осіб або 84,32% тих, хто мав право голосувати, отримали бюлетені для голосування. З них 28 804 071 осіб (90,32%) проголосувала «За» [1]. Ця подія мала найважливіші для українського народу наслідки – утворення незалежної України. Знов ми бачимо, що явка на референдумі дуже велика. Це означає, що дане питання хвилювало все населення тодішньої Української РСР, хоча референдум був ініційований Верховною Радою УРСР, а не самим населенням (ініціативною групою). Він був проведений на основі закону УРСР «про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03.07.1991 р. [2, 331]. Цей референдум мав імперативний характер, тобто його рішення повинно бути приведено в дію в обов'язковому порядку. Так і відбулося – Верховна рада затвердила Акт проголошення незалежності

України і цим самим проголосила Україну незалежною суверенною державою.

Третім і поки що останнім всеукраїнським референдумом був референдум, який відбувся 16 квітня 2000 року. Він був проведений вже на основі народної ініціативи. На цей момент право голосу мали 36629926 громадян. На голосування, як і при першому референдумі прийшла більшість населення України, які мали право голосу, а саме 29728575 осіб (81,15%). На відміну від першого референдуму, на референдумі 2000 року було винесено не одне, а чотири питання (спочатку виносилося шість, але два питання були визнані неконституційними). Усі питання референдуму отримали підтримку виборців: за питання про додаткові підстави для дострокового припинення повноважень Верховної Ради України проголосувало 84,69 % громадян України, що взяли участь у голосуванні; за обмеження депутатської недоторканості – 89 %; за зменшення конституційного складу парламенту з 450 до 300 народних депутатів України – 89,91 %; за необхідність формування двопалатного парламенту в Україні – 81,68 % [3]. Утім результати цього всеукраїнського референдуму так і не були реалізованими. Відповісти на питання «Чому?» дуже важко, так як за рішенням Конституційного суду рішення цього референдуму є обов'язковими для розгляду та прийняття в порядку передбаченому Конституцією України [4].

Враховуючи тенденцію проведення обох всеукраїнських референдумів можна виділити декілька особливостей: 1. Велика явка виборців – у всіх референдумах більше 80%. Майже все населення України брало участь у проведенні цих референдумів. Для порівняння, в Польщі на референдумі про вступ Польщі до Європейського союзу, який відбувся 7–8 червня 2003 року явка була 58,85% [5]. З цього можна зробити висновок, що українці не байдужі до долі своєї держави і розуміння того, що кожен голос має свій вплив на результати референдуму, але це ще не вказує на великий рівень правосвідомості населення. 2. Великий відсоток голосів відданий за прийняття змін. В усіх випадках, крім питання про збереження СРСР, «за» проголосувало більше 80%. Якщо зрівняти з вищевказаним референдумом в Польщі, за проголосувало 77% [5]. Це може вказувати як і на правосвідомість населення так і на її відсутність. Все залежить від знання народом того законопроекту або зміни за який вони голосують. Наприклад якщо взяти референдум 17 березня 1991 року, то три області УРСР проголосували проти збереження СРСР, та проголошення незалежності України. Це пояснювалося активною діяльністю Галицької асамблеї, тоді як більшість населення сліпо прийняли пропозицію збереження СРСР. При проведенні другого референдуму питання було одне, пряме та зрозуміле за своїми наслідками, тому питання про розгубленість українців, на нашу думку не актуальна, хоча знов таки ж ми бачимо, що народ просто прийняв пропозицію парламенту. а третій референдум мав цілих чотири питання про внесення змін в Конституцію, де наслідки не були повністю усвідомлені населенням, і знов таки ж більшість проголосувала «за», не розуміючи майбутніх наслідків. Високий відсоток голосування за внесення змін можна пояснити бажанням народу постійно розвиватися, змінювати те, що вже є, так як рівень життя на цей момент їх не влаштовує.

Загалом велика явка на референдум є позитивним моментом, так як ми бачимо свідоме прагнення населення до розвитку країни та небайдужість до їх подальшої долі, але «сліпе» голосування за внесення змін, на нашу думку, є досить негативним явищем, так як влада, по суті може просто грати собі на користь і користуватися недосвідченості громадян з певного питання. К негативним моментам всеукраїнського референдуму слід віднести його характер, тобто він є імперативним чи консультативним, так як рішення референдуму 2000 року не були прийняті.

Сподіваємося, що в майбутньому закон буде уникати можливості виникнення спірних питань щодо всеукраїнського референдуму, а народ не втратить своє бажання щодо участі у вирішенні важливих для країни питань та з кожним роком буде підвищувати свою правосвідомість.

Список використаних джерел:

1. Відомості про результати всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Sections/15r-V_Ref/index.php?11;
2. Конституційне право України за редакцією В.Ф. Погорілка – Київ, 2003 – с. 331
3. Повідомлення центральної виборчої комісії про підсумки всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/ows-doc/doc-ref/rez.htm>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України "Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-00>
5. Референдуми в Польше // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.encydia.com/en/Референдуми_в_Польше
6. Всесоюзний референдум про збереження СРСР // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wikiwand.com/uk/Всесоюзний_референдум_про_збереження_СРСР

7. Конституанта – Всесоюзний референдум, Всеукраїнське опитування, Галицький референдум 1991 року. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.ru/2011/02/1991.html>

Совтан Юлія Василівна, курсант 2-го курсу ННІ №1 НАВС
Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та права НАВС, кандидат юридичних наук

СУЧАСНІ ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВИ

Механізм держави — це система всіх державних організацій, які здійснюють її завдання і реалізують функції. Соціальне призначення держави виконується її механізмом, який складається з органів держави, державних підприємств і державних установ, які, в цілому, називаються державними організаціями.

Частина державних організацій наділяється владними повноваженнями, тобто правом видавати загальнообов'язкові рішення і вимагати та контролювати процес їхнього виконання, що використовуються для здійснення управління у суспільстві з метою реалізації завдань і функцій держави. Ця частина механізму держави називається апаратом держави.

Державні підприємства і державні установи — це такі організації, які під керівництвом державних органів (апарату держави) практично здійснюють функції держави у сфері виробничої діяльності, безпосередньо пов'язаної зі створенням матеріальних цінностей (державні підприємства — завод, фабрика, хлібопекарня), чи діяльності, пов'язаної зі створенням нематеріальних цінностей (державні установи — школи, театри, музеї, лікарні). Державні підприємства й установи, як складові частини системи державних організацій, тобто механізму держави, являють собою організовані державою трудові колективи робітників і службовців на чолі з призначеним державою і діючим на основі єдиноначальності відповідальним керівником. На відміну від державного апарату, зміст діяльності державних підприємств полягає у створенні матеріальних цінностей, задоволенні суспільних інтересів, здійсненні інших економічних функцій. Державні установи займаються невиробничою діяльністю і покликані задовольнити суспільні інтереси у сфері охорони здоров'я, наукових досліджень, проектування, освіти тощо.

Державні установи й організації відрізняються від державних органів тим, що вони не мають владних повноважень, тобто не є носіями державної влади. Вони відрізняються від державних органів також своєю, тільки їм притаманною, організаційною структурою, характером повноважень. Так, адміністрація підприємства чи установи здійснює управлінські функції виключно у сфері своєї діяльності в рамках конкретного підприємства чи установи, у той час, коли владні повноваження державного органу поширюються на невизначене коло осіб. Пам'ятаючи відмінність між державними організаціями й установами та державними органами, необхідно мати на увазі, що їх не можна протиставляти одне одному, вони є складовими механізму держави, і власне державний апарат, тобто система державних органів, у процесі здійснення державного керівництва забезпечує практичну реалізацію функцій держави, завдяки діяльності підприємств і установ, якими він керує.

Найактуальнішою є модернізація системи МВС. Адже тепер до Міністерства внутрішніх справ входять не тільки правоохоронні органи, але й Національна гвардія, Державна міграційна служба, Державна прикордонна служба, Державна служба з надзвичайних ситуацій і відповідно Національна поліція. Це все елементи механізму держави.

Ці всі підрозділи підконтрольні МВС, тобто дане підзаконні нормативно-правові акти міністерства є обов'язковими для виконання всіма вищезгаданими структурними елементами.

Стосовно Національної поліції кардинально змінилася її структура. Вона керується новоприйнятим Законом України «Про Національну поліцію». Створено та реформовано безліч підрозділів. Також ліквідовано такі елементи МВС як ДАІ і т.д.

Принципово змінилася система органів місцевого самоврядування, оскільки наша держава, оскільки вона з відносно децентралізованої стала абсолютно децентралізованою. В 2015-2016 роках внесені зміни до Закону України про місцеве самоврядування. Ланка, яка з'єднувала владу територіальних громад з центром ліквідована, в результаті розширено повноваження влади на місцях, створено нові посади. Внесені зміни до Конституції України щодо децентралізацію влади.

2016 року прийнятий Закон України «Про державну службу», де змінено штатний склад працівників державної служби, а саме категорії посад, що відповідно вплинуло на розподіл їх функціональних обов'язків.

Зареєстровано законопроект щодо такого органу, як Державне бюро розслідувань. Згідно із законодавством, "Державне бюро розслідувань є центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів, віднесених до його компетенції (напр. виявлення, розкриття, припинення і розслідування злочинів, пов'язаних з діяльністю організованих груп та злочинних організацій; виявлення, розкриття і розслідування випадків катування та інших злочинів, пов'язаних з жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням або покаранням, вчинених працівниками правоохоронних органів)".

Відносно новоутвореним органом можна вважати Національне антикорупційне бюро, статус якого встановлено Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 2014 року. Згідно з цим законом Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Оскільки в сучасних умовах корупція є однією з найважливіших і найглобальніших проблем в нашій країні, від роботи вищезгаданого органу залежить не тільки ефективне функціонування державного апарату, але й економічне життя країни, адже завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Плануються зміни щодо статусу Антимонопольного комітету – Закон України, що регулюватиме діяльність комітету буде «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», згідно з яким уповноваженим органом є Антимонопольний комітет України.

Отже, механізм держави не може залишатися незмінним протягом років, зважаючи на те, що наша держава розвивається, з'являються і змінюються суспільні відносини, які потребують регулювання і контролю з боку держави. Створення нових елементів механізму держави свідчить про те, що проводиться аналітична робота щодо ефективності роботи вже існуючих органів, і як результат відбувається їх реформування, ліквідація або створення нових, які регулюють сфери життя суспільства, які також постійно змінюються.

**Чижова Ніна Валентинівна студентка
1-го курсу ННІ№4 НАВС
Кіровоградське відділення
Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук**

ДВУХЕЛЕМЕНТНА СТРУКТУРА НОРМИ ПРАВА

Важливим питанням для теорії права є структура правової норми оскільки її будова має значиму роль як у правотворчості так і в правозастосовній діяльності. Законодавець зобов'язаний сформулювати у тексті нормативно-правових актів всі необхідні елементи, що встановлені нормою права; особа яка реалізує норму права у формі застосування повинна знайти необхідні йому елементи і реалізувати їх, а правореалізатор має знати наслідки порушення тих чи інших норм.

Відповідно до традиційного розуміння структури норми права можна назвати мікроструктурою, порівнюючи її зі структурою усієї системи права, яку можна визначити як макроструктуру.

Структура норми права - це її внутрішня будова. До структурних елементів норми права ставляться:

- *гіпотеза* - частина норми, що вказує на фактичні обставини, при настанні яких варто виконати встановлене правило;
- *диспозиція* - частина норми, що містить саме правило поведінки, що вказує на права та обов'язки сторін у регульованому відношенні;
- *санкція* - частина норми, що передбачає заходи примусового впливу, застосовувані до порушників даного правила поведінки.

В діючих нормативних актах важко знайти статтю, яка поєднала б всі три елементи правової норми. У повсякденній практиці, як правило, логічне тлумачення норми права зустрічається рідко. Потреба у цьому виникає лише при вирішенні юридичних спорів або при підготовці та прийнятті нових нормативних актів.

У зв'язку з цим серед юристів, що займаються проблемами структури правових норм, існує позиція, що норма права складається з двох частин. Цю позицію підтримували ще деякі представники дореволюційної науки. Так, Н.М. Коркунів вважав, що «кожна юридична норма складається звичайно з

двох елементів: з визначення умов застосування правила і викладу самого правила». У цьому випадку перший елемент називається гіпотезою або припущенням, другий — диспозицією або розпорядженням. Кожна юридична норма, пояснював учений, може бути виражена у формі: «якщо — то». Наприклад, якщо у померлого декілька синів, то майно ділиться між ними порівну.

Однак Н.М. Коркунов не тільки не виключав, але і передбачав необхідність наявності санкції. Юридичні норми, зазначав він, як веління, звернені до свідомої волі людини, «можуть бути їм не дотримувані і тому для своєї сили потребують особливих забезпечення їх дійсного дотримання». Засоби спонукання до виконання юридичних норм називаються їх санкцією.

При цьому Н.М. Коркунов не вважав санкцію складовою частиною структури норми права. Вона розглядалась ним як відносно самостійна величина (явище) по відношенню до структури норми права, як самостійно існуюче «засіб спонукання».

У статтях нормативно-правових актів звичайно зустрічаються норми, що мають два структурних елементи: гіпотезу й диспозицію або гіпотезу й санкцію. "Гіпотеза - диспозиція", "гіпотеза - санкція" - це парні структурні елементи норми, при наявності яких вона взагалі може відбутися як регулятор суспільних відносин. Норма права, що має структуру "гіпотеза- диспозиція", називається регулятивною нормою. Норма права, що має структуру "гіпотеза- санкція", називається охоронною нормою.

Дія регулятивних норм доповнюється дією охоронних норм. Іншими словами, при порушенні диспозиції регулятивної норми гіпотеза відповідної їй охоронної норми може розглядатися як ланка, що поєднує їх у єдине ціле, тобто в так звану логічну норму, у структурі якої можна розрізнити три елементи, логікові взаємозв'язку яких виражає схема: "якщо - те - інакше" (гіпотеза - диспозиція- санкція). Наприклад, згідно п. 3 ст. 2 Закону України "Про власність", "кожний громадянин в Україні має право володіти, користуватися й розпоряджатися майном особисто або разом з іншими". Право володіти, користуватися, розпоряджатися майном охороняється, зокрема, дією норм Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за злочини проти індивідуальної власності громадян.

Таким чином, гіпотеза, диспозиція, санкція - це взаємозалежні структурні елементи норми права, при наявності яких вона (норма) є повноцінним регулятором суспільних відносин у плані її забезпеченості охороною державою від порушень. Наприклад, що зобов'язує диспозицію регулятивної норми юридично безвідповідально можна не виконувати, якщо немає норми, що передбачає санкцію, застосовувану у випадку невиконання цього обов'язку.

Можемо уявити, що норма права складається з гіпотези і санкції, то вона не може застосовуватися без урахування «елементів» інших статей закону (наприклад, що визначають правоздатність). Якщо ж норма права представлена у вигляді двох елементів - гіпотези і диспозиції, то в такому випадку в правовій нормі не відображено таке специфічне якість права, що кожна його норма забезпечується державним примусом.

Двохелементна (двочленна, дволанкова, біномна) концепція структури правової норми об'єднала дещо меншу кількість прихильників у юридичній науці. Позицію цього підходу розділяють і підтримують такі правознавці як К.К. Жоль, В.П. Казимірчук, С.В. Курилев, Є.Я. Мотовіловкер, А.І. М'ягких, М.П. Томашевський, В.В. Трутень, О.Ф. Черданцев, В.О. Шабалін та ін.

Двохелементний підхід до структури норми права був у цілому характерний для поглядів дореволюційних правознавців, зокрема П.Г.Виноградова, М.М.Коркунова, І.В. Михайловського, В.Ф. Тарановського. Означена концепція структури норми права знайшла свій подальший розвиток у міркуваннях як радянських, так і сучасних дослідників.

Суть цієї концепції полягає в тому, що:

- по-перше, справжня логічна структура норми права складається з двох елементів (умова й юридичний наслідок);
- по-друге, двочленна структура залежить від різновиду норм права (критерій поділу — спеціалізація): регулятивні (первинні) складаються з гіпотези та диспозиції, охоронні (вторинні) — гіпотези та санкції;
- по-третє, диспозиція та санкція на відмінну від гіпотези, не різнопорядкові, а однорідні явища;
- по-четверте, структура норми права може бути виражена логічною зв'язкою: «якщо – то».

Отже якщо припущення про двухчленну будову правових норм і відповідає структурі ряду статей нормативних актів, то зміст багатьох інших статей тих же актів такої структури не має, і тому названому припущенням не можна надавати загальнотеоретичне значення. Кожен з названих елементів займає у структурі правової норми особливе місце та призначення, внаслідок чого без гіпотези норма неможлива, без диспозиції — немислима, без санкції — безсилна. Так, регулятивні норми, як правило, мають гіпотезу і диспозицію, а охоронні — гіпотезу та санкцію.

На думку професора С. Алексєєва, ми повинні розрізнити структуру логічної норми, яка має три

елементи, і припису, який вміщує два і навіть один елемент. Прикладом є норма Конституції України «Громадяни України мають право на працю». Зазначимо, що всі ці точки зору мають право на існування. Кількість елементів правової норми залежить від її конкретного функціонального та ціннісного значення у механізмі правового регулювання

Список використаних джерел:

1. Конституція України: станом на 1 січня 2006 року. – Х. : ІГВІНІ, 2006. – 64 с.
2. Сухонос В. В. Теорія держави і права : навчальний посібник / В. В. Сухонос; Мін-во освіти і науки України, УАБС НБУ. – Суми : Університетська книга, 2005. – 536 с.
3. Загальна теорія держави і права : Підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; За ред. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – С. 246.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : Підручник. – 3-тє видання. – К. : Алерта ; ЦУП, 2011. – 524 с.

Чмутова Тетяна Володимирівна,
слухач 1 курсу КВННІ НАВС
Науковий керівник: Тихомиров Д.О.
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА

Реалізація норм права – це втілення встановлених правових норм у діяльність суб'єктів права через виконання юридичних обов'язків, використання суб'єктивних прав, дотримання заборон. Саме через реалізацію правових норм законодавець втілює в життя той результат, який мав на думці. Основною функцією права є регулювати поведінку людей, їх життя у суспільстві. На сучасному етапі розвитку країни, відбувається багато реформ, змін до законів. Під час прийняття нового закону, законодавець має з'ясувати чи відповідає він конструкційним нормам та раніш прийнятим законам. Але щоб право перетворилось на діючий механізм, вони має бути втілене в життя. Держава має забезпечувати реалізацію права в соціальному житті, щоб кожна людина могла користуватися своїми конструкційними правами та свободами, аби було відчутно захист держави. Соціальне призначення права як раз виражається у регулювання відносин в суспільстві. [1]

Норми права можуть бути реалізовані в різних формах. Форма реалізації права залежить від особливостей гіпотез і диспозицій правових норм, від специфіки суспільних відносин, які ними регулюються, від характеру поведінки суб'єктів, які реалізують правові норми. У відповідності з цим розрізняють такі форми реалізації норм права: дотримання, виконання, використання та застосування правових норм.[2]

Дотримання - це така форма реалізації норм права, що здійснюється через пасивну поведінку суб'єктів. Для неї характерним є утримання від активних дій, заборонених юридичними нормами.[3]

Виконання - форма реалізації зобов'язуючих правових норм, що полягає в активній поведінці суб'єктів, яку слід здійснювати незалежно від їх власного бажання.[3]

Використання- це така форма реалізації, коли суб'єкти на свій розсуд за власним бажанням використовують надані їм права.[3]

У свою чергу, суспільство повинно виражати повагу до закону та дотримуватись юридичних норм. Саме таким чином реалізація правових норм може бути виконана у повному обсязі. Як було зазначено, соціальне призначення права є регулювання поведінку людей, вирішення конфліктних ситуацій між громадянами. Але виконання цього не можливо без повної реалізації права, як зі сторони правоохоронних органів, а найголовніше зі сторони суб'єкта права. Однією з ключових проблем реалізації норм — відношення людей до норм, тобто коли особи відносяться до норми байдуже. Але найгірший варіант — коли громадяни налаштовані проти норми, вони активно протистоять, а часом і порушують її. У подібних ситуаціях невиконання норми тягне відповідальність.

Іншою проблемою реалізації правових норм є прогалини в праві. *Прогалини у праві* - це випадки відсутності правових норм, необхідних для регулювання суспільних відносин (вирішення конкретної життєвої ситуації) або неповнота правових моделей. У діючому законодавстві існує багато протиріч, які унеможливають реалізацію норм у повному обсязі. Особливо між матеріальним та процесуальним правом. Найяскравішим прикладом є затримання особи за скоєння адміністративного правопорушення.

Законодавство не зобов'язує мати при собі документи, що засвідчують особу, так само особа може не пред'являти їх на вимогу співробітників поліції. Згідно ст. 63 Конституції України «Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе...», затриманий може зберігати мовчання, там самим, навіть, не назвати свої дані. Затримання для встановлення особистості може тривати не більше трьох годин, навіть якщо громадянин назве свої дані, бути втєвненим у їх достовірності не можна. Таким чином, у даній ситуації впливає два висновки. Перший: якщо особа не називає своє ім'я, протокол про затримання скасти немає на кого і таке затримання є незаконним. Або другий: особа називає не свої дані і такий протокол є не дійсним. Згідно законодавства особа за свої дії не буде нести ні якої відповідальності. [4]

На сьогоднішніх день проблема реалізації норм права є одним з малодосліджених напрямків у сфері правових дисциплін.

Список використаних джерел:

1. Копейчиков В. В. Правознавство / В. В. Копейчиков. – Київ: Юрінком, 2003. – 320 с.
2. Волинка К. Г. Теорія держави і права / К. Г. Волинка. – Київ: МАУП, 2003. – 240 с.
3. Гусарев С. Д. Теорія держави і права: навч. посіб / С. Д. Гусарев, А. Ю. Оліник, О. Л. Слюсаренко. – Київ: Правова єдність, 2008. – 270 с.
4. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – Київ: Кондор, 2006. – 477 с.

Чуприна Андрій Володимирович,
курсант 2 курсу факультету №1
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
Науковий керівник: Кучук А.М.,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права Дніпропетровського
державного університету внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук,
доцент

ПУБЛІЧНА ВЛАДА КРИЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

Суспільство пройшло багато етапів розвитку, на одному з яких, у зв'язку з демографічними та соціально-економічними чинниками, виникла потреба у специфічній організації – державі. Протягом тривалого часу люди не мали уявлення про державу, але для її виникнення існували певні передумови. Однієї із яких була людська психіка, якій притаманна потреба відтворювати (повторювати) дії та підкорятися лідеру – особі, яка здатна керувати суспільством. Держава за таких обставин є суспільною організацією для здійснення такого керівництва.

З плином часу розвивалася і теоретична думка про походження держави, так результатом діяльності науковців XIX – XX століть було формування психологічної концепції походження держави.

Психологічна теорія походження держави представники Л.Й. Петражицьким, Г.Лебоном та ін. Л.Й. Петражицький виходив з того, що право коріниться в психіці індивіда. Інтерпретація права з позиції психології індивіда дає можливість поставити юридичну науку на основу достовірних знань, отриманих шляхом самоспостереження або спостережень за вчинками інших осіб. При цьому держава розглядається як організація, створювана для управління суспільством з боку певних осіб. Це пояснюється «теорією мас». На думку Лебона, всяке скупчення людей створює «масу», головною рисою якої є втрата здатності до спостереження. Типовими рисами поведінки людини в масі є: знеособлення (що призводить до панування імпульсивних, інстинктивних реакцій), різке переважання ролі почуттів над інтелектом (що призводить до схильності до різних впливів), взагалі втрата інтелекту (що призводить до відмови від логіки), втрата особистої відповідальності (що призводить до відсутності контролю над пристрастями) [1].

Наведене дозволяє зробити висновок, що у такому стані людині необхідно, щоб її діяльність спрямовував хтось авторитетний. Починаючи ще з давніх часів Конфуцій у своїх роботах виділяв дві категорії населення як правлячої еліти людей що досягли інтелектуально-моральної і духовної досконалості Шен, а також чиновників «шляхетних мужів» (цзюнь цзи) і «маленьких людей» (сяо жень) [2]. Останні повинні підкорюватись та слухатись виходячи з того, що «Шляхетний чоловік прагне справедливості, а низький («мала», «дрібна») людина прагне отримати вигоду» [3, с. 188-189]. Пізніше на рубежі XV-XVI століть флорентійський політик і філософ Ніколо Макіавеллі описав це явище у своїх роботах. Державу (незалежно від її форми) Н. Макіавеллі розглядав як особливу форму відносин між владою і підданими, що

спирається на страх чи любов останніх. Держава є непорушною, якщо публічна влада не дає приводу до змов і збурень, якщо страх підданих не переростає в ненависть, а любов – в презирство [4]. Н. Макіавеллі заявляв, що політична доцільність - важливіше моралі і закону, і що правитель може і повинен нехтувати всім, крім успіху правління.

Засновниками ж теорії еліт прийнято вважати італійців - соціолога Вільфредо Парето та юриста і соціолога Гаєтано Моска. Г. Моска сформулював теорію правлячого класу. В. Парето ввів у науковий обіг термін «еліта». Згадуючи концепцію еліт потрібно також згадати таких мислителів як Р. Міхельс, Ж. Боден, М. Вебер, які стверджували, що в суспільстві завжди правило, править і буде правити меншість, еліта.

У будь-якому суспільстві існує тенденція до утворення «спадкових каст» правлячого класу. Г. Моска вважав генеральною лінією розвитку суспільства боротьбу двох тенденцій: прагнення панівного класу утримати і передати у спадок владу і прагнення нового класу змінити співвідношення сил. [5].

Для пояснення соціальної динаміки Вільфредо Парето формулює свою відому теорію «циркуляції еліт»: соціальна система прагне до рівноваги й при виході її з рівноваги і з часом повертається до неї; процес коливання системи й приходу її до «нормального стану» рівноваги утворюють соціальний цикл; цикл залежить від характеру циркуляції еліт [6]. У своїх працях В. Парето користувався термінами «леви» та «лиси», які були запропоновані Н. Макіавеллі. Так звані «лиси» надають перевагу хитрості й спритності прагнуть підтримувати свою владу пропагандою; керують шляхом використання переконання, підкупу, обману, обдурювання мас. У певному сенсі це авантюристи, схильні до змін й індивідуалізму, вони егоїстичні та ініціативні. Відстоюють переважно інтереси сьогодення та найближчого майбутнього. У свою чергу для «левів» характерні агресивність, авторитарність, непримиренність, недовіра до компромісів, певний консерватизм. Вони часто сповідують патріотизм і схильні до бюрократизму [7].

Таким чином, в державі, насамперед як у соціальній організації людей завжди можна виділити можна виділити такі категорії людей як : «пасивних» до управління, які є найчисельнішою та «активних» які борються за право влади у державі. У процесі державотворення найважливішу роль відіграє саме категорія «активних» людей.

У зв'язку з цим важливим є залучення до участі у формуванні та реалізації державної політики молодих активних здібних людей. Відтак, на нашу думку, кроком до удосконалення держави має стати відміна грошового цензу для балотування на виборні посади. А пріоритетним має стати ценз освіти, за якого на посади в вищих органах державної влади зможуть потрапити люди лише з достатнім рівнем освіти для цього.

Список використаних джерел:

1. Социально-психологическая школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://murzim.ru/nauka/sociologija/24960-socialno-psihologicheskaya-shkola-gtard-g-lebon.html>. – Назва з екрану.
2. Новая философская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iph.ras.ru/elib/3354.html>. – Назва з екрану.
3. Переломов Л.С. Конфуций: жизнь, учение, судьба / Л.С. Переломов. – М.: Наука, 1993.
4. Учение Н. Макиавелли о государстве и политике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bibliotekar.ru/istoria-politicheskikh-i-pravovykh-ucheniy-1/47.htm>. – Назва з екрану.
5. Володин К.С. Гаэтано Моска и Вильфредо Парето: обзор теории / К.С. Володин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/gaetano-moska-i-vilfredo-pareto-obzor-teorii>
6. Парето В. Теория элит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://the-law.at.ua/publ/politologija/politichna_elita/vpareto_teorija_elit/8-1-0-54.
7. Мусієздов О. «Леви» та «лиси» або Ще одне передбачення українського майбутнього / О. Мусієздов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/blogy/oleksi-musiezdov/levy-ta-lysy>.

Шевченко О.С., здобувач кафедри теорії держави та права НАВС, науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи НАВС

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОГО СОЛІДАРИЗМУ В СУВЕРЕННІЙ УКРАЇНІ: ВЛАДА І ГРОМАДЯНИ

Тема суспільної солідарності в Україні постійно присутня у політичних і громадських дискусіях, які стосуються найшвидшого завершення трансформаційного етапу і виходу на новий рівень розвитку країни.

У цілому національний суверенітет України не перебуває в загрозовому стані, не спостерігається прямих дій з його обмеження і тим більше руйнування. Водночас, загальна світова тенденція, міжнародні й внутрішні процеси спроможні утворити ситуації, в яких можуть з'явитися актори, здатні загрожувати національному суверенітету України. В цьому сенсі питання захисту і зміцнення національного суверенітету може вважатися «щоденно актуальним». І хоча вирішення цього питання покладено на плечі політичного і державного керівництва, воно не меншою мірою потребує наукового осмислення і аналізу як у прогностичному, так і в рекомендаційному аспектах [1, с. 5].

Значимість солідаризму набуває актуальності у контексті розвитку суверенної Української держави, яке неможливе без досягнення належного рівня солідарності між громадянами держави.

«Солідаризм» (від французького *solidarisme* – спільність інтересів, однотайність) є соціально-політичним принципом людських взаємовідносин, який на противагу тезі про класову боротьбу як рушійну силу суспільного розвитку проголошує первинним та визначальним фактором життя будь-якого суспільства єдність його членів.

Варто наголосити, що суспільна солідарність руйнується в умовах зростання соціальної напруги, коли проявляються негативні емоції соціальних суб'єктів, різного роду новації наражаються на опір населення. Незадоволеність, з якою виростає соціальна напруга, виникає внаслідок неузгодженості цінностей, потреб та інтересів членів суспільства. Із соціальної напруги виникає соціальна тривожність, яка проявляється у переживанні розрізненими індивідами суспільного дискомфорту і яка стає основою для розуміння колективної дії [2].

Чинники, які із середини країни впливають на суверенітет, перебувають у прямій залежності від його суб'єктності: вони прямо або опосередковано впливають на повноту прерогатив і повноважень державної влади, а влада, у свою чергу, дозволяє або не дозволяє цей вплив, виходячи зі свого розуміння національних інтересів і з оцінки своїх можливостей. Реакцією влади на внутрішні виклики її суверенності визначається потенціал їх спроможності посилювати або послаблювати суверенітет держави. Характер цієї системної взаємодії насамперед залежить від якості влади, ефективності і доцільності її дій [1, с. 17-18].

Державна влада уповноважена реалізовувати національний суверенітет у його зовнішньому прояві, що може використовуватися нею як підстава вважати себе єдиним носієм суверенності. В цьому сенсі суверенність держави в її внутрішніх проявах розуміється як право примушення підвладних. Разом з тим, загальна концепція національного суверенітету спирається на принцип обмеження суверенітету держави по відношенню до своїх громадян, що випливає із утвердження ідеалів свободи і рівності, втілених у громадянському суспільстві, із зміцнення особистої економічної незалежності «середнього класу», який становить більшість населення розвинутих країн.

Сучасна політична наука вважає, що громадянське суспільство може і повинно обмежувати спроби державного апарату розповсюджувати свій нерегламентований вплив на різні сегменти життєдіяльності людей [3].

Політичне акцентування принципу солідаризму: він являє собою стратегію суспільства в часи перетворень, мобілізації або випробувань, він згуртовує його навколо спільних інтересів, цілей і задач і тим самим посилює його потенціал, змушуючи кожного підпорядковувати особисті інтереси колективним.

Солідаризм в сучасній науці розуміється як політична ідеологія, заснована на ідеї солідарності й узгодження інтересів і цінностей, як принцип побудови соціальної системи, в якій її члени (громадяни, родини, соціальні групи, політичні партії тощо) володіють реальною правовою і соціально-політичною суб'єктністю, на основі якої їхні права, можливості й інтереси можуть бути консолідовані й солідаризовані заради досягнення консенсусної мети (спільного блага) [4, с. 7].

Суверенність держави може проявлятися або посиленням її тиску на громадян, або намаганням здобути для себе більшого авторитету в їхніх очах шляхом поширення демократичного залучення їх до здійснення влади.

Прагнення до зміцнення своєї легітимності шляхом запровадження або демонстрування демократичності правління притаманне більшості держав, що утворилися з розпадом соціалістичної системи. В Україні, приміром, до більшого залучення громадян до формування та реалізації державної політики заохочує ст. 5 Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ». У вітчизняній політичній науці це конституційне положення трактується у тому сенсі, що «будь-яке привласнення влади політичними партіями чи окремими політиками, відчуження влади від народу ап'рорі повинно розцінюватися як неефективне функціонування інститутів влади» [5].

Ідея зміцнення суспільної єдності на ціннісній основі прямо чи опосередковано була присутня у політичній риторичі усіх президентів України. Крізь промови Л. Кравчука червоною ниткою проходила ідея збереження громадського миру в умовах входження в державу незалежність і самостійне життя.

Риторика солідаризації українського суспільства апелювала до таких понять як «держава», «церква», «народ», «нація», «політичні партії», «громадські рухи» [6].

Під час обох каденцій Л. Кучми президентська риторика була збагачена цінностями громадянської і демократичної культури, а провідну тему громадянського миру змінила тема державотворення, доповнена темами соціальної справедливості і європеїзації. Політична довіра, стабільність, відповідальність, права і свободи склали набір політичних цінностей, призначених для згуртування українських громадян навколо творення «політичної нації», «довіри до влади, а влади до людей», «збереження стабільності», «свободи», «непорушності і невідчужуваності цінності людини і громадянина». Патріотизм наповнювався поняттями соціально-економічного успіху, що дозволяло тлумачити його у тому числі і як економічну категорію, і як національну гордість, яка за рахунок згадування імен видатних історичних постатей і сучасників мала зв'язати «минуле» і «сучасне» українського суспільства. Складовими громадянської злагоди визначались міжетнічна і міжконфесійна толерантність, релігійна свобода, взаємодопомога, а також «християнські» цінності – «Віра, Надія, Любов, Терпимість і Братерство» [7].

Заклики до спільних цінностей супроводжувалися ідеєю створення «об'єднувальної політичної сили», необхідність у якій обґрунтовувалася регіональними відмінностями в електоральних орієнтаціях громадян, що вважались перешкодою суспільної єдності. Згуртування українського суспільства навколо зазначених політичних і громадських цінностей розглядалось як умова реалізації державотворення і визначалось як «наше спільне завдання» (щось на зразок національної ідеї), як «світоглядний орієнтир» суспільної консолідації в Україні, який визначає основні пріоритети суспільно-політичного життя» [8].

Солідаризація українського суспільства, якщо виходити з риторики В. Ющенка, передбачалась у два кроки: спочатку проведення кордонів соціокультурних ідентичностей (громадська, регіональна, релігійна, етнічна, мовна), потім – об'єднання на основі спільної історії міжнаціональної толерантності, європейських демократичних цінностей («об'єднатися там, де розпочинаються основні інтереси держави, нації і української людини»). [9].

Провідними цінностями як основи консолідації українського суспільства з початком президентства В. Януковича проголошуються громадянство, єдність у культурному розмаїтті, політичний і соціокультурний діалог, стабільність, порозуміння і згода. Україна представлена в образі «спільного дому» (подібно до образу, сконструйованого Л. Кучмою), в якому співіснують різні культури, етноси і релігії. Ціннісними засадами загальнонаціональної злагоди визначаються гуманістичні ідеали, соціальний прогрес, толерантність, терпимість та відповідальність [10].

Таким чином, за усіх відмінностей між ціннісними риториками українських президентів, кожна з них була спрямована на зміцнення солідарності суспільства. Повному і глибокому засвоєнню цих цінностей самим суспільством заважали такі чинники, як:

- повільна динаміка економічного розвитку країни, а в деяких галузях повна чи часткова деградація;
- невідповідна очікуванням ситуація із рівнем матеріального становища, що формує почуття невпевненості та розчарування діями влади;
- надмірний патерналізм психології українців, переважання в ньому екстернальності, тобто пояснення своїх проблем зовнішніми обставинами, а не своїми особистими якостями.

Отже, як висновок зауважимо, що функцію соціального регулятора конфліктних відносин між поколіннями може виконувати культура між поколінної солідарності, яка заснована на аксіологічних механізмах діалогу та взаємодії поколінь. Культура солідарності поколінь має свою рефлексію на формування соціального капіталу, завдяки якому формується солідарність між віковими групами.

Список використаних джерел:

1. Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – 112 с.
2. Бузовський І. Соціальна напруженість і тривожність у контексті діагностики суспільних конфліктів / І. Бузовський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. - №3. – С. 171-173.
3. Carothers T., Barndt W. Civil Society / T. Carothers, W. Barndt // Foreign Policy – Winter 1999-2000. - № 117. – Р 26, 27.
4. Суспільна солідарність в Україні: проблеми і політичні засоби їх вирішення. Аналітична доповідь. // За ред. О.М. Майборода. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2012. – 64 с.
5. Стратегії розвитку України: теорія і практика. – К., 2002. – С. 230.
6. Кравчук Л.М. Новорічне привітання Президента України Л.М. Кравчука народів України / Л.М. Кравчук // Нові дні. – 1993. - №515 (лютий). – С. 7-9; Кравчук Л.М. Послання Президента України Верховній Раді України тринадцятого скликання / Л.М. Кравчук // Молодь України. – 1994. – 13 травня. –

С. 1, 2; Кравчук Л.М. Новорічне привітання Президента України Л.М. Кравчука: виступ по Українському телебаченню 31 грудня 1993 року / Л.М. Кравчук // Урядовий кур'єр. – 1994. – 4 січня. – С. 1; Кравчук Л.М. Щоб був в Україні добрий лад: Інтерв'ю Президента України Леоніда Кравчука «Голос України» напередодні Нового року / Л.М. Кравчук // Голос України. – 1992. – 31 грудня. – С. 2-3; Кравчук Л.М. Дорогі співвітчизники!: Вітання Президента України з нагоди свята Різдва Христового // Урядовий кур'єр. – 1993. – 25 грудня. – С. 1.

7. Кучма Л.Д. З Воскресінням Христовим! Привітання Президента України / Л.Д. Кучма // Урядовий кур'єр. – 1996. – 13 квітня. – С. 1; Кучма Л.Д. Інавгураційна промова Президента України Л.Д. Кучми в Національному палаці «Україна» 30 листопада 1999 року / Л.Д. Кучма // Урядовий кур'єр. – 1999. – 1 грудня. – С. 3;

8. Кучма Л.Д. Україна: Поступ у XXI століття: стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України / Л.Д. Кучма / Урядовий кур'єр. – 2000. – 23 лютого. – С. 5-12. Кучма Л.Д. Визначна подія всесвітньої історії: Доповідь Президента України Леоніда Кучми на Урочистих зборах, присвячених Дню незалежності України 24 серпня 1995 року / Л.Д. Кучма // Голос України. – 1995. – 28 серпня. – С. 2-3.

9. Ющенко В.А. Щорічне Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України // Зоря Полтавщини. – 2009. – 7 квітня. – С. 2.

10. Янукович В. Послання Президента України до Українського народу, 2010. / В.Ф. Янукович // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/7307.html>.